

VÝCHOVOVEDA

PRE

SEMINARISTOV A RODIČOV

SPISAL

SAMUEL ORMIS.

DIEL PRVÝ.

Chovoveda.

Spisov nakladateľského spolku sväzok I.

VO VEĽKEJ REVÚCI.

MAJETOK NAKLADATEĽSKÉHO SPOLKU.

1871.

Cena 2 zl.

2741042438

VÝCHOVOVEDA

PRE

SEMINARISTOV A RODIČOV

SPÍŠAL

SAMUEL ORMIS.

DIEL PRVÝ.

Chovoveda.

VO VEĽKEJ REVÚCI.

MAJETOK NAKLADATELSKÉHO SPOLKU.

1871.

813/1310/9
1/2 80

Revízia
1969

45.008
26.687

Slovenská pedagogická knižnica Bratislava
Sign.
Priz. čís. 133498

P

H.448.1

Výchovoveda.

§. 1.

Čo je výchova a výchovoveda.

Výchova je umenie človeka rozumným, mravným a pobožným t. j. dobrým urobiť, aby sa duchovne znôvu zrodil a skrze to svoju prvotnú prírodu premenil na inú duchovnejšiu, a aby to duchovné stalo sa u neho obyčajom. Výchova považuje človeka za dieta božie, k obrazu božiemu stvorené, duchovnými darmi ozdobené a ku životu večnému povolané; ona ukazuje cestu a spôsob, ako ten obraz boží na ňom rozvinúť, duchovné dary jeho do činnosti privedie, a tak ho k životu večnému, kam povolaný je, privedie.

Umenie toto je najdôležitejším, ale i najťažším. Najdôležitejším preto, že má cieľ najvznešenejší, totiž človeka človekom urobiť. Najťažším preto, že má tvoriť ducha v dieťati, ochrániť ho od náhazy sveta, a predsa mu toho ducha, len v tom svete ukazovať a jemu len v tom svete účinkovať dať musí. Ťažké sú síce aj iné umenia, ako: malba, hudba, staviteľstvo, básnictvo atď.; ale nad všetky ťažšie je výchova. A jako v každom umení panujú isté pravidlá, bez ktorých nemožno zdarne pracovať, tak aj výchova má svoje pravidlá, bez ktorých nemožno dobre vychovávať. Veda o pravidlách vychovateľských menuje sa výchovoveda.

Vychovateľ, ktorý tieto pravidlá pozná a podľa nich vychováva a výchova sa mu dobre darí, menuje sa *spôsobným* čili praktickým vychovateľom. Naproti tomu taký vychovateľ, ktorý pravidlá tieto síce pozná, ale jich na jednotlivé prípady upotrebiť nemie, menuje sa *nespôsobným* čili nepraktickým vychovateľom preto, že sa mu obyčajne výchova nedarí. Ešte nalezajú sa tak reční *naturaliste*, ktorí bez učenia tieto pravidlá zachovávajú a zdarile vychovávať. O nich vravíme, že sami od seba dovtúpili sa pravdy a dobrého spôsobu, ale keby sa boli učili, ešte by zdarilejšie boli mohli účinkovať.

Človek záleží z tela a z duše, duša pak účinkuje skrze známost, presvedčenosť a vieru; preto výchova musí človeka na štyri smery spravovať, a síce predne *chovať telo*, po druhé *budiť myseľ* a naplniť ju známostami, po tretie *budiť svedomie* a umelosť k dobrému skutku, konečne skrze známost o Bohu, *budiť vieru* a pobožnosť. Umelosť a známost dobývame učením, dobré svedomie cvičením, vieru s pomocou Boha, a preto výchova má štyri hlavné čiastky:

1. opateru tela,
2. nauku,
3. cvik čili kázeň a po
4. náboženstvo.

A ponevadž toto poslednie, totiž náboženstvo obsahuje v sebe všetky predošlé, lebo len v ňom dochádzajú svojho vrcholu; preto hovoríme, že i ciele i prostriedky majú z náboženstva vzaté byť t. j. duch je cieľ i prostriedok, a žiadnu hmotu, žiadnu telesnosť za mravnú pohnútku prijať nemáme. Áno aj výsledok výchovy závisí od jej faktorov, a také sú: sám chovanec, potom vychovavateľ, potom okolnosti a konečne božia pomoc.

Poznam. 1. Slovo *chova* znamenalo prvotne krmenie čili podávanie krmu, jedla, nápoja a vôbec stravy; potom s predložkami spojené dostalo iný význam, totiž skryť, chrániť, čo dokazujú složené slovesá: *schovať*, *zachovať*, *pochovať*; ale v týchto složeninách i prvotný význam podržalo, čo vidíme z *prichovať*, *nachovať*, *dochovať*, *odchovať*, *prechovať*, *vychovať*. — Češi slovom „*chůva*“ nazývajú takú ženskú osobu, ktorá dieťa chová, krmí, a spolu ho i varuje od úrazu telesného, od nápadov vonkajších, a tak všetko to činí, čo je potrebné, aby dieťa zdravé bolo a rostlo.

Podľa toho naše slovo *chova* znamená všetko to, čo Grek pod slovom *pädagogika*, Nemec pod „*Erziehung*“, Latinak pod „*educatio*“ rozumie. Poliak hovorí „*chów*“, „ten *chów*“, a spisovateľ Trentovský výchovovedu nazval „Chovana.“ Ale vychovavacie ústavy u Poliakov nemajú národného mena, lebo jich nazývajú cudzozemským slovom „institút“ alebo „pensya.“ Rusi užívajú slovo „pítanie, vospítanie“ t. j. chovanie, pítateľ = chovateľ, pitomec = chovanec, pitomica = chovanica. Z tohto istého koreňa pochádza aj české „píce“, to jest pokrm. V slovenčine neznám z tohoto koreňa slovo, kreme snáď „pítel“ a „pítlo“, to jest nástroje a nádoby pre pokrm; tak tiež pítateľ = zobrat, po pítaní chodiť, znamená za pokrm prosiť. Naproti tomu *pýtať* skrze y písané znamená pôvodne zkúmať, vyšetrovať, inkvirovať, čo nám dosvedčuje jeho prehlásené slovo *pútať*, *púto*, ako pred tým obyčajný nástroj pri vyšetrovaní súdobnom. I ruský jazyk užíva slovo *pýtať* = probovať, zkusovať, mučiť, ale „pytlivý duch“ u Rusov znamená zvedavého ducha čili proroka.

Keby sme hlbší význam slova „chovať“ hľadali, takby sme prišli na koreň *ži*, *ži*-jem. Ale aby človek mohol žiť, musí *žu*vať, a tak *žu*-jem, povstalo skrze prehlásku od *žijem*. Tomu niečo podobného nalezáme v slovese *pi*-jem, *po*-jím, *pá*-jam. Podľa toho malo by byť *ži*-jem, *žo*-jím, (užíva sa ako *ho*-jím), *žá*-jam (užíva sa ako *há*-jim). Stupňovanie takéto pri slovesách má mnoho krásy i rozumnosti v sebe. A jestli *žu*-vať vyslovíme tvrdo skrze *žo*-vať čili *ho*-vať, tak povstane sloveso *ho*-vať, ako Slováci v Šáriši hovoria, na príklad v tej prstonárodnej pesni:

Dumala moja mac,
Že ju budzem hovac,
Ja pošol do Košic,
Žolte čižmy nošic.

Tak teda slovo *hovať*, *chovať* znamená pripravovať to, čo je k životu potrebné. Na to ukazuje i latinské „educare,“ príbuzné latinskému „manducare“ t. j. *žu*vať. Chybné teda rozumujú nemECKÍ jazykozpytci, ktorí slovo *educatio* odvodzujú od slovesa *ducere* = vodiť, lebo ono istotne pochodí od zastaralého *ducare* = *žu*vať.

Maďari hovoria „nevelni“ = *chovať*, čo je forma faktitívna od slovesa „nőni“ = roztnúť, a tak u nich „nevelés“ znamená toľko čo rastiťba, čili spôsob vykonávať to, aby dačo rostlo.

2. *Synonyma*. Miesto slovesa *chovať* užívame často i nasledujúce slovesá: *opatrovať*, *páštovať*, *vzdelávať*, *cvičiť*, *učiť*, *cibriť*, a francúzske *dressirovať*.

3. *Parallely*. Uvedeme slová znamenitejších spisovateľov o výchove, ako oni určujú výchovu.

1) Na prvom mieste uvedeme slová *Jána Amosa Komenského* str. XIV. v predmluve k svojej *Didaktike*. On hovorí takto: „Vésti pak rozumně mládež jest, opatrovati prostředky, jakby před nákazami a nákvasami světa ohražena, v tom dobrém, jehož símě v srdci složené má, zachována i k šťastnému zrostu rozhojněna, též uměním všelijaké moudrosti a pravé Boha i všech skutků jeho známosti vyučena, a tak pravým pravé rozumnosti světlem právě osvěcena býti mohla.“ — Ale z celého diela jeho vysvitá, že za cieľ výchovy uznával znovuzrodenie človeka duchovné, lebo na str. 12 hovorí: „Blaze tomu, kdo zdárné, dobře spůsobené audy z života matky vynesl! blaze ovšem nad to tisíckrát, kdo zdravou, dobře vyčištěnou duši odsud vynese!“

2. Benj. Pravoslav *Červenák* v svojom rozvrhu *pädagogiky* hovorí: Jest pak ona (*pädagogika*) vyvinování dobrého v člověku. (Vidz Zrcadlo Slovenska, od Benj. Pravosl. Červenáka v Pešti, tiskem Trattner-Károlyiho 1844. Str. 133.)

3. *Kant* hovorí: Človek je ten jediný tvor, ktorý musí byť vychovávaný; — jedno pokolenie vychováva druhé. Dietky teda vychovávané byť majú nie pre terajší, ale pre budúci lepší stav pokolenia ľudského, to jest podľa idey človečenstva.

4. *Hegel* hovorí: *Pädagogika* je umenie človeka mravným učiť. Ona považuje človeka ako prirodzeného, a ukazuje cestu, ako ho znovu

zrodiť, a jeho prvotnú prírodu premeniť na inú duchovnejšiu, aby toto duchovné stalo sa u neho obyčajom.“

5. *Niemeyer* hovorí: Výchova je úmyslné a k istým cieľom podujaté telesné i duchovné účinkovanie na človeka, vo veku detinskom a mládeneckom, podľa všetkých jeho vlôh a síl, aby čím skorej k povedomiu bol privedený, a primerane vycvičený.

6. *Beneke* hovorí: Výchova je zúmyslné účinkovanie dospelého človeka na mládež, aby ju pozdvihol na vyšší stupeň vzdelanosti, ktorý on má a vidí.

7. *Hergang* hovorí: Výchova je duchovné dvíhanie slabého do výšky duchovného života.

8. *Curtman* vo svojej *Lehrbuch der Erziehung* hovorí: Výchova je úmyslné spoluúčinkovanie dospelých osôb na vyvinovanie sa nedospelého človeka, aby dosiahnuť mohol svojho osobného určenia, ako človek.

Všetky tieto určity to isté vyslovujú, ale z rozličných strán.

§. 2.

Cieľ výchovy.

Aký je cieľ človeka, taký aj výchovy jeho. Ale ponevadž výchova je len prípravou k životu, preto aj cieľ výchovy bude len pripravenie čili prispôsobenie človeka, k jeho povolaniu. Ačkoľvek pak povolanie býva rozličné, jedon k tomu, druhý k onomu cíti chuť a túžbu; predsa všetci srovnávame sa v jednom povolaní, totiž v náboženstve, lebo každý hľadá Hospodina, ba i tá príroda spolu s nami lká, očakávajúc zjavenia božieho. Podľa toho každej výchovy cieľ je *viera*, t. j. výrenie, spechanie, vinutie sa k Bohu, čo nám dokazuje skúsenosť u všetch národov, lebo každý národ i tí divoci, majú akú takú vieru, aký taký pochop o Bohu, a podľa tohoto pochopu vychovávajú mládež svoju, tak že smelo za všeobecné pravidlo vyhlásiť môžeme: *kto akú vieru má, tak svoje deti vychováva*. Lebo aj tí spisovatelia, čo sa zdajú na náboženstvo ohľad nebrať a za cieľ výchovy položili vidinu krásy, pravdy a dobroty, alebo ľudskosť (humanitu) atď., pod tým len svoje náboženské náhlady rozumeli, áno aj Rousseau, keď narádzal deti *prírodzene* vychovávať, rozumel pod tým svoje prirodzené čili hmotárske náboženstvo. A preto ešte raz hovoríme, cieľ výchovy je *viera*. A ponevadž v jednoho Boha, len jedna *viera* môže byť pravá a takou je nad všetku pochybnosť kresťanská, preto cieľ výchovy i takto vysloviť môžeme, *vychovaj z dieťaťa dobrého kresťana* t. j. cieľ výchovy je *dobrota kresťanská*.

Slovo dobrý pochádza z koreňa *dob*, t. j. forma, čas, miesto, krása, lebo doba = čas, nádoba = priestor, podoba = forma, ozdoba = krása, a tak *dobry* znamená takého človeka, ktorý všetko robí primerano času, miestu, forme, spôsobu a kráse; naproti tomu *zlý* (od zel, zol, zolif, tlačif) znamená takého, ktorý robí proti času, proti forme a tak uráža a trápi iných. Dobrota je teda shoda skutkov so zákonmi času, priestoru, krásy atď. Ale kresťanstvo žiada nielen skutok dobrý, než i srdce dobré a ponevadž môže byť i taký dobrý skutok len na oko na pr.: kto vykoná povinnosť svoju nechutne a len z prinútenosti, kde je pôvodca skutku zlý; preto kresťanská dobrota požaduje, aby i srdce bolo čisté, dobré, a z lásky k Bohu aby konalo povinnosti svoje. Preto cieľ výchovy takto vyslovujeme: *chovaj dieťa tak, aby milovalo Boha a z lásky k Bohu konalo povinnosti svoje, a aby uznalo hriechnosť svoju a cítilo potrebu Spasiteľa, uverilo v Krista Ježiša.*

Pozn. 1. Cieľ tento nebude sa páčiť tým, ktorí hľadajú spasenie krom Krista, ako sú rozumkári, pantheiste, naturaliste, hmotári, deisté a humaniste: ale odkazujem ich na zkušenosť, nech pozrú svojich vychovancov, ktorého šťastným a v neresti spokojným urobili? Žiadneho! Kým sa jim dobre vodí, dotedy sú nadutí, pyšní, netrpeľiví, panovití, posmešní, tyrani: aknáhle jich bieda pritlačí, už zúfajú, repcú, preklínajú a samých seba vraždia. Ich mravnosť je teda len zovňútorný náter, vnútri sú hnilina nečistá. A ktorý rodič chce svoje dieťa šťastným urobiť, a od náklady svetskej zachovať, tomu odporúčam, nech vštepi do srdca dieťaťa vieru v Jezu Krista, a ostatnie samo všetko príjde i mravnosť, i pilnosť, i skromnosť, i bohatstvo, i úcta i sláva svetská. Naproti tomu vychovaj ho v nevere, neurobí ho pokojným ani úrad, ani bohatstvo, lebo vždy nové žiadosti ho trápiť a novú látku nespokojnosti mu podávať budú, a konečne v zúfalstve zahyne.

Pozn. 2. Amos Komenský ten istý pochop dobrého kresťana rozviedol na tri vety: 1. aby si nadobudnul známosť sveta a skutkov božích; 2. aby užíval pohodlie dľa času, spôsobu a miery od Boha ustanovenej, a po 3. aby bol obrazom božím t. j. svätým, ako pri stvorení reknul Hospodin: „Učíme človeka k obrazu svému.“ Všetky tieto ciele obsažené sú v pochope dobrého kresťana, lebo známosť sveta a Boha je len prostriedok a posila ku konaniu povinností, a obraz boží čili svätosť značí práve dobrého kresťana.

Na iných miestach písma sv. za cieľ života klade sa večný život, blahoslavenstvo, sláva nebeská, odpočinok v Kristu Pánu atď.; ale to všetko hľadá dobrý kresťan, a my ho len na tú cestu upraviť máme, po ktorej on toto všetko hľadať má, — my zá neho hľadať nemôžeme, lebo by mu to nič neprospelo, — a tak dostatočný je výraz: dobrota kresťanská. Tu na príslušnom mieste držím upozorniť na jednu výpoveď Komenského, ktorý hovorí, že ponevadž život je len príprava k večnosti,

aby človek pozoroval, a tak ako sa zo života matky zdravý narodil, aby sa i na druhý svet „duchovne zdravého zachoval.“

Schwarz za cieľ výchovy kladie: *obraz boží čili svätosť; Grasser: božskosť* (divinitas). *Ewich: ľudskosť* (humanitas), t. j. aby sa človek človekom stal a všetky moci, sily a schopnosti v sebe dokonále vyvinul; *Diesterweg*: samočinnosť v službe pravdy, krásy a dobroty; *Curtmann*: formálny cieľ v najvyššej dokonalosti, akú človek dosiahnuť môže, materiálny v kresťanskej civilizácii. — Červenák úmysel mal za základ výchovy položiť *vyvinovanie dobrého*, a náhľad jeho i ja nasledujem, na kolko som ho pochopil.

Curtmanova dokonalosť môže sa zjaviť len na konci: my naproti tomu hovoríme, že chovanec má byť *vždycky dobrý* a v každom okamihu pripravený k smrti, lebo nevieme v ktorú hodinu Syn človeka príjde.

Hegel miesto dobroty užíva slovo *mravnosť*. Ale mravnosť znamená len čiastku dobroty, totiž také zvyky a obyčaje, ktoré istý národ uznal za dobré. Podľa toho mravnosť môže byť rozličná, ba protivná, ako skutočne ináče sa zjavuje u židov, ináče u turkov, ináče u kresťanov: ale čo je *dobré*, to má platnosť všade, *vždycky*, v každej okolnosti a požaduje sa i od muža, i od ženy, i od mládenca, i od starca, i od kresťana, i od turka. Na pr. krádež, lož, krivú prísahu zatracujú všetky národy. Že mravnosť i v samom kresťanstve podľa národnosti rozličnú farbu na seba bere, vidíme i na Nemcoch, ktorí pred tisíc letmi pod záminkou rozširovania kresťanstva vymordovali polabských Slovanov, áno až podnes osobujú si akési právo iným národom svoju vzdelanosť a reč natískať. Národ ako národ posiaľ len slovenský dosvedčil sa byť pravým dobrým kresťanom: ostatnie všetky nesú na sebe ohavné mravy pohanské. — A ponevadž ani sila telesná, ani moc vedecká, ani priemysel, ani bohatstvo nebudú v stave zachrániť nemravných ľudí pred vnútorným zkažením a telesným zahynutím: preto nie prorokujeme, ale ako by mathematicky vyrátané predkladáme, že všetky tie rodiny, ktoré bez viery v Krista Ježiša vychovávajú detky svoje, v trefom pokolení vyhynú. — Lebo kde niet viery, tam je nevera, a nevera sa protiví duchu, preto i ten neveriaci namyslí si pochop o konečnom ciele života, a buďto sám seba uznáva za konečný cieľ sveta, a skrže to zpyšneje a zbujneje, alebo hmotné veci, rozkoše a slávu sveta za to uzná, a vrhne sa do prúdu telesných žiadostí, kde neomýľne zahynúť musí. Nemravný je už duchovne zahynulý, a len ako múmia zavadzia na svete, a ako besná zver vzteká sa a škodu robí dobrým: a preto hovoríme, že musí aj telesne zahynúť, a síce buďto v telesných rozkošiach a nemociach, ktoré z otca na syna prechádzajú, alebo keďby opatrný syn sveta varoval si telo od záhiby, pošle pán Bôh vojny, kde so suchým síce i mokré zhorí, ale predsa len najviac toho suchého v obeť padne. A preto: „pokání čiňte, neb čas krátky máte, príjde den Páně prv než se nadáte!“

§. 3.

Prostriedky pri výchove.

Pri výchove užívame štvorakých prostriedkov: telesnej opatery, učenia, cviku čili kázne a náboženstva. Cieľ telesnej opatery je, ako Hus hovorí: „Zdravé silné tělo, aby k pracem schopnost mělo“ — k čomu doložiť treba krásu, aby telo naše spôsobilé bolo byť chrámom Ducha Svätého. Cieľ učenia je: vyvinúť myseľ, nadobudnúť známosť i vedu dobrého i zlého, a osvietiť ducha, aby si len to volil, čo za dobré uznáva. Cieľ cviku je: nútiť človeka k dobrému, t. j. kým je dieťa nedospelé a samo od seba nevládze rozsuďiť, ktoré veci sú dobré, ktoré zlé, ktoré užitočné alebo škodné, dotiaľ myseľ má za neho vychovavateľ a dieťa núteno byť musí príkazy dospelejších zachovávať. Skrže dlhotrvanlivé cvičenie privykne mladý človek k istej forme cítenia, myslenia a konania, tak že i nevedome to koná, k čomu bol navyknul a toto je trpná dobrota t. j. nesamovoľná, nie z presvedčenia, ale z púheho návyku vyplývajúca. Aby pak tento návyk čili táto nesamovoľnosť prešla do samovoľnosti čili do lásky, potrebný je štvrtý prostriedok vychovávaci totiž: náboženské cvičenie, ktoré všetky city a myšlienky človeka, ako by duševné struny do harmonie uvádza, budí túžbu po vyšších nebeských radoťach, tak že sa človek pokoriť musí pred Bohom, lebo vidí, že pri všelikej námahe svojej nemôže byť dobrým, keď pukušenia a zlé žiadosti moc nad ním berú, a preto cíti sa byť hriešnym a cíti, že mu je potrebný spasiteľ. Takto vychovaný človek spôsobilý je už prijať vieru v Krista Ježiša a byť dobrým kresťanom. Prostriedok tento, totiž náboženstvo je najmocnejší zo všetkých, lebo čo všetky vedy a nauky ľudské, ani žaláre, ani mučiarnie vykoreníť nemohly, to vykoreníť jedno slovíčko písma svätého tým, že obráti človeka na pokanie. Cieľ teda náboženskej výchovy je pokanie, a kto na tento stupeň svobody sa povýšil, tep je už vychovaný k samostatnosti čili za úda cirkve Kristovej, kde príjde už do školy väčšej do opatrovania božieho.

§. 4.

Možnosť výchovy.

Pod týmto slovom rozumieme tú otázku: či z každého dieťaťa možno dobrého, rozumného a mravného človeka vychovať, kto-

by dobrovoľne a sámochtiac len to konal, čo dobrého a svätého je. Na to odpovedáme, že ovšem. Každé dieťa možno skrze náležitú výchovu, priviesť až na ten stupeň, že pozná dobré a zlé, pozná vôľu božiu; ale či ono cez celý život zostane dobrým a mravným, či uverí v Krista Ježiša, a či v pokušeniach nezklesne, to ani v možnosti ani v istote predpovedať nemôžeme; lebo človek má svobodnú vôľu, ktorou často i proti svojim známostiam pridáva sa k zlému a výchova trvá len za čas, potom pak čo v samostatnosti robí učeďník, závisí už len od neho a nie od výchovy. Výchova privedie človeka len na cestu pravdy a ukáže mu cieľ života: ale či sám ten človek na tej ceste nezastane, alebo či sa na bok neodchýli, alebo či ho snáď okolnosti neodtiahnu a neschvávajú inou cestou, to výchova znať nemôže. Preto možnosť rozoznávame od istoty a skutočnosti; skutočnosť a istotu slúbiť môžeme skrze výchovu len pri opatere telesnej, pri vývoji mysle a rozumu, a pri niektorých citlivých predmetoch, ako sú: písmo, čítanie atď.; ale už mravnosť a zvlášte kresťanskú dobrotu, žiadan vychovavateľ popredku poistiť nemôže, tak ako ani to s istotou povedať nemôžeme, kto bude šťastný a kto nie: ale ovšem každý vychovavateľ v tej nádeji a s tým presvedčením do práce sa bere, že bude môcť i nábožne vychovávať sebe sverené dieťa a na kolko mu sily k tomu nedostačujú, očakáva pomoci od Boha. Keby ale už popredku zúfal o možnosti výchovy, to by znamenalo, že uznáva prostriedky za nedostačné k cieľu.

Aby teda učiteľ bol vedomý si toho, čo s istotou môže vykonať a čo nie, povážiť má nasledujúcu povahu detinského veku:

1. *Tvorenie predstáv a pochopov* v dieťati, že totiž vonkajšie zjavy na jeho smysly (zrak, sluch atď.) účinkujú, v ňom milý alebo nemilý cit vzbudzujú a skrze to núta jeho ducha, aby pátral po príčine toho citu. Cit ten viac razy opakovaný utvorí obraz v mysli, v ktorom predstaví sa zjav i cit, a obraz ten nazývame predstava, a s ním spojený cit nazývame žiadosť alebo mrzutosť. Z mnohých citov a predstáv tvorí myseľ obecné pochopy, a preto starodávni mudrci hovorili, že čo sám človek nevidel, neslyšal, necítil, o tom ani predstavy a pochopy nemá, a za pravidlo vystavili, že človek, za neznámym nebaží.*) Z toho nasleduje možnosť rozumnej výchovy, lebo keby sme od malička, ako aj má byť, dieťa len do-

*) Latinsky: nihil potest esse in intellectu, quod non fuerit prius in sensu. Ignoti nulla cupido.

brými, mravnými a krásnymi rečami, príkladmi a okolnosťami obklopovali, tak žeby nič špatného nevidelo, neslyšalo, neužilo, istotne predstavy, pochopy a myšlienky jeho, boli by len čisté, krásne a dobré. A tak tedy vzdelávanie mysle, čili myslná výchova je možná.

2. *Ak veľký je vplyv známosti a vedy na vôľu a svedomie*, to nám každodenná skúsenosť ukazuje, že totiž, každý človek len to si volí a vo svedomí svojom len to schvaluje, čo myseľ jeho v tom čase za dobré uznala; preto keby dieťa od malička, len dobrými známostami krmené, len čistými predstavami a myšlienkami vzdelávané a o tom, že pravda a mravnosť ku podstate života prínáležajú, presvedčené bolo, istotne zobudil by sa v ňom sladký cit spravodnosti, slušnosti a dobroty, ktorý by ho ponúkal k dobrému, a keby predsa zle činilo, pálil by jeho svedomie. Menovite, jestli k tejto známosti svetskej, pripojí sa i známosť slova božieho, tak len väčšia je nádeja, že ten človek bude dobrým a nábožným, než pri ľuďoch hlúpych a surových. A tak možná je výchova.

Niektorí síce tvrdia, že dobrá známosť neplodí vždy dobrú vôľu a odvolávajú sa na príklady historické, kde učení a vzdelaní ľudia veľkých zločinov sa dopustili: ale námietka táto je chybná, lebo podľa pravidla: aký následok, taká príčina o týchto vzdelaných ľuďoch tvrdiť musíme, že mali chybnú známosť, a že cieľ svojho života v chybných predstavách zakladali. Jestli ale niekto proti svojmu presvedčeniu zachvátený býva k zlému skutku pýchou, pomstou, lakomosťou atď. o tom hovoríme, že je malej viery, alebo že má slabé presvedčenie a nedostatočnú známosť o Bohu, a odkazujeme ho, jestli chce byť stálym a verným, aby svoje presvedčenie napravil a posilnil zo slova božieho. Kde ale slabosť, prenáhlenosť a strach človeka zachváti k zapreniu pravdy, ako Petra, tam nehľadáme chybnú známosť, ale práve len slabosť, a slabými zostaneme až do smrti: my pak za cieľ výchovy kladieme tak vychovať človeka, aby zúmyslné nehrešil, a aby každý hriech lutoval a na pokanie sa obrátil.

3. *Príklad mocne pôsobí na dušu detinskú*, lebo z každého videnia, slyšenia atď. zostane istý cit a obraz v duši, ktorý sa v rozpomienke obnovuje, a čo sa často opakuje, na to človek privykne, to za milé a príjemné uznáva, áno stane sa mu to druhou prírodou. Preto tvrdíme, keby dieťa od mladí cvičené bolo v poslušnosti, mravnosti a добрote, a keby vďycky malo pred očima príklad nábožnej matky, spravodlivého otca, pobožnej famílie a v mravnosti posvätej cirkve, tam by sme už len väčšiu nádej mali, že

z toho dieťaťa vychová sa dobrý kresťan, nežli pri inom, ktoré v nečistých a surových okolnostiach vyrostlo.

4. Naposledy i sám dejepis nasvedčuje, že medzi mravnými a pobožnými vychované deti boli tiež obyčajne mravné i pobožné: naproti tomu medzi bezbožným a zkaženým ľudom vychovaná mládež býva obyčajne tiež nemravná. Niekedy stáva sa síce, že ohavnosťou rodičov zhnusí si dieťa a dá sa na pokanie, ako tiež že dobrotu rodičov si znechutí syn, a stane sa odrodilcom: ale to sú len výnimky, pravidlo však zostáva: „aký otec, taký syn, aká matka, taká katka“ t. j. z väčšiny príkladov zavierajúc, medzi dobrými a pobožnými vychovávajú sa dobrí a pobožní, medzi zlými a bezbožnými zlí a bezbožní. Príklad toho máme na izraelskom národe, ktorí na púšti z bojazlivého vychoval sa smelým, z otrockého svobodomyšľným. Aj starodávni Špartáni a Rimania, akých chceli, takých vychovávali, totiž zmužilých bojovníkov, kým totiž celý národ tou istou zmužilosťou oduševnený bol. Naproti tomu ani výborný filozof Seneka nebol v stave medzi nemravnými okolnosťami mravne vychovať Nerona cisára. Ano celá deržava rímska nedala sa zo svojej nemravnosti odvieť ani trestom, ani biedou: ale ovšem kresťanské učenie premenilo Rimanov na pokorných a pobožných kresťanov, na dôkaz toho, že skrze pravú známosť čistí sa presvedčenosť človeka. Konečne každý deň vidíme, že skrze poučenie dospelý človek hriešnik obracia sa na pokanie a stáva sa mravným a veriacim človekom: jakže by teda mladé, a ako vosk mäkké srdce detinské neprijímalo dobrú nauku a nedalo sa k dobrému presvedčeniu, k mravnosti a viere vychovať! — A tak možná je výchova mravná.

Ale len možná, nehovoríme: nevyhnutelná. Lebo ako pútnika uviesť na cestu dobrú, kadiaľ má spechať k svojmu cieľu, neznamená tvrdiť, že on už istotne šťastne dôjde k tomu cieľu: tak ani mládenca až do 20 roku mravne vychovať, neznamená tvrdiť, že on už istotne mravný a šťastný bude po celý život až do smrti, a že spasený príjde do života večného.

Naproti tomu zavrhuje učenie tých, ktorí úplnú nemožnosť výchovy hlásajú, sem patria:

a) *Predurčenci*. (praedestinationarii čili předzřizenci), ktorí bez obalu učia, že jedni ľudia predurčení sú k životu večnému, čoby aj chceli hrešiť, nemôžu, a musia dobrými byť a prísť do života večného, naproti tomu iní odsúdení sú k zatrateniu, čoby aj nechceli hrešiť, musia a pre nútené hriechy príjdu do pekla. A tak

i pri jedných i pri druhých nepotrebná je výchova. Toto učenie vyznávali starí kalvíni, dnešní reformáti ho už zmiernili, ale predsa na to vychádza jich smýšľanie: avšak skutkom sami sa zatracujú, lebo svoje dietky veľmi prísne vychovávajú.

b) *Leniví a netrební učítelia* nezdar svojho vychovávaní a učenia pripisujú zlej prírode učedníckovej, odvolávajú sa, že komu Pán Boh nedaruje tomu kováč neukuje, t. j. že kto nemá darov od prírody, z toho žiadon učiteľ nevybrúsi vtipného a schopného, a pri mravoch kto vraj nemá náchylnosť k dobrému od prírody, toho neuvaruje nikto od zkazy. Títo svojej lenivosti alebo nespôsobilosti následky uvalujú na Boha, že planú prírodu stvoril.

My naproti tomu učíme, že *každému dietatu dal Bôh isté dary a schopnosti*, a že učiteľ povinný je nie nové dary kovať v učedníkovi, ale tie od Boha dané v ňom cvičiť, vyvinovať, a slovom božím štepovať a zošlachťovať, tak ako zahradník opatruje strom, obrezáva zbytočné výhony, polieva, štepuje, šlachetnými druhmi napravné. Ďalej učíme, že dieťa od prírody je síce k zlému, k pýche, neposlušnosti proti Bohu, k panovitosti nad bližšími a k telesným žiadostiam náchylné, ale má i zárodok dobrého v sebe, totiž zvedavosť, rozum, svedomie a túžbu po blaženosti: povinnosť pak učiteľova je zlé náchylnosti udušovať a prekážať, rozum pak a svedomie osvecovať a posilňovať, a tak viesť ku Kristu. Menovite kresťanské dietky učiteľ nemá považovať za pohanov, však po krste i to nemluvína je už *kresťanom*, Duchom Svätým povolané, osvietené a posvätené. Náchylnosť k zlému a zlé žiadosti síce zostávajú v ňom i po krste, a po celý život proti nim bojovať musí, učiteľ pak mu pomáhať má pri tomto boji, tréťaním a mrtvením Adama starého, ako sa hovorí, čili udušovaním zlých žiadostí: ale i dar Ducha Sv. v ňom účinkuje skrze slovo božie a svätosti, a práve učiteľ je k tomu povolaný, aby ho slovom božím krmil a v známosti božej roznečoval.

Poznam. 1. Také príklady, kde z dobrej výchovy zlí ľudia vyšli, musíme posúdiť opatrne, či snáď sa tí ľudia neklamali, ktorí tú výchovu za dobrú vyhlásili, a či na chovánca toho snáď nejaké tajné okolnosti neúčinkovali, ktoré kúkol medzi dobrú pšenicu nasialy.

Pozn. 2. Písmo sv. hovorí: „Rozličné sú dary, ale tentýž duch,“ a práve v týchto slovách potvrdzuje naše učenie, že totiž jedon človek môže mať síce lepší zrak nežli iný, lepší sluch, krásnejšiu výrečnosť, ľahkú chápaivosť hudby, počtovedy atď., ale že všetci máme jednakého ducha, aby sme duchovný t. j. dobrý a mravný život vedli. Dopúšťame

teda, že nemôže byť každý Rafael, Paganini, Kollár, Šafárik, ale mravným a dobrým každý byť môže, má a musí, ináč sebe pripíše vinu.

Pozn. 3. Plutarch v svojom spise o vychovávaní chlapcov v kapitoli 3. hovorí o možnosti výchovy a o sile obyčajov takto: „K dokonalej spravdnosti treba, aby sa troje sběhlo: príroda, rozum a zvyk. Nazývam pak rozumom vyučovanie, zvykom cvičenie. Počiatky teda pochádzajú od prírody, pokroky od vyučovania, sběhlosť od cvičenia, dokonalosť od všetkých. Podľa toho pak, ktoré z nich chybí, musí byť i cnosť kulhavá. Lebo príroda bez učenia zostáva slepou, učenie bez darov prírody chybným, a cvičenie bez obidvoch býva nedokonalým. Ako totiž k roľníctvu potrebná je najprv dobrá zem, potom zkušený roľník, a k tomu dobré semená: tak podobá sa zemi príroda, roľníkovi vychovavateľ, semiačku pak rozumné pravidlá a rozkazy. Smele reknúť môžem, že všetko toto spoluúčinkovalo pri dušiach tých, ktorých všetci ospevujú, Pythagora, Sokratesa, Platona a tých, ktorí večnepamätnú slávu si získali. Blažený teda je a bohumilý ten človek, ktorému nektorý z bohov všetko toto udelil. Jestli pak sa kto domnieva, že ktorý človek sa nedobre narodil, ten ani učením, ani cvičením na ceste cnosti nemôže byť do kolaje zpät uvedený, ten znaj, že sa veľmi, ba celkom mylíš. Lebo silu prírody pokazí lenivosť; ale chybu prírody napraví učenie. Však ani ľahké veci nedaria sa lenivým: naproti tomu i ťažké veci pilnosťou dosažené bývajú. Snadno mohol by si sa presvedčiť, jak užitočná a prospěšná vec je pečlivosť a pracovitosť, jestli pozreš na to, čo sa deje. Kvapka vody skalu vydlabe. Železo a meč bránim do rúkú sa zoderie. Ale kolesá na voze robotou skrývené žiadnym spôsobom tu, ktorú na počiatku mali, nemôžu dosiahnuť prostotu. Takže krivé hôle (palice) komediantov naprostiť nemožno, ponevadž to, čo práca proti prírode vykonala, mocnejším sa stáva i od samých prirodzených vecí. A či len toto samé dokazuje moc pečlivosti? Nikoli, ešte iné tisíce nad tisíce. Dobrá zem je od prírody, ale zanedbaná úhorom leží a burinou zarostá, a síce čím bola lepšia od prírody, tým bujnejšie zarostá pre nedbanlivosť. Iná pak býva tvrdá a divá, ale jaknáhle ju obrábajú, hneď donáša ovocie šľachetné. A ktorý že strom zanedbaný nestal by sa krivolakým a neúrodným? avšak jaknáhle potrebnej opatery dostane, hneď stane sa úrodným a cieľu odpovedajúcim. Ktoráže sila telesná nétrati sa a neberé zkázu pre nedbalosť, nádheru a zlé zachádzanie? a ktoráže je tak slabá príroda, že by cvičením v boji mnoho sily nenasberala. A ktorý kôň za mladi dobre cvičený, nebol poslušný jazdcovi? A ten, čo nebol krotený, či nezostal tvrdopyským a divokým? A čo máme sa inému diviť? však vidíme, že i tie najdivšie zvery staly sa krotkými skrze dlhú prácu. A dobre ten Tesal na otázku: ktorí sú najkrotkejší z Tesalov? odpovedal: ti, ktorí prestali bojovať, a odvykli od boja. A nač ďalej slová šíriť? však mrav je nič iného len dlhotrvanlivý zvyk; a mravné cnosti sú tiež len zvyky. Ešte jedon príklad donesem, a potom prestanem o tomto hovoriť. Lykurg lakedemónsky zákonodárca, doviedol dvoch psíkov od tej istej suky pochádzajúcich ale nič podobného nemajúcich, a dokázal, že jedon z nich je maznavý a pažravý, druhý pak šľakovaniu a poľovaniu oddaný. Istého

času, keď mnohí Špartáni shromaždili sa na trh, zavolať Lykurg: o muži Špartánski, veľký vplyv má na utvorenie cnosti i zvyk, i cvičenie, i nauka, i príprava života. A ja vám to hneď zretedným učiním. Potom dovedúc tých dvoch psov, položil pred nich misu a zajaca, a pustil ich, jedon z nich vrhnul sa na zajaca, druhý na misu. A keď Lakedemonci ešte nechápali, čo by to malo znamenať, a jakým cieľom tie psy ukázal, zvolal k nim: tito sú od jednej suky, ale rozličnú mali výchovu, tento stal sa pažravým, tento ale prenasledovníkom divej zvery.

4. Otázka: či bol dakto tak zatvrdilý zlostník, žeby nikdy nič dobrého nebol aspoň chcel, a v ktorom by ani cit, ani myseľ nikdy k dobrému obrátená nebola bývala, — v praktickom živote rozluštená je v ten smysel, že takúto ohavu absolútnu pri zdravej myseľ si ani myseľ nemožno, ale všetko to pochádzalo zo zlej výchovy a zlých okolností. —

5. Komenský o tejto možnosti hovorí na str. 15.: „K čemu Bůh kterau věc stvořil, k tomu způsobnost v přirození jejím vstúpil, tak aby žádná nebyla tím čimž je, bezděčně s násilím, ale ráda; protože z kořenů v ní založených samo vyrostá, což vyrostati má. A tak tedy i člověk osvícenosti, ctnosti, pobožnosti (poněvadž k tomu trému na svět uveden jest), kořeny sám v sobě má, tak jistotně jako strom kořeny své, na nichž stojí. Protož netřeba nic z těch věcí do člověka vnášeti, maje již v sobě sám hned od přirození, jen aby tíž kořenové před zhaubau chránění byli, a pomoc k jadernému se ujímání a náležitému ratolestí pauštění, též mocnému se rozkládání a zdárnému ovoce rozkvětání měli, toho potřeba jest.

Ale poněvadž tomu, co Sirach píše, že maudrost základy věčné v lidech založila (Sir. 1, 14) ne všickni rozumějí, poukážme sobě to po částkách, jaké základy má v nás umění neb osvícenost? jaké ctnost? jaké pobožnost? a shledáme, jaký maudrosti boží nástroj je každý člověk.

O umění neb osvícení.

Že člověk k tomu, aby všecko znal, a všecko uměl, stvořen jest, důvodové jsou tito:

1. Stvořen jest k obrazu božímu atd.

2. Nazývá se člověk a jest malý, v summu shrnutý svět, v němž všecko zavnuté se nachází, cokoli v sobě veliký svět široce rozprostřené má atd.

3. K tomu přidání jsou té rozumné v nás bydlící duši nástrojové takoví, že cokoli vně vůkol nás jest a děje se, jí tajno býti nemůž, — odtud jde, že nic není v světě, cožby od člověka chápáno býti nemohlo.

4. Přivstřpena jest také člověku chuť k zpytování všeho a k porozumívání všemu atd.

5. Příklady máme, že někteří přirozenou chtivostí za rozumem jdouce, velikých věcí sa dovtipovali, a bez vůdců k většímu umění, než jiní skrze vůdce, přicházeli, jací *αὐτοδίδακτοι* (samouk) slova.

6. Aristoteles člověka na svět jdaučho mysl připodobnil tabuli prázdne, na níž psáno nic není, napsati se však může všecko. Jakož tedy na tabuli prázdne písař napsati, aneb malíř namalovati bez nesnáze

můž všecko, co chce, když jen umí: tak v mysl lidskou všecko uvéstí jednoduše, snadná věc tomu; kdo, jak se to dělati má, rozumí. Čehož nedělali se, jistě tabula vinna není (kromě že někdy trošku nehladká bývá), než písáře a malíře neumělost. Tento jest rozdíl, že na tabuli nemůže *dále a dále* psáti, než kam a pokud kraj stačuje: ale v myslí vždycky psáti a rýpati můžeš, kraje a konce nikdy nenajdeš, protože mysl naše neskonala jest, krajů a mezi žádných nemající atd.

Naposledy však, nejpodobnější jest mysl naše zrcadlu aneb oku, jemuž cokoli představiš, jakékoli podoby a barvy, hned toho obraz chytí, lečby to po tmě přistrkoval, aneb pozadu, neb pobočně, neb zdaleka jen vyskytoval, z blízka neukazoval, neb to něčím zastěnoval, neb s jiným mátl atd.

O mravích a ctnostech.

Že člověk k harmonii mravné z přirození náklonnost má, tím dvojím dovedím: 1) že se kochá v harmonii všelijaké, kdekoli jí cítí; 2) že sám není než harmonie, vnitř i zevnitř.

A protož jako o hodinách dobře udělaných, potom pak zle složených aneb rzí zašlých, aneb s potrhanými strunami, nepochybujeme, že dobré předce býti mohou, přijdli jen dobrý zase na ně mistr, kterýžby je napravil: tak o člověku k harmonii přistrojeném, nemysleme žeby v harmonii uveden býti nemohl.

O pobožnosti.

Podobné k podobnému se táhne (Sir. 13, 18): člověk pak sobě rovného nic v nebi ani na zemi nenachází, kromě toho, k jehož obrazu úpodoben jest; odtud jde, že se srdcem svým nemá kam obráceti, než k tomu pravému svému, z něhož vyplívá. To cítě v sobě David, řekl: Kohož bych měl na nebi krom tebe, Bože, a na zemi v nižádném kromě tebe libosti nemám (Žalm 73).

Ale díš: to tak býti mělo, kdybychom byli v dokonalosti své zůstali: nyní již pádem rajským porušení jsme, že srdce naše odvráceno jest od boha. Odpovím apoštolskými slovy: Takliž jsme tak klesli, abychom dokonce padli? (Řím. 11, 11) A což my tak vyfati jsme z ráje božího, aby nám ani kořenu nepozůstávalo? — Hanba, že jen o pádu a porušení svém věděti chceme, o pozdvižení a napravení nic. Hanba, že starým Adamem nemožnost svau vždycky raději vymlouvati se pokoušíme, nežli bychom co se v novém Adamovi, Kristu, může ohledati, pokusili, ježto apoštol (svým i všech znovu zrozených jménem) dí: Všecko mohu v tom, kterýž mne posiluje, Kristu. (Fil. 4, 13.) — Kterak pak apoštol ditky rodičů křesťanských (by prý jeden toliko z nich křesťanem byl) svatými nazval, nečistými pak je býti odpírá. (I. Kor. 7, 14.)

A na str. 49. dí:

1. Říkají: ne z každého prý dřeva můž býti fládr (miazgra). Odpovídám: ale z každého člověka můž býti člověk, nepřistaupili zkázce nějaký.

2. Díšli (jakž mnozí říkají): vždyť jsau vnitřní naše moci pádem rajským porušený! odpovídám: ale *nejsau vzatý!* I těloť jest porušeno

a zemdleno, avšak je predce k chození, běhání a práci rozličných hbitému konání navěsti umíme.“

Tolko Komenský, — a na iných miestach ešte viac dôvodov má, za to, že možno z každého dieťaťa vychovať, i rozumné, i mravné, i dobré i krásne. A to ma teší, že už Komenský tak jasný pochop vystavil, a dokázal ho, že je základom pravého kresťanstva. Však aj Kristus hovorí: Nechte dítek jíti ke mně a nebráňte jim, nebo takových jest království nebeské.“ Akože teda môžu nektorí tak po kalvinsky smýšľať, že dedičný hriech aj slovú božiemu za nezhojitedlný vyhlasujú, a možnosť dobrej výchovy i tam zapierajú, kde prostriedky k tomu, totiž slovo božie a svätosti sám Hospodín ustanovil. Já takých učiteľov považujem, za na pol ceste do chrámu pravdy zastalých pútnikov, ktorí čo sa jim nechce konať, toho vinu uvalujú na samé dieťa.

I ja dopúšťam, že všetko naše usilovanie nestojí nič bez božieho požehnania, lebo my pri všetkej opatrnosti predsa snadno prerátame sa v užívaní prostriedkov: ale z toho nenasleduje, aby sme ruky založili na kríž, a nečinne sa dívali, ako divok narostne z dieťaťa, a ako potom divy bude pán Bôh tvoriť pri ňom, aby ho zkontil. My sami konajme čo najviac a najlepšie môžeme, a výsledok potom otec nebeský svojim požehnaním korunuje.

A tak kto sa bereš do vychovávaní a vyučovania, buď presvedčený a sladkou nádejou naplnený o tom, že z každého dieťaťa možno ti vychovať dobrého kresťana.

§. 5.

Potreba výchovy.

Že je výchova deťom potrebná, presvedčíme sa z nasledujúcich dôvodov :

1. Telesný dôkaz. Telo detinské za dlhší čas po narodení je tak slabé, a jeho schopnosť tak maličká, žeby bez pomoci a opateru dospelejších ľudí nemohlo živé byť. Matka ho musí koiť svojím mliekom, lebo jeho žalúdok iného pokrmu neztroví; matka ho musí proti zime i horúčosti, pred dravou zverinou, i pred úpadkom chrániť; ba i pozdejšie, keď už na tele zmocnelo, a duch sa mu počal vyvinovať, ešte ho rodičia opatrujú pokrmom, a pozorujú naň, aby neupadlo do nebezpečenstva. A tak už i z telesného ohľadu potrebná je výchova.

2. Myslný dôkaz. Mysel a iné moci duchovné nevyvinú sa v človeku bez učby a výchovy, čo dosvedčujú príklady, že taký človek, ktorý medzi divými zvermi na pr. medzi vlkami, medvedmi atď. vyrostnúl, zostal hlúpy a divý; tak tiež človek vo večnej samote, v žalári vyrostlý býva hlúpym, ba ani reči nezná. Preto ho-

voríme, že potrebná je výchova, potrebné vyučovanie v školách, aby sa dieťa naučilo myslieť, rozumovať, vtípiť sa, rozvažovať, a aby umelo to konať, čo je dobré, krásne a pravdivé, a síce takáto výchova má záležať v obcovaní s ľuďmi, a to s ľuďmi mravnými a vzdelanými, aby i dieťa bolo mravné a vzdelané.

3. Mravný dôkaz. Mravnosť je konanie dobrého. Dobré je to čo je primerané času, miestu, forme a spôsobu. Mravnosť teda zjavovať sa môže len medzi rozumnými ľuďmi, ktorí rozmyšľajú čo, kde, ako vykonať majú: a preto len medzi ľuďmi, a od rozumných ľudí učí sa dieťa mravnosti. Z čoho nasleduje, že výchova je potrebná ku mravnosti.

4. Dôkaz zo skúsenosti. Každodenná skúsenosť vydáva svedectvá, že najviac zločincov býva tam, kde najmenej pečovalo bolo o výchovu: a na opak, kde mravnosť a náboženské presvedčenie až do pospolitého ľudu vniklo, ako to bolo u českých bratov a u starých Slovákov, tam zločiny a nepravosti patrily medzi neslýchané veci. —

Zo všeho toho vidno, že výchova detí je nevyhnutelne potrebná.

Pozn. 1. Ak vzdelaní boli v ohľade mravnom otcovia naši Slováci, svedectvo vydávame my sami, ktorí sme ešte pred 30 rokmi ako dorastajúca mládež príležitosť mali, poznať mravy, zvyky, smýšľanie a dobrotu ľudu slovenského. Ťahy tej vzdelanosti boli nasledujúce: každý jednotliviec umel čítať, a z väčšej čiastky i písať; celá rodina vydržovala raňajšie i večerajšie modlitby a spevy spoločne každý deň, a v nedeľu tri razy cez deň; rodičia sami vyučovali dieťky písmu, a vychodivších zo školy pridržiavali aspoň každý sviatok k čítaniu náboženských kníh; nakladanie s čeladou bolo otcovské, lebo pán jedol s čeladou, a čelaď s pánom; paňe a čeladné matróny vstávaly so slúžkami do práce, s nimi pracovali, oddychovali i pokrm požívaly, ba aj v deň sviatočný medzi nimi sa bavily — a vôbec nebola čelaď tak opovrhnutá, ako dnes, a preto rada slúžila, bola vernejšia a lacnejšia. Pracovitosť, čítanie a mravnosť sú vážne znaky vzdelanosti. Žaláre boli prázdne, kárančov pomerne veľmi málo. Vtedy bol národ slovenský jednota. Zemän, mešťan, kňaz, remeselník, sedliak hovorili jedným jazykom, modlili sa z jednakej knižky a v reči, viere, mravoch a smýšľaní boli jednakými. Odkedy zemänstvo sa pomaďarčilo, a mešťanstvo ponáša sa po pánoch, odtedy mizne i vzdelanosť z ľudu, ale i mravnosť, a s ňou i majetnosť.

Pozn. 2. Veľmi zaujímavá otázka je nasledujúca: či možno skrze výchovu dať človekovi i letoru (temperament), t. j. či z flegmatika možno vychovať sangvinika? Alebo ináč vyslovená zneje takto tá otázka: či sa letora s námi rodí, či si ju sami stvoríme? — Odpoveď je veľmi ťažká, lebo základ samého zrostu ešte neznáme, prečo je na pr. jedon

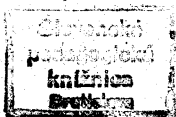
náchylný k tučnosti, iný akokoľvek chovaný, nikdy neztučne, alebo ako to porekadlo dosť hrubo vyslovuje: nebude zo psa slanina. Ja o tom od viac rokov rozmýšlam, čo je podstata zrastu, či je to len sila chemicko-mechanická, či i dač vyššieho. Ale posiaľ nepodarilo sa mi to uhádnuť. Len zavieram, že pokolenie ľudské delí sa nie len podľa barvy na päť plemien, ale aj podľa zázivnosti na tučných a chudorľavých, aj podľa žiadostí telesných na ukrutných, milosrdných, mäkkého alebo tvrdého srdca atď. A keď dobre známeho človeka porovnávam s nerozumnými zvermi, tak ako Kristus nazýva sa „beránek boží“, tak nejedon môže sa nazývať „vlkom hltavým“ alebo „hadom opatrným“ áno aj „holubicou sprostou.“ Rod teda má už v svojej podstate istý typus vyrazený, jednaké oči, jednaké vlasy, nos atď. A skrze manželstvá miešajú sa rozličné plemena, a skrze to aj barva tváre, očí, vlasov, forma nosu, gámb, dlhosť rúk atď. Ti čo po Tataroch zostali v Uhorskej zemi, majú podnes tatárske ruky t. j. dlhšie nežli po koléná. A Kalmuci, čo s Tatarmi vrazili do Uhier, nahali potomkov tu s plostným nosom. Dopúšťam teda, že tučný rod bude vždy náchylný k tučnosti, chudorľavý k chudorľavosti. Ale samú letoru premeňuje a akoby maluje sama výchova, tak že človek bude nie akým sa narodil, ale akým ho vychovali. Na to dávam nasledujúce dôkazy:

1. Ti istí rodičia mávajú dietky rozličnej letory — istotne nie pre svoju prírodu, ale pre rozličnú výchovu.

2. Príklady máme, že maznavé a melancholické dieťa skrze tvrdú výchovu premenilo sa na cholericke a zmužilé, na pr. dánsky kráľovič Friedrich od Struensee-ho dľa zásad Rousseau-ových vychovaný.

3. *Podobnosť.* Jestli možno zahrádzkovi presádzaním a miešaním pôdy z plánky vychovať príjemnej chuti jablň, ba práve z kyslej sladkú: prečo by to isté nebolo možno pri človeku? A ako ovce, kone a iný dobytok dá sa sošlachtiť, prečo by nebolo možno rod ľudský náležitou výchovou na šlachetnejší, krásnejší, mravnejší atď. premeniť.

4. Konečný dôkaz podáva nam fysiologia samého človeka. Však dospelý človek mení svoju letoru, každý deň, tak že ten istý človek v jednej hodine je flegmatický, v druhej sarguinický, v tretej cholerický, v štvrtej melancholický, podľa toho, jak sa najedol, napil, akou prácou je zamestnaný, akou spoločnosťou zabavený atď. Pinta dobrého vína celú spoločnosť z flegmy prenese do cholerismu, a jedon načasný vtip rozveselí, ba do smiechu privede celú spoločnosť, teda z nich na okamženie sangvinikov učiní. Dobrá hostina aj vzdelaných ľudí rozveselí, tak že rozviažu jazyky a tajomstvá vyjavia: vojenská hudba bojzazlivca naplní smelosťou; jediný krč žalúdkový i sangvinika premení na melancholika. Dobre teda mal ten lekár, čo základ liečenia hľadal v jedle a nápoji, a tvrdil, že treba vyzkúmať, čo chybí nemocnému, a to mu dať jesť, a naopak, čo mu škodí, a to mu nedať jesť. To isté mali by zkúmať aj vychovovatelia a učitelia, a keď budú už tak istí vo svojom remesle, že sa pýtajú rodiča: akú letoru máme vyvinúť v tvojom synovi? a čo žiadať bude tento, to i vykonajú, potom ich uznáme za majstrov! Rozumie sa, že prostriedkov akých chcú, nadostač mať budú.

A ako stavajú špitále pre nemocné telá, prečo nestavajú *napravujúce chovárne*, pre mravne zkaženú mládež, však jestli možno nemocné telo vyliečiť, prečo by možné nebolo i duchovnú nemoc vyliečiť. Ale na to sa nenašli majstri, lebo sa to neodpláca. Keď budú v úcte a vážnosti učítelia a chovatelia, potom sa v kráse ukáže aj chovateľstvo a učiteľstvo.

Pozn. 3. Komenský o potrebe výchovy hovorí takto na str. 24: „Né zlé ze starých jeden člověka opisoval, že jest animal disciplinabile, to jest, tvor k učení narozený. Nebo ač k obrazu a podobnosti božimu stvořen jest, a Bůh bez učení se něčemu všecko ví a umí, člověk však v té částce Bohu podoben není a býti nemohl. Kdyby zajisté bez učení se všemu rozuměti měl, musel by místem a časem neobsáhlý býti, aby vždycky a všudy všemu přítomen jsa, všeho pauhým pohledem opatroval, čehož ani člověku, ani anjelu, ani žádnému tvorů dáno není a dáno býti nemohlo, protože věčnost a neobsáhlost (to jest božství) dána býti nemohla. Dosti jest anjelům i lidem slávy, aby stříhati a chápati mohli rozličné skutky, a tím sobě poklad rozumnosti shromažďovati. Protož i o anjelích z písem víme, že se učí, to jest, čemu prvě nerozuměli, vyrozumívají (viz I. Petr. 1, 12. Efes. 3, 10. I. Král. 22, 20. Job 16 atd.). Za kteraužto příčinou maudrost a umění jejich z nemalé částky experimentalis, to jest, zkušením dosažená, slove.

Žádný tedy na mysl sobě vstupovati nedej, jakoby člověk člověkem býti mohl, jediné leč se naučí člověkem býti, to jest, vycvičí ve věcech těch, kteréž jemu jakožto člověku přináležejí. Ukazují to všech tvorů živých i bezdušných příkladově, že má-li která věc tím, k čemuž stvořena jest, býti, musí k tomu lidskou pomocí býti nastrojena.“

„Člověk s strany těla k tomu jest, aby chodil a práce nějaké řídil; avšak vidíme, že s sebou toho na svět nepřináší; i seděti, i státi, i choditi, i rukama práce nějaké konati, dosti prácně se učiti musí. Kdež by tedy mysl naše to nadání vzala, aby sama od sebe, bez nastrojování, tím, čímž býti má, býti mohla.“

„Patrné také jest, že byť člověk ve své rajske dokonalosti byl zůstal, učiti by se však byl měl. Nebo ačkoli hned, jakž stvoření byl, Adam a Eva choditi a mluvit, i rozumné mluvit uměli, povědomosti však věci té, kteréž se zkušením dochází, neměli. Což odtud dosti zřejmé, že se Eva nad hadovau řečí nic nezastavila, nébrž s nim v řečňování se dala; ješto kdyby sobě byla zkušením rozumnost utvrdila, byla by věděla, že řeč tvorů nepřipadá, že se tu podvod kryje.“

„Ovšem tedy po pádu, má-li člověk člověkem býti, něco uměti a rozuměti, učiti se musí, protože my již na svět se rodíce, mysl s sebou jako prázdnu tabuli toliko (jakž Aristoteles říkával) přinášíme, na níž nic psáno není, psáti se teprv, co potřeba, musí. A jest to nám po pádu mnohem prácnější, nežli v ráji býti mělo, protože se i mluvit i rozuměti i činiti dobře a důkladně učiti musíme, poněvadž i věci před námi nyní jsau ukrytější (pro zatemnělost rozumu), i jazykové nám zmatení, že se jich několik (chcem-li lidé s lidmi zacházeti moci) učiti musíme, an i materští zmatenější a těžší učinění, a mezi tím nic se s námi nerodí.“

Pozn. 4. Potreba výchovy zjavuje sa vo velikej miere zvlášte u nás Slovákov, ktorí opuštění od mocných sveta, opierať sa máme jedine na svoju mravnú moc a prácu. A že táto mravná moc náležite vyvinutá a pracovitost ľudu nášho primerane sriadená učinila by nás i bohatými, i možnými, i svobodnými, i doma panujúcimi, to každý uzná, kto bedlivým okom historiú sveta zkušoval. Kto teda chceš pomáhať národu, obeť sily svoje vyučovaniu mládeže, a síce nie len detí 7—12ročných, ale aj dorastajúcej mládeže, v nedefných školách, v spolkoch, zábavách, návštevách atď. Národovec, ktorý písomom a jazykom horlí za práva národa, ale v hrdosti svojej neobcuje deň po dni so svojim ľuďom, je theoria bez praksi, duša bez tela, — teda nič!

Ale aj vrchnosti majú uznať potrebu výchovy, lebo ako Komenský hovorí: že „vrchnosti bez umění, maudrosti, správy, rozšafnosti“ sú len „krávy Basanské vytylé“, sú „Goliášové křiklaví a sršlaví, pštrosové hlupí, samí svá vejce sem tam rozhazující a pošlapávající.“ Tiež hovorí, že poddaní hlupí jsau jen „oslikové pod břemeny, neb zas bujni kopavi mezkové. Bohatí bez umění jsou vepřové v mlátě ležící, chudí nevyučení jsau telátka a oslátka mizerná.“

„Takovým býva každý, jaké vyučování jeho,“ hovorí mudrc. (Talis est quisque, qualis ejus educatio.)

§. 5.

Právo a povinnost výchovy.

Otázka je, kto má právo deti vychovávať, či rodič a či štát, taktiež: kto je povinný túto prácu konať, a na ňu nákladky snášať? a konečne i to je otázka, či dieťa má právo žiadať od svojich rodičov, alebo od štátu, aby ho vychovávali. Na všetky tieto otázky odpovedáme nasledujúce:

1. Právo dieťa vychovávať majú len rodičia, lebo je to jich dieťa, jim ho Pán Bôh požehnal, a tak neprave činili Špartáni, keď rodičom deti odnímali. Ale rodič je aj povinný chovať a vzdelávať svoje dieťa, lebo kto prijíma dar a právo, bere s ním na seba i bremä a povinnost, a preto takí rodičia zasluhujú trest a nútenie, ktorí nepečujú o výchovu svojich dietok.

2. Kde rodičov niet, na pr. pri sirotách, alebo kde žijúci rodičia neplnia svoje povinnosti, tam právo k výchove prechádza na spoločnosť ľudskú, teda predne na cirkev, potom na miestnu obec, a tak na celý štát. Lebo spoločnosť ľudská povinná je sama o seba pečovať, teda i o svojich údov, a každé dieťa je budúcim údom tejto spoločnosti: a preto spoločnosť má i právo i povinnost pečovať o dieťa, aby z neho nevyrostnul zahálač, alebo zločinec, ktorý

by bol na škodu, alebo na bremä celej spoločnosti. Avšak dokiaľ rodič plní svoju povinnosť, tam spoločnosť nemá práva rozkazovať rodičovi: jaknáhle však rodič skutkom, t. j. zanedbaním výchovy zreknul sa svojho práva k tomu dieťaťu, tam už má právo spoločnosť to dieťa pod svoju opateru vziať. Ale i toto právo spoločnosti má svoje hranice, lebo nesmie uraziť právo rodičovské, ani právo dieťaťa. A tak právo štátu záleží v nasledujúcich povinnostiach:

a) Chrániť život nemluvniatok a detí tam, kde by snáď rodič, alebo iní jích usmrtiť chceli.

b) Lenivých rodičov k tomu nútiť, aby svoje dietky poriadne vychovávali.

c) O siroty pečovať a pri nich miesto rodičovské zastupovať.

d) Odvržené alebo nalezene dieťky do ochrany brať, kde možno jích rodičov vypátrať a prinútiť, aby svoje dieťa vychovávali; kde ale rodičov nemožno vypátrať, tam dieťa také dať na obecné útraty vychovávať, aby z neho nie škodlivý, ale užitočný úd vyrastnul pre spoločnosť, — lebo obec je k tomu povolaná, aby stráž držala nad bezpečnosťou. A preto výchova pre štát je vystrhajúca a zabezpečujúca polícia.

3. Konečne právo výchovu žiadať od rodičov má samo dieťa, lebo je to od prírody vštepené každej matke a každému otcovi do srdca, aby svoje dieťa milovali, a o jeho výchovu sa stárali. A ponevadž i zákon prírody je z rozkazu a z vôle božej, preto i právo toto, že totiž dieťa očakáva právom od rodičov výchovu, považujeme za hlas boží. A ponevadž dieťa má povinnosť svojich rodičov milovať, a každá povinnosť predpokladá právo: preto vravíme, že dieťa má právo žiadať výchovu od rodičov.

4. Ešte povstať môže otázka, či rodič má právo, svoju povinnosť vychovávaciú celkom a úplne preniesť na iného? odpovedáme, že nie ani v tom páde, keď by rodič bol prácami príliš zamestnaný, ani vtedy, keď by rodič bol málo vzdelaný, a snáď vzdelanejších od seba najat by mohol za vychovavateľov. A síce preto, že dieťa je duchovne pripútané k svojim rodičom, ono má k nim prirodzenú lásku, a skrze nich dá sa najsnadnejšie duchom viesť. Preto i sprostá a nevzdelaná matka lepšie účinkuje na mravnosť svojho dieťaťa, nežli ktorýkoľvek učiteľ. I ten prácami obsypaný delník má aspoň v čas oddychu pečovať o výchovu svojich dietok. Ba i ten na cestách postavený rodič, ako mu len možno, má účinkovať na výchovu svojich detí. Lebo rodič s dieťaťom stojí v du-

chovnom sväzku, a kto tento prirodzený sväzok duchovný ruší, ten činí proti cieľu a určeniu človeka.

Pozn. 1. Komenský o povinnostiach výchovy takto hovorí:

„Náleží vlastne a predné práce ta rodičům, aby co splodili, to také odchovávali, ne na tele jen (nebo o to, jakožto špatnější zemskau částku, vždycky menší starost býti má), ale na mysli a rozumu, tím, čímž by rostli, je opatřující. To že Abraham činíval, pán Bůh jemu svědectví vydal: Znáš (prý) jěj, že přikáže synům svým a domu svému, aby ostříhali cesty Hospodinovy. (I. Mojž. 18, 19.) Což aby všickni jiní rodičové činili, poraučí Bůh v zákoně takto: Budeš slova má často opětovatí synům svým, a mluvití o nich, když sedneš v domě svém, když půjdeš cestau svau, a léhaje i vstávaje. (V. Mojž. 6, 7.) A svatý Pavel dí: Otcové nepopauzejte k hněvu dítek vašich, ale vychovávejte je v cvičení a v napomínání páně. (Efes. 6, 4.)

Ale že pak rodičové k tomu, aby dítky své zdárně cvičili, často jsau nespásobní, buď pro neumení a hlaupost, že sami vycvičení nejsau, buď pro nedbalství a lhostejnosť, buď pro chaulostivost, buď pro zaměstknání přílišná při obchodu a živnosti aneb na obecných úradích, jako králové, páni, úradné osoby, kupci sem tam jezdicí a k dítkám svým stačovati nemohoucí; tau příčinau začat jest hned od starodávna obyčej ten, aby osobám k tomu vybraným, pobožným, vážným, rozumným mnohých rodičů dítky svěřovány a k cvičení oddávány byly. Tacíz jsau mládeže učitelé; sama pak místa, do nichž se k učení schází mládež, sluchárny, cvičírny, školy (líbeznic), literní hry, sbory, akademie a jinak nazývají se.

Nejprvnější obecnau školu že zařídil po potopě Sem, Josephus píše, a ta že potom hebrejská škola slaula.

Brzo potom vyzdvihl školu hlučnau v Babyloně Nimrod, kteráž kaldejská slaula; a tu mládež jak v jiném umění, tak obzvláštne v hvězdárství cvičena bývala; v níž za Nabuchodonozora i Daniel prorok se učil a všeliké maudrosti Kaldejských vycvičen byl. (Dan. 1.)“

Pozn. 2. Mnohé slávne rodiny hrdé sú na starodávnu slávu, a všetko možné vynakladajú, aby rod svoj zachránily od úpadku, od vymretia, i od schudobnenia: ale chovu a učbu svojich dietok sverujú komukolvek, čo je znakom toho, že neznajú jak dôležitá je vec chova a učba. Nebude taký tvoj syn, aký sa narodil, ale ako sa vychová a vyučí. A jestli svoje kone, psy každý deň obzeráš, snáď sám nakrmíš, rukama potlapkáš a nimi rád sa chvastáš pred susedmi: prečo svoje deti každý deň sám neobzeráš, prečo jich sám nekrmíš, a jich jedeniu, skákaníu, hraníu atď. sa neprizeráš, prečo jich, keď sú poslušné a dobré, nepohladáš a nepochváliš a prečo sa nimi pred susedmi nechváliš. Rekeš, že ty máš dost dôchodku zaplatiť pestánku, učiteľa, chovateľa, dobre, to dopúšťame, ale tvoj chovateľ, učiteľ nemá toho citu rodičovského, ktorý ty musíš mať. A tento cit je hlavný faktor pri výchove. — Ani to nestojí, žeby rodič nebol súci za učiteľa k svojim deťom. Povedzme len pravdu, lenivosť je to, a nerozváženosť, čili neuznanie povinnosti tejto

za svätú. Však Ferdinand II., kráľ uhorský a cisár nemecký, nič nejedol, čoby mu iný bol uvaril, ale sám si pokrám varieval, bezpochyby aby bezpečný bol od otravy, teda aby svoj osobný život zachránil: či teda nepožaduje to isté povinnosť k celému rodu, aby sme sami dozerali, a pilne dozerali na chovu a učbu dietok svojich, a skrže to zachránili celý rod svoj od duchovnej a telesnej zkazy. — Ale darmo je, kto akú presvedčenosť má, tak robí. Aj naši slovenskí rodičia musia mať chybnú presvedčenosť o výchove a výučbe dietok, keď sa nezaujímajú ani za obecné školy, ale posielajú ako do komedie kamkoľvek svojich synov, svoje dcéry, aby tam otcovské mravy, materinskú reč zamenili za cudziu, a tak odrodili sa svojmu vlastnému rodu. Keby otcovia naši, čo pred 100 rokmi pomreli, teraz z hrobu vstali, nechceli by nás uznať za svojich potomkov, — tak všetko sa u nás k horšiemu premenilo.

Pozn. 3. Pomer medzi právami rodičov, cirkve a štátu je u rozličných národov rozliční. U starých Grékov právo chovať dieťa len do istého času mal rodič, potom obec. Lacedemončania už aj nad životom narodeniatka rozhodovali, a jestli sa jim zdalo byť slabým, vykladali ho za mesto, aby tam od hladu zahynulo. U nich teda len mocné telo malo platnosť, a chybné súdili, že ako z mocného teľata bude mocný býk, tak aj z mocného nemluvniatka bude mocný človek, — čo nestojí, lebo moc a sila i telesná, i duchovná rastne cvikom, a stupňovaná býva obratnosťou. — U Rimanov právo mal rodič až do 18. roku syna vychovávať, a len v 18. roku prepustil ho z moci rodičovskej, a na znak toho dal mu togu praetextu t. j. halenu zvláštne značenú, a pri tej prepúšťanke ostatní raz ho údrel. Od tých čias bol mladý Riman svobodný. Ale kým bol pod otcovou vládou, otec mal právo syna usmrtiť, a nebol za to nikomu zodpovedný.

Naši otcovia Slováci, ako to svedčia grécki a rímski spisovatelia, nemali otrokov, ba i vo vojne zajatých po roku na svobodu prepúšťali. U nich teda rodič mal povinnosť dieťa chovať, a právo ho trestať, ale usmrtiť ho nemal práva. Podivný je pomer medzi bratmi, že najmladší mal právo dom otcovský zadržať, a starší povinní boli sa starať o nové bydlisko, — celkom protiva nemeckého zvyku, kde najstarší brat mal právo zdediť, a mladších bratov vyplatit. — Výchova u Slovákov teda rozumný pomer ustálila medzi rodičom a dieťaťom: kým je dieťa malé, patrí rodičovi, ale ten rodič má len povinnosť ho opatrovať, nie ale právo ho predať, alebo usmrtiť. A preto matky, ktoré si dieťa usmrtily, Slováci prísne trestali, do kladý jich na odiv sveta stavali. Keď dieťa podrostlo, rodič mal právo ho trestať, do roboty nutiť, do stavu ho priviesť, t. j. naučiť remeslu a oženit. Ale ako syn dorastal, tak klesala prísnosť rodičovská, a naposledy i jemu daný bol hlas v porade domácej.

Cirkev kresťanská pôvodne nemala určený princíp o práve, kto má vychovávať. Ona len povinnosti ukladala rodičom i dietkam: ale časom podľa zvykov národných prišla hádka i na toto právo, menovite po reformácii, kde sa jednalo o miešaných manželstvách, tam rímsko-katolícka cirkev za princíp vystavila, že právo dieťa vychovávať, — jakožto úda kráľovstva božieho — má hlavne cirkev, a princíp ten uviedla do

života hneď, lebo moc nad školami dala kňazstvu a zvlášte jezuitom, ktorí v tejto dobe slávy svojej podivnú sbehosť vyvinuli vo výučbe a výchove. Pozdejšie keď duchovná moc u nich vymizla, použili svetskú moc, a tou nutili rodičov tak vychovávať dietky, ako to kuria rímská za dobro uznala. Naproti tomu reformácia bránila právo rodičovské, ktoré od prírody majú k svojmu dieťaťu.

Revolúcia francúzska na vrch donesla náhľady filozofov, naturalistov a racionalistov, ktorí slobodu a voľnosť jednotlivca za hlavný cieľ vystavujú, zatracovali nútivé prostriedky jezuitské, ale pomer tento jasne neurčili. Napoleon ako všetko, tak i výchovu umel k svojmu povýšeniu upotrebiť, a z celého Francúzska učinil školy vojenské. — Avšak ako každá jednostrannosť sama seba zrúti a znivočí, tak aj Napoleonovo jednostranne vychované pokolenie jemu samému k porážke a znivočeniu dopomohlo. Francúzi totiž toho času, keď sa on z Moskvy navrátil, už nemali smyslu pre iné, len pre hrkot zbroje, a keď zbrojou zvíťazil nemohli, tak ostali hlúpi bez zápalu a bez rady.

V nových časoch vystúpili státnici v Rakúsku, ktorí chcú cirkvi moc nad školami odňať, aby mládež ponemčila. I táto jednostrannosť sama v sebe nesie zárod znivočenia.

Ja pomer rodičov, cirkve a štátu takto určujem:

Otec a matka majú najbližšie právo k svojmu dieťaťu, oni majú právo svoju reč, svoje náboženské presvedčenie, ano i politické presvedčenie jemu zdeliť a vstúpiť, oni jeho budúci stav určiť a jemu nechať svoj majetok, svoje meno, svoju slávu, i svoje pohanenie. Do toho nemá sa miešať ani cirkev, ani štát.

Cirkev má právo k dieťaťu na toľko, na koľko ono je budúcim údom cirkevnej spoločnosti. Teda má právo otvoriť ústav pre dietky, kde skrze učiteľa nauky cirkevnej, hlásané bývajú; má právo skrze kňazov, kazateľov a učiteľov navštevovať rodičov a napomínať ich, aby dietky svoje neodťahovali od náboženských cvičení a od služieb Božích. — V cirkvi právo toto je pozitívne, ale nikdy nútivé. A tak neprávne činila rímska cirkev, keď dietky z miešaných manželstiev násilne odnímala rodičom a oddávala do výchovy svojim úradníkom. Neprávne činí štát i cirkev tam, kde násilne vtíska cudziu reč, — proti tomu princípu protestantskému: každý človek má v svojej materinskej reči vyučovaný byť a Bohu slúžiť.

Neprávne činí tak, ako keby zakázal rodné meno rodičovské, z otca na syna prenášať, aby sa na pr. syn Forgachov nemesel Forgachom menovať. Štát má len právo dozorstva, aby sa neučilo proti bezpečnosti a mravnosti obecnej. Tedy jeho účinkovanie je len negatívne, — vynímajúce siroty a podvržence, u ktorých má povinnosť rodičovské zastupovať.

Pozn. 4. Uznávam za dobré už teraz predbežne pripomenúť, aké práva má rodič a sám učedník naproti štátu a cirkvi z ohľadu ústavov vyučovacích. Ako sa pozdejšie presvedčíme platí i dušeslovne výpoveď písma svätého, že „rozličné sú dary, a rozličná premyšľovanie, ale tentýž duch,“ to jest že schopnosti a umelosti pri učedníkoch sú rozličné, ale jeden cieľ výchovy, totiž mravnosť. Vezmime teraz na príklad učedníka

slabších schopností, alebo vlastne učedníka, u ktorého pozdejšie vyvinujú sa duchovné dary, ktorý ťažko chápe prednášky učiteľové, a podľa terajších predpisov v Rakúsku, keď z jedného predmetu padne do sekundy, nútený je opätovať triedu, jestli pak i na druhý rok ako opätovník zaspadne do sekundy, vtedy vytvorený bude zo školy, menovite z gymnasia. Zpytujem sa, či je to po práve? Odpovedám: že nie. A znamená to práve tolko, ako keby sme rekli tomu, ktorý telesne zakrpatený nevyrostne do istého na pr. pätnásteho leta na štyri stopy výšky, tebe nedovolíme viac ani povetrie dýchať, ani na slnci sa ohrievať, ani vody piť, ani pokrmu užívať, to jest lakonicky, „nedochudča“ treba usmrtiť. Takéto duchovné nedochudčatá sú tí, aspoň mnohí z nich, sekundiste. Cirkev i štát ani žiadna spoločnosť nemá práva zamedziť duchovného svetla a pokrmu užívať takémuto učedníkovi.

A jestli povážime, že častokráte nie slabosť, nie nedostatok schopností učedníkových, ale nespôsobnosť učiteľova alebo práve zlosť a zášť či sekatúra od neho zapríčinila tú sekundu, tak zhrozil sa musíme nad tými duševnými vraždami, ktoré sa na takýchto ústavoch so žiakmi dejú. No ale o tom na svojom mieste. Teraz len tolko tvrdím, že i rodič i učedník má právo žiadať od štátu, aby učedníkovi nebolo zamedzené užívanie duchovného svetla, duchovného pokrmu, ani pri nedostatočnom pokroku, jedine tam, kde učedník mravne je pokazený, štát, aby iných učedníkov ochránil od mravnej nákazy, má právo vypovedať pokazeného zo školy. Ale ako pre zločincov a mravne pokazených dospelcov má trestnice, káznice a nápravné ústavy: prečo nestvorí aj pre zkažených žiakov nápravné školy?

§. 7.

Počiatok výchovy.

O tejto otázke: kedy sa má počať výchova, alebo inými slovami: kedy máme počať dieťa k mravnosti viesť, panuje medzi vychovavateľmi dvojaká mienka.

1. Niektorí vychovavatelia tak sa domnievajú, že duchovná výchova s prospechom počať sa môže len vtedy, keď dieťa už prišlo k svedomiu, t. j. keď ono už cíti mravnú cenu svojich skutkov, a keď počína vo svojom svedomí súd nad sebou vykonávať. Lebo vraj len vtedy bude môcť pochopiť napomínanie, karhanie a tresty, a varovať sa zlého.

My na túto domnienku odpovedáme, že je ona len domnienka, t. j. neúplná pravda, ktorá v sebe obsahuje i pravdu i nepravdu. Pravdu má v tom, že slovom presvedčiť mladého človeka nemožno dotedy, kým on myslieť neumie, a že mravné pohnútky prednášať tomu, kto jim nerozumie, je nerozumnosť. A preto nerozumné či-

nil by ten vychovavateľ, ktorý by nemlúvniatku o škodlivosti hriechu dlhú reč držal. Ale nepravdu má v tom, že zapiera možnosť mravného účinkovania na dieťa pred vyvinutím svedomia, menovite možnosť skrze poriadok, čistotu privykať ho ku poslušnosti. Zrast človeka možno pripodobniť k zrastu stromu. Ako totižto zdravý zrast niektorého stromu závisí už od prvého kľúčenia sa z jadra, a tak ďalej od každého mládnika: tak i výchova človeka závisí už od čistoty a poriadku prvých dní, a od každého vplyvu a zvyku i v prvých rokoch jeho života; lebo človek je len ten samý, i ako dieťa i ako mládenec, i ako muž a starec, teda i na počiatku i na konci života zostáva ten istý. To síce dopúšťame, že dieťa, kým sa v ňom svedomie nevyvinulo, nepochopí cenu mravnosti: ale my ani nežiadame, aby pochopilo, než aby pocítilo a navyklo k poriadku, čistote, trpelivosti, poslušnosti, — a to je možno už od samého narodenia.

2. Iní vychovavatelia majú protivnú mienku, že totiž dieťa už v živote matky svojej, a hneď po narodení tak sa vyvinuje, ako vychovavatelia naň účinkujú. Na dôkaz svojej mienky uvádzajú tú zkušenosť, že mnohá matka, keď sa zahľadí na nejaký predmet, porodí dieťa s tým istým predmetom poznačené.

Avšak ani táto mienka nemá úplnú pravdu, lebo často smutná a trúchlivá matka máva synov veselých a vtipných, a naopak vtipná a duchaplná matka máva synov hlúpych a blbých.

Otázku však túto rozlúštíme skrze nasledujúce pravidlo, keď rekneme: „vychovávaj každému veku primerane.“ Teda tehotná matka varuj sa hnevu, ľaku, úrazu, presilenia v tvrdej práci. Nemlúvniatko držíme v čistote a nakladajme s nim podľa toho, ako ono rastne, a na koľko cítiť a poznávať môže. Jasná však počína myseľ, učme ho už privykať k prísnej mravnosti.

Počiatok výchovy teda počína sa hneď po narodení, ale v dvoch protivných smeroch: telesná a duchovná chova; hneď po narodení všetka pozornosť obrátená byť musí na telo, teda z prvu je viac telesná, pozdejšie od 6 roku, viac duchovná výchova.

Poznam. 1. Príklady na to, ako skrze telesný cit privyká dieťa k mravnosti, pripomeneme nasledujúce. K mravným citom prináleží poriadok, čistota, trpelivosť, premáhanie svojich žiadostí, zvlášte pak poslušnosť. A k týmto všetkým má dieťa privykať už od prvých dní svojho života. Ti znajú zo zkušenosťi, ktorí opatrovali malé nemlúvniatka, že čím ho čistotnejšie držali, tým ono citlivejším bolo, a pri najmenšej nečistote plakalo; ba i to znajú, že telesným trestom najistejšie odučí sa

dieťa od nečistoty. — Trpelivosť a premáhanie svojích žiadostí vyrastá z jedného koreňa, totiž z bázne pred nepríjemným citom; — jestli teda netrpelivé a zlostné dieťa telesne potresceme, tento nepríjemný cit udusi v ňom podruhékrát i samú žiadosť. Menovite za prvú krádež treba citlive na tele potrestať dieťa, aby predstava toho trestu každú budúcu myšlienku na kradenie už vo vzniku udusila. — A stará zkušenosť svedčí, že „čomu sa Janík nenaučil, tomu sa Jano nenaučí,“ platí zvlášte o mravnosti a poslušnosti; — a komu všetko cez prsty prehľadia, ten zákon za nič pokladá, a hreší smeľe. Z toho vyplýva, že už od malička treba mať na zreteľi mravnosť.

Pozn. 2. Na zahľadenie sa matiek z vlastnej zkušenosťi uvádzam nasledujúce: Vizron-ovej manželke vo Veľkej Revúci, keď bola tehotná, másiar zo žartu hodil kus čiernej pečienky do tvári. Dieťa, ktoré za tým porodila, — už dnes žena vydaná, — má na tvári znak, ako by otlak čiernej pečienky. — Druhý príklad. Vykrut, obyvateľ Veľko-Revúcky, v hneve naháňal svoju manželku tehotnú, a dohoniac ju, vytrhnul jej nad čelom chl p vlasov. Dieťa, ktoré potom porodila, — teraz už 60ročná žena, matka Jana Maliaka, pokladníka pri vzájomnej pomocnici, — má až po dnes ten chl p vlasov na čele narostnutý, a kolikoráz ho ostrihá, vždy znovu roste. — Tretí príklad. Na Dlhej Lúke, vyše V. Revúci, donedávna žil istý chlap, ktorý mal na tvári znak, ako by myš vymalovanú so štyrmi nožkami i s chvostikom. Za príčinu toho udávali, že jeho matka v čas tehotnosti bola sa zlakla od myši, ktorá jej bola na tvár padla, a skrze ten lak že dostalo dieťa znak myši na tvár. Vôbec slovenský ľud hovorí, že tehotná žena zahľadieť sa môže len za prvých 6 týždňov, potom už nie. Príčinu toho posial nikto neudal.

Pozn. 3. Plutarch hovorí: „Kto chce slávne dietky mať, tomu ja radím, aby si nebral akúkoľvek ženu za manželku. Lebo ktorí sa či po otcovi, či po matke nedobre narodili, tých cez celý život prenasleduje nezmazateľná škvrna nepoctivého rodu, a každému je po ruke, kto jich chce pohaniť alebo jim nadávať. A múdry bol ten básnik, ktorý reknul: „Kde základ rodu nebol dobre položený, tam musia byť nešťastní potomci.“ Veľiký je teda poklad pre svobodného človeka poctivé narodenie, na ktoré najviac tí pozorovať majú, ktorí si žiadajú zákonitý plodenie dietok. Lebo myseľ poddaných a z nepoctivého loža pochádzajúcich zvykla chybná a príliš ponížená byť. Preto veľmi trefne hovorí básnik: „do otroctva vleče muža, čoby jak smelým bol, keď si je povedomý zločinov otcových alebo matkiných.“ — Naproti tomu dietky slávnych rodičov naplnené sú pýchou a hrdosťou. Tak hovorí sa, že Diofantus, Themistoklov syn, často a pred mnohými rozprával, že čo on chce, to chce aj všetok ľud Athénsky, lebo vraj čokoľvek on chce, to chce jeho matka, čo chce jeho matka, to chce Themistokles, a čo chce Themistokles, to chcú všetci Athénčania. A veru chvalitebná je vysokomyslnosť Lacedemončanov, ktorí Archidama, svojho kráľa peňažite pokutovali, že si vzal dievča maličké a chatrného zrostu za manželku, a donesli dôvod ten, že on tým spôsobom nemôže a nežiada kráľov plodiť, ale kráľikov.

K tomu pridať musím, čo ani tí nevynahali, ktorí o tomto predmete predo mnou rokovali, že totižto tí, čo cieľom zachovania potomstva sblížujú sa k ženám, zvykli byť alebo celkom triezvi, alebo len trochu vína pili. Lebo obyčajne stávajú sa pijanmi a ožranmi tí, ktorých počiatok semena otec v opilstve učinil. Preto aj Diogenes, vidiac mládenca bláznivého a na rozume pohnutého, reknul mu: mládenče, otec ťa opilý urobil!“

Zkušenosť tato, že dietky v opilstve počaté bývajú obyčajne tupé, hlúpe, ťažkochápavé a k zlému náchylné, naplňuje sa i dnes u ľudu slovenského, na dôkaz toho, že pravdivé sú slova písma sv.: „v hrišších počala mne matka má.“ Kdekoľvek som chodil po Slovensku, všade som na vlastné oči videl a počítal, že čím viac opilcov, tým viac hlúpych detí. Pre zakladanie spolkov miernosti toto je najzávažnejší dôvod. Ale aj pre vzdelaných ľudí, ktorí sa opilstvom nezaobierajú, to pravidlo platné je, že aký počiatok, taký koniec. Aby teda ani v bujných myšlienkach, ani v pomstyžiadosti atď. neplodili dietky, lebo náchylnosti duchovné prechádzajú z rodičov na deti.

§. 8.

Hranice a koniec výchovy.

Na túto otázku: v akých hraniciach pohybovať sa má výchova, a kedy dokončená byť? odpovedá nám zkušenosť:

1. Hranice výchovy sú tie okolnosti, v ktorých sa dieťa vychováva, a tu rozoznávame hlavne troch faktorov, totiž: chovanec, chovateľ, okolnosti, čili aké má schopnosti sám chovanec, ako plní svoje povinnosti vychovavateľ a medzi akými ľuďmi, medzi akými predmetmi deje sa výchova. Tieto traja faktori ohraničujú a modifikujú výsledok výchovy. Preto nebude nám divné, keď dietky tých istých rodičov vychovávali sa rozlične, a opäť keď učedníci toho istého učiteľa vyvinú sa v rozličných smeroch. Avšak pamätať musíme, že ako telo dýcha povetrie do seba, troví a na krv obracia pokrm, a rastne i bez nášho pričinenia: tak i duša chápe, poznáva, súdi, rozvažuje a skrze to svoje schopnosti vyvinuje i bez učenia, čoho dôkaz máme na prvých ľuďoch, ktorí sa nemali od koho naučiť a predsa stvorili si reč podľa zvukov prírody. Avšak takéto rosnutie a vyvinovanie samo od seba môže zlý smer vziať, alebo v prekážkach uduseno byť: preto potrebná je vec, aby sme hranice výchovy rozšírili, to jest ten prirodzený vývoj napomáhali, a rozumne spravovali. A tu menovite do povahy vziať máme tých troch spomenutých faktorov, aby sme *len pomáhali* vyvinovať duchovné schopnosti, ktoré dieťa má, a nenútili ho k tomu, čo nemá, lebo my netvoríme z neho iného človeka, lež vyvinujeme len to, čo v ňom

ako by v púčku leží. Najväčšiu tedy chybu učiní vychovavateľ tam, kde nepoznal povahu a dary dieťaťa, a zanedbávajúc jeho schopnosť, núti ho ku takému, k čomu nemá schopnosti.

Druhý faktor sú ľudia a predmety, medzi ktorými dieťa sa vychováva, čo jedným slovom okolnosťami nazývame, a tieto modifikujú celú výchovu. — Lebo rodičia, čeliadka a iní údovia spoločnosti bavia sa s dieťaťom a skrze to premeňujú jeho výchovu, dávajú mu napomenutie zo svojej zkušenosti, skrze vtipkovanie budia v ňom vtip, zunujúc pak jeho nezbednosť, odháňajú ho od seba, a skrze to vedu k šetrnosti a poslušnosti, alebo dajú si od neho posluhovať a tak rozličným spôsobom cvičia ho, aby rozmýšľalo. — Ba i deti medzi sebou hrajú sa, hádajú sa, bijú sa, súda sa, a skrze to všetko vyvinujú svoje duchovné schopnosti. Všetky tieto okolnosti má spravovať opatrný vychovavateľ, čo chýbí má doplniť, čo škodí odstrániť. Najhoršie činia tí, ktorí vychovávajú dieťa o samote, alebo jeho obcovanie obmedzujú len na isté osoby; lebo z takýchto detí vychovávajú sa obyčajne spozdíl ľudia, ktorých rozsudok býva jednostranný, a oni pred veľkým obecenstvom bývajú bojazliví, naproti svojim poddaným pak veľmi ukrutní. Najlepšia rada je dieťa vodiť medzi ľudí vzdelaných a etnostných, a dať mu príležitosť, aby zo všetkých strán poznalo život ľudský, zvlášte z dobrých strán. Zlé strany života ľudského, príklady nemravnej ohýzdnosti len ako výnimku, i to len na krátky čas dovoliť im môžeme pozrieť, ale jich hneď zase obrátiť na pozorovanie dobrého.

A ponevadž základ všetkej dokonalosti je presvedčenie, preto máme učedníka k tomu viesť, aby všetko len z presvedčenia konal, a tým cieľom vedme jeho myseľ k ideám a ideálom.

To sú hranice výchovy.

2. Koniec výchovy. Na tú otázku: kedy má prestať výchova, odpovedáme: vtedy keď je už učedník vychovaný, t. j. keď už prišiel k dospelosti a samostatnosti, a môže sám seba chovať a ďalej vzdelávať. Lebo keby daktó dospelého chcel vychovávať, t. j. samostatného v nesamostatnosti držať, ten by bol v protimľuve sám so sebou, tak ako ten, ktorý by chcel, aby zralá ovocina na strome ďalej visela.

Vek dospelosti v rozličných krajinách je rozličný. V horúcich krajinách už 12—15roční mládenci sú dospelí; v studených zemepásoch ale prichádza človek ku zralosti len v 18—24 roku. Na to má vychovavateľ veľmi pozorovať, kedy asi jeho chovanec dospeje, lebo jaknáhle učedník počne samostatne myseľ, už vtedy učiteľ

nesmie nútiť, ale len presvedčovať. Jestli by niekto i dospelého učedníka chcel udržať v duchovnej odvislosti, ten by alebo učedníkovi škodil tak, žeby ducha jeho zrazil, a váhavým učinil, alebo jestli je učedník na život súci, vypovie poslušnosť svojmu vychovavateľovi, a zavrhne všetky jeho naučenia. Preto opatrný vychovavateľ náležite rozváži, kedy má počať, a kedy dokončiť výchovu.

Poznam. Mnohý rodič a vychovavateľ zfažuje si na neposlušnosť dospievajúceho a dorastajúceho syna, a keď otec i ďalej násilne udržuje starý spôsob rozkazovania, tam obyčajne syn sa zprotiví o odíde od otca. Tam teda chýbi otec v tom, že dospelému má už byť viacej radcom, nežli rozkazovateľom: a syn v tom, že nemá dostatočnej úcty a lásky k rodičovi, t. j. mravne je ešte nedospelý, — lebo ináč by rodiča svojho nenáhneval.

§. 9.

Potah medzi vychovavateľom a učedníkom.

Potah medzi vychovavateľom a učedníkom dá sa vysloviť v nasledujúcich vlastnostiach vychovavateľových: aby bol sám dospelý aby si umel nadobudnúť vážnosť pred učedníkom, aby mal lásku k nemu, a predchádzal ho dobrým príkladom. Toto má mať dobrý vychovavateľ, aby mohol učedníka získať, k sebe pripútať, jeho ducha spravovať a k mravnosti viesť. Učedník ako predmet výchovy má byť fahaný, t. j. láskou, úctou a dobrým príkladom povzbudzovaný k dobrému. On je teda v passívnom potahu a učiteľ v aktívnom.

1. *Dospelosť* požaduje sa od vychovavateľa i telesná i duchovná, lebo keby bol učiteľ nedospelý, tak by slepý slepého, hlúpy hlúpeho viedol, čoby zaiste zlý následok malo. Z toho nasledujú pravidlá:

a) Kde je učiteľ nie dospelejší od učedníka, tam je potah nepravý, a výchova zlá.

b) Nakoľko učedník dorastá a dozrieva už či telesne, či duchovne, natoľko meniť sa musí i potah učiteľa k nemu, tak že učiteľ pomaly prestáva panovať a slepo rozkazovať, a premení sa najprv na dobrého radcu, potom snáď i na priateľa, a hľadá dobrým príkladom predchádzať svojho chovanca.

c) Jestli je vychovavateľ nedospelý, buďto ná tele, alebo v mravnosti, alebo v známostach a rozvahe, tam je veľká chyba, taký je nesúci za vychovavateľa, čoby to hneď i sám rodič bol: preto za

vychovateľov a učiteľov voliť sa majú len takí, ktorí sú telesne dorostenutí, na rozume dospelí, v známostach zbehlí a mravne bezúhonní.

2. *Vážnosť* čili auktorita je nevyhnutedne potrebná učiteľovi, aby učedník veril jeho slovu, vďačne prijímal jeho rozkazy a najmenší znak nemilosti cítil za trest. Kde vážnosti a úcty niet, tam nič nepomáha telesná pokuta. Zo zkušnosti síce známe, že mnohý rodič pri všetkej nevzdelanosti svojej predsa zdarne vychováva dietky: avšak on má úctu pre svoju mravnosť a vernosť, a čoby mu na vážnosti chybalo, to nahradzuje

3. *Láska*, ktorá vzbudzuje úctu a poslušnosť a skrze to osládzuje práce vychovateľské. Keby rodič nemal lásky k svojmu dieťaťu, tak by ň nepečoval; a naopak, keby dieťa nemalo lásky k rodičovi, tak by neposlúchalo. Preto láska k učedníkovi je jedon z najmocnejších prostriedkov pri výchove. Z toho nasleduje, že i dobrý učiteľ, ako námesný rodič, má dokazovať lásku k svojmu učedníkovi. A preto i Krista za nejdokonalejšieho učiteľa uznávame, lebo tak miloval nás, že i smrť podstúpil za nás. Avšak i láska má mnohé štipne, a čím je vychovateľ vzdelanejší, tým rozumnejšia bude i jeho láska k učedníkovi, a preto žiadame, aby učiteľ z lásky k svojim učedníkom vždy ďalej vzdelával sebä

4. Konečne vychovateľ má svojho učedníka predchádzať *dobrym príkladom*, lebo jako latinské porekadlo hovorí: *exempla trahunt*, t. j. príklady vábä človeka, a jako zlý príklad vedie k nemravnosti, tak zase dobrý príklad utvrduje v mravnosti. A dobrý učiteľ má byť presvedčený, že jestli svojim dobrým príkladom aspoň jednu dušu zachránil od mravnej záhuby, a priviedol k mravnosti, vtedy slávnejší skutok vykonal, nežli vojenský vodca, ktorý krvavú bitku vyhral.

Poznam. Kdekoľvek vidím nezďarné vychovávanie a zvlášte nezďarné učenie, tam po príčinách pátrajúc nalezám, že pochybené bolo proti jednomu z týchto štyr potahov. Menovite prvý potah *dospelosti k nedospelému* často obraznený býva, keď človeka nedospelého postavia za učiteľa nad dorastajúcou mládežou. Otázka ale, kto je dospelý? čili po akých znakoch poznáme človeka, že je dospelý? Odpoveď na to býva tak neistá, čili znaky bývajú tak neisté, že buďto aj mudrca musíme ešte za nedospelého vyhlásiť, alebo aj nadutým a nezbedným mládencom svedoctvo dospelosti vydať, — totiž podľa známosti, mravnosti, výrečnosti, slohu atď. — lebo v týchto všetkých reprodukuje sa len to, čo on prijal od svojich učiteľov, a predsa tak zdá sa, že sú to jeho vlastné myšlienky, a že označujú jeho vlastnú rozváhu a súdnosť. — Avšak prak-

tická výchova dáva nám nepochybné sudidlo, rozoznať dospelého od nedospelého, a síce daj tomu, koho za dospelého vyhlásiť chceš, vyučovať a spravovať jednu triedu verejnej školy: jestli bude rozumne a rozvažite spravovať, chváliť, trestať, tak že v mravnom poriadku jich udrží, k tomu jestli vyučovať bude tak, že *každého naučí* predpísanému predmetu, toho bezpečne vyhlás za dospelého; — kto ale nerozumne bude spravovať triedu, hneď príliš prísne, hneď nedbanlive trestať, komu neporiadni sú žiaci, a ktorí len vtípnejších naučí, slabších pak zanedbá, a kto nezná učenie príjemným urobiť, — toho drž za nedospelého.

Dobré mali v tom ohľade po reformácii Slováci evanjelici, že kto chcel byť kňazom, musel najprú učiteľom byť, a tento chvalitebný obyčaj zachovávali do nedávna Kalvini so svojimi togátmi: ja bych ale radil pánu ministrovi kultu, aby zákon predložil snemu v ten smysel, že žiadon nesmie byť uradníkom štátnym ani cirkevným; počnúc od slúžneho a mestského sudcu až po samého ministra, kto nebol učiteľom aspoň za dva roky. Uvidel by, aká známosť paedagogická by sa skrze to vyvinula, do akej cti a vážnosti by prišiel stav učiteľský, a žeby mal dospelejších mužov v úrade.

Vážnosť, láska a dobrý príklad sú len výplyv dospelosti, lebo kto si neumie vážnosť vyzískať u svojich učedníkov, to je nedospelý, čoby hneď aj šedivé vlasy nosil, tak aj kto nemá lásky k učedníkom, je tiež nodospelý, lebo neumie rozväžiť, že učiť iných je najväčší úrad, väčší nad ministra, podľa toho slova: „Kteří jiných vyučují, stkvíti se buďau jako slunce.“ (Dan. 12, 3.)

§. 10.

Výchova jako veda a umenie, jej ťažkosti a užitok.

Výchova je nie len veda, ale aj umenie. Veda je preto, že vystavuje zásady a pravidlá, ktoré obsažené sú v samej povahe človeka, aby on vychoval sa k mravnosti. Umenie je preto, že požaduje spôsobilnosť vždycky len to konať, čo je cieľu primerané, a len takým spôsobom konať, aby cieľa istotne dosiahol. Takéto umenie má mnohý rodič a mnohý učiteľ od prírody, a preto nazýva sa naturalistom, čo si len tak vysvetliť môžeme, že on vtípne a chladnokrevne porovnáva cieľ s prostriedkami, a tak vždy uhádne, jaký prostriedok má vziať k žiadanému cieľu. Avšak takýto naturalista obyčajne chyby robí v tom, že nepozná vyššie ciele, a tak len s malichernými cieľami sa zaoberá. Z toho vysvetlíme si i tú zkušenosť z predošlých časov, že kým len naturalistovia vychovávali ľudské pokolenie, dotedy veľmi ťažko zmáhala sa vzdelanosť. Naproti tomu od kedy učiteľia pripravujú sa riadne k svojmu úradu, i vzdelanosť širšie pokroky robí v obecnstve. Preto tvrdíme, že

je potrebná veda o výchove i rodičom, i učiteľom, i tým, čo sa k tomu hotujú, a že na naturalistov, vedecky nevzdelaných, neradno sveriť výchovu, lebo by pri nich i najvzdelanejší národ snadno počal klesať vo svojej vzdelanosti.

Veda o výchove má vystaviť obecné zásady a pravidlá, t. j. ona má vysloviť cieľ a spôsob čili metodu, ako sa ten cieľ dosiahnuť má. Ale upotrebenie týchto zásad závisí od rozvahy a vtípu samého vychovavateľa práve tak, ako predpis lekársky len vtedy má dobrý výsledok, keď ho patričný človek dobre previedol. Jestli teda učiteľ a vôbec vychovavateľ chybné užíva paedagogické pravidlá, vtedy zlý výsledok nemáme pripisovať samej výchovovede, ale netrebnosti osobnej.

Preto v obecnom živote činíme rozdiel medzi theoretickým a praktickým učiteľom. Theoretik umie rozprávať o pravidlách, ale v praxi mu všetko zle ide, možná vec preto, že neužíva dobrú metodu, netrese na čas, karhá, chváli pri mnoho, alebo v darobných rečiach márne čas atď. Praktik zná i pravidlá i trefne ich užíva. Podľa prísnej rozvahy kto neprakticky učí, ten musí byť alebo nepripravený alebo lenivý.

Z toho nasledujú aj ťažkosti tejto vedy. Od viacej sto liet zkušky konajú ľudia, jako by najzdarnejšie vychovávať mohli, a práve tieto próby dosvedčujú, že je človečenstvu potrebná výchovoveda, a užitočná každému človekovi, i mužovi, i žene, lebo každý musí časom pečovať o výchovu dietok.

Pozn. Dôležitosť chovovedy požaduje, aby sa stala obecnou, t. j. aby po všetkých školách a pre každého človeka prednášaná bola, a aby o nej i v spoločenskom živote rokované bolo. Však nieto človeka, ktorý by časom chovať, viesť a spravovať nemal mládež, — aspoň svoje vlastné deti, — a kdeže vezme známosť k tomu, keď sa neučí. Aj každá panna mala by o výchove aspoň hlavné zásady sa naučiť, a potom prakticky ako pestúnka cvičiť sa vo výchove, — aby bez mnohého rozmýšľania vedela, ako dieťa opatrovať, a z púheho pohľadu poznala nemoc na dieťati. — Dnešního času mnoho hovoria a rozkazujú o výchove i takí, ktorí o nej málo dôkladného čítali, ba mnoho otcov znám, ktorí sami výteční; vtípní a slávni mužovia, s bolastou hľadia na synov nezdarilých, lenivých, neposlušných, — a tento nezdar privlastňujú prírode, zloduchu atď., len sebä neobviňujú, kdežto oni sú jediná vina toho nezdaru, lebo pečujú o cudzie a ďaleké záležitosti, ale o svoje dietky nie, a podobní sú tomu zahradníkovi, ktorý posudzuje susedného zahradníka a závidí mu úrodu, a sám svoju záhradu nepilnuje.

§. 11.

Prostriedky pri výchove.

Akými prostriedkami vychovávať treba, na tú otázku odpoveď nalezeme len tak, keď povážime, jaké moci v človeku vyvinovať máme. Dušeslovie nás učí, že duch ľudský má trojakú moc: cit, myseľ a vôľu, a podľa toho potrebné sú trojaké prostriedky: povzbudzujúce, zdelujúce a obmedzujúce.

1. Povzbudzujúce účinkujú v nás na cit a budia ducha skrze smysly, keď budia v nich čisté city a náklonnosť k dobrému.

2. Zdelujúce účinkujú na myseľ, lebo učiteľ len to zdeluje svojmu učedníkovi, čo sám zná. Zdelovanie to deje sa len skrze znaky, a síce skrze posúňky a slová, a skrze to povstáva v učedníkovi taká predstava a taký cit, ako mal sám učiteľ.

3. Obmedzujúce účinkujú na vôľu tak, keď odstraňujú možnosť a príležitosť ku zlému, aby dieťa samo sebe škodiť nemohlo, a jestli sa snaď niektorá moc v učedníkovi privčasne vyvinula, teda kladú jej prekážky, aby zastala vo svojom vývoji dotedy, kým tá zaostala prebudená a zmocnená dohoni ju.

Všetky tieto trojaké prostriedky najlepšie zjavujú sa v reči a slove, a výtečného učiteľa poznáme po tom, keď umie slovom mocne účinkovať.

Učiteľ podobá sa lekárovi v tom, že tamten duchovné, tento telesné chyby napravuje: avšak rôzni sa od neho tým, že lekár lieči len nemocných a umierajúcich, učiteľ pak učí zdravých čili rastúcich.

Pozn. Lekárstvo a chovoveda rovnak vyvinujú sa, a keď budú úplne vyvinuté, vtedy nebude treba lekárovi v neistote habkať, lebo každá boľasť bude mať vyjasnený vznik a príčinu, a hneď aj primeraný liek: ale aj chovateľ a učiteľ bude práve tak istý vo svojej práci, keď budú už pravidlá ustálené, že nebude v neistote sa klátiť, ale popredku vyrátaťno povie, aký výsledok musí mať jeho učenie. Inými slovy veda má prísť k tej istote, aby ako porekadlo hovorí: „lievikom do hlavy známosť lievala,“ — čili ako tesár z každého dreva uteše (ukreše) sochu tak aj učiteľ z každého učedníka vzdelanca utvoril.

§. 12.

Zásada čili princíp výchovy.

Pod slovom zásada rozumieme také pravidlo, ktoré na všetky pády platneje, a v každej prípadnosti poučenie dáva, ako treba po-

kračovať. Zásadu má každá veda: a preto potrebná je vec, aby i výchovoveda svoju najvyššiu zásadu vyslovila. Avšak vychovateľská zásada má od razu na 3 otázky odpovedať: čo? ako? a k čomu? vychovávať máme, alebo ináčé má udať najprv povahu človeka, potom vzor čili ideál, podľa ktorého vychovávať máme, a konečne tie cesty a spôsoby, ktoré istotne ku ždnárnému výsledku vedú. Všetky tieto tri otázky do jednej odpovede shrnúť nemožno. Preto i my vystavíme nie jednu, ale dve hlavné zásady, totiž formálny a materialný princíp. Skrže to odpovieme na dve otázky *čo* a *k čomu*, tretiu pak otázku vyslovíme slovíčkom *tak*, čo nám udať spôsob, aby sme všetky ťažkosti odstránili; považovať budeme človeka nie len ako dieťa, alebo mládenca atď. ale akó sa on vyvinuje. Lebo len úplný vývoj dá nám dokonalý pochop človeka.

Formálny princíp výchovy je tento: vychovávaj tak, aby každé prítomné vyvíňovanie sa chovanca slúžilo k jeho budúcej mravnej dokonalosti, to jest добрote.

Z tejto zásady vyplývajú všetky pravidlá pre výchovu, a preto zaslúži, aby jej každý vychovateľ dobre rozumel. A ponevadž čo dobre rozumieme, to na rôzličný spôsob umieme vysloviť: preto i túto zásadu inými slovami vyjadrujeme takto: vychovávaj tak, aby chovanec tvoj bez prestania i telesne i duchovne v mravnosti sa vyvíňoval.

Z mnohých pravidiel, ktoré z tejto zásady vytekajú, pripomeneme len nasledujúce, ktoré každý vychovateľ a učiteľ vždy na zreteli má mať, a síce:

1. Vo výchove niet skoku ani prestávky, lebo všetko i duch i telo vyvíňuje sa bez prestania. Preto čo len budúcné má byť, nežiadajme od chovanca teraz; a čo má teraz už byť vyvíňuté, neodkladajme s tým na budúcnosť.

2. Každá chyba vo výchove hatí prirodzený vývoj, a dáva mu záhubný smer. Preto vec svedomia je chovanca buďto pred časom nútiť k dačomu alebo nezanedbávať to, čo je na čase.

3. Pri výchove nieto nič tak chatrného, žeby vychovateľ naň pozor obrátiť nemal, lebo najmenšia, za chatrnú pokladaná vec môže do omýlu a do zkažy priviesť človeka.

4. Výchova vyvíňuje sa z minulosti, a pripravuje budúcnosť: preto vychovateľ má do podrobná zkúmať, ako bol vychovávaný posiaľ jeho chovanec.

5. Výchova je len pomoc, a pomoc musí prestať tam, kde sa už vyvíňula samostatná moc: preto vychovávať máme tak, aby sa

vychovateľ stal časom nepotrebným, to jest aby chovanec prišiel k samostatnosti.

6. Výchova je život, teda nie samostatnosť, ale samohyb, lebo čo stojí, to sa nevyvinuje, a čo sa nevyvinuje, to je mrtvé: my ale chovanca preto chováme, aby bol živý: preto vychovávať ho máme tak, aby i on vtedy, keď z moci a ruky našej na svobodu vyjde, ďalej sa vzdelával v mravnosti, múdrosti a umení. Toto pravidlo vystavili niektorí tak, že máme vychovávať, aby chovanec sám sebe stal sa vychovateľom.

7. Každý život prestáva pri smrti, buďto prirodzenej alebo neprirodzenej; ale cieľ výchovy nemôže byť smrť: preto jej za cieľ kladieme život a síce nie život časný, ale život večný, z čoho nasleduje pravidlo: že vychovávať máme tak, aby učedník vždy bol hotový a pripravený k životu večnému.

A toto je materiálna zásada pre vychovateľa. A ponevadž život večný len v kresťanstve dostal úplného a jasného významu: preto zásadu túto nazývame kresťanskou a vyslovujeme ju i takto: vychovávaj z učedníka svojho dobrého kresťana. Alebo ináče: prived' učedníka svojho ku Kristu.

Podľa týchto zásad bude výchova všestranná, prirodzená a učiteľ nepotrebuje pri nej tvoriť dačo neprirodzeného, alebo násilne hubiť to, čo je učedníkovi od Boha dané, ale on má len duchovný vývoj opatrne spravovať.

Poznám. Podľa obyčaja Komenského môžeme i tuto chovateľa a učiteľa pripodobniť zahradníkovi, že povinnosť zahradníka je zrostlinu sebe sverenú tak opatrovať, aby ona možno najdokonalejšia bola — vo svojom spôsobe. Nežiada sa od zahradníka, aby z osyky spravil duba, ani zo smrku palmu: tak ani od učiteľa nežiadame, aby z murína čierneho európejčana bieleho urobil. Ale ovšem od zahradníka žiadame, aby stromy jeho zralú, krásnu a záživnú ovocinu donášaly: a tak aj od učiteľa očakávame, aby z každého učedníka vychoval to, čo z neho byť môže. Nech mi nikto nenádvrhne štepenie, že do plánky klademe prútik zo sladko-ovocného stromu, lebo i ten sladko-ovocný strom bol pôvodne plánkou, a len skrze presádzanie, pôdy premeňovanie, miešanie, hnojenie, polievanie, obrezávanie atď. vychované byly tie sto a sto rozličné druhy ovocné. Áno i samé štepenie deje sa len v tom istom plemeni, a do duba slivku darmo štepieme, ona sa neprijme. — Tak i duch človeka vyvinuje sa skrze cvičenie, učenie, prácu, nedostatok, hojnosť, žiadosti, neprijemnosti atď. k istej добрôte, a ako tie nescíselné druhy ovocné, tak aj každá rodina ľudská má istý prototyp na sebe, v ktorom sa jej добрôta zjavuje, čoby sme dľa hudby naznačiť mohli, že jedon je dobrý dľa A-moll, iný dľa A-dúr atď. A štepenie duchovné deje sa skrze vy-

učovanie, skrze rozličné náhlady, — a jestli sa komu zdá byť veľká rana na strome, keď mu korunu odpíla, peň rozkálajú, a do neho cudzí prútik vložia: tu nech uzná, že ešte väčšia rana, — často do smrti nezhojiteľná, — stáva sa na duchu učedníkovom tam, kde mu ráje, nádeje, vieru a dôveru detinskú skeptickým učením odnímeš, a pošleš ho, aby vlastným trúdením hľadal pravdu, alebo zlým príkladom zotreš páper nevinnosti z jeho srdca, a uvedeš ho v pokušenie, aby ho predstava zlých žiadostí trápila. Toto je to čertovské vstevovanie zlého, ktorému uvarovať nemožno mládež, dotedy kým okolnosti sú nemravné. Ach a každý by chcel zdravý byť i na tele i na duchu, každý žalostí za ztrateným rájom, a tento ztratený ráj je nič iného, ako odchýlenie sa od nevinnosti k hriechu. Z toho ja zavieram, že každého možno vychovať k добрôte, — jedného viac, iného menej, — ale majú byť všetci ktorí na výchovu vplývajú, mravne dobrými, aspoň *polepšenými*, a obecné smýšľanie má k mravnej добрôte smerovať.

§. 13.

Pramene výchovovedy.

Ponevadž výchova je vývoj, t. j. životný pohyb: preto nemožno nám z čistého rozumu udať pravidlá toho pohybu, ale dívať sa musíme, ako sa vyvinuje človek. Prameň teda výchovovedy je *zkušenosť*, a síce buďto vlastná alebo cudzia, potom tie *vedy*, ktoré sa na tejto zkušenosti vyvinuly, menovite duševeda, mravoveda a dejepis. Spolu pak i *zjavené náboženstvo* bereme za prameň výchovovedy, aby sme to vysvetlili, čo zo zkušenosti vysvetliť nemožno.

1. Najprvší a najdôležitejší prameň výchovovedy je vlastná zkušenosť, ktorú sme si buďto sami na seba alebo pri iných nadobudli. Povinný je teda každý vychovavateľ pozorovať na *seba samého* a zkušovať, ako sa on sám vyvíňoval, ako prišiel k známosti, vedómiu, čo ho vedlo k mravnosti atď. alebo naopak, čo prekážalo jeho učeniu, jeho mravnosti atď. Povinný je zkušovať aj *iných ľudí*, ako sa títo vzdelávali, aby si tak sám zkušenosť na sebe nadobudnutú napravil a utvrdil. Takáto vlastná zkušenosť, menovite čo o sebe samom zná človek, dáva najjasnejší smer vychovavateľovi. Ale ju nemôžeme vyhlásiť za dostatočnú, zčiasťky preto, že každý sám od seba a na sebe nemôže poznať všetky príhody i nehody, ani všetky spôsoby, ako sa známosť a mravnosť do srdca najsnadnejšie vstevuje; zčiasťky preto, že takáto zkušenosť býva často mýlnou, t. j. uznáva dačo takého za príčinu, čo nebolo príčinou, a dačo takého za následok, čo nebolo následkom; zčiasťky i preto, že pamäť naša častokrát býva nevernou, lebo nerozpamätáme sa dokonale na vek

detinský, a v chlapčenskom boli sme príliš roztržití. Aby tejto nehode odpomohli, narádzali niektorí spisovatelia viesť denník vychovavateľský, v ktorom by učiteľ každodenne zapisoval to, čo spozoroval na svojom učedníkovi. To je síce dobrý spôsob, ale i pri ňom ešte zostáva zkušenosť naša nedostatočnou. Z takýchto jednotlivých zkušenosťi zostavili obecné pravidlá, a potom ich sprobotali na rozličných učedníkoch: a ktoré pravidlo dosvedčilo sa byť dobrým *len pri niektorých*, to zavrholi, ktoré pak dosvedčilo sa byť dobrým pri všetkých a pri každom učedníkovi, to prijali za obecné stále pravidlo.

2. Druhý prameň výchovovedy je cudzia zkušenosť, ktorá zjavuje sa vo zvykoch národov. Lebo takéto zvyky trvajú 100 a 1000 liet pri jednom národe bez premeny, a ukazujú nám, ako on ducha ľudského pochopil. Potrebné by bolo napísať dôkladnú knihu o vychovávaní národov, ako totiž ktorý národ vychováva svoju mládež i v domácnosti i vo verejných ústavoch. Takýmto spisom by mnoho svetla prišlo do výchovovedy.

3. Tretí prameň je duševeda, a s ňou spojená mravoveda, ako tiež dejepis ľudského pokolenia, lebo i tieto nauky založené sú na zkušenosťi. Duše- a mravoveda predkladajú zákony, ktoré o všetkých dušiach platia: a preto má ich znáť i vychovavateľ, lebo on ich uskutočniť má i na svojom učedníkovi. Dejepis pak je zrkadlo chýb a cností ľudských, a z neho učiť sa má vychovavateľ spôsobu dobrej výchovy.

4. Konečne veľmi dôležitý prameň výchovovedy je i náboženstvo kresťanské, a síce preto, že ono najzreteľnejšie vykladá cieľ výchovy, v čom ho žiadna filozofia dosiahnuť nemohla, a k tomu narádza i také prostriedky, ku ktorým by sme zo zkušenosťi nikdy neprišli, a ktoré v ťažkých pádoch predsa veľmi zdarile účinkujú, na pr. zaprenie seba samého, milovanie nepriateľa. Preto hovoríme, že dobrým vychovavateľom môže byť len dobrý kresťan: a kto nechce nosiť jeho Kristovo, t. j. kto nechce seba zaprieť, seba a svoju prácu obetovať, hľadajúc len naplniť svoje žiadosti, ten je nie súci za vychovavateľa, ani za učiteľa.

Poznam. Výchova je potrebou každého len málo vzdelaného človeka, a preto už i pri nomadických národoch nalezáme stopy, ako ľudia rozmýšľali o dobrej výchove. Aj u Černochoŧ v Bengueli, v strednej Afrike, ako opisuje tam osadený Magyar László, výchova mládeže patrí medzi najsvätejšie obrady náboženské, a síce každého chlapca v určitý čas odvedú k svojmu kňazovi, ktorý so svojími učedníkmi odíde do vr-

chov chladnejších, a tam najprú *obrízku* vykoná na týchto chlapcoch, a kým sa jim rana zahojí, musia ticho sedieť a on im svoje známosti prednáša, potom keď vyzdraveli, cvičí jich v speve, tanci a iných známostiach za celý rok, a tak dospelých privede nazpät k rodičom, ktorí jich tými slovami privítajú: už si muž! — Toto je síce mizerná výchova, ale predsa ukazuje, že aj oni cítia potrebu toho. — Iné národy, židovský, grécky, rímský zriadili svoje chovárne, záhaly (scholy), humnice (gymnasia t. j. kde sa pasovali) a učiarne len podľa svojich potrieb: Špartáni chovali srdnatých bojovníkov, mnisi v kláštoroch pobožných kresťanov. Výchova bola teda vec len privátna, alebo obmedzená na istý stav: ale do módy, do obecného zvyku a rokovania prišla len po reformácii, a síce hlavne pred revolúciou francúzsskou, keď od najvyšších vrstiev spoločenských až po najnižšie bol národ francúzsky znemravnelý, vtedy počalo sa obecne rozmýšľať, ako tomu neduhu odpomôcť, vlastne ako treba národ francúzsky vyliečiť z nemravnosti a od zahynutia ochrániť. A ponevadž tá istá nemravnosť, — len trochu modifikovaná, zjavila sa aj u Nemcov, preto aj Nemci všemožne pracovali na tom, akoby možné bolo lepší národ vychovať. Francúzsky národ pomohol si skrze veľkú zimnicu, ktorá ho postriasala a žilu mu pustila v 23ročných vojnách Napoleonovských: ale čo je tam, to je tam. Národ francúzsky zdravoty nemá, a trestu svojmu neujde, ktorý mu je od Boha určený. — Nemci popisali veľké bachanty o výchove, a predsa sú len tam, kde boli, totiž v nespokojnosti, čo je znak toho, že nenalezi pravý spôsob ten ztratený ráj navrátiť. Neposudzujeme tu jednotlivcov, ani jednotlivé ústavy, ale celok, ako sa totiž národ zjavuje v rade národov na guli zemskej, — a v tom ohľade je nemecký národ zmýlený, lebo chce sa numericky Slovanmi dopĺňovať, to jest ponemčiť Slovanov. Táto snaha svedčí o chorobnom stave nemeckého národa, a podobá sa takej telesnej nemoci, kde nemocný žiada si isté jedlo jest a má úplnú vieru, že bez toho nevyzdravie, rozumný ale lekár ho napomína, aby to nejedol, lebo mu zaškodí. Rozpráva sa o istej žene v Anglicku, že si žiadala smoly s dehtom a firnajsom varenej sa napiť, a pridúc k lodiarni, kde práve loď takou masťou mazali, prosila a opätne prosila, aby sa jej dali toho napiť. Na mnohé unúvania dali jej piť, a ona hneď umrela. V takom chorobnom stave sú aj tie národy, čo chcú zo susedných národov duchovné sily pre seba verbovať, ako by cítili, že ony samé neschopné sú života. — A v takomto chorobnom stave ani rozvažíte písať sa nemôže o výchove, a z tohoto stanoviska nemeckí spisovatelia majú byť považovaní, a len tak si možno vysvetliť, že pravidlá, ktoré už Komenský zretedne určil, Nemci ešte pochopiť nemohli. (Srovnaj jeho Didaktiku s nemeckými spismi o výchove.)

§. 14.

Kresťanská výchova.

Cirkev kresťanská položila si za cieľ: uskutočniť kráľovstvo božie na zemi. Takéto kráľovstvo, kdeby len Bôh panoval, to jest

kdeby len vôla božia sa plnila, ešte podnes nenie hótové, lebo sa tak modlíme: „Prijď k nám kráľovství tvé,“ a mnoho kúkola jesto medzi pšenícov. Čo teda má prísť, to ešte neprišlo, ale prichádza, t. j. vyvinuje sa. V tomto kráľovstve diať sa má vôla božia, i na nebi i na zemi, t. j. človek má plniť len vôlu božiu, a nie svoju, a tak byť dokonalým, jako otec nebeský, to jest má byť Bohumil, Bohusvät, Bohuslav. Tento princíp výchovy nazývajú paedagogi divinitas, t. j. že cieľ človeka je podobnosť božia, čili obraz boží. K tejto dokonalosti prichádzajú už jednotliví ľudia v cirkvi Kristovej, a tvoria cirkve pravú, neviditedlnú, od ktorej sa rôzni cirkve viditedlná, lebo ona podobá sa sieti Petrovej, v ktorej lapené sú i čisté i nečisté živočichy, t. j. v cirkvi viditedlnej žijú dobrí i zlí spoločne. Avšak i táto viditedlná cirkev nesie isté znaky kráľovstva božieho, a to nazývame *vzdelanosťou kresťanskou*, ktorá je síce len odblesk ducha kresťanského a nie sám duch, ale i ten odblesk ducha je dokonalejší, než vzdelanosť mohamedánska a pohanská.

Skrze historiú vedie Bôh ľudské pokolenie k dokonalosti, a tak historia je tiež škola života, a Bôh je vychovateľ ľudského pokolenia. A pri človeku je to pamäti hodné, že jedon druhému zdeluje svoju dokonalosť, a že nie len jednotlivec, ale i celé pokolenie pokroky činí vo vzdelanosti: naproti tomu zvierá nerozumné neschopné je dokonalosti, a jestli jednotlivé kusy aj vycibríme (dresujeme) týchto vycibrenosť neprejde na iné kusy, ani na celé pokolenie toho zvieraťa. Tak na pr. daktorého koňa naučia číslice poznávať, od neho sa tomu iné nenaučia. Preto len o človeku vravíme, že je schopný t. j. že je on syn ducha, a že ten duch ho vedie ku dokonalosti. Keď z tohoto stanoviska považujeme historiú, tak všetky skutky ľudské od počiatku sveta tvoria jednu veľkú refaz duchovnú, na ktorej každý dobrý skutok je postup k životu: naproti tomu každý zlý skutok pripravuje záhubu človečenstvu. Rozdiel medzi ľudským vychovateľom a všemohúcim riaditeľom ľudského pokolenia je ten, že učedník svojho učiteľa zemského i telesným zrastom i duchovnou známostou dohoní a prevýši: naproti tomu ani jednotlivec ani celé ľudské pokolenie nikdy nedostihne božej dokonalosti.

Poznam. K tej škole božej, čili škole pásmom historie sa ťahajúcej, patrí v prvom rade predanie Jozefa, syna Jakubovho, do Egypta, lebo toho následkom Izrael stehoval sa do zeme Gosen, tam na počef zrostnul, vyučil sa rozličným remeslám, tam bol trápený, až ho Mojžiš vyviedol a po púšti vodením vychoval na bojovný národ. K tej škole

božej patrí aj zajatie babylonské, kde národ izraelský od vecí časných obrátený bol k rozmyslom nebeským. K tejto škole pripočítat musíme aj utísnutý stav národa slovenského, aby vlastnými silami vyvinul moc duchovnú, a svoju slávu hľadal v Bohu, nie pak vo svetskom panovaní. To síce zdá sa nám byť krivdou, tak ako po našich dedinách, keď je svadba v dome, oknami dnu díva sa čelad a nepovolání, a závidí každý hlt a glg tam dnu hodujúcim: ale o chvíľku smeje sa z tých istých hodovníkov, keď rozhorúčení s hlavou pomútenou potánajú sa na dvore a po ulici, alebo keď pažraví a opilí padnú do blata a zababrujú sa. To isté bude nasledovať, len že trochu trpelivosti mať musíme, i pri tých, ktorí pažrave a hltave pasú sa na právach inorodých, lebo verte mi „Bůh nebude posmíván,“ a ten, kto krivdu činí svojmu bližniemu, sám v sebe zbujeje, mravne sa pokazí a zahynie s telom i s dušou. — Ale zahynie i ten, ktorý si dá odnímať práva svoje, a nevzdeláva sa, necvičí svoje dietky, a nedrží sa pevne učenia Kristovho. Preto treba nám v národe slovenskom celou silou pracovať na tom, aby rodičia svoje dietky v duchu kresťanskom vychovávali, — hovorím v duchu kresťanskom, lebo kde je duch Kristov u Slováka, tam bude neomyľne aj duch národní slovenský. A tak výchova kresťanská buď našou zásadou.

§. 15.

Spisy o výchove.

Už za starodávnych časov nalezáme mužov, ktorí o výchove písali, a síce Šalamún v knihe Prísloví, a Sirach v Knihe múdrosti podávajú krátke pravidlá o kázni, trestoch a vedení dietok, a pravidlá tie, keď im dobre rozumieme, i dnes sú platné, ale každé len na svojom mieste.

U Grékov písali mnohí o výchove, a síce už obšírnejšie, a hľadali túto vedu do poriadku soštatviť, ale sa jim to nepodarilo. V kresťanstve došla výchovoveda svojho krystallizovania. Už v stredoveku povstalo viac spisovateľov latinských, ktorí túto vedu objasňovali, ale prvý *otec výchovovedy* je Amos Komenský, ktorý keď po belohorskej porážke evanjelici z Čiech vypovedení boli, vstehoval sa r. 1627 do Polska a tam spravoval českobratrskú školu v Lešne, a síce tak usporiadal tú školu, že jej chýr išiel po celej Europě, a sami katolíci svedoctvo mu vydávali, že tak dobrej a v každom umení a na každom učedníkovi vynikajúcej školy niet, ako bola Komenského. Nasledkom tejto povesti povolal ho Rákócy do Uhorska, aby kalvinskú školu v Blatnom Potoku sriadil, čo on aj vykonal za celé dva roky tam dni tráviac, potom ho pozvali do Švédska, do Anglicka, do Hollandu, všadial do poriadku uvádzal

školy a písal mnohé knihy. Ale srdce ho tiahlo len do miliej vlasti, a ponevádz ináče nemohol ju osvobodit', rozmýšlal, ako by nevinným a nehrmotným spôsobom zachrániť mohol svoj národ od konečného úpadku. Spôsob ten videl jedine v dobrej výchove, a preto napísal svoju *Didaktiku*, ktorá je obratný punkt v literatúre výchovovedeckej. Ani pred tým, ani za tým tak vtipného a do veci samej preniklého diela nebolo; jeho myšlienky preporodily školstvo i výchovu po celej Europe, — od tých čias na tisíce Nemcov, Francúzov a iných národovcov písal o výučbe, ale žiadon z nich nedosiahnul Komenského, ba neporozumeli jeho učeniu, a čo dnes nedokonalého v sriadení škôl, to už Komenský za chybné vyhlasoval.

Podobnú tej v Lešne chceli sme aj vo Veľkej Revúci školu založiť, čili térajšie gymnasium sriadiť, a síce s tým princípom Komenského, že „každého žiaka možno dobre naučiť všetkým známostiam a umeniam,“ a takýto výsledok aj očakávali Slováci od nás: ale „kolko hláv, toľko klobúkov,“ nechceli všetci spoluúčbári ten princíp nasledovať, odvolávajúc sa na nemecké školy — a tak väčšinou prišli sme do tých istých chýb, ktoré trápä Nemcov, Francúzov a všetky národy. Ani sa nepolepší stav škôl, kým Komenského didaktiku nevezmú za prameň dobrej výchovy a výučby.

Po Komenskom vyše sto rokov vystúpil Francúz J. J. Rousseau r. 1762 na poli pädagogickom so svojim spisom „Emil“ menovaným, a na zásade: „vráťme sa k prírode“ odporúcal prirodzené vychovávanie, a otuženie tela i ducha proti nákazám obyčajného života. Spis tento vzbudil veľkú pozornosť zvláste vo Francúzsku a dal príčinu mnohým novotám pri výchove, menovite proti maznavosti a slabosti. (Nemecký preklad od K. Grosse, Lipsko 1844. 1 zl. 52 kr.; slovenského prekladu neznám.)

O 20 rokov pozdejšie povstal i na Slovensku spisovateľ výchovovedy, ale nenaleznu pole pripravené, ani obecnstvo k tomu síce, ani krajinské okolnosti tak prajné, žeby ducha svojho bol mohol rozvíť a zápal za výchovu u Slovákov vzbudiť. Bol to *Daniel Lehocký*, ktorý v Nemecku nad Sálou v Jene r. 1784 dokončil prvú prácu svoju pod názvom: „Kniha o maudrém a krestanskom vychovávaní dítek“ a vydal ju r. 1786 v Prešporuku u Vebera a Korabinského. Muž tento stal sa potom slova božieho kazateľom pri cirkvi Horňo-Mičinskej v zvolenskej stolici a potom dielo svoje venoval štyrom tehdaším superintendentom evanjelickým: Michalovi Torkošovi, Janovi Ruffinimu, Gabrielovi Perlakymu a Michalovi

Sinovicovi. Jak múdre muž tento chápal veci, poznáme zo slov jeho v predmluve napísaných: „Za našich kresťanských časů zdá se nejvíc národ německý o dobré vychovávání dítek pečovati, když každého téměř roku v této částce knihy vydává. Mezi tím jestliže kdo jejich knihy, a jejich dítky spolu srovnal, ten bezpochyby veliký rozdíl mezi nimi nalezl, a hned uhlídá, že i tuto místo své má, co se v mladosti své naučil: „Zákon zajisté jest svatý a prikázání spravedlivé a dobré; — ale — poblauzením kdo vyrozumí? Dobré knihy vyhledávají pilných čtenářů, a dobrá naučení o vychovávání dítek dobře vychované a příkladné rodiče: oboje pak zdá se mi, jakoby Němcům ještě chybělo. Naše milá vlast uherská, aspoň na kolik sem já ji až posavád poznal, nejen dobrých knih o vychovávání dítek, ale i samého dobrého vychovávání nedostatek trpela.“

Za ním povstali v Nemecku medzi mnohými nasledujúci najvýtečnejší spisovatelia:

H. Pestalozzi: Sämmtliche Werke 15 sväzkov. Tübingen. 1819 až 1826. Toto dielo nenie sústavná výchovoveda, ale obsahuje hlboké a vtipné myšlienky o všetkých čiastkach výchovy, a svojim časom malo veliký vplyv na obecnosť nemeckú.

J. P. F. Richter: Levana oder Erziehlehre. Stuttgart 1845. 3 zl., v básnickom duchu písaná výchovoveda, dá sa dobre čítať.

F. H. Ch. Schwarz: Erziehungslehre 3 sväzky. Lipsko 1829. 8 toliarov. Toto dielo vzácno je zvlášte pre dejepisné vyvinutie výchovy. Pozdejšie prepracoval ho Dr. W. J. G. Curtman, správca semináru vo Friedbergu, a vydal v Lipsku 1855 pod menom Lehrbuch der Erziehung und des Unterr. von Dr. W. J. G. Curtman.

A. H. Niemeyer: Grundsätze der Erziehung und des Unterrichtes. Halle 1834—39, 7 zl. Toto dielo je bohaté na obsah, ale súce je len pre ľudí, ktorí sú klassicky vzdelaní, a zvlášte pre domácich vychovavateľov. R. 1854 preložil knihu túto do slovenčiny M. Laciak, kaplaň turopolský, ale posiaľ nebola tiskom vydaná.

J. M. Sailer: Ueber Erziehung für Erzieher. Salzburg 1830. (2 zl. 20 kr.) a *J. Demeter*: Grundsätze der Erziehung und des Unterrichtes. Mainz 1830. (2 zl. 20 kr.) Obe tieto knihy rokujú o výchove zo stanoviska rímsko-katolíckej cirkve.

B. G. Denzel: Einleitung in die Erziehungs- u. Unterrichts-Lehre für Volksschullehrer. Stuttgart 1825—35. (12-zl. 48 kr.) Kniha táto je prostonárodne písaná, a dáva radu až do podrobná.

G. B. Graser: Divinität oder das Princip der wahren Men-

schenerziehung. Baireuth 1831. (3 zl. 30 kr.) Kniha táto viac povzbudzuje nežli poučuje.

Necker de Saussure Mme., francúzska pani, písala: o výchove človeka na rozličných stupňoch veku, a upozorňuje na mnohé veci pri malom dieťati a pri ženskom pohlaví. Ale kniha táto súca je len pre veľkých pánov. Do nemčiny ju preložil A. von *Hogguer* a K. von *Wangenheim*. Hamburg 1838. (8 zl. 40 kr.) Do slovenčiny je ešte nepreložená.

Fr. Ed. *Beneke*: Erziehungs- und Unterrichts-Lehre. Berlin 1842. (10 zl. 30 kr.) Práca to hlbokomyslná, výlučne na dušesloví založená.

H. von *Raumer*: Geschichte der Pädagogik. Stuttgart 1843.

G. *Gräfe*: Allgemeine Pädagogik. Lipsko 1845. 7 zl. Práca dôkladná a jasná, ale malý ohľad berie na život.

Waitz: Allgemeine Pädagogik. Braunschweig 1852. (4 zl. 12 kr.) podľa Herbartovej filozofie.

Thaulow: Hegels Ansichten über Erziehung und Unterricht. Kiel 1853. (1 zl. 24 kr.)

Palmer: Ewangelische Pädagogik. Stuttgart 1853. (2 zl. 30 kr.)

§. 16.

Rozvrh.

Výchovoveda delí sa na dve čiastky, na Chovovedu a Učbovedu, čili na pädagogiku zvláštnu a na didaktiku. Chovoveda obsahuje tie pravidlá, jako človeka máme chovať a spravovať, aby rástol na tele a vzdelával sa na duši, a tak prišiel k добрote a mravnosti. Učboveda podáva pravidlá, jako máme vyučovať, aby učedník snadno a dobre pochopil prednesené známosti.

Poznam. 1. Starší delili celú vedu na tri čiastky: Chovovedu, Učbovedu a Spôsobovedu: ale ponevadž spôsoboveda je len čiastka učbovedy, preto mý celú vedu len na dve čiastky delíme.

Grécke slovo paedagogika znamená od slova do slova: chlapcovodičstvo čili ako treba chlapcov vodiť. Pochop tento označuje len jednu čiastku chovovedy, totiž duchovné vedenie čili duchovnú chovu. U Grékov ale pochop teň bol dostatočný, lebo u nich chlapec až do 5 roku chovaný bol medzi ženami a otrokmi, a len počnúc od 6ho roku oddaný bol zvláštnemu učiteľovi, ktorý ho všadial vodil. s ním sa bavil, vyučoval ho, a tak bol opravdivý vodič. Ba aj verejnú školu tak zria-

dené; že učiteľ učedníkov *vodil*. Tak na pr. gymnásia boli humnice čili holohumnice, t. j. pieskom vysypané miesta, kde mládenci behali, skákali, metali, pasovali sa, jazdili, šermovali atď.; pri humnici stála hneď záhala (= schola) to jest budínok, kam po zkončenom telocviku šli si oddýchnuť, čili zahalení v šatách *zaháľat*, a pri tomto oddychovaní prednášal im učiteľ Homerove verše, ktoré nazpamäť učili sa a spievali, pozdejšie učili sa aj iné básne, dejiny atď. Humnica bolo tedy hlavné miesto, záhala len bočné: kresťanský svet to naopak obrátil, humnicu čili telocvik postavil za bočné cvičenie, a záhalu pozdvihnuť na opravdovú duchovnú pracovnu, čili učiareň. Pán Kristus svojich dvanásť učedníkov len *vodil* z mesta do mesta. a *netrúdil*, ale živým slovom pri danej príležitosti budil v nich vieru, posilňoval a poučoval ich, k tomu veľikému úradu, ktorý pred sebou vziať mali, aby všetky národy povolali k spaseniu a vyučili ich pravej viere.

Novejšia chovoveda vzala do povahy celého človeka, teda aj zrost telesný, a uviedla nazpät grécke humnice čili telocvik, ale predsa jich za menej dôležité vyhlásila nežli *duchocvik* čili vyučovanie duchovné. A preto dnes ten grécky pochop o vodení chlapcov rozšíril sa na *telesnú výchovu* a *duchovné vodenie*.

Druhá čiastka výchovovedy bola *didaktika*, od gréckeho slova διδάσκω t. j. vyučujem, po slovensky ju nazývam *učbovedou*. A jej čiastka *methodika* od gréckeho slova μετὰ ὁδός, znamená „za cestou“ čili uceštenie, ako sa má vyučovať. Methodika to isté znamená čo didaktika, ale mudrlanti Nemci, oddelili jednu od druhej a mútili vec za dlhé časy, až konečne i sami prišli k tomu náhľadu, že tie dve slová jednaky význam majú. Já to nazývam *Učbovedou*, kým rokuje o všeobecných pravidlách, ktoré na všetky predmety vzťahujú sa; a *spôsobovedou*, keď už o jednotlivých predmetoch rokuje, ako treba zemepis, dejepis a tak ďalej prednášať.

Pozn. 2. Blahej pamäti Beniamin Červenák bol prihotovil rozvrh, dľa jakého on chcel výchovovedu napísať. Rozvrh tento sa vraj tak páčil nemeckým učbárom v Halle, že ho neznali dost prenachváliť, a povzbudzovali Beniamina, aby dielo to vypracoval. Ale bohužiaľ krásne svoje myšlienky nemal času odhaliť pred nami, a z rozvrhu toho, v Zrcadle Slovenska uverejneného, len z ďaleka dať tušíme, čo on to vlastne chcel vyvíeť. V úvode on položil vyvinovanie dobrého v človeku za hlavnú zásadu, teda to isté čo my, totiž dobrotu. Celú vedu rozvrhnuť na tri čiastky: človekovedu, vlastnú chovovedu a samochovu, čili pripravovanie sa k určitému stavu. Vo vlastnej výchove rozoznal tri odseky: domácu výchovu, verejné vyučovanie v škole, a prípravu k povolaniu. — Rozvrh tento je už sám veľikánsky, a keby ho bol vyviedol, iste bol by druhým Komenským sa stal. Že sa pak nechytí k nemu hneď, ja príčinu hľadám v tom, že sbieral materiál k jednotlivým odsekom. A neďiv, že pod touto myšlienkou oslablo jeho telo! ono by aj obra bolo zprobovalo. — Ja som chcel na základe tohoto rozvrhu pracovať, ale nektorým jeho názvom podnes nerozumiem, menovite hneď v prvej čiastke, čo on rozumel pod individuum, a čo pod personálnosťou, ani to uhádnuť nemô-

žem, čo chcel za základ položiť osobnosti, či svobodu, či povolanie, — tieto dva síce schádzajú sa v jedno, ale za východište nemôžu odrazu položené byť. — Tešilo by ma, keby sa našiel duchovný Herkules, čoby túto prácu šťastne vykonal.

I. Diel.

Chovoveda.

§. 17.

Obsah.

Chovoveda rokuje o tom, ako vychovavateľ má zachádzať s dieťaťom, aby ono rástlo na tele i na duchu a spechalo k mravnosti. Ale ponevadž je dieťa človek, alebo aspoň má byť z neho človek: preto potrebné je, predne aby sme poznali povahu človeka, a to podáva človekoveda; požičiame si teda z človekovedy niektoré poučky; po druhé potrebné je znáť pravidlá a poradu zkusených ľudí; ako máme dieťa päsťovať, chovať, obliekať atď., aby na tele rástlo a zdravé smysly dostalo, a o tom rokuje pästunstvo čili telesná výchova; — po tretie potrebné je znáť pravidlá, ako máme dieťa duchovne vodiť, aby ono prospievalo múdrosťou a milosťou u Boha i u ľudí, t. j. aby bolo vzdelané a dobré, a o tom rokuje duchovná výchova čili duchovné vodenie. A tak Chovoveda rozpadá sa na tri hlavy:

1. Požičané poučky z výchovovedy.
2. Telesná výchova.
3. Duchovná výchova.

Hlava I.

Požičané poučky z človekovedy.

§. 18.

Človek je najdokonalejší, najdivnejší a najslávnejší tvor.

Keď grécky mudrc Pittakus známu onu výpoveď „poznaj seba samého“ počal hlásať, to sa tak páčilo tehďajším pohanským mudrcom, že tú výpoveď dali na dverách chrámu delfického zlatými li-

terami napísať, a rozhlásili, že tato výpoveď s neba spadla. To je síce vymyslená vec, žeby bola s neba spadla, ale pravdivá je, lebo známosť sebä samého je prvým základom jak výchovy, tak aj múdrosti, spravodlnosti, pokania a spokojenosti. Aby teda chovateľ a učiteľ poznal *človeka*, — teda i sebä i svojho učedníka, — má čítať a zpytovať čo iní ľudia vyzkúsili na človeku, menovite o ústrojoch tela a schopnostiach duše, a k tomu má sám zkušovať sebä samého, aby tak múdre a cieľu primerane choval a vyučoval. Vždycky ale pred očima nech má toto troje, že človek je najdokonalejší, najdivnejší a najslávnejší tvor.

1. *Najdokonalejší* je preto, že *čo iným tvorom po rôznu bolo dáno, to jemu všetko spolu a ešte nad to výše*. Prvý stupeň tvorov je zem, voda, povetrie, kameň atď. tieto majú len *byť* a inšie nič. Druhý stupeň sú byliny a stromy, majú život, rastú, semeno plodia a skrze to sa rozmnožujú, ale necífa, ani o sebe nič nevedia. Tretí stupeň sú živočichy: hovädá a štvornohá zver, vtáctvo, ryby, zemeplaz, hmyz a žížaly; všetky tieto majú krem života aj cítenie, dýchajú, hýbajú sa, hladajú si živnosť a pohodlie a vyhýbajú nepríjemnostiam. — Vše toto troje: byt, život a cit má človek, ale nad to výše má rozumnú dušu, že *vie o sebe*, a pozná i Boha, svojho stvoriteľa, i sebä stvoreného, i ostatnú prírodu, i ten cieľ, k čomu čo stvorené je. A v tom ohľade nevyrovná sa mu žiadon tvor ani zemský ani nebeský: zemský nie, lebo mu chýbí rozumná duša, nebeský čili anjel nie, lebo mu chýbí telo: a tak človek sám je najdokonalejší tvor, a len on sám stvorený je k obrazu božiemu.

2. *Najdivnejším* tvorom je preto, že v ňom duch a telo v jednu osobu spojené sú. Kameň, bylina, zver rastú a menia sa dľa hmotných zákonov, anjeli ako čistí duchovia spravujú sa dľa duchovných zákonov: ale človek obidvoje to v sebe spojuje, nebeské so zemským, viditeľné s neviditeľným, nesmrteľné so smrteľným, časné s večným, a to je veliký skutok boží nad všetky iné skutky božie i na nebi i na zemi.

Pozn. Rozdiel činíme medzi slovom tvor a stvora. Všetko, čo pán Bôh stvoril, menuje sa *tvor* t. j. utvorené, učinené od iného: čo ale sa sebä tvorí, menuje sa *stvora*, t. j. stvárajúco a tak samo účinkujúco. Tvor je forma passívna, tak ako aj *tvár*. Stvora je forma aktívna, tak ako kôra, hora, búra, súra, vôľa atď. M. Hodža v svojej čítanke uvádza *tvor* a *stvor*, a pod tým rozumie neorganické a organické telesá, ale chybu učinil v tom, že vzal passívnu formu *stvor* miesto aktívnej *stvora*. A škoda nám nové slová tvoriť na také pochopy, ktorých niet, ako je slovo organický; toto slovo Nemci a Francúzi vymysleli miesto slova *telo* nem.

Leib, a vo všetkých prírodopisoch a filozofiách hovoria len o organizme, ale o *tele* nie, čo ukazuje na šialenosť tých národov, že kupuje čoho doma v hojnosti má. Nebudme aspoň my také opice, a nehladáme múdrosť v tom, v čom niet. Pôvodná reč slovenská je schránka pravekej a najvyššej filozofie, rozumejme len svojmu jazyku, a budeme mať všetky pochopy jasne vyložené.

3. *Najslávnejší* preto, že je učinенý pánom nad celým stvořenstvom a že je rodina božia, lebo len jemu zjavil sa Bôh v tele, a ukázan je anjelom, a len človek ma zaslúbené kráľovstvo nebeské.

Slávny je i preto, že má cieľ najslávnejší. Lebo cieľ zeme, vody, povetria, kovu atď. je slúžiť inému za podlahu a látku; cieľ rastliny je slúžiť živočichom i človeku za pokrm a pohodlie; cieľ živočíchov je slúžiť človeku za pokrm a nástroj k pokrmu, pohodliu a radosti; len cieľ človeka je skrze slúženie Bohu blahoslavenstva večného užívať. A tak nerosty, rosty a živočichy nevedia o sebe, sú teda nesoby, nežijú pre seba, ale pre iného, sú teda preinoby: len človek vie o sebe — a tak je *osoba*; on žije tiež pre seba a tak je presebný čili na krátce *preseba*; ale žije aj pre Boha, ku cti a sláve božej, a tak mal by byť prebohý čili na krátce bohý — ale Bôh nepotrebuje našej cti a slávy, preto nemenujeme tento potah tak, ale ho menujeme „nábožný, pobožný.“ Čo teda Červenák pod individuum rozumie, to ja nazývam presebnosť, čo on subjektum nazýva, to ja menujem osoba, a čo on personálnosťou označiť chce, to ja menujem nábožnosť, a tak všetka múdrosť filozofická je nič iného, ako zdravý rozum slovenský.

§. 19.

Ľudské telo.

Na ľudskom tele rozoznávame sedmorakú sústavu: kosti, svaly, mozog, srdečné čuy, črevá, žily a plúca; prvé dve slúžia na pohybovanie, druhé dve na cítenie, a ostatné tri na zdržovanie, rastenie a rozmnožovanie tela.

1. *Sústava kostí* menuje sa *kostra* (skēlet), ona slúži za držadlo celému telu. Podstata kosti je fosforečné vápno ktoré sa usadá v drobných buňkách a vo forme rozličnej, po vrchu ale obtiahnutá je každá kost blankou, vnútri je obyčajne naplnená špikom, a na koncoch, kde sa s inými kostami spojuje, má chrupku, t. j. látku mäkkú. Kostra delí sa na tri diely: hlavu, driek a údy. Na *hlave* rozoznávame tvár a leb. Tvár složená je z 13 kostí, ktoré 5 dutín

tvoria, totiž dve očnice jamky, dve nozdry (dierky do nosa) a jednu dutinu, ktorú nazývame ústama. Ústa složené sú z hornej a dolnej čelusti, v ktorých vložené sú zuby (32) a síce nie kosom, ako u zvierat, ale kolmo (predných zubov čili kusákov 8, na vrchu 4, na spodku 4, očných zubov 4, črenovcov 20, po 5 na každej strane). Koncom prvého roku dostáva dieťa 28 mliečnych zubov, ktoré však v 8 roku vypadajú, a miesto nich narostnú iné stále. Na každom zube rozoznávame korunu, koreň a glazúru. — Leb složený je z 8 kostí, ktoré modzog ochraňujú. — *Driek* složený je z 33 obratlov, ktoré spolu nosia meno *páter* (od piat, pnút, že celé telo na ňom sa vypína), z týchto obratlov len 24 sú opravdivé obratle, ostatné sú prerostnuté. Na vrchu na pátre stojí hlava a z modzgu dolu pátrom ide špik pátrový. Dvanásť obratlov vypúšťa zo seba *rebrá*, ktoré tvoria *prsá*. Rebier teda má človek 12 párov, a síce 7 párov prirostnuté sú k prsnej kosti a menujú sa opravdivými rebrami, päť párov je krátkych a nazývajú sa brušnými rebrami. — Udov máme 2 páry, dve nohy (že nás nosia) a dve *ruky* (že rujú, ryjú pracujú). Na ruke rozoznávame: lopatku, pleco, vyšnie rameno, lokeť, nižnie rameno, dlaň, päst, prsty a palec. Na nohe rozoznávame: bedrá, hnáty, koleno, maznavú kosť a stehno, člen, pätu, podošvu, priehlavok a prsty. Na prstoch nehty.

2. Sústava *svalovitá* (preto že sa svína, svinuje) ináčie mäsom nazvaná, pokrýva kosti, a pohybuje jich. Složená je z tenkých nitôk, ktoré ako by v snopky sviazané v prostriedku sú hrubšie na koncoch tenšie, a o kosti sú pripevnené suchými žilami. Medzi mäsovité nitky ukladá sa tuk. Tieto svaly sú tak sporiadané, že keď človek chce, svinú a stiahnu sa, a tak udvihnú aj kosť, a keď chce rozťahnu sa, a tak pustia aj kosť. S modzgom spojené sú tenulinkými čuvami, — keď tieto čuvy oslabnú alebo sa zrazia, tak nemôže človek údom pohybovať.

3. *Modzog* má tri spojidlá, v hlave, v pátre a pri srdci. Z hlavy z modzgu vychádzajú jednotlivé čuvy po tvári, do očí, uší, do nosa, do úst a do pátra. Z pátra vychádzajú jednotlivé čuvy do rúk, po drieku a do nôh. Srdečné čuvy rozchádzajú sa po pľúcach, srdci, žalúdku, črevách, slezine, pečenke a obličkách a pohybujú tieto útroby. S modzgom sú len máličko spojené, tak že konce srdečných dotýkajú sa koncov modzgových čuvov, a preto nevedomý sme si toho, že nám srdce bije, pľúca dýchajú, žalúdok trie, črevá sa pohybujú atď., ale keď príjde kŕč alebo prach, vtedy dotknú sa silnejšie čuvy o seba, a vtedy človek veľkú bolesť, a ešte

väčší strach cíti. Kdekoľvek je čuv mozgový a pátrovy pod kožou, a dotkne sa ho dačo, to všetko cítime a nazývame to makaním čili hmatom.

4. *Sústava črevová* čili útroby prijíma a prerábä pokrm pre telo. Počína sa v ústach, kde jazyk osliní, zuby pohryzú pokrm, a tak pažerákom ide do žalúdka, a z tadiaľ stroveno ide do tenkého potom do hrubého čreva. Cez črevo ide pokrm do krvi. Čo zuby nepodrobia a slina nerozpustí, to vynde neztrovené, a preto deti učiť treba, aby pokrm dobre žuvaly.

5. *Sústava žilová* rozkladá sa zo srdca v rozličných konároch po celom tele, a po nej reve krev a iná štava, a tak obživuje telo. Srdce má dve komory a dve predkomory. Tie žily, ktorými teplá krev zo srdca reve po tele, menujeme *tepny*, preto že tepú, tepajú, čo latinským menom *puls* nazývajú lekári, tie pak, ktorými krev nazpät do srdca ide, nazývame jednoducho žilami. Krev takto reve po tele: z čriev prejde z pokrmu štava do tela, tam posberá sa do žíl a príjde do srdca, najprú do pravej predkomory, z tadiaľ do pravej komory, z tadiaľ do pľúc, kde sa s povetrím dotkne a okyslíči čili zohreje, z pľúc ide do ľavej komory, a z tadiaľ do predkomory, a z tadiaľ do srdcenej tepny, z ktorej rozbehne sa po celom tele, teplotu a poživu roznášajúc. Konce tepien a žíl sú veľmi tenké, jako by drobulinká hmota, tak že krev z tepien po týchto drobnulinkých cievkach prechádza do žíl a z tadiaľ do srdca. Prirovnávajú to potoku stepnému, kde v ďalekom piesku zmizne potok, voda pieskom sliakne a ta ďalej zase sa síde spolu. Tak aj krev z tepien prechádza do žíl. Krev sama záleží z dvoch čiastok, tekutej a pevnej, tekutá je voda a v nej roztopená bielkovina a vláknina; pevné sú buňky krevné, ktoré v tej vode plávajú, a že majú železo v sebe, tak dávajú krvi farvu červenú. Vyrátali ľudbári, že v krvi 14 ľudí obsažené je tolko železa, jako váži jedon meč husársky. Z krve usadí sa kosť, mäso, tuk, mozog i všetko, a tak telo je len skrehnutá krev, a krev je tekuté telo. Srdce buchne za jednu minutu 70ráz, a krev obehne po celom tele za jednu hodinu 18ráz, teda cez jedon deň 432razy.

6. *Sústava pľúcová* čili dýchanie, nástroj k tomu sú pľúca, do ktorých dýchame povetrie, a zo srdca prichádza ta krev so štavou pokrmnou, tam okyslíči sa, to jest prijme z povetria kyslík a vydá uhličitú kyselinu. Kyslík ale zohreje krev až na 30 stupňov Reaum. a tak ju spôsobilnou činí, aby telo obživila. Sleziny, obličky a iné útroby oddelujú nepotrebnú vodu a vylučujú z tela.

7. *Koža* prikrýva telo ľudskej a vylučuje pot drobnulinkými dierčkami.

Pozn. Telo ľudskej delí sa od zvieracieho: *a)* Chodom a tvárou do neba obrátenou (opice stoja s prehnutými kolenami). *b)* Skrze dve nohy a dve ruky. *c)* Uhlom tvárnym od 75 do 90 stupňov veľkým (opice majú ten uhol len 30° do 60°). *d)* Zuby má kolmé, zvery šikmé. *e)* Krev z iných látok složená, tak že ľuďbár dokonale rozná, či je to krev z hoväda a či z človeka.

§. 20.

Telesné sily človeka.

V ľudskom tele rozoznávame trojaké sily: strojné, ľuďbné a životné. Kým všetky tri rovnak účinkujú, dotedy je človek zdravý: jaknáhle jedna mocnejšie účinkuje nad iné, alebo jedna prestane účinkovať, tam je už človek nemocný. Preto chovateľ má poznať pomer a povahu týchto síl.

1. *Strojné* čili mechanické sily záležia v strojoch čili jako ustrojené sú jednotlivé údy, lakeť, koleno, prsty atď. Stroje tieto umieme napodobniť, ano celého človeka z dreva a kovu spraviť, tak že chodí, klania sa a iné pohyby koná tak dlho, kým v bruchu natiahnuté kolečka sa pohybujú. Takýto stroj menujeme *samoňybom* (Automat). K strojným silám prináleží ustrojenie kostí, článkov, oka, ucha, zubov atď. Stroje tie cez deň v práci sa dokonajú a zodrú: v noci čili v spaní sa obnovia a posilnia. A kým toto obnovenie sa opakuje, dotedy je človek živý, jaknáhle sa to už obnoviť nevláde, vtedy človek umre. Mrtvý človek má všetky stroje: nohy, ruky, ucho, oko, — ale sila pohybujúca chybue, a preto nepohne sa, neslyší, nevidí.

2. *Ľuďbné* čili chemické sily záležia v tom, že sa telo ustavične premeňuje, jednu látku prijíma a prepracuje, inú vydáva, a tak v ustavičnom pohybu, ustavičných premenách trvá. Sem patrí dýchanie, potenie, rozlučovovanie vzduchu v pľúcach, rozpúšťanie tektútín na jazyku, trovenie v žalúdku atď. Kým rovnak mocne účinkujú, dotedy je zdravé telo, ak ale jednostranný smer dostanú, hneď nastane bolast. Na pr. keď prestane koža vyparovať, hneď počne lámať údy. Sily tieto aj po smrti trvajú, ale jednostranne, zapríčínujú hnilobu a rozpadnutie tela.

3. *Životné* sily, čo novokutým slovom *organickými* nazývajú, a rozumejú pod tým k jednomu cieľu namerené spoluúčinkovanie

všetkých členov, údov a čiastok tela, a na príklad donášajú, že na strome koreň sám pre seba je nič, kôra nič, listie nič, — ale keď spoločne účinkujú, tak spôsobujú zrast a semeno. Organické rozdelujú od životného tým, že životu aj cit privlastňujú. Ale toto je chybný názov, lebo *organismus* znamená ustrojenie, životná sila je ale práve tá sila, ktorá ustrojuje, a tak *organismus* trvá i po smrti v mrtvom tele, ale mu chýbi životná sila; naproti tomu v semiačku ešte niet vyvinutého *organismu*, lebo nieto tam ani koreňa, ani kôry, ani lísta — ale jesto životná sila, ktorá to všetko ustrojí. Nektóri túto životnú silu hľadajú v magnetisme a elektricite, ale to je všetko chybné, lebo magnetismus je len účinok životnej sily, ktorú ešte nepoznáme, a preto ju rozličnými menami vysvetliť sa usilujeme. — Žije i roztlina, i zver, — ale život ten je ďaleko chatrnejší od života ľudského. Stupne života takto by sme určiť mohli: zrostlina ustavične *spí*, živočích *sníva*, a len človek *vedome bedlí*.

Výchova nemôže zväčšiť ani silu strojnú, ani lučebnú, ale životnú ovšem posilniť môže skrze telocvik, pri čom telo nestane sa ťažším, ani krev teplejšou: ale ovšem beh rýchlejším, ruka silnejšou, oko bystrejším.

Sila životná účinkuje trojako: cíti dojmy, odporuje dojmom a obnovuje zodrané údy. Jestli citlivosť je prílišná, takého človeka nazývame *maznavým*; kde prílišný odpor proti vonkajším dojmom, takého *tvrdým*, *otuženým*; kde ale obnovlivosť má prevahu, taký človek je *hovädský*, že si len hoveje.

Životnú silu ináče menujeme *dušou*.

§. 21.

Duchovné moci človeka.

V duchu rozoznávame trojakú moc: myseľ, vôlu a svedomie, t. j. že môže myseľ, môže si voliť medzi dobrým a zlým, a svedomý je svojich skutkov. Myseľ hľadá pravdu, vôla dobrotu a svedomie svätosť. Každá z týchto mocí zjavuje sa pod rozličnými menami, ale všetky tri sú len zjav tej istej jedinej duše.

Myseľ poznáva, rozoznáva, porovnáva, rozdeluje, predstavuje si, rozpomína sa a chápe, čo je podstata vecí, a tak tvorí pochopy, súdy, vidiny, a to zahrňujeme do jediného mena *rozum*; — ona tiež premýta pochopy, čistí, zkúma ciele a prostriedky, a to nazývame *rozvahou*; — konečne ona hľadá spôsob, ako by myšlienku do

života uviedla, a vyberá prostriedky k cieľu, a to nazývame *umom*. Mysel mocná, ktorá chytró chápe, chytró rozvažuje a umie, nazýva sa *vtipom* (Genie, čo nektorí prekladajú menom velum, preto že nemecké *Witz* znamená tiež vtip, ale na malicherných veciach konaný. U nás Slovákov vtip je ku všetmu potrebný, a tak znamená nie len žart a pletku, ale aj bystrosť umu vo vážnych veciach.) Výsledok rozumu je známosť a veda, rozvahy múdrosť, umu umenie. (Nemci rozum menujú Verstand [maďarsky értelem]; rozvahu Vernunft [maď. ész], um nemajú. Ale všetky tri spolu, teda samú myseľ nazývajú Denkvermögen [maď. gondolkozó tehetség]; známosť = Kenntniss [maď. ismeret]; veda = Wissenschaft [maď. tudomány], múdrosť = Weisheit [maďarsky bölcsesség]; umenie = Kunst [maď. mű].)

Vôľa spravuje snahu a konanie, do harmonie uvodí známosť s citom, ona len to volí, čo za dobré uznáva, a len tak koná, jako umie: preto hovoríme: jaká známosť, taká vôľa, a kde je vôľa chybná, tam musí byť chybná aj známosť, — a učiteľ má pomneť na to, že keď chybnými známosťami naplní učedníkov, z toho nemôže iné nasledovať, len zlosť a nemravnosť. Vôľa zjavuje sa v päť stupňoch, ako: púd, žiadosť, náklonnosť, dobrá vôľa a svätá vôľa. *Púd* ženie sa za predmetom, aby ho k svojej potrebe zničil, a jaknáhle hlad, žížeň svoju nasítil, odmrští predmet, a hnusí sa mu od neho. *Žiadosť* hľadá predmet, aby sa s ním bavila a ho zachovala, ona baží po tajných predmetoch, a oškliví si len to, čo nepozná úplne. *Náklonnosť* je snaha po istej žiadosti príliš dlho trvajúca, a menuje sa láskou, nenavistou, prajnosťou, závišťou, vďakou a mstou. *Dobrá vôľa* je radosť zo svojho pokoja duševného, kde duch nalezá seba v skutku svojom, a skutok svoj v zákone božom, — tam je veselosť, potecha, zábava, pokoj. — *Svätá vôľa* je neustupné snaženie konať len to, čo myseľ za dobré uznáva, a so zákonom božím sa srovnáva. Nemci to menujú charakterom, čo Slováci prekladajú *ráz*, Maďari jellem, ale to je nie len ráz, než vždycky, — preto príhodnejší je názov svätá vôľa. — Výsledok vôle je: dobrota, mravnosť, blaženosť, a jej protiva: zlosť, bezbožnosť, šíalenosť.

Svedomie je cit a vedomosť spoluúčinkujúca. Človek vie a cíti, že čo myslí, žiada, hovorí, koná, toho on je pôsobca, a čo z toho nasleduje, toho on je pôvodca a príčina, a tak sebe pripisuje dobré i zlé, šebä obviňuje zo zlého, a cíti pokoj z dobrého. Vo svedomí teda troje rozoznať máme: cit, vedomie a snahu. *Cit* ten je príjemný alebo nepríjemný, podľa toho jako vedomie schvaluje

alebo haní náš skutok, — a v tomto páde cit' ten nazývame dobrým alebo zlým svedomím. *Vedomie* podáva presvedčenosť a nádej, lebo sme presvedčení, že na dobrý skutok musí nasledovať dobrý následok, a jestli toho protivu badáme, presvedčenosť nás ujšťuje, že čo malo prísť, ešte neprišlo, ale istotne príjde, aby sme teda čakali a dúfali. Na zlý skutok nasleduje bázeň a strach, lebo sme presvedčení, že pomsta božia musí prísť na činiteľa toho. — Snaha z citu a vedomia vychádzajúca nazýva sa *vierou*, to jest duch víri sa a vznáša sa k neviditeľnému Bohu, v ňom nalezá prameň dobroty a pravdy, v ňom odplatiteľa všelikého skutku ľudského, v ňom potešiteľa a Spasiteľa veriacich. Viera teda je presvedčenie osobné o veciach neviditeľných a podstata nádejných, lebo čo omakať a dokázať nemožno, to veríme, a čo pri terajších okolnostiach za nemožné držíme, toho sa nádejeme podľa citu a vedomia nás pohýnajúceho. Viera v živote uskutočnená menuje sa nábožnosťou, — jej protiva je: nevera, nedôvera, pochybnosť, zúfanie, bezbožnosť, zhovádiťosť.

Všetky moci duchovné sú teda obsažené v týchto troch slovách: myseľ, vôľa, svedomie.

§. 22.

V akom spojení stojí duša s telom, a jich vzájomné účinkovanie.

Každý človek cíti v sebe dvojakú podstatu, telo a dušu, v jednotu osoby spojenú: ale jako je duša s telom spojená, to vysvetliť nikto nezná, ani nám je to nepotrebné. Jedni sa domnievali, že duša je len subtilná hmota a že pri smrti zahynie, — ti teda nádeju večného života nemali, a tak aj dietky len v telesných žiadostiach vychovávali. Iní sa domnievali, že duša mala svoj byt v nebi ešte pred narodením, a pri narodení že si sformovala telo a obživuje ho: pri smrti ale že opustí telo, a sama odíde do iného sveta. Ale o tomto prabytu čili predbytu nemáme žiadnej vedomosti, a preto pridržame sa len toho učenia, ktoré v písme svätom sa nám zvestuje, že totiž duša nebola pred stvorením, lebo Hospodin vdýchnuv v chrípe Adamove dušu živú, a tak duša pochádza od Boha, telo zo zeme, pri smrti nastane rozdelenie týchto dvoch živlov, prach navráti sa do zeme, duch k Bohu, a pri vzkriesení z mrtvých že nebudeme vyzlečení z tela ale priodiaty, aby pohľtená bola smrteľ-

nost od života (2. Kor. 5, 4). Toto kresťanské učenie dokázalo sa byť najpríhodnejším pri výchove mládeže.

Duševeda ešte je málo vysvetlená, a preto na mnohé otázky nezná dať určitej odpovede, na pr. čo sa stane s dušou pri omdlení, v šialenstve, pri zdánlivej smrti? Prečo krásna duša neutvorí si vždy aj krásne telo? Ktoré moci a schopnosti sú bližšie k telesným, ktoré ďalej? Všetky tieto a tým podobné otázky boly by veľmi prospesné chovateľovi a učiteľovi, keby sme mali na ne určitú odpoveď. Ale to ešte sme neprezkúmali, a preto na krátce odpovieme len na tuto otázku: jako duša a telo na seba vzájomne účinkujú, a ako treba chovať telo, aby pri tom i duch mocnel, jako vzdelávať ducha, aby pri tom i telo zdravé a silné bolo. Na to odpovedáme:

1. Telo účinkuje na dušu tak, že ju buďto posilňuje alebo oslabuje, t. j. buďto napomáha, alebo prekáža jej výkony. Dôkaz toho máme pri bolení hlavy, lebo tam pamäť slabne, a naopak keď si čelo mejeme, prichádza nám mnohá zapomenutá vec do pamäti. Teda *pamäť* pochádza od slova *miať*, a moc pamäti je v tuhom spojení s telom. Taktiež rozum, vtip a rozvaha zatemnené bývajú skrze rozhorúčenosť a nepravidelný beh krve, však už rozhorúčené dieťa nevládze myslieť, taktiež nahnevaný, opilý alebo zimničný človek nemôže chladne myslieť, ačkoľvek ešte cíti, obrazy si tvorí a fantasiuje. Ďalej zo zkušnosti známe, že v spaní prestávajú všetky duchovné činnosti, a samo telo pracuje na obnovení zdravých síl. — Tomu podobný stav je najedeného človeka, odkiaľ pošlo pörekadlo, že plné brucho nerado sa učí, — a tučné osoby — vyjmúc niektorých, — nerady mnoho myslia a rozvažujú, len pamäť a rozum snášajú sa s tukom, ale um a rozvaha nie. — Človek náruživý, nahnevaný a rozhorúčený nevládze si predstavy tvoriť, ani myslieť, ba ani len necíti úrazy telesné, ani okom nevidí ani uchom neslyší tak ako sa vec má, preto že sa mu všetko trase, i modzog i telo. Takého človeka najsnadnejši k rozumu privedieme, keď ho usadíme, a dáme mu dáč jest alebo piť, skrze to utíši sa krev a modzog a hneď počne myslieť jasnejšie. — V takom rozdráždenom stave náležá sa aj mládež, zvlášte keď rastne, vtedy hneď jedna, hneď druhá náklonnosť zjavuje sa mocnejšie, a ponevadž učiteľ príčinu a smer toho nepozná, snadno príjde sám do chyby a do odporu s učedníkom. Preto trpelivosť a chladná rozvaha! — Konečne pripomenúť musíme, že aj chova, bydlo, pokrm, nápoj, práca, spoločnosť, spev atď. mocne účinkujú skrze telo na dušu; kto mnoho mäsa jedáva, býva smelý a ukrutný, kto na samej strove žije, býva krotký a po-

slušný. Obyvatelia vrchov bývajú veselého ducha, obyvatelia rovín a primorci chladného a zpozdilého. Od hladu je zasmušilý, od zimy málomyslný atď.

2. *Duch* pôsobí na telo veľmi mocne, tak že život v ňom vzbudzuje alebo usmrcuje. Od hanby zapýri sa človek alebo zbladne; od hnevu zapáli sa tvár na červeno, ba i na zeleno, až očernej; od strachu mnohý cez jednu noc celkom ošedivel; od mnohého myslenia vlasy plznu alebo šedivejú; od laku pohnú sa nohy do behu; od zármutku rynú slzy z oka; od jedu sťahuje sa sval na ruke, čo nazývame „zatínať peste“; ba boly príklady, že jediná dobrá alebo zlá povest privedla človeka do zbláznenia, ba usmrtila ho. Naproti tomu smiech a žart napomáha trovenie žalúdka; krásna príprava jedla budí chuť, ba od samého opisovania chutných pokrmov idú slinky z úst; často jediné vtipné slovo do smiechu a čechotu privádza celé húfy ľudu. Veselý duch pri práci posilňuje údy, a v boji častokrát zavolanie, že nepriateľ uteká, dodalo smelosti vojakom, že na útek privedli protivnú stránku. Od mátoh sa len ten bojí, kto na ne verí. Ba jako veselost duše chráni od nemoce: tak silný duch premáha i samú nemoc, čo medzi najväčšie divy Kristove počítujú, že slovom: „víra tvá tě uzdravila,“ skutočne uzdravoval nemocných. Avšak pre zkuseného dušeslovca je to nediv, ba to je div, že človečenstvo môže tak hmotársky smýšľať ešte dnes, žeby totiž surová hmota v liekoch obsažená budila život a hojila nemoce, keď to len duch môže vykonať. A zo zkušnosti známe, že keď nemocný má dôveru v lekárovi, tam každý liek zdarilejšie účinkuje. — K tomuto pôsobeniu ducha na telo počítujeme aj miernosť v jedení a pití, ktorá udržuje zdravie, silu a veselost: a naopak riadna práca telesná posilňuje ducha.

3. *Harmonia ducha s telom* požaduje, aby v jednote pôsobily, aby tak človek bol osoba, preseba, preboha. Obyčajne ducha bereme za vznešenejšieho, ale duch sám žiada, aby jemu primerané bolo aj telo, teda aby rovnak vznešené boli, to jest, aby človek bol dokonalý človek. Tato harmonia ducha požaduje nasledujúce pravidlá:

Zdravá duša môže byť len v zdravom tele.

Krásna duša môže byť len v krásnom tele.

Svätá duša môže byť len v svätom tele. Preto

Zdravá duša uzdravuje teló.

Krásna duša okrašľuje telo.

Svätá duša posväčuje telo.

Naproti tomu :

Zdravé telo posilňuje, nemocné ochromuje dušu. A tak dieta telesne nemocné vylieč, aby mohlo duchovne zdravé byť a učiť sa. Naproti tomu silné telo šialencov nebereme za zdravotu, lebo tam len svaly a utroby mocnejú, mozog pak slabne. — Šialenci sú teda telesne nemocní, a preto i duchovne.

Krásne telo okrášluje a príjemnou činí dušu, a v obecnom živote často sa klameme, lebo prirodzeným behom mysle v krásnom tele hľadáme krásnu dušu, čoho však bohužiaľ protivné príklady máme, lebo krásneho tela ľudia skrze neveru padajú do necudnosti a ohavných hriechov. Ale i tam myslíme si tak, že to krásne telo je krásna nádoba na krásny obsah, jaknáhle však smrdutý obsah do nej príjde, zabridí i samú nádobu. Ako skutočne krásne telá nosia škvrny nemravného ducha na sebe.

Sväté telo nemôže byť, kde niet svätej duše.

Pri výchove na túto harmoniu tela a ducha *najväčší pozor* treba dať, a jestli je vnútorné smýšľanie čisté, nútne chovanca, aby aj zovnútorne čistý a krásny bol; jestli ale je ducha zlého a nečistého odnímmu mu aj zovnútorný znak krásy, totiž krásne rúcho, miesto medzi statočnými atď. A keby spoločnosť ľudská vylučovala z pomedzi seba bezbožných, iste by menej bolo tých bezbožných: ale keď zloději, lhári, nečistí a nestydatí majú prístup do poctivej spoločnosti, tam nieto divu, že i poctivý prichádza do pokúšenia byť zlodejom, lhárom atď.

§. 23.

Plemená ľudské.

Celé ľudské pokolenie delí sa dľa barvy, lebky, vlasov atď na päť plemien, totiž: biele, červené, žlté, čierne a olivové.

1. *Biele* plemeno nazýva sa ináče evropským alebo kavkazským. Ono má pleť bielu, ale bielosť tá do všetkých bariev zaráža, tak že od závisti žltne, od zimy modreje, od mrzutosti ozeleneje, od hnevu plameneje, od hanby ružoveje; — a tak jeho tvár malovať musíme, kdežto iné plemená len kreslíme a jednou farbou namažeme. On má vlas mäkký, jako hodbav; leb od vrchu dolu vajcovitý, bokom elliptický, a tak má najviac miesta pro mozog. Čelo a oči má vyduté, tvárny uhol pravý; svalovinu mocnú a dlhej práce schopnú, a bystrosť umu nad všetky plemená najväčšiu. A tak on telom, i duchom vyniká, a jemu odolať nemôže žiadno iné plemä,

on panuje nad svetom, a len on pradie nič historie. Aj vedy, ume-
nia a svoboda občanská len u neho sa vyvinuly.

2. *Žlté plemeno*, ináč mongolským nazvané, má pleť žltú do
čierna zarážajúcu; vlasy prosté a riedke, leb od vrchu takmer štvor-
hranný, od boku pyramidálny, a tak málo miesta pre modzog. Čelo
prehnuté, nos vtlačený, oči stisnuté, tak že veľmi blízko seba stoja;
svalovinu má síce hybkú a pružnú, ale nie tak vytrvalú. V duchov-
nom ohlade má náchylnosť kde je on mocnejší k svevolnému pa-
novaniu, a kde je slabší, k otroctvu. V náboženskom ohlade je
obyčajne slepý fanatik.

3. *Rudé plemeno*, ináč americkým nazvané, má pleť rudú
to jest červenú jako rúda, červenosť s čiernou farbou pomiešanú;
vlasy čierne prosté, ale na brade mu nerostnú vlasy; leb má mon-
golskému podobný, a tak tiež málo miesta pre modzog. Svalovinu
má slabú, ale nedostatok sily nahradzuje lstou. V duchovnom ohlade
podobá sa starcovi, ktorý len staré chváli a bráni, a nič nového
netvorí; — a preto zo dňa na deň hynie.

4. *Čierne plemeno*, ináč muriňským (neger) nazvané, má pleť
celkom čiernu, gamby vypučené, čelo zpakohnuté, vlasy kučeravé,
jako vlna; leb od vrchu elliptický, na oboch bokoch stlačený; od
boku kosom šinutý, tak že tvárny uhol je ostrý, čo na zvierackosť
ukazuje a málo modzgu prezraďuje. — A skutočne černochoch má po-
merne k iným plemenám málo modzgu. Ale svalovinu má mocnú a
vytrvalú. V duchovnom ohlade podobá sa dieťaťu svevolnému, ktoré
potrebuje učiteľa, lebo nezná nad sebou panovať. Černochoch zostal
pri počiatkovej obci, to jest on je lovcom až po dnes, ani na ko-
čovníctvo sa neumel vyšvihnúť; kým je voľný, tak je bezuzadne sve-
hlavý, počne vojnu bez príčiny, a ujde z bitky bez príčiny; v po-
robe je poslušný pánovi. Na svobode býva ludožrácom, a preto
prichádza do otroctva. Ale skrze vieru kresťanskú býva premenený
a všetkej vzdelanosti a mravnosti schopný. — *Albíni* sú protiva
Černochoch, lebo majú pleť ako sneh bielu.

5. *Olivové plemeno*, ináč malajským nazvané, má pleť olivo-
vej farvy, ináč podobá sa černochovi, a ôsme rebro máva často
k prsnej kosti prirostnuté, jako europejskí kretáni. V duchovnom
ohlade na nízkom stupni vzdelanosti stojí.

Poznam. Ako povstaly tieto rozličné plemená, o tom všakové
mienky panujú. Najviac pravdepodobnosti má tá, že Noachovi synovia
rozišli sa po končinách zeme, a osadili sa v rozličných krajoch. A po-
nevádz aký kraj, taký obyvateľ: preto v rozličnom podnebí, při rozlič-

ných pokrmoch vyvinuly sa rozličné plemená. Proti tomu nadhadzujú, že Židia už blízko dvoch tisíc rokov roztrúsení po celej zemi, ešte nepremenili svoju tvárnosť, a tak žeby ani celé ľudské pokolenie nebolo mohlo sa na toľko premeniť. Ale to celkom nestojí, lebo čo sa nestalo za 2000, môže sa stať za 5000 rokov, a prvotní ľudia museli jesť, čo našli, terajší Židia ale po celom svete rovnaké jedlá jedávajú, aj rovnaké náboženstvo v mysli prechovávajú, a tak i telesne i duchovne odporujú vplyvu podnebia. Ešte iná otázka: či prvý pár ľudí bol biely, či žltý, či čierny, či jaký? Černosi hovoria, že Adam a Eva boli čierni, aj Pána Krista, aj panenku Mariu čiernych malujú, a zlých duchov bielou barvou si predstavujú. Naproti tomu my na základe správ biblických svedoctvá donášame, že bieli boli prvotní ľudia, a len Chám pre kľatbu otcovu zostal čiernym. Ale to všetko stalo sa v predhistorických časoch, kde s istotou nič dokázať nemožno, a ponevadž máme mnoho užitočnejších otázok, škoda by bolo s touto sa trápiť.

§. 24.

Letora (temperament).

Starodávni lekári rozoznávali pri ľuďoch štvorakú letoru: flegmatickú, sangvinickú, cholerickú a melancholickú, a príčinu toho hľadali v tele ľudskom, kde štvorakú tekutinu predpokladali, totiž slezovinu (Schleim), krv, žlč a čiernu žlč, a hovorili, kým sú všetky tieto štyri šťavy rovnaké silné a v rovnakom pomere smiešané, dotiaľ je človek zdravý, ale jaknáhle jedna z nich prevahu dostane, hneď vyvinie sa v človeku istá strannosť, ktorú *letorou* nazvali. Domnienka táto má dve chyby, že totiž letoru považuje za chorobný stav, a že príčinu toho hľadá v tekutinách, ktorých niť, menovite slezinu a čiernu žlč ako osobitnú tekutinu novejší lekári v človeku nenašli. — Samé slovo letora zdá sa pochádzať od koreňa *let*, čo znamená teplotu, jako dokazujú slová: *leto* t. j. teplý čas, *letní* t. j. teplý; — a to isté možno že znamená aj latinské temperament. A tak Slováci príčinu letory hľadali v teplote krve, a rozoznávajú letoru: ohnivú (cholerickú), zádušnú (melancholickú), veselú (sangvinickú), necitlivú (flegmatickú). — Nemeckí filozofi letorám príčinu hľadali vo vlhkosti krve, iní v citlivosti a popudlivosti, ale to všetko nevedlo k jasnému pochopu. My teda podržíme len obyčajné mená, jako jich po celej Europe užívajú a udáme znaky každej letory, potom o nich svoje poznámky vyložíme.

1. *Flegmatická* čili tvrdá, chladná a necitlivá letora zakladá sa na silných útrobach (črevá, sleziny, obličky atd.), ktoré prijatý pokrm mocne trhá a tróvia, a tak obnovujú zodrané údy a zby-

točný tuk ukladajú na časy budúce. V takomto človeku prevahu má *obnovlivosť rastlinná*, čo latinsky vegetativnosťou menujú. V duchovnom ohlade on je verný, vytrvalý, neustúpny a odkladá na budúce časy, — často však býva lakomým, skúpym a škriepnym.

2. *Sangvinická* čili veselá a citlivá letora zakladá sa na rýchlej krvi; taký človek dýcha rýchle, pot vylučuje rýchle, a náchylný je k zapáleninám; jemu srdce rýchlejšie bije, a preto i rýchlejšie cíti, a čo flegmatikovi sa nezdá byť urážkou, to sangvinika do ohňa dovedie. Pre túto citlivosť mení sa jeho smýšľanie rýchle, hneď je veselý, hneď smutný, a býva dobrý zabávateľ a spoločnosť obživuje, zvlášte dobre sa hodí k flegmatikovi, ktorému táto citlivosť chýbi, a tak nalezá v ňom svoj doplnok. Jestli sa však neopiera o mravnú silu, tak prechádza do ľahkomyslnosti.

3. *Cholerická* čili ohnivá letora zakladá sa na vyvinutej svalovine; taký človek má mocné telo, pokojné dýchanie a trváce zdravie, náchylný je však ku krčom alebo k porážke. On je citlivý ako sangvinik, ale aj k odporu hotový jako flegmatik; dokiaľ jeho činnosť pohybuje sa v medziach práva a slušnosti, dotiaľ je krásny, dobrý a šlachetný, — a tak veľkých skutkov schopný: jaknáhle však prekročí tie medze, stane sa kazivým, mstivým a ukrutným.

4. *Melancholická* čili zádumčivá letora zakladá sa na veľkej citlivosti sympathetického čuvu, a na slabej svalovine. Taký človek má telo slabé, útle, barvu bladú, pohyb tela rýchly ale nerovnaký, trpí na vnútorné bóle, býva do seba zahrúžený, zádumčivý a zamyslený; zovnútorý dojem nebudí v ňom reakciu, ale hlboký cit, hlboké myšlienky (Lud. Štúr). Skrze mnohé urážky konečne utratí dôveru v ľudí a to nazývame gréckym slovom: *μισανθρωπία*.

O všetkých spolu poznamenať sluší:

a) Každá letora je dobrá, kým je mravná, a každá je zlá, keď je nemravná. Nikto sa teda nemá vyhovárať na svoju letoru, keď sa dopustil neslušného skutku. Mravnosť, dobrotu, krásu, šlachetnosť každý si sám utvorí, on je pôvodca toho, a letora dodáva k tomu len barvu, na pr. priateľstvo flegmatikovo je stále a prísne, sangvinikovo živé a obetavé, cholerikovo veľkodušné, melancholikovo lyrické. Podobnosť toho máme v hudbe, kde jednomu páči sa nápev z Dur-ovej, inému z Moll-ovej stupnice. Tak aj nemravnosť dostáva barvu od letory, na pr. nemravný flegmatik býva nerozumne skúpym, sangvinik nerozumne mrhavým. Aj samé nemoce na nich berú rozličnú formu, flegmatik umiera obyčajne na vodnatieľku, sangvinik na pľúcny neduh.

b) Každá letora je spôsobná k vedám, umeniu a krásnym skutkom, a každá má svojich representantov v histórii. Mojžiš bol cholerik, Method flegmatik, Hus melancholik, Luther sangvinik. U nás Slovákov: Kollár bol sangvinik, Šafárik flegmatik, Moyses cholerik, Štúr melancholik.

c) Na otázku: ktoré letory sa snášajú v spoločnosti, a ktoré odstrkujú, odpovedá nemecký filozof Erdmann: že letory podobajú sa pólom magnetovým, a síce že na každom póle sú po dva konáre, teda dačo rozdielneho od hmotného magnétu, — a že aj o letorách platí fyzický zákon: rovnaké póly sa odstrkujú, protivné priťahujú. On teda na jeden pól kladie flegmatika so sangvinikom, na druhý sangvinika s melancholikom, a takýchto priateľstvo, spoločnosť, manželstvo atď. nebýva stále, lebo sa nerozumejú. A síce i flegmatik, i cholerik obracajú činnosť svoju na samý predmet, tamten aby si ho prisvojil, tento aby ho premenil a proti nemu svoju vôľu vykonal. — Jich smery sa teda križujú, preto flegmatik nazýva cholerika indolentným, tento onoho sobeckým; onen všetko chladno pretrpí, tento bojí sa o všetko, že zahynie. Avšak oba sú stáli, čo slúbili, to vykonajú, na nich sa spoľahnúť môžeš, — len plačom, nariekaním a žalobami sa nepohnú, ba kde iní skáču, výskajú, alebo plačú, oni necitlivými zostávajú. Jich pól nazvať môžeme *činným*, a jeho protivu *požívajúcim*. Sangvinik a melancholik stoja na tom požívajúcom póle, oba všetko *na seba* vzťahujú, jeden aby užil, druhý aby sa v tom tešil a kochal. Oni si teda nerozumejú; melancholik obviňuje sangvinika, že je motýl za pôžitkom a rozkošou bažiaci, tento onoho vysmieva, že sám seba trápi. Chceš-li žiaľ svoj komu vyplakať, choď k melancholikovi, on bude mať útrpnosť, bude aj nariekať s tebou: chceš-li ale mať tovaryša v radosti, ktorý by poslúchal tvoje mienky, bral účasť na tvojich zábavách, podnikoch a pokusoch, choď k sangvinikovi, on sa vmyslí do tvojho položenia, on city tvoje patvorí, s tebou sa bude smiať, s tebou plakať, ale len za chvíľu, po chvíľi plač premení na smiech; on aj mienky tvoje, čo jak hlúpe, s príjemným úsmechom naslúchať bude aj prisvedčí ti, že tak myslí, ale jaknáhle mu iný lepší náhľad zdelí, hneď odstúpi od teba. Melancholik preto nenávidí sangvinika, že tento vždy uteká zo seba, kdežto melancholik zo seba vynst nemôže. —

Manželstvo zdarilé býva tam, kde sa protivné póly sišli, flegmatik so sangvinikom, cholerik s melancholikom, jeden zabáva iného, neprekážajú si a tak si rozumejú.

d) Konečne doložiť musíme, že letora ani jedna celkom čistá nikdy neprichádza, ale že obyčajne smiešané bývajú. Ba možno i takých ľudí naleznúť, čo žiadnej letory nemajú, kde žiaden smer prevahu nemá, čoho príklady máme na malých deťoch a na tak rečených *sprostých tvárach*. Nakresliť by sme to mohli kruhom, kde stredobod znamená bezletornosť, štyri protívne strany pak jednotlivé letory.

§. 25.

Smysly.

Človek má *päť smyslov*: zrak, sluch, páchu, šmak a hmat. Skrze tieto smysly prijíma do seba dojmy vonkajších zjavov, a tak poznáva vonkajší svet. Niektorí pridávajú aj šiestymysel, totiž *tepla cit*, ale my ho ku hmatu pripočítame. Každýmysel má svoj úd, ktorým dojmy prijíma, a síce zrak okom, sluch uhom, pácha nosom, šmak jazykom a hmat celou kožou prijíma dotyky. Všetky smysly sú jako by cesta do mysle, lebo mysel z tých dojmov tvorí názory a predstavy, to jest predstavuje si, jako ktorý predmet vzerá. A takýto názor je bezprostredný, preto mu veríme, že je on.

O jednotlivých smysloch poznať má učiteľ:

1. *Hmat* (Gefühlsinn, Tastsinn, maď. tapintás) zakladá sa na bradovičkách hmatových, ktoré nalezajú sa na konci čuvov, a po celom tele popod samú kožu rozprostrené sú, niekde husto, inde riedko, najhustejšie stoja na koncoch prstov, na gámbách (pery, rty) a na konci jazyka; — najredšie stoja na loktoch a kolenách, preto tam slabo cítime. Aby povstal dojem, musí sa predmet dotknúť takejto bradovičky, to jest tlačíť musí na kožu, aby pod kožou bradovička pritlačená ten nátlak cítila. Nátlak ten nesmie byť ani príliš silný, ani príliš slabý: v prvom prípade nepovstane určitý cit, ale len obecné cítenie, alebo práve bolast; v druhom prípade nepovstane žiaden cit, ani dojem. Jak mnoho dotykov človek za jedon okamyh pocítiť môže, závisí od klepotu srdca, chlapcovi za jednu menšinu udre srdce 100 ráz, a on za jedon okamyh rozozná 10 dotykov; mužovi buchne 70—80 ráz, a on za jedon okamyh rozozná len 7—8 dotykov; starcovi buchne len 60 ráz, preto on len 6 dotykov rozozná za jedon okamyh.

Známosť, ktorú si hmatom nadobúdame, dá sa opísať v nasledujúcich slovách: tvrdý, mäkký, drsnatý, hladký, tuhý, tekutý, suchý, mokrý, špicatý, okrúhly, pichlavý, tupý, gulatý, rohatý, hranatý atď. Vôbec hmatom poznávame odpor, jakosť, a podobu telies.

Smysel tento je bezprostrední svedok o byte vonkajších predmetov, lebo ním bezprostredne makáme a cítime, kdežto iné smysly potrebujú prostriedkov k svojmu cíteniu, zrak svetla, sluch povetria, šmak sliny, pácha istej vlhky.

Konečne podotknúť sluší, že hmat ľudský je najdokonalejší, a tak hmatom prevyšuje človek všetky živočíchly, a pri slepých slúži hmat miesto zraku, lebo makaním naučia sa písmy poznávať, ba aj čítať atď.

Pozn. Rozliční zkmatalia čítali, kolkoráz buchne človeku srdce za jednu menšinu, a kolkoráz obehne krev za jednu hodinu, a presvedčili sa, že podľa veku, letory, práce a bdenia hneď rýchlejšie, hneď voľnejšie krev sa pohybuje. Za strední počet prijali, že pri mužovi v úplnej sile postavenému krev činí $\frac{1}{7}$ celej váhy tela, a že krev malý a veľký svoj obeh za hodinu 18 rász vykoná, teda za 24 hodiny 432 razy, a pri tom srdce za menšinu 70 rász buchne. Naproti tomu Haller načítal za hodinu $23\frac{7}{16}$ obehov krve (teda za deň $562\frac{1}{2}$); Autenrieth 18 (teda 432 za deň) a Schubert $497\frac{1}{4}$ za deň, čo sa rovná počtu dní zemských, v jednom dni slncovho roku. Rudolphi a Tiedemann načítali pri nemluvniatku 140 žilotepov za menšinu; pri jednoročnom 120; pri 2—3ročnom 100; pri mládencovi 90 (do 85); pri mužovi 70; pri starcovi 70. Pomer ten je nasledujúci — 14:12:10:9:7:6, alebo 7:6:5:4 $\frac{1}{2}$:3 $\frac{1}{2}$:3, alebo 4 $\frac{2}{3}$:4:3 $\frac{1}{3}$:3:2 $\frac{1}{3}$:2. — Ďalej načítal Rudolphi pri osemročnom chlapcovi v čas bdenia 100: v spaní 89 žilotepov; pri jedenástročnom v bdení 90, v spaní 80, a pri štrnástročnom v bdení 82, v spaní 62 žilotepov; — pri ženách obyčajne býva viac žilotepov, nežli pri mužoch (panenka 120—110, žena 100—90); ako aj pri menších ludoch viac, pri vyšších menej.

2. *Šmak* (nem. Geschmack, maď. izlés) zakladá sa na šmakových čuvoch, ktoré sa rozkladajú po jazyku; na tieto čuvy len taký predmet pôsobí, ktorý sa v sline rozpustí. Slina je teda prostriedkovateľ medzi šmakom a predmetom, a učinkuje lučebne. — Dojmy z neho povstale vyjadrujeme asi nasledujúcimi slovami: príjemný, nepríjemný, sladký, kyslý, horký, trpký, slaný atď.

Poznam. Slovo *šmak* Česi prekladajú na *chuť*, ale chuť je dač iného, totiž náchylnosť k chytaniu jedla, to čo francúzske *Apetit*, čo Nemci nemajú, a dobre slovensky máme hovoriť: „dobrú chuť viňšujem,“ a nie: „dobrý apetik.“ I naši spisovatelia vyhýbali slovu *šmak*, ako by to cudzie bolo, len Hodža ho počal užívať v spisovnej reči. Ja ho držím za slovenské od makat, šmak t. j. spolu s jazykom makat, tak ako od myseľ smysel. A Nemci ho od nas prijali, jako mnoho iných slov.

3. *Pácha* čili čuch, čeňuch, zkráteno ňuchať (Geruch, szaglás) má za nástroj nós, a zakladá sa na sliezovej lipkastej blane, ktorá je v nose rozložená, a pod ňou sú ukryté čuchové čuvy, a na nich ta slieznatá blana, ktorá všetko, čo s povetřím do nosa vniká, lu-

čebne rozpúšťa a tak páchu sprostredkuje. Páchnuť (do nosa pchať, srovnaj pichnúť) to jest alebo príjemnú vôňu alebo nepríjemný smrad spôsobíť môže len taký predmet, ktorého drobnulinké čiastočky v povetří roznášané do nosa vnikajú a tam na slieznicí lučebne rozpuštené bývajú. Sú však i také telesá, z ktorých čiastočky sa neodlučujú, v povetří nelietajú alebo na slieznicí sa nerozpúšťajú, a preto nepáchnu: medzitým čo my nezapáchneme, to zapáchnuť môžu v prvotnom stave živí Indiáni, lebo náš čuch je veľmi otupený. Zvieratá, menovite vtáci a pes majú o mnoho čulejší čuch. Od príliš mocnej páchy nasleduje mdloba.

Čuchom nadobudnutú známosť vyslovujeme nasledovne: príjemný, nepríjemný, lubovonný, smrdutý, smradlavý, páchavý. Prestydnutie, fajčenie a tuhé nápoje škodia tomuto smyslu.

4. *Sluch* (Gehörsinn, hallás) má zvláštny úd čili stroj *ucho*, a prostriedok povetrie. Keď povetrie skrzé udrenie na strunu alebo iným spôsobom do trasavenia prišlo, trasy tieto vnikajú do ucha, udrú sa o buben, a zvláštnymi nástrojmi prenesené bývajú do modzgu, do čuvov sluchových, a tak pôsobia cit, ktorý nazývame *sluchom*. Sluch teda je predstava zvuku. Predmet sluchu není teleso, ale jedine trasenie povetrie, teda zvuk, a predsa duša naša predstavuje si zvuk ako bytnosť stálu, ktorá sa hneď zjaví, hneď zmizne, a dávame jej rozličné mená: šum, buch, hlas, krik, reč, spev atď. Hranice ľudského sluchu sú 16 a 70.000 otrasov, to jest najnižší zvuk, ktorý človek slyšať môže, učiní 16 otrasov za okamyh, — najvyšší ale 70.000 otrasov. Medzitým každý človek neslyší tieto dva najvzdialenejšie zvuky, lebo i sluch závisí od rýchleho klepotu srdca; stavec, ktorému srdce za menšinu len 60 ráz buchne, slyší 16 otrasový zvuk, ale neslyší viac od 32.000 otrasov; — naproti nemu mladý chlapec, ktorému srdce za menšinu 100 ráz buchne, neslyší dobre 16 otrasový zvuk, a jeho sluch počína sa asi od 32 otrasov, — ale z tenkých hlasov slyší až po 64.000 — a len málo ktorý 72.000.

Viac zvukov pôsobí *harmoniu* (od hrmeť, šárišsky harmeť). Harmonia je *lubozvučná*, keď otrasy počtom svojim stoja v pomere jednoduchom a blízkom; *slozvučná*, keď stoja v pomere složenom a ďalekom. Najnovšia theoria harmonie od Julia a Ludevíta Reisa v Revúci nalezaná udáva jasné pravidlá, dla ktorých lubozvuk posúdiť možno, a vystavuje viac radov na jednoduchých číslach založených, tak že číslami vyslovená je harmonia. Kým ale táto theoria na svetlo vynde a do života prenikne, musíme len dla starej

theorie rokovaf. Za lubozvučné posial berú sa prima s oktavou, prima s kvintou, prima s terciou, prima s kvartou, a prima so seks-tou. Za polharmoničné: prima so septimou.

Sluchom najväčšiu známosť nadobývame, väčšiu nežli zrakom; sluchom prijímame iných myšlienky, i tie čo dávno boli, teda už nie sú, — bez sluchu nemožná by bola historia. Takt čili meranie kolkosti času je spoločný hmatu a sluchu, ale ocenenie jakosti, to jest krásy zvukov patrí výlučne sluchu. Moc jeho na dušu je veľká, krásny spev, lúbezná reč okuzlí celé zástupy.

5. *Zrak* (Lichtsinn, Gesicht, látás) má za stroj oko, za prostriedok svetlo. O vnútornom ustrojení oka slová šíriť nebudeme, len čo je k výchove potrebné, podotkneme. Svetlo vniká okom do čuvov zrakových a tam tvorí obraz toho predmetu, z ktorého pa-pršleky prichádzajú, ten obraz duša cíti, a tak zrak je predstava predmetov svetlom vyobrazených. A ponevadž silozpytci učia, že svetlo je len trasavenie plynu, preto aj zrak by nebol nič iné, len cítenie svetlových otrasov, tak ako sluch je cítenie zvukových a teplota cit teplových otrasov. — Na otázku: prečo vidíme predmet von z oka, kdežto obraz jeho je v oku? odpovedáme: preto, že sa hmatom presvedčíme, že predmet videný nenie v oku, ale von z oka, a zvyk premení sa na prírodu, tak že i to čo sa len v samom oku deje, vidíme von z oka, na pr. keď si pomejeme oči, a skrže to miatie povstanú subjektívne barvy, tie sa len v oku zjavujú, a predsa domnievame sa, že sú von z oka. Hmat každému citu hľadá príčinu vo vonkajších predmetoch, a predsa aj dúhu drží za predmet hmatový a hmotný, ačkolvek je to zjav len oční, t. j. každý človek vidí len svoju dúhu, čili len v jeho oku je dúha. Na druhú otázku: prečo vidíme dvoma očima predmet len jednonásobne a nie dvojnásobne? odpovedáme: malé deti a slepi od narodenia pri prvom prezretí dvojnásobne vidia každý predmet, a len keď sa hmatom presvedčili, že tie dva obrazy jednomu predmetu odpovedajú, počnú navykať jedon predmet jednonásobne vidieť, a zvyk ten premení sa na prírodu, a oči naklonia svoje osy k tomuže predmetu. Na tretiu otázku: prečo nevidíme predmet naopak, ako je jeho obraz na sietnici v oku? odpovedáme, že i toho príčinou je hmat, zvyk a rozvaha.

Porovnávajúc smysly, príjeme k nasledujúcim výsledkom:

a) Najširší okres má *zrak*, lebo ním i blízke i ďaleké pred-mety spatrujeme, ba i nekonečné priestory nebeské zkúmame; menší okres má *sluch*, lebo slyšíme najďalej asi na 40 míľ; ešte menší

okres má *čuch*, najďalej na 100 siah zapáchne človek, vtáctvo i ďalej; konečne *šmak* a *hmat* musia sa bezprostredne dotknúť predmetu, ináče ho necífa.

b) Ktorý by bol najvzácnejší smysel, o tom hádka ešte nezkončená. Jedni za najvzácnejší pokladajú zrak; Štúr za taký uznával sluch, lebo otvára cestu ku najvyššej vzdelanosti, — a toho náhľadu sme i my.

c) Či možno nahradiť jeden smysel druhým, zkušenosť svedčí, že čiastočne áno, ale dokonale nikdy. Tak rečení štyrsmysloví ľudia nikdy nedosahujú tej dokonalosti, čo päťsmysloví. Slepý nemá pochop o farbách, hluchý o zvukoch, ale slepý má tým bystrejší sluch a hmat, tak že hmatom pozná i farvu na súkne, sluchom pozná po kroku človeka; hluchonemý má zrak a hmat bystrý, tak že hladením na ústa a z pohybu gámb rozumie reči hovoriaceho. Vo školách hluchonemých najťažšia vec je pochop minulosti vstépiť učedníkovi.

d) Smysly mocnejú cvičením, miernosťou v jedení a pití, varovaním sa od rozhorúčenia, z čoho nasleduje prechladnutie; bystrosť smyslov, a živosť predstáv nadobúda sa opätým a pozorným zkumaním. Slabnú smysly skrze presilenie, to jest keď príliš dlho pracuje nektorý smysel, alebo príliš silný dojem naň dopadá; ďalej keď dojmy veľmi rýchle po sebe nasledujú, tak že odдыхu niet, a nemá času myseľ jeden od druhého rozoznať; konečne keď sám úd porušený býva, ucho tuhou strelbou, oko veľkou pálcivosťou alebo veľmi tuhým svetlom, a vôbec všetky smysly slabnú v hneve, opilstve, a každom výstupku i telesnom i mravnom.

§. 26.

Názor, predstava, myšlienka, známosť.

Poznávanie predmetov smyslami, menovali starí Slováci *smyslom*, ale novejší spisovatelia dali tomu iný názov, od zerania, nazerania, a hovoria: čo človek okom, úchom atď. pozná, táto bezprostrednia známosť menuje sa *názorom* (Anschauung, szemlélet). Obecný ľud až podnes užíva slovo smysel, a hovorí na pr. o hlúpych rečiach, že nemajú smysel, t. j. že jim neodpovedá skutočná vec.

Z tej známosťi tvorí si človek *predstavu*, to jest keď už vec sama pominula, cit v nás vzbudený trvá ďalej, a my tú vec v duchu

vidíme, slyšíme, cítime, toto účinkovanie ducha menuje sa *predstavou*.

Viaciej predstáv porovnáva myseľ, čo majú spoločného, to spojuje do vyššieho pochopu, čím sa rôžna od seba, to bere jako znak, a tak tvorí pochop. Potom viac pochopov srovnáva, hľadá jich cieľ, a kde prostriedok je primeraný cieľu, taký pochop menuje *myšlienkou*. Myšlienky spolu tvoria *známosť*.

O predstavách spomeneme dva zákony: zákon shody a prevahy.

1. *Zákon shody* záleží v tom, že príbuzné a shodné predstavy splyývajú a slučujú sa v duchu v jednu obecnú predstavu, na pr. list, konár, ratolesť, peň, koreň a zelená barva slúča sa v jednu predstavu stromu. Ale pre tú istú *shodu i zobúdzajú sa vzájomne*, tak že keď jedna predstava vstúpi do pamäti, hneď i ostatnie sa tísnu za ňou a do vedomia prichádzajú; — spomneš konár, hneď ti na myseľ tane i list, i peň, i koreň. Pre učenie z pamäti je tento zákon veľmi dôležitý, lebo vzťahuje sa nie len na jednotlivé predstavy, ale i na celé rady slov a myšlienok, a síce keď si spomneš na *prvé* slovo nektorej výpovede, za nim príjde ti do pamäti druhé, za druhým tretie, štvrté až do konca. Preto veľkú pomoc dá učiteľ, keď nasledujúce slovo pošopne. Jestli ale pripomene sa *poslednie* slovo z výpovede, tak vystúpa i všetky predošlé od razu do pamäti a zmutok robia, preto je tak ťažké, dačo menovať od zadku k predku čítajúc. Konečne keď nektorá strednia predstava príjde do pamäti, tam predošlé sa razom zodvihnú, nasledujúce pak posebne. — Ešte dľa tohoto zákona pripomínáme, že žiak si len to zapamätať môže, čo je príbuzné jeho predošlým predstavám a čo samo v sebe celok činí, aby sa v jednotu slúčiť dalo.

2. *Zákon odporu a prevahy* záleží v tom, že odporné predstavy sa vospolok potlačujú a jedna druhej tolko odníma kolko sama vládze, a zvyškom síl svojich splyývajú a spojujú sa v jednu predstavu, avšak jaknáhle odpor prestane, utlačená predstava navráti sa do povedomia. Na pr. naučil sa žiak lekcii na počiatku školského roku, ale po viac týždňoch zapomne ju, lebo iné novejšie úlohy zaujaly myseľ jeho; v tom slyší jedno dôrazné slovo z tejsze zapomenutej lekcii, a hneď celá lekcii vystúpi mu do pamäti.

Rozoznávame:

Pamäť *mechanickú*, ktorá rectuje slová bez smyslu, — a to je chyba.

Pamäť *živú*, ktorá bez namáhania obnovuje predstavy.

Pamäť *vernú*, ktorá po dlhom čase v úplnej celosti zachovalé predstavy do mysle uvodí.

Pamäť *mnohostrannú*, ktorá v akejkoľvek vede a známosti rovnak dobré služby koná.

Pamäť *rozsúdnú* čili *rozvažitú*, ktorá hlavne od bočných znakov rozoznáva, a celý obraz utvorí, aby tak z celku na čiastku a naopak rozpomínať sa mohla.

Konečne pamäť *miestnu*, ktorá i to miesto (číslo, okolnosti atď.) zachová, kde sa čo dialo. K tejto miestnej pamäti prislúchajú *pomocnice* (uzle, znaky atď.), na pr. uviažeme si uzel na šatke, aby sme nálohu nezabudli, — avšak o tom v *mnemonevtike*.

§. 27.

Obrazotvornosť, fantazia, um a súd.

Moc duše, obnoviť zaniklé predstavy, nazvali sme pamäťou, rozpomienkou, a síce preto, že si mejeme čelo, jako by sme ten istý cit a dojem povzbudiť chceli, ktorý sme pred tým mali. Pamäť obnovuje predstavy tak ako boly, nič nepridá, nič neodníme.

Jestli však počne odnímať a pridávať týmže predstavám a tak nové obrazy tvoriť, to nazývame *obrazotvornosťou*, obecný pak ľud to označuje menom *výmysel* (výmyselník), a to znamená bavenie sa s predstavami.

Nekdy do toho vymýšľania zamiešajú sa i žiadosti a náklonnosti, takže výmysly naše iným sú nevhod alebo práve na protiveň, a v tom prípade obrazotvornosť takúto nazývame *fantaziou*, a fanta znamená neobyčajnú vymyslenú žiadosť.

Snaženie obraz utvorený, alebo fantu a vôbec myšlienku do skutku uviesť môže len *um*, a tak umelosť je podstatná moc ducha.

Konečne posudzovať, či je skutok dobrý, či je dačo pravda, či myseľ naša cieľu primerane pokračuje, — to vykonať môže len *súd*, teda moc rozsudzujúca, ktorá tiež medzi podstatné moci patrí.

§. 28. Vek.

Pri človeku rozoznávame päťoraký vek: detinský, mládenecký, mužský, starobu a sešlosť. Nektóri to len na 4 stahujú, sešlosť k starobe prirátujú, a celý vek k 4 čiastkam roku pripodobňujú: ale táto čiastka staroby má tak zvlášťne odznaky, že ju mô-

žeme za osobitý vek položiť. Prv než by sme k opisu jednotlivých vekov pristúpili, poznamenať musíme, že človek tým istým človekom, tou istou osobou zostáva po všetky veky, to isté svedomie má, len vývojom tela a ducha sa premeňuje; ďalej že každý vek je dobrý, keď ho žijeme podľa zákonov mravných, a každý musí byť zlý a nešťastný, keď ho výstupkami poškvrníme, lebo jako žiaden skutok bez následku, tak ani žiaden hriech bez trestu byť nemôže; konečne že v každom veku je človek úplným človekom, jestli určeniu a povolaniu božiemu primerane žije, a tak i ti, ktorí mladí pomreli, ačkoľvek sa nám zdá, že nedosiahli svojho cieľa, predsa keď povinnostiam svojim vernými zostali až do smrti, prišli k svojmu cieľu, totiž k duchovnej dokonalosti: naproti tomu, kto nemravne a božiemu povolaniu neverne žije, čo by i sto rokov živoril, nikdy nedosiahne svojho cieľa, to jest, nebude dobrým, nebude dokonalým duchom. Mravnosť a dobrotá sú teda zkusebným kameňom každého veku. No a teraz opíšme jednotlivé veky:

1. *Detinský* vek má dva odseky: nemluvný a mluvný, čili nemluvný a detinský, lebo dieťa kým neumie mluviť, nazývame *nemluvniatkom*, jaknáhle počne mluviť, nazývame ho dieťaťom t. j. dejúcim, *povedajúcim*. Nemluvniatko nemôže mluviť, lebo nemá mozog vyvinutý, nemôže na nohách chodiť, lebo nemá svalovinu vyvinutú; nemôže sedieť, lebo nemá ešte ani kosti dost pevné, — čože má teda vyvinuté? — nič, — len počína sa vyvíňať, a síce zprvu najmocnejšie účinkujú útroby, teda črevá, dýchadlá a krvostroje, potom kosti tuho rosnú, ano i mozog i svalovina sa vyvíňujú, a všetko spolu roste. Avšak v tejto nevyvinutosti je už zárod a klík budúcej mluvnosti a panovitosti ukrytý a túto panovitosť dáva nemluvniatko na známosť skrze svoj krik.

Celý vek detinský je flegmatický, a síce v telesnom ohlade mnoho záživných látok podržuje a mnoho pokrmu spotrebuje, aby telo rostlo, a obyčajne za prvé tri roky dosahuje dieťa polovicu svojej budúcej výšky; v duchovnom ohlade chápe mnoho, prijíma každý dojem, a učí sa rozličným veciam, rozličným slovám, a keby sme rovnou silou cez celý život chápali a do pamäti vtláčali, povstali by z nás opravdiví vedeckí obrovia. Následok flegmatickej letory je *presebnosť* (sobeckosť) a ukrutnosť pri dieťati, ktorá však časom sama od seba pomínie (na pr. dieťa považuje všetko za svoje, raduje sa novým šatkám na pohrabe svojich rodičov, chrústa mučí bez lútosťi, ale práve tak bez lútosťi mučí i svoju sestru, brata atď.) — Pre učiteľa a chovateľa obecné pravidlo vyteká z tejto de-

tinskej flegmaticnosti, totiž to rimanské: puero reverentia debetur, to jest, aby sme sa k dieťaťu vždy vážne a uctive chovali, a s ním žarty netropili, lebo to jeho letore neodpovedá. To isté hovorí Sirach 30, 10.: „Neusmívej na syna svého, aby nebolestil a naposledy zubami neškřípěl,“ — a kap. 7. v. 25.: „Mášli dcery, opatruj tělo jejich a neukazuj veselé tváři k nim.“

Detinskému veku chýbuje vyvinutý hlas, mocná svalovina a rozsúdok, preto nemohúc chodiť, musí od iných vodené byť, nemohúc sa samo brániť, musí od iných chránené byť, nemajúc hlasu, nemôže v spoločnosti reč viesť, a nemohúc rozsudzovať, musí od iných rozkazy prijímať. To je teda vek *cviku a mravnej nútenosti*, to jest dieťa nezná, čo jemu slúži k dobrému, ani nechce to konať, čo sa srovnáva s *naravou* čili povahou všetch ľudí, preto ho iní učia naravosti t. j. zvykom obecné prijatým. (Narava znamená prirodzenú povahu, to čo francúzske naturelle, a od neho pochodí české slovo: mravnost, čo my Slováci vyslovujeme skrze m, teda mravnost, a tak i pôvodné slovo sme bezpochyby vyslovovali marava, čo až po dnes v slove meravý znaky ukazuje.)

Priechod z detinstva do mládenectva menuje sa vekom *chlapčenským, dievčenským*, a jestli nemlumníctvo trvalo 1 rok, detinstvo 7 rokov, tak od 8. roku by sa počínalo chlapčerstvo a dievčerstvo a trvalo by pri dievčatú do 15., pri chlapcovi do 18. roku; — niektorí chovatelia prirovnávali trvanie každého veku k hvezdánskym premenám, menovite k obmenám mesiaca, a tvrdili, že ponevadž mesiac po každých 18 rokoch a 11 dňoch počne tú istú púť okolo slnca, preto vraj i človek každých 18 rokov 11 dní premení svoju povahu, a to je vraj jedon vek. Ale z toho sa nedá vysvetliť, prečo ženský vek o 3 roky je rýchlejší. Náš slovenský ľud ale hovorí, že každých 7 rokov premení sa povaha človeka i telesne i duchovne, a toto je najfilozofickejšia poznámka, a tak by detinstvo trvalo za 7 rokov, chlapčerstvo za 7, paholstvo za 7, mládenectvo za 7, mužstvo za 7, dospelé mužstvo za 7, a tam je človek na vrcholi svojho vývoja, — potom klesá jeho sila i moc životná, a menuje sa jedným slovom staroba.

Tento priechod z detinstva do mládenectva, teda od 8. do 18. roku je najdôležitejší pre výchovu, a o ňom platí „čo sa Janko nenaučil, to sa Jano nenaučí,“ — toto je hlavne vek *cviku a mravnej nútenosti*.

2. *Mládenský vek* (panenský, nevädnucci) je tiež dôležitý pre výchovu, lebo on je vekom samochovy, samouky, samotrudu, samo-

vzdelávania a volenia budúceho stavu. Trvá pri mužoch od 18—36, pri ženách od 15—30 roku; má tiež dva odseky: mládenec a mladý muž (pospolite: paholok a chlap, t. j. nezarostnutý a zarostnutý chlpmi na brade), pri bielej pleti: panna a nevesta (t. j. nevädúca, lat. *adolescens et juvenis*). Tento vek je protiva detinstva, lebo pri deťoch hlavnia cnosť je *passívna poslušnosť*, pri mládencoch *aktívna samočinnosť*, a lenivý mládenec je protimluva sama v sebe, jakó by riekol živá smrť. Dieťa prijíma, chápe: mládenec odporuje a premeňuje, t. j. čo sa mu nepáči, to neprijíma, čo sa mu ale páči, to okrašľuje, zveľbuje a v mysli do novej formy prevádza, čo menujeme básnením. Toto je vek básnictva, — kritická rozvaha zjavíť sa má len v mužskom veku. V telesnom ohľade mládenec má údy vyvinutou svalovinou zaokrúhlené, kosti otuhlé a rozšírené, silu k odporu a nápadu vyvinutú. Hlas jeho premenil sa z neurčitého diškantu a altu na určitý tenor, baryton alebo bas, a ponevadž má svoj určitý hlas, preto chce už i v spoločnosti hlasovať, to jest nechce slepo poslúchať, a kto ho chce presvedčiť a nakloniť, musí dôvody dovádzať. Narava jeho dosiahla stupeň sebavedomosti a sebätvornosti, preto chce sam od seba a sám pre seba byť *mravným*, a to je pri výchove salto mortale, skok na život a na smrť, lebo ktorý utvorí si presvedčenie dobrým, mravným a svätým byť, ten skočil do života a žije, a bude dobrým v akýchkoľvek okolnostiach: naproti tomu, kto sa teraz vrhnul hriechu do náručia, ten skočil do smrti a hynie v neprávostiach — a je do smrti úplný nepodarenec a zkaža sebe i iným. — Avšak či dobrý či zlý smer vezmul, vek tento pre samočinnosť tvorí si ideále, miluje a hľadá *svoju* pravdu, krásu a dobrotu, chce účinkovať v obci, štáte, s nadšením pracuje za to, čo odpovedá jeho vidinám, s opovržením odvracia sa od toho, čo sa mu nepáči, alebo boj bije proti odporným ideálom. V tejto vidinnosti zjavujú sa mu i iní ľudia, v jedných vidí svojich priateľov a rovnosmysľajúcich, ako by stelesnené jeho vidiny a vinie sa k nim; v iných svojich nepriateľov, a zahorí zášťou proti nim. Letora veku toho je sangvinická, a za pravidlo každému klademe: čím čistejšie city, ideále a nádeje chováš v mládenectve a čím menej bažíš po telesných žiadostiach: tým sa menej oklameš v nasledujúcom veku.

3. *Mužský* vek trvá od 36—54 roku, on je vrcholom života a mnohí velikáni v historii ho ani nedosiahli na pr. Achilles, Alexander, Raphael, Mozart, Kupec, Červenák, Štúr. V ňom nielo významných odsekov, lebo zdá sa rovnakým byť. V telesnom ohľade

dieťa rostlo do výšky, mládenec do šírky, muž nerostne, ale odkladá tuk k budúcej práci, aby vytrvať mohol v *dlhom namáhaní*. V duchovnom ohľade detinská myseľ podobala sa bielu papieru, na ktorý sa dalo všeličo napísať: mužská myseľ je už popísaný papier, u neho niet citu, ktorý by on nebol cítil, niet predstavy, ktorú by nebol znal, niet myšlienky, ktorú by nebol aspoň v základoch chápal, niet nádeje, ktorá by nebola srdce jeho dotkla, a preto zmizla z tváre jeho hladkosť, okrúhlosť, a usadily sa určité vrásky, plod určitých naruživostí a vášní. Ale tým mocnejšie rozvinuje sa rozsudok a rozvaha. Letora toho veku je cholerická, vytrvalá i v práci, i v myslení, i v trpení. Vernosť a vytrvalosť sú dve hlavne známky muža, a nič ho tak nešpatí, jako nevernosť a nestálosť. On je verný svojim náhľadom, svojim ideálom, svojmu povolaniu, národu, cirkvi, manželke, deťom, a shromažďuje pre nich poklady hmotné i duchovné, a trpí zmužile za svoje presvedčenie.

4. *Staroba* od 54—73 roku, má tiež dva odseky: starý muž a stavec. V telesnom ohľade je to diametrálna protiva mládenectva: svalovina slabne, zuby padajú, celé telo chudne, prostá postava sa nachýli, výška tela zdá sa menšou byť, spanie trvá ďalej. V duchovnom ohľade nemá nič nového, ani bázeň, ani nádeja ho netrápi, on to všetko prežil, čoho sa iní boja, alebo v čom svoje nádeje skladajú, vidí toho následky, a preto má pokoj. V spoločnosti sa mu všetko mení, drahé sväzky priateľstva, ktoré ho k svetu púťaly, trhajú sa, priatelia od neho odišli, rovesníci mu pomreli, detky ho opustily a založily samostatné rodiny, on sa podobá kupcovi, ktorý zostal na trhu, keď sa už trh pomínul. On kedysi prísny otec do ochrany bere vnuka, lebo zkusil, že nezdooby detinské neznamenujú vždy budúceho zločinca, a keď mladý svet od nektorej udalosti prevrat celého sveta očakáva, on krúti hlavou, lebo videl a prežil, že ľudstvo po všetky časy takým, aké je, zostávalo. To chceli nazvať *otupelosťou* ducha, avšak to je len jasný prehľad, podobný jasennej chvíli. Toto je vek melancholický, do seba zavrený, a ku lsti náchylný. V spoločnosti rád mnoho mluví, a svoju zkušenosť v zlatých porekadlách zdeluje. Toto je vek na zákonodarstvo a filozofiu, jako boli Minos, Plato, Kant, Komenský, náš Samuel Reis, Šafárik, Mojzes, Kuzmáni. Tu už naruživosti utíchlili, vzdorivá a nápady činiaca sila prestala, miesto nej nastúpila múdrosť a vážnosť, ktorá je pravdivou okrasou starca. Skúposť a ľahkomyslnosť nemôžeme odpustiť starcovi.

5. Piaty vek je *detinská sešlosť*, ktorú málo kto dosiahne a takého nazývame detinským starcom. V tomto veku navráti sa človek do detinstva, všetko ho zaníma, všetko zabáva, všetko sa mu páči, so všetkým je spokojný, a zvedavý je jako dieťa. Žalúdok mu trojí jako dieťaťu. V tomto veku písal Humbold svoj Kosmos, Haydn skladal svoje štyri čiastky roku a domnievajúc sa, že slyší hlas boží, umrel; tohoto veku dožil i Tizian.

Poznam. 1. Z ohľadu chorôb: dieťa trpí na hlavu, mládenec na pľúca, muž na žalúdok, stavec na nohy, sešlec na nič.

Poznam. 2. Stavec na Ploskom, keď o prijatí alebo neprijatí náboženského patentu bola reč, do obechej porady dovedený, povedal: „ja tomu nerozumiem, čo je v tom patente, ale to som zkusil mnohokrát, že keď páni často hore dolu behali a k ľudu sa veľmi úctive chovali, vtedy pre seba dač' dobrého chceli vyvieť.“

§. 29.

Pohlavie.

Pre výchovu je veľmi dôležitý rozdiel pohlavný, lebo v mnohých pádoch ináče treba chovať, učiť, trestať chlapca, ináče dievča: preto nakrátke opíšeme ten rozdiel.

1. *Telesná postava* u muža je silnejšia, hranatejšia, u ženy slabšia, zaokrúhlenejšia. Ťahy na tvári mužovej sú prosté a príme, preto je on i sprostný a uprimný, do prosta hovorí, a viac na predmet pozor dá, nežli na seba: naproti tomu ťahy ženské sú okrúhle, do seba návratné, preto je žena opatrná a pozorná, hovorí opatrne, a viac na seba pozor dá, nežli na predmet. Muž má široké a mocné plecia, nohy v bedrách úzke, a to mu dodáva sily rýchlo behať a ťažké práce konať: žena má užšie plecia, a jej nepristane rýchle behať, ani pasovať sa, ani mečom máchať, ani skalou hádzať, lebo je nestvorená k boju, ale k pokore. Avšak hlavu má pomerne väčšiu nežli muž, lebo pri mužovi viac mozgoviny vychodí do svalov, nežli pri žene. (Apollova socha v Belvedere má len $\frac{15}{16}$ z hlavy medičejskej Venuše.) Muž viac je, pije a dýcha silnejšie: žena ale ďalej vydrží hlad, a nedá sa tak ľahko zadusiť, lebo u nej je silnejšia resimilacia (obnovivosť), u muža assimilacia (trovivosť). Žena bedlivejšie pozoruje na maličkosti, na mraku lepšie vidí, a má veľmi tenké uši t. j. i tichý shovor doslúchne.

2. Žena je presebná, muž pre iných pracujúci. Žena má byť krásna, mierna, pokorná, trpelivá, opatrná, domasedná, počestná a

stydlivá: muž má byť mocný, smelý, odvážny. Nič tak nešpatí muža jako bojzlivosť, a ženu smelosť a netrpelivosť.

3. V malých prácach, kde netreba presilenia, dlhší čas vydrží žena, na pr. pri domácich prácach: ťažké ale práce vykonať vládze len muž.

4. Dlhý vek dosahujú viacej ženy, ale najdlhší vek predsa mužovia žili. To za našich čias pripisujú pitiu pálenky, že mužovia krátky vek majú, ale i pred tým, kým pálenky nebolo, vždy viac žien dosiahlo dlhého veku.

5. Rozdiel duchovný medzi mužom a ženou v detinstve je najmenší, ale už od 10 roku zjavuje sa a v mužskom veku je najsilnejší, na starosť sa umenší a jednak takmer súdi žena, jako i muž. Schopnosť u dievčat sa skorej vyvinuje a v škole na pr. 8-ročných detí dievčatá budú o mnoho vtipnejšie, schopnejšie, lebo sú zralšie, naproti nim chlapci zdajú sa byť sprostestšími, lebo pozdejšie dozrievajú. Pri dievčatách prevahu má cit, pri chlapcoch myseľ, a to isté karhavé slovo iný dojem učiní na chlapca, iný na dievča.

5. Pri výchove dôležitejšie je účinkovanie matky, pri výučbe otcovo. A zkušenosť dosvedčila, že veľkí mužovia mali šlachetné a dobré mátky.

§. 30.

Spanie a bdenie.

Život človeka je ustavičná premena, jednu z týchto premien činí *spanie* a *bdenie*, jako by deň a noc, a ponevadž je pre výchovu tiež dôležitá, preto hlavnie fahy z nej udáme.

1. Čo je pre celú zem deň a noc, to je pre človeka bdenie a spanie, a síce v čas bdenia vychádza duch náš zo seba, pozoruje, čo sa tam von deje, poznáva, pracuje, hľadá potravu, myslí, tvorí a premeňuje svet podľa svojej potreby: v čas spania vráti sa do seba, zapomne na svet, ukryje sa do seba, a odpočíva, a pritom obnovuje zodrané údy, posilňuje zomdlené svaly, utišuje rozbúrenú krev, rozbúrené modzgy. Spanie a bdenie pozorujeme v celej prírode, zeliny spia v noci a proti slncu otvárajú svoje kalichy, zvieratá spia a rosnú v spaní, tak i človek roste a posilňuje sa vo spaní. — Otázka: kolko hodín má človek spať, kolko bdieť a v ktorých hodinách, nedá sa tak jednoducho rozlúštiť, ako pri zrostlinách a zveroch. Zrostlina otvorí svoj kalich, keď slnce vychodí, a

zatvára pri západe. Zver ide spať na mraku, a zo sna vstáva na úsvite, vyjmúc nočnú zver, ktorá vo dne spí, a v noci potravu hladá. Človek je vzdelaný, teda od prírody neodvislý, a keď má povinnosť vykonať, vtedy nespí, ale pracuje i proti svojej sile. U neho teda duch panuje nad telom, a povinnosť nad telesnou potrebou. Podľa toho bude sa spravovať i výchova. Pri malých deťoch, kde duch ešte drieme, a povinnosti niet, usporiadame spanie a bdenie podľa telesnej potreby, t. j. na mraku ísť spať, na svitu vstávať. Kde ale treba ducha zobudiť a povinnosť vykonať, tam rozkážeme nespáť podľa zásady: povinnosť je viac, nežli telesný život. Len pri nemocných vrátiť sa musíme k matke prírode, a spanie riadiť podľa síl telesných.

2. Sen je účinkovanie ducha v čas spania, čili je polovičaté spanie. Čo sa vtedy v človeku deje, keď sa mu sníva, toho my neznáme, len on by mal vedieť: ale jaknáhle sa zobudí, ani on nevie, čo sa v ňom dialo, len nektoré city a predstavy si zapamätával, ktoré v podobe sna rozpráva. Toto pole zkumania psychologického zostane bez pochyby na veky neprezkumaným, lebo ten, ktorému sa sníva, nemôže pozorovať na seba, a ten, ktorý sa naň díva, vidí len vonkajšie pohyby tela, posuňky tváre, — ale samého ducha nevidí. O sne nasledujúce poznamenania pre chovateľa sú potrebné:

a) Podľa sna meráme dĺžosť času, v ktorom sme spali, totiž dĺžosť času meráme v čas bdenia podľa obehu krve našej a podľa myšlienok, citov a premien, ktoré sa s nami dejú: v čas spania ale na beh krve nepozorujeme, ani vonkajšie premeny nebadáme: a tak zostáva nam jediné meradlo myšlienka a cit. Jestli sa nám teda *nič nesníva*, v tom prípade neznáme udať, jak dlho sme spali, ba zdá sa nám čas medzi zadriemaním a zobudením veľmi krátkym, ba žiadnym, a o tom hovorievame, že sme dobre spali. Jestli sa nám *sníva o dačom*, tak dĺžosť týchto citov a myšlienok udáva nám čas, za ktorý sme spali, a ponevadž vo sne najviac len útrobové čuy pracujú, preto cit sna je veľmi hlboký a často ďalej sa naň rozpomíname, nežli na city modzgových čuyov. Sen nastrašil i tvrdých tyranov, ktorých srdce žiadna udalosť v čas bdenia pohnúť nemohla. — b) Sen môže byť dvojaký a síce v čas polovičatého spania, alebo v čas polovičatého bdenia, čo nazývame polobdením, polospaním, a obidva stavy zdajú sa byť chorobami. Však často vidíme ľudí v spoločnosti zadumených, alebo pri práci tak zamyslených, že nevidia, neslyšia, čo sa okolo nich deje, a musíme jich dotknutím alebo zavolaním zobudiť, aby k sebe prišli a poz-

rovali. A v takom stave nachodí sa často i učedník v škole, a učiteľ z toho má zavierať, že je to dieťa nezdravé, teda liečiť ho nie práutom, ale primeraným spôsobom. c) Väčší stupeň polospánia čili polobdenia je tak rečené *mesačnictvo* (somnambulismus), riedka síce ale ťažká choroba, ktorú neschodno vyliečiť. Taký človek so zatvorenými očami vidí, ale len tie predmety, ktorými jeho duch zaba-vený je, a tými údami pohybuje a pracuje, ktoré v spaní odpočívať majú. Lekári toho príčinu posiaľ naleznuť nemohli, možno, že taký človek má hustejšie spojené srdcové čuy so svalovými čili pátro- vými čuyami, a že preto bez zobudenia modzgových čuyov pohýna svalmi a pracuje vo sne. d) O význame snov poznamenávame, že jestli je sen pokračovanie dennej práce, to je dač celkom prirodze- ného, — a mnohý žiak, čo vo dne pochopiť nemohol, vo snách po- chopil, a odporuča sa, pred spaním si prečítať úlohy budúceho dňa. Jestli sa nám sníva o celkom nových, predtým snaď nemyslených predmetoch, to býva obyčajne zdravý a posilňujúci sen, ale pri tom upozorňujeme, že sa nikdy o takom predmete snívať nemôže, kto- rého by aspoň čiastky nám už známe neboly, podľa toho psycho- logického pravidla: nič nemôže byť vo fantazii, čoby pred tým ne- bolo bývalo vo smysloch. — O význame snov podivných, ako boly sen Jakubov, sen fáraonov od Jozefa vyložený, sen Nabuchodonozorov atď. len tolko poznamenat musíme, že účinkovanie ducha v čas spania nemôžeme dokonále prezkúmať, ani obcovanie duchov a cítenie vo snách zapierať, a preto len upozorňujeme, aby vychovavateľ od povery sa varoval, i dieťa odučieval, a každému bláz- nivému snu nepodkladal hlboký význam, ani snár na pomoc nevolal, lebo je to len povera, na ľahkovernosti ľudskej založená: ale o snoch biblických s úctou a vážnosťou hovoril, ako o účinkoch bo- žích, a keď bý sa jemu, alebo učedníkovi dač takého vážneho sní- valo, to nech obráti na liečenie tela i ducha, a menovite prácou nech zamestknáva i sebä i učedníka, lebo kto riadne pracuje, ne- stačí sa mu snívať.

Hlava II.

Telesná výchova.

§. 31.

Stav zárodečný (embryonický).

Že dieťa už v stave zárodočnom, to jest v živote matky, ohla- dom tela svojho podrobené je vplyvu vonkajších vecí, dosvedčuje

nám zkušenosť, tak rečené zahľadenie sa matky, prestatie všetkých chorôb, na ktoré ináče matka trpievala, a mŕtve pôrody. A preto už v tomto stave rozumný a nábožný rodič bude odstraňovať všetko zlé, čoby dieťaťu zaškodiť mohlo, a konať, čo mu osoží.

Sem patrí:

1. *Nábožný a poctivý úmysel* pri vstupovaní do stavu manželského, aby totiž poctivý a nábožný mládenec nebral si telesne alebo mravne nedúživú manželku, tak tiež poctivá a nábožná panenka aby sa nevydávala za pokazeného a znemravnelého muža, lebo to pravidlo stojí: len zdraví a nábožní rodičia mávajú zdravé i na duchu i na tele dieťky. Darma bude kto namietat, že i nemravní a nezdraví rodičia dakedy majú zdravé a zdarné dieťky, — to môže byť len výnimka, zvláštnym riadením božím dopustená, ale zo sto príkladov býva 99 takých, že z nemravných rodičov narodené dieťky majú tuhú náchylnosť k nemravnosti, a že z telesne nedospelých rodičov rodia sa nezdravé a slabé dieťky. A preto odporúčame nábožnosť a poctivosť do stavu manželského vstupujúcim, za príkladom nábožných rodičov, v písme svätom spomenutých, a chválime obyčaj slovenských rodičov, že pri vydávaní svojich dcér a ženení svojich synov neberú tak veľký ohľad na majetok, ako na poctivosť a nábožnosť.

2. Aby sa *rodičovia varovali od opilstva*, lebo v opilstve splodené deti bývajú nepodarené i na tele, ale zvlášte na duchu.

3. Aby *samodruhá matka* varovala sa od prepruženía telesného, na pr. od dvíhania ťažkých bremien, od skákania, rozhorúčenia, prechladnutia atď.; ďalej od prudkých žiadostí, nárúživostí a hnevu, lebo to všetko škodí samému dieťaťu, nekedy žiadosť prudká vytlačí sa jako znak na tele dieťaťa, nekedy ale ho i usmrtí, a z toho pochádzajú mŕtve pôrody. Podobne nech sa varuje od sťahovania drieku, a lenivého vysedávania, lebo to všetko máva zlé následky: ale nech obyčajné práce, ktoré veľké namáhanie nepotrebujú, poriadne koná, lebo poriadna pracovitosť posilňuje zdravie, — a nech bude veselého a pokojného ducha, a zvlášte myseľ nábožnú zachováva.

Poznam. 1. Z rodičov na dieťky prechádza: barva tela, forma jednotlivých údov, telesné choroby, jako sú: škroffe, zlá nemoc, hluchota atď.; letora, náklonnosť k istým prácam a žiadostiam, ale i duchovné dary, menovite vtip, bystrosť umu a rozvaha. Z matky prechodia na chlapcov: zuby, nehty. A preto ktorí chcú do stavu manželského vstúpiť, aby mali zdarilé dieťky, nech si rozmyslia, jaké chcú mať dieťky, lebo z chu-

dorlavých rodičov budú chudorlavé, z tučných — tučné dietky. I na rod majú pozorovať, rod nízkej uzemčitej postavy prechádza i na deti, rod vysokej postavy ide tiež v dedičtve atď.

Poznam. 2. Čas narodenia má tiež vplyv akýsi na letoru dieťaťa. Hovorí, že v marci na počiatku jari narodení bývajú najsilnejší a najpodarenejší, ale to je všetko neisté.

Poznam. 3. Zdraví a nábožní rodičia upadajú tiež do nemocí, a v nemoci splodené dieťa býva obyčajne slabé, nedúživé! Preto múdry bol príkaz Mojžišov, aby nemocní rodičia neobcovali, kým nevyzdravejú.

Poznam. 4. Zahľadenie znamená veľkú napnutosť čuvov na nektorý predmet obrátených, menovite zraku. Dopusťme, že samodruhá žena pozre na myš a zlakne sa, v tom okamžení i v jej oku utvorený bol obraz myši, a skrze laknutie všetky čuvy sa zatriasly, a tak obraz myši vytlačí sa na to tvoriace sa telo embryona, — a tak je to celkom prirodzená vec. Alebo díva sa takáto matka na čerešňu a žiada, aby jej spustili istú veľkú čerešňu, — v tom čerešňa padne jej na tvár, a jej prefaknutej obraz čerešne z oka preniknul po všetkých čuvoch, teda i do embryona, a tak narodí sa s obrazom čerešne na tvári. Ja si tak prirodzene vysvetľujem zahľadenie.

Poznam. 5. Boháči opravdivé komédie tropia so ženami samodruhými, jako by to nejaká nemoc bola, kdežto je to práve moc, lebo v takom stave žena je bezpečnejšia od morovej rany a nákazlivých nemocí. Ale práve že sa vtedy moc vyvinuje, potrebná je rozumná a stavu primeraná práca a myseľ pokojná a nábožná. Preto veľké panie mali by miesto zaháľania, nádhery, rozkoší vymýšľania o svoju domácnosť pečovať, a podľa ustanoveného poriadku pracovať a v pobožnosti sa cvičiť, aby jim duch pokojný bol, a aby to dieťaťko v tých svätých citoch už v živote matky posvätené bolo. A v tom ohľade nič podivného nevidím v tom, že v Alžbete manželke Zachariášovej dieťa Ján splešalo pri nábožných rozjímانيach Alžbety a panny Marie, matky Ježišovej, — tak ako ani v tom nič zázračného nevidím, keď hnevivá a zlostná matka cíti v sebe boľavé metanie sa dieťaťa, jakže by sa nemetalo, keď ho jej hnev ustavične morí, a tú boľasť, tú zoškvařenú tvár donese i na svet, ako by svedčilo, koľko boľasťi pretrpeť muselo pre zlosť a hriechy svojej matky! Mravnosť a dobrota vsadial musí mať dobré následky, a pobožnosť jest ke všemu užitečná, — teda i v tehotnom stave.

§. 32.

Opatrovanie nemluvniatka.

Opatera narodeného dieťaťa vzťahuje sa na nasledujúce 4 veci: teplotu, čistotu, pokoj a pokrm. Kde na všetky tieto dokonále šetria, tam dieťa bude zdravé a bude rosnúť (vyjmúc žeby organickú chybu bolo so sebou na svet prinieslo), kde ale proti niektorej z týchto 4 vecí pochybia, tam nasleduje nemoc, choroba, smrť, a

jedine planá opatera je príčinou toho, že v prvom roku novonarodených 10% a do 5. roku 20% umre. Tým teda, ktorí chcú zdravé dieťa vychovať, odporúčame mu na tieto 4 veci pilný pozor dať.

1. *Teplota* má byť veku samého nemluvniatka primeraná, teda v prvých týždňoch väčšia, potom menšia, vôbec ale za pravidlo slúžiť má: *nedopustiť veľkú premenu teploty*, lebo len od toho prechladne dieťa, ale kde je treba, tam pomaly meniť teplotu. I pri mladých i pri starých ľuďoch zkušenosť dosvedčila, že kto z veľkej rozhorúčenosti sa rýchlo ochladí, buďto pitím studeného nápoja, alebo vyparovaním, alebo odkrývaním a tichosedením, teda prechladne a dostane buďto zapálenie alebo lámaninu; taktiež kto po tuhom premrznutí rýchlo sa zohreje, to jest z tuhej zimy do veľmi teplej izby vkročí a tam sedí, ten utrpí porážku na nektorý čas, alebo sa mu premrznutý úd sberať bude. Preto nedopust rýchlu premenu teploty: rozhorúčený nech sa pomaly ochladí, premrznutý nech sa pomaly zhrieva. Toto všeobecné pravidlo pri nemluvniatku len z jednej strany upotrebiť môžeme: totiž aby z veľkej rozhorúčenosti neprechladlo rýchle (lebo aby premrzlo, to ani dopustiť nemáme). — Veľmi rozhorúčiť sa môže dieťa v tak rečenom *povojníku*, jaký potrebujú k stiahnutiu drieku, aby sa mu pri dvíhaní driek neprelomil. Jestli v takom povojníku dieťa i ruky zavnuté malo, čo rozumní lekári zakazujú, a k tomu duchničkami obložené bolo tak, že mu len ústa k dýchaniu uvoľnené sú, v takom položení rozhorúči sa, a keď ho potom rozvinú na chladnom povetří, vtedy odrazu veľký objem tela príjde do chladného povetria, totiž prse, hrdlo, ruky, nohy, a v tom musí prechladnúť, čoby hneď v chyži i dost teplé povetrie bolo. Na pr. dopustme, že je v chyži teplota 16°R a dieťa v povojníku zohriate bolo na 36°R, skrze rozvinutie nastala premena teploty $36 - 16 = 20^{\circ}\text{R}$, čo je asi tak veľký ochlad, ako keby z letnej teploty 16°R skočil človek do zimy o troch kráľoch do -6°R . Prvý znak takého prestydnutia je kýchanie, potom štikutkanie (čkanie), čo menovite vtedy nasleduje, keď mu temiačko prechladlo; ďalej nasleduje klanie, nádcha a iné nemoce. Klanie poznáme pri nemluvniatku z toho, že dychy odsekuje. — Opatrné pástúnky nechávajú dieťaťu voľné ruky, aby mu skrze to menej povrchu telesného ochladnutiu vystavené bolo. — Keď dieťa už na toľko zmocnelo, že hlavu hore drží a na rukách nosiť sa môže, vtedy znese už i menšiu teplotu, ale v spaní treba ho prikryvať, lebo i my dospeli, keď spíme, viac teploty potrebujeme.

2. *Čistota* je pol zdravia, hovorí porekadlo, a to platí i o ne-

mluvniatkach. Pozorovať teda má rodič, aby dieťa v mokrom a nečistom neležalo, lebo od mokroty a nečistoty *vypreje*, to jest rany dostane. Proti tomu staré baby radily vypretý či opružený úd zasýpať drvenou hlinkou, alebo červotočom, alebo plavúňovým práškom (*lycopodium*) alebo iným práškom, starodávni lekári proti tomu dávali olovenú vôdku alebo olovenú a zinkovú masť, ktorá sušila. Ale to všetko je škodné, a následok toho býva bujnosc a zlé žiadosti v dospeljšom veku. Preto my odporúčame, vypretý či opružený úd len studenou vodou umývať, kým sa nezahojí, a do kiaľ je dieťa zdravé, na to pozorovať, aby vždycky v suchých plienkach ležalo, a tak nemohlo vypreť.

Čistotu napomáha kúpanie, umývanie, nosenie po čerstvom poverí a obliekanie do čistých šiat. Za prvé dva mesiace treba dieťa dvarazy cez deň *kúpať*, a síce *v letnej vode*, ktorú sme čerstvou studenou *riečnou vodou* prechladili, aby mala moc občerstvujúcu. V treťom alebo štvrtom mesiaci dost bude len jedon ráz kúpať, a pozdejšie len umývať, a síce čerstvou riečnou vodou, ktorú sme teplou vodou na tolko oletnili, aby dieťa zdržať mohlo; — čerstvá riečna voda posilňuje telo a vábi teplotu na povrch kože; varená pak vodá oslabuje, bolasti síce na krátky čas tší, ale skrze rýchly výpar studený cit na tele pôsobí. Čím je dieťa staršie, tým viac privykať má na samotnú čerstvú riečnu vodu, a tou sa umývať.

Čerstvé poverie je pre každého človeka, a tak i pre dieťa nevyhnutelne potrebné, aby bol zdravý. Preto izbu, v ktorej dieťa spáva, treba každý deň prevetriť, a mokré šaty v tejže izbe sušiť nedovoľme nikdy.

O každodennom *do čistých šiat* obliekaní hovorí Hufeland, že on mnoho detí z choroby *premien* rečenej (ináč anglická choroba t. j. zmäknutie kostí, tak že sa lahko skrivujú, preto sa i *krivicou* latinsky: *rachitis* menuje), len skrze to vyliečil, že dieťa každý deň dal do takých čistých šiat obliekať, ktoré pred plameňom zohriate byly.

3. *Pokoj* a tichosc ukazuje dieťa na tvári úplne vyjasnenej, a ten pokoj žičme mu aspoň v prvých týždňoch po narodení. Však v živote matky poriad spalo, a ponevadž v prírode skoku byť nemôže, preto i po narodení ustavične spí, a len na maličké chvíle sa prebudzuje, aby hlad, žízeň a čo ho znepokojuje, utíšilo. A práve toto pokojné spanie slúži zrastu telesnému. Proti tomuto pravidlu prehrešujú sa ti, ktorí dieťa bez príčiny zobúdzajú zo sna, aby ho snáď známym ukázali a s nim sa bavili, a pri tom ho vela bozká-

vajú, alebo práve štekli a k smiechu núfa. Sem patrí i kolísanie na kolíske, hyntanie na hynte, vyhadzovanie na rukách: Kolísanie samo v sebe je neškodné, ale ani nie užitočné, a po daromnici čas zaujíma jedného človeka, kdežto by za ten čas dač užitočného pracovať mohol; — ale vyhánanie na rukách dvojako škodí, a síce privčas popudzuje sily v dieťatu, a snadno ho lakom naplní, — t. j. dieťa sa môže zlaknúť a ochoreť.

Najlepšia rada je, naučiť dieťa od prvej hodiny na poriadok t. j. na istý čas ho kúpať, umývať, na istý čas kŕmiť, prekrúcať atď. Ono k tomu poriadku privykne, samo bude zdravo riasť, a rodič bude mať za istý čas pokoj.

Poznam. 1. Povestný Arthur Lutze odporúča nasledujúcu prvú opateru pre narodeniatko.

„Jaknáhle sa dieťa narodilo, má *hneď* do teplej kúpele položené byť. Mnohé baby tak bláznive robia, že sa najprú starajú o matku, a dieťa do plachty zakrutené nechajú ležať. Toto pokračovanie je chybné a nerozumné, lebo skrze prestydnutie v týchto prvších okamženiach zavdá sa príčina k suchotinám na celý život alebo ku včasnej smrti; lebo nie skrze prírodu umiera tak mnoho detí v prvých týždňoch a rokoch života, ale najviac skrze hlúposť báb a prvých pástúnok. Matka po pôrode potrebuje pokoja a oddychu, a pri nej nič nezameškáme: kdežto život a zdravie dieťaťa na kocku kladieme.

Voda v kúpeli nemá byť horúca, ktorá by dieťa obarila, ale len 27 stupňov teplá dľa Reaumur-a. Jaknáhle je dieťa umyté, máme ho zaviť, pupkovú šnúru ani veľmi blízko, aby mu pozdejšie nepukla, ani veľmi ďaleko, aby mu netrčala, do čistej randičky *na ľavo* zakrutiť, a celé dieťa dost voľne do plienok zakrutiť, a síce tak aby samovoľné pohybovanie, prifahovanie kolien k bruchu, k čomu dieťa ležaním v živote matky navyknuté je, nebolo prekažené, čo často plaču príčinou býva. Ruky treba celkom voľne nechať. Takto ukrutené dieťa položíme do teplej postele a prikryjeme ho, a menovite zastreíme mu oči, aby *žiadne svetlo* nepadalo mu do očí, lebo skrze zvedavosť otca a pokrevných, ktorí chcú zvedieť, aké oči má, oči jeho často zkažené bývajú. Dieťa totiž dostane zapálenie očí, a z toho nasleduje *slepota*.

Teplu máme novonarodené dieťa držať, aby premena teploty, jakú v živote matky malo, nebola veľiká; ale je pri tom nepotrebné, ba často škodlivé, túto teplotu, zvlášte v lete, rozpálenými tehlami alebo sklenicami zväčšovať. *Najprirrodzenejšie bude, novonarodené dieťa ku jeho matke položiť, tam ono najbezpečnejšie a najteplejšie odpočine.* Mnohý lekár to z bazne pred zadávením zabraňuje, ale na to je varovkyňa, aby *nepokojnú* matku, ktorá sa vo snách sem i tam hádže, čo sa však zriedka stáva, na pozore mala, a keď usne, dieťa od nej preč vzala a osobitne uložila. V takej prípadnosti, kdeby vlastná teplota v prvých dňoch života nebola dostatočná, a dieťa zdalo by sa byť chladné, treba nám chybujúcu teplotu inak nahradiť, avšak nie kovovými nádobami a zohrievad-

lami, ale nalejme do dvoch hlinených hrnkov alebo do skleníc teplej vody a priložme jich z oboch bokov k duchničke, *teda nie bezprostredne k dieťaťu*, a jaknáhle dieťa svoju prirodzenú teplotu dostalo, odstráňme jich. Keď dieťa už dakolko týždňov má, takéto zahrievadlá viac neužívajme, aby vlastná teplota mohla v dieťaťu sa dostatočne vyvinúť.

K tomuto odseku chcem ešte poznamenať, že pre zdarilú opateru dieťaťa veľmi prospešné je, hodne *plienok* mať pohotove, načo málo ktorá matka pamätá, lebo dôležitosť samej veci nepoznajú. *Štyri alebo 6 tuctov pláténých, 1 alebo 2 tucty vlnených* (flanellových) plienok je potrebné, aby dieťa, ktoré z plných prs cicá, ustavične v čistote a sucho udržané byť mohlo. Treba i na to pomysleť, že častokráte nepríjemná, dáždívá chvíľa príjde, kde nemožno plienky rýchlo vysušiť, a v taký čas veľa plienok sa spotrebuje, kým prvé vyprané úplne vyschnú, a nič tak neškodí zdraviu detinskému, jako keď ho do vlhkých a nie celkom suchých plienok zakrútime. Jestli chudobná matka nevládze tolko plienok prihotoviť, nech všemožne pečuje o to, aby vyprané celkom vyschly prv, nežli jich potrebovať bude.“

Poznam. 2. Zdusené povetrie veľmi škodí človeku, a zvlášte nemluvniatku, ktorému obyčajne i tvár prikryjú, a ono nemôže sa sem i tam pohybovať. Za veľkú chybu teda pokladám tým rodičom, ktorí cez celú zimu obloky neotvoria, aby vŕaj svetu nekúrili. Ešte kým byly: koch, pec, kozub (košok), a podľa starého zvyku ráno zakúrilo sa do pece, a len keď oheň potuchnul, koch sa zatkal, večer sa kládol oheň na kozub, a tak i ráno i večer zdusené povetrie vyšlo kochoom, dotedy mohlo byť zdravé povetrie i v tých dreveniciach po Hrone, po Liptove a Orave, kde oblok vyzerá jako starý dvagrošník, a nesprace sa do neho ani hlava triročného chlapca: ale odkedy sporovníky (špárherd) zaviedli miesto kochov, a krém nadýchaného smradu i výpar z hrnkov ostáva v izbe, teraz už tak malé obloky trpeť nemožno, a izbu treba každý deň prevetriť. Lebo v kútoch sa nasháňa smradu, ktorý jako stisnutý tam stojí a nákazou naplňuje celú izbu, a potom niet divu, že ak začnú chorieť a mŕeť, tak celý dom ochoreje a vymre, len ten na žive ostane, čo spáva na čerstvom povetrí na šope alebo v stajni pri statku.

Poznam. 3. Znáam príklady, že jednomu dieťaťu baba pupok krátky nechala, šuhaj vyrostnul, ale ak sa do chuti najedol, hneď sa mu počal pukať pupok a krvou sliaknuť, a tak na celý život má biedu pozorovať na túto chybu. Inému ešte kratšie odstrihla, a keď začalo dieťa plakať, bruch sa mu nadul, a krev z pupka tiekla, až i umrelo dieťa.

Poznam. 4. Mnohý rodič nemôže schovať dieťa. — Narodí sa mu jako buk mocný syn, rostne, až o pol roka počne chradnúť a umre. Lekárov tam darmo voláš, lekár ti predpíše, čo máš robiť, ale sám pástúnkou nebude, a takéto deti mrú obyčajne na prechladnutie, lebo jich ukrúcajú aby jim zima nebola, a ony práve vtedy sa rozhorúča a skrze to prechladnú. Taktiež pástúňka sama poznať má, čo chybí dieťaťu, či ho kole t. j. dýchanie zasekuje, a má hneď zpomáhať. Pri deťoch nemoc zjaví sa za okamženie, a zmizne za okamženie, a keď premeškáš príhodný čas, tak dieťa viac nevylicíš.

Poznam. 5. Jedno dieťa umrelò preto, že mu nedali piť vody od narodenia za 16 týdnov, mysliac že má mlieko matkino, ale to mlieko je obyčajne primastné, a dieťa v žalúdku páli, a tak potrebuje vody, — a síce pre lepšiu bezpečnosť každý deň aspoň tri razy.

§. 33.

Pokrm nemluvniatka.

Pokrm detinský má byť veku primeraný. Vo veku detinskom majú rásť a vyvíjať sa kosti, svaly a mozog, a preto pokrm má obsahovať všetky látky, ktoré k tomu potrebné sú a takéto prirodzený a najlepší pokrm pre dieťa je *materinské mlieko*. Kde je teda matka zdravá a silná, tam dojku brať je škodné zo štyroch príčin:

1. Samá *matka* trpí mnohé bolasti od mlieka, ktoré sa prirodzene vyvíja, často jej udre do mozgov tak že sa zblázni (ba i do iných údov udre, tak že na pr. prstami sa mlieko cedí), vždy ale vystavená je nebezpečenstvu, skrze nemoc zahynúť, lebo z toho mlieka uduseného poukladajú sa v tele čiastky neztrovené, z ktorých potom rany povstávajú. To sám Stvoriteľ nariadil, aby matka svoje dieťa krmila, a tak ktorá je zdravá a nečiní to sňad' z lenivosti alebo z márnomyšlnosti, aby mladú tvár podržala, hreší proti prírode a určení svojmu.

2. *Dieťa* vsaje do seba s mliekom dojkiným všetky dedičné choroby, ktoré dojka v sebe ukryté má, alebo na ktoré aspoň jej rodičia a starí dedovia trpievali. Takým spôsobom rozširujú sa: škrofle, zlá nemoc (zrádnik), hostec a chrasty, lámavica a iné dedičné choroby.

3. Ba s týmže mliekom vpije do seba i *duchovné náklonnosti*, jako sú: náchylnosť ku lhárstvu, krádeži, chlipnosti, potutelnosti atď. Už ako sa to deje, neznáme, ale zkušenosť tak učí. Keby teda dojka bola zo zdravého, mravného, nábožného a vo všetkých sľachetnostiach vycvičeného domu, takby sňad' ešte viac užitočná bola dieťaťu, nežli jeho vlastná matka — a takéto dojky vyberajú pre kniežatá a veľkých pánov — ale i tito často sa sklamá: obecné však dojky pochádzajú obyčajne z nemravnej triedy, teda z osôb pokazených, a tak hotové nebezpečenstvo donášajú do domu.

4. Ale ani v najlepšom prípade *dojka nenahradí dobrú matku*, a síce preto, že ona nikdy tú opravdovú materinskú lásku nemôže cítiť k dieťaťu cudziemu, jako pravá matka; a jestli je nevzdelaná

a bez šlachetného úmyslu, takže len za peniaze slúži, bude službu konať len nevdačne, mrzuto a bez lásky, čo na budúci vývoj dieťaťa jak telesne, tak duchovne zle účinkovať musí.

Výnimku dopúšťame tam, kde je matka nemocná, alebo nemá dost mlieka, tam pomáhať sa musí buďto skrze dojku, alebo strojeným pokrmom. Najjednoduchšie je kravské čerstvé mlieko, keď polovic mlieka polovic vody prevaríme a mliečnym cukrom osladíme, a tak po ližičke decku dávame, pri tom však aspoň dvarazy cez deň nech mu dá matka cicať, — lebo v akejkol'vek nemoci predsa najprimeranejší pokrm je mlieko materinské. Avšak veľmi škodlivý, ba nebezpečný je tak rečený *cmúlok* t. j. kus cukru alebo chleba do šatky zakruteného a do vody zamočeného, ktorý decku do ust vopchajú aby cicalo či *cmúľalo*, a ticho bolo. Škodlivý je preto, že ustavičným cmúľaním zksyeje sa mu na gambách slina a z toho nasleduje mnohá nemoc; krem toho žalúdok nemá odpočinku, keď vždy býva dráždený cmúľaním, preto oslabne, netroví a dieťa padne do suchôt. Nebezpečný je preto, že jedným dychom vtiahne dieťa do gágora a zadusí sa, čoho už mnoho smutných príkladov bolo.

Dlhší poznám pre matky. Spomenutý Arthur Lutze o chove nemlúvniatka hovorí:

„*Kedy má byť dieťa prvý raz k prsiam priložené?*“ Už pred pôrodom oddeluje sa v prsníkoch mliečnatá tekutina, ale skutočné mlieko len po porodení zjaví sa, a síce zprvu podobá sa životnej vode, v akej dieťa v živote matky ležalo.

Bola by to tedy hlúposť, poriadok prirodzený rušiť, a toto prvé vodnaté mlieko z prsníkov vycvrkať, a dieťa len pozdejšie pridojiť, dotiaľ ho ale rozličnými štavami trápiť. Táto hlúposť deje sa ešte na mnohých stranách a vzdor odhováraniu rozumných ľudí od starých babičiek a teták dôsledne prevedená býva, takže nebožiatka dietky skrze to do choroby vedené bývajú. Domnievajú sa totiž, že bez toho by dieťa nemalo stoličku; ale práve to prvé materinské mlieko má tú vlastnosť, že prečistí dieťa istejšie a rýchlejšie, nežli jakékoľvek štavy.

Keď matka niekoľko hodín si odpočinula, a chuť má k jedeniu, môže trochu jesť prevarené mlieko, alebo zapraženú polievku so zemličkou, a k čomu jej chuť príjde, len nie mocnú hovädziu polievku, ani mäso, ani praženicu, ani také, čo je veľmi záživné. Keď sa takto občerstvila, môže dieťa k prsiam priložiť. Jestli by pre slabosť matkinu nemohlo prsá požívať, dajme mu po ližičke cukrovej vody, aby šliam z úst si opláкло a hrdlo si ovlažilo.

Ale naškrze nedajme ani dietatu, ani matke harmunčokový čaj, ani odvarky rasce, onajzu, lipového kvetu atď. Harmunčok je veľmi škodný a mnoho tisícov dietok do hrobu sprôvodil, preto že za-

príčinuje kŕče; ostatnie sú menej škodné, ale neužitočné a miesto nich zdravé je mlieko a voda. Taktiež škodná je pre matku i pre dieťa *káva* i *cichoria*.

Kým je postelkyňa rozhorúčená, nech len teplý nápoj užíva: ale jaknáhle zmocnela a pokojná je, môže i čerstvú vodu piť po troške a len po jednotlivých glgloch, to jest nie mnoho odrazu. Kdeby kraj taký bol, že má sanitrovú vodu, tam nech vodu prevaria a potom ochladnúť nechajú, a takú dajú piť postelkyňi.

„*Dieťa v noci nikdy nemá pridávané byť.*“ Pre zachovania zdravia a života požaduje sa i pre dieťa i pre matku, aby *každú noc svoj odpočinok mali a v tom búrené neboly*.

Chuť k jedeniu a pitiu, to jest hlad a žízeň, prichádza i dospelým ľuďom i dieťkam na *zvyknutú hodinu*. Kto sa na pr. dlhým cestovaním priučil v noci o 12. hodine jest a na svitaní o 3. hodine kávu piť, ten i doma, keď sa už z cesty navrátil, na zvyknutú hodinu sa prebudí a hlad cítiť bude; kto ale privyknul celú noc spať, ten sa nikdy od hladu nezobudí, lebo to už od samej prírody tak je nastrojené, že po čas riadneho nočného spania pri zdravom človeku cit hladu utíchnie.

Prečo by tuto pohodlnosť prirodzenú i postelkyňa so svojim deťkom nemohla užívať? Len preto, že hlúpa domnienka, bláznivý predsudok ich od toho zdržuje, lebo staré babky, tetky a kmotry kričia, že dieťa od hladu umre, keď ho v noci každé dve tri hodiny nepridoj. Ano takýmto zvykom naučíme tohoto malého človeka, že sa každú druhú hodinu zobudí a škrečať bude, ale práve tak ho naučíme i tomu, že cez celú noc bude ticho spať, jestli sme takýto poriadok hneď od prvej hodiny zavedli, a od toho ničím sa odviešť nedáme. Keď dieťa v noci kričí, a ináč je suché a zdravé, dajme jednu alebo dve ližičky čerstvej chladnej vody, a tak ho priučajme za viac nocí, potom odvykne od nočného plaču a bude pokojne spať. Takýmto spôsobom odučíme i také deti, ktoré sú už naučené v noci prsať požívať, len že to tu už tvrdsie ide, nežli tam, kde takúto chovu od prvého dňa života počali.

Nesčísne mnoho detí umiera v prvých mesiacoch a rokoch svojho života len preto, že jich v noci pridávali, lebo skrze to časté obťažovanie žalúdka, práve keď sú ani nie lačné, žalúdok si kazia, chorejú a vyčivenými zostávajú.

Nadávanie dieťaťa má síce podľa okolností, ale predsa tak usporiadané byť, ako je to pri starších dieťkach a pri dospelých potrebné, aby obed na čas daný bol, a nedovoliť, aby dieťa jedlo, keď dačo zazre; lebo to je najistejší spôsob dieťa do nemoce uviesť.

Len kde nemluvniatko na určitý čas k prsám kladú, naučí sa ono, mlieko matkino do kvapky vycicať; tam ale sa to nestáva, kde ho prikladajú, kedy sa jim zapáči, alebo za každým, keď ono zaškrečí. Ponevadž plakanie často celkom inú príčinu má, preto pri tomto pokračovaní žalúdok veľmi, snadno pokazený, a k mnohým nemociam, ktoré by ináč neboly povstaly, základ položený býva. Na vlas určiť, kedy dieťa má byť pridávané, pre rozličné okolnosti nemožno, ale predsa istý poriadok ustálený byť má, asi nasledujúci:

Keď večer o poldesiatej ($1\frac{1}{2}$ 10) hodine dieťa začne cicať, a do 10tej sa úplne nakrmilo, potom do rána do 5tej hodiny nemá sa mu dať cicať, nech i matka i ono odpočíva. Jestli sa zobudí a plače, preložme ho do suchých plienok a jestli má suché gamby, dajme mu vody, ale ho neberme na ruky (nechoďme s ním po izbe), a pred určenou hodinou nedajme mu cicať.

O 5tej hodine ráno bude mať dobrú chuť, a vycicá všetko, a ponevadž mu je to priveľa, nemá sa mu dať až do 9tej pred poludním; potom o 1nej po poludní, zaš o 5tej popoludní a večer o poldesiatej. Tak teda len päťkrát za 24 hodiny.“

„Každá zdravá matka má svoje dieťa sama nadávať.“

Každá zdravá matka má si za svätú povinnosť pokladať, svoje dieťa sama kŕmiť, ako to príroda žiada. To je proti prírode, keď matka svoje milé dieťa od prs odlúči, kým je tam čo len jedna kvapka. Boly časy, kde nesvedomitá marnomyšlnosť, bojzlivosť alebo pohodlnosť mnohé matky na ten blud zavedla, že svoje dieťky dojkám oddaly. Táto neprirodzenosť tresce sama seba ukrutne, a to spravodlivo; a keby nektorý lekár bol tak ukrutný a nesvedomitý, zdravej matke nadávanie dieťaťa bez príčiny zbraňovať, tak jeho radu má vysmiať, hlás srdca svojho nasledovať, a *predsa to konať*, a nedať sa nerozumnej mačke zahanbiť, ktorá svoje mačiatko z ďaleka dovleče, keď jej ho ľudia vyšmarili.

Jörg hovorí vo svojich prednáškach ku vzdelaným ženám: *„Každá zdravá matka má svoje dieťa sama nadávať.“* Príčiny, ktoré vám prednesiem, nie sú z mravovedy vzaté; lebo táto pri tých, čo povinnosť nádajania odpierajú, nakoľko ja poznám, málo platí, ale prinесem ich z prírody samého ženského tela, a preto učinia na vás snád väčší vplyv, nežli všetky mravné napomínania. To ste už častejšie slyšaly, že i po narodení sa dieťať v tele ženskom zostane zbytok záživných častok, že sa tento zbytok do prsú tisne a tam ako mlieko k výžive decka pripravovaný býva. Teraz vám povedám, že čas nádajania má trvať najmenej deväť mesiacov, a vy sa presvedčíte, že matka, keď dieťa na svet porodila, je ešte len na polovici cesty s chovaním dieťaťa. *Dieťa má za 80 týždňov z krvi a mlieka svojej matky chované byť: a síce prvú polovicu tohoto času v živote matky, druhú polovicu po narodení.* Toby teda znamenalo proti zákonom prírody činiť, keby sme druhú polovicu tohoto chovania odňali, práve tak, ako keby sme žiadali, aby daktó inší, a nie matka, za prvých 40 týždňov v jej živote to dieťa choval. Znáť žeby ste za hlúposť a neprirodzenú vec pokládaly, keby vám daktó taký návrh učinil, „aby za vás iná bola tehotná.“ Ale to je ani väčší ani menší hriech proti prírode, jako ten, keď matka svoje dieťa inej dá nadávať; a to by istotne už dávno bolo do módy prišlo, žeby ženy boly daly iným za seba tehotnými byť, keby to bolo možné, a keby sa to dalo oddeliť od počatia. Kto sa proti prirodzeným zákonom prehreší, ten musí za to trest znášať. Príroda nečiní a netrpí žiadnych skokov, a toto zjavuje sa i pri chove decka skrze matku. Na počiatku tehotnosti je dieťa veľmi maličké a len málo potrebuje z krvi matkinej; čím ale väčšmi rastne, tým viac živnosti potrebuje, a preto rozmnožuje sa látka tá, z ktorej ono žije. Pri narodení dostalo dieťa značnú veľ-

kost, a potrebuje mnoho štiav matkiných, a síce dlhší čas po narodení, a len v ten čas, keď dieťa do druhého polroka vstúpilo a môže už i iné pokrmu požívať, počne sa mlieko matkino umenšovať. Pri takomto behu vecí matka nič netrpí skrze to, že svoje zbytočné šťavy oddáva dieťaťu: ale keď toto chovanie decka v polovici alebo v taký čas pretrhnuté býva, kde záživných častiek v tele ženskom veľký zbytok je, jako sa to stáva, keď postelkyňa svoje decko dá dojke kŕmiť, vtedy príjde matka do veľkého nebezpečenstva. Lebo vo veľkej miere vyvinutá mliečna látka premení sa na chorobnú látku a zapríčiňuje mnohé boľasti v ženskom organizme, menovite: udrenie mlieka (do modzgu atď.), zimnicu, vňútorne a vonkajšie zapálenie, sbieranie prsníka, a viac iných chorôb. Z toho vidíte, že tie medzi vami, ktoré svoje dieťky samy nedojčia, aby krásne a mladé zostaly, celkom chybný náhľad o tejto veci majú, a že telo ženské viac trpí a skorej zpotvorené býva, keď sa od práce nadájaní odtiahne, nežli keď ju koná.

Trest za toto zanedbanie dojčenia nenasleduje vždy hneď v prvých týždňoch v podobe telesnej alebo duševnej choroby, alebo práve samej smrti, ale často len v pozdních časoch. Nebezpečné tečenie krve, hnusný biely tok, ztvrdliny, ba i sám strašný rak na vňútorných častkách povstáva zo zanedbania tejto svätej povinnosti.“

„*Žiadnu dojku.*“

Konečne žiadna matka, žiadni rodičia nemali by v nijakých okolnostiach svoje dieťa na dojku sveriť, *lebo s mliekom dojkiným nie len jej zdedené alebo zaštepenej ostrosti krve a nečisté šťavy, ale i duchovné vlastnosti vpije do seba.*

Že nečisté šťavy vpije do seba, o tom nikto pochybovať nebude; a ja (Lutze) sám som často upozoroval, že výsypok na koži dieťaťa, ba i francuhy povstaly, a skrze náležité zkamanie dosvedčené bolo, že dojka predtým na podobnú nemoc trpela. Nedávno videl som v mojej nemocnici 12ročného dieťa, ktoré na lámavicu hrozne trpelo. Jeho celkom zdraví rodičia mi rozprávali, že dojka po čas nadájaní, na lámavicu trpela, o čom síce domáci lekár znal, vo svojej neumelosti ale v tom nič škodlivého netušil. *Jörg* spomína prípady, že celkom zdravé deti zo zdravých rodičov nakažené boli jedom mnohých nemocí, ktorý v dojkách od dávnejších chorôb ukrytý väzel, a potom na živom tele hnily.

Avšak o mnoho viac treba sa obávať *duchovného vplyvu dojek na deti.* Však do porekadla prišlo: „to už s materinským mliekom do seba vcical,“ a o tom presvedčujeme sa každý deň v obecnom živote, že náchylnosť ku lhárstvu, krádeži, paškrtnosti, smyslným výstupkom atď. z dojek na deti prechádza. Obyčajné dojky sú z obecného ľudu vzaté, a v nich nič iného neprebýva, len *otrocká myseľ, podľa smýšľanie a najopovrhnejšia smyslnosť.* Ktoby mohol teda svoje deti vplyvu takýchto osôb sveriť na pol roka, ba takmer na celý rok, z čoho potom náchylnosť po celý život trvá, a len s veľkým namáhaním premožená byť môže! *Jörg* to nazýva *hriechom* na deťoch, ktoré nám Bôh požehnal.

Ale hriech páchaný býva i na tých osobách, ktoré za dojky bereme, lebo odťahované bývajú od *svojich* detí. Takéto opustené dieťky sverené bývajú opatrovkyniam, ktoré jich obyčajne zanedbajú, a zo zku-

šenosti známe, že väčšia čiastka takýchto detí umiera. My sme teda prvá príčina smrti týchto ubohých tvorov, ktoré by, nech my nie, neboly bez matky zostaly.

Čo nám Bôh dal, to máme v pokore prijať. Ľudia nemajú práva, miešať sa do spravy božej, a kto o tom nezná, nech sa poučí, aby nerozmyslene to nerobil, čo jemu samému na budúce mrzutosť a biedu prinese.

„Čím máme dieťa chovať?“

Jestli matka umrela alebo onemocnela a mlieka nemá, vtedy treba dieťa materinskému mlieku podobným nápojom chovať; taký hotuje sa v prvých mesiacoch z *polovice vody a polovice kravského mlieka* s trochou *mliečného cukru*. Dobré bude vodu prvej prevariť, aby z nej všetka nečistota a čoby nadúvať mohlo, odstránené bolo; mlieko, ak len možno, z kravy, ktorá sa ešte nedávno otelila, a čerstvo nadojené dolejme. Kdeby to bolo nemožné, na pr. v lete, vtedy mlieko prihotovené prevarme, aby nezakyselo. Na *prach podrvený mliečny cukor* dostaneme v každej lekárni (apateke), ale v takom je nabrané rozličných pách lekárnických, preto rozpresrime ho na tanier a položíme ho v zime na letnie kachle, v lete na stôl pri otvorených oblokoch, kým všetka pácha vyvetreje. V malej šáločke rozpustíme kávu ližičku takého mliečného cukru v tom polovicu vody rozriedenom mlieku, a dajme ho teplé — tak teplé jako je matkino mlieko — piť z pohárika. (Sklenice na cicanie často sa zanečistia a viac práce spôsobujú, nežli obyčajný pohárik, — zprvu to ťažko pôjde, ale pri trpelivosti dieťa sa rýchlo naučí z pohárika piť i mlieko i vodu, — hovorím z vlastnej zkušenosti, — len trpelivosť.)

Čím je dieťa staršie a mocnejšie, tým dodáme viac mlieka a menej vody. Jestli by lakovanie prišlo na dieťa, krem liekov treba i chovu zmeniť, a dávať mu polievku z *jačmenej krúpy* (nie z ovsenej, lebo tá kysleje), a to síce alebo s mliekom, alebo samotnú, čo sa nám lepšie daríť bude.

Jestli by dieťa sa nenasýtilo z prsú matkiných, ani zo svojho nápoja, a vidíme že je mocné a silné, dajme mu z prvu len na poludnie starú žemličku s mliekom, ale i s riedkou hovädzou polievkou varenú, za tepla jesť, — avšak nie v spôsobe kaše, ale v spôsobe hustej polievky. Jaknáhle však zbadáme, že mu nechutí, to je znak, že sme mu veľmi záživný pokrm dávali, a preto chovu hneď premeňme.

Vôbec nech sa nikto nenazdá, že je to dobrá výchova, kde sú malé deti *tlsté* a *vytuchené*, s čím sa mnohé matky radostne vychvalujú. To je nie znakom opravdového zdravia, ba i samým dieťkam pôsobí to mnohé nepríjemnosti na pr. *vyprudenie*, a pri najmenej chorobe spadne všetok tuk a chvastianiu bude koniec. Jestli teda matky a staré babky vychvalujú sa, že suchárom, žemlami, múčkou, krupicou (grizik) atď. dietky svoje vytučily, a vás by k podobnému pokračovaniu nahováraly, nedajte sa nahovoriť a zostaňte pri tomto, čo ja radím. Lebo *kým dieťa zubov nemá, dotedy príroda nežiada iného pokrmu, len tekutého*, ale jaknáhle sa zuby zjavia, to je znak, že už treba i tvrdší pokrm dať.

Slabé a chudé dieťa by sme usmrtili, keby sme mu záživný pokrm dávali, — ba i staršie vychudnuté dietky mali by len mlieko a vodu piť za istý čas, a pri tom by sa jim mal chrôet studenou vodou umývať atď.

Jedna matka upadla do lámavice tak tuhej, že jej ruky pokrývalo a celá zapuchla; privolaný lekár medzi iným zabránil, aby dieťa 12týdňové nenadávala, — lebo vraj by to mlieko dieťaťu zaškodiť mohlo. Odlúčili teda dieťa, a že nacytre nemohli dojku dostať, chovali ho cukrovou vodou a rozriedeným mliekom. Ale preplnili mu žalúdok, a ono dostalo zlú nemoc (zrádnik), ktorá sa každú polhodinu opakovala: matke pak udrelo mlieko do hlavy a počala fantazirovať, a tak i matka i dieťa mali životom zaplatiť. V tom ale priložili hladné dieťa k prsúm matkiným, ono sa tam utišilo a ozdravelo, i matka hneď ulavenie cítila, z čoho zavierame, že i od chorej matky mlieko je zdravšie nežli strojené mlieko.

Upozorniť musím i na to, aby sa neprevárilo mlieko pre dieťa na silicových (spiritusových) strojoch, ale v železnom alebo hlinenom hrnčoku. U istého kasnára vo Vlachove varievali mlieko v bádckovej nádobe nad silicovým plameňom, a ponevadž mlieka bývalo len dopoly, stopil sa cín na tej nádobe, a v tom cíne snáď bol arsenik, — odrazu dieťa ochorelo, a v hrozných krčoch umrelo.

„Jak dlho má matka dojčiť?“

Príroda i v tom dáva znak; lebo v 9 mesiaci po pôrode počne matke ubývať mlieka a dieťaťu vytisnú sa prvé zuby, pre ktoré ono cicať dobre už nemôže.

Preto asi za 9 mesiacov má trvať dojčenie. Ďalej nadávať je vždycky proti prírode. Mnohá matka ale musí skorej odstaviť, čo je i zdravá, a síce jaknáhle príjde na ňu *na celom tele slabosť*, alebo *častý závrat*, *trhanie údov*, *boľasti v hlave a v pátre* atď.

Kde sa toto zjaví, nech matka len zriedka pridáva dieťa a medzi tým ho chová výše zpočetým pokrmom, primerane veku jeho a napodobňujúc mlieko materinské.

„Jako treba odlúčiť dieťa od prsú?“

Predtým bolo vo zvyku, ano i dnes je na mnohých miestach, že dieťa od prsú „odstavia“, to jest, že matka na dakolko dní odcestuje, do susedov sa skrýje, aby neslyšala plač dieťaťa, a aby si prsníky liečila. Takéto pokračovanie je neprírodné a bláznivé, a ťahá za sebou často smutné následky; lebo skrze také rýchle odstavenie zapáľa sa prsníky a veľkú boľasť spôsobujú, a dieťa pokazí si žalúdok, z čoho nekedy i smrť nasleduje, jestli nie hneď, teda pozdejšie.

Matka má svoje dieťa *odučiť* a nie *odlúčiť*: to jest peodstaviť ho odrazu, ale pomaly, a medzi tým časom ho priučiť na iný pokrm.

Jestli je matka boľastami v pátre a veľkou slabosťou k tomu nenútena, tak *odučovanie* toto má sa len *po 30 týždňoch*, to jest po 7 mesiacoch počať, a za celé 2 mesiace trvať. Z prvu pri odučovani odopre decku cez deň len raz, pozdejšie dvaraz, a tak vždy častejšie, to jest jestli za 7 mesiacov každé 24 hodiny 5ráz cicalo, vo 8m mesiaci v prvom týdni dá mu len 4 razy cicať, v druhom len 3 razy, v treťom a štvrtom len 2 razy, a v celom deviatom mesiaci každé deň len po 1

raze cicat, a miesto toho dá mu alebo čistého čerstvo nadojeného mlieka, alebo s vodou prevareného mlieka.

Takýmto spôsobom odučí sa dieťa od cicania, a konečne ani matka necíti bolesť pri celkovitom odlúčení, ani dieťa.

„*Kedy dostane dieťa tvrdé jedlo jest?*“

Len keď prvý zub vyšiel, môže dostať dieťa i tvrdé jedlo, avšak keď smäd má, i predtým čerstvú studničnú vodu piť môže, ale žiadon čaj, ani víno, ani pivo, ani pálenku na chlieb nakvapkanú, jako mnohých nesvedomitých matky robia. — Keď už počne tvrdé jedlá jest, nech dostane obed vždy na určitú hodinu. Ráno a večer má byť mlieko hlavným pokrmom, a len kdeby nebolo k dostaniu: zdravotná káva, to jest upražená pšenica s cukrovou repou pripraví sa celkom tak, ako káva. Na obed nech je dieťa to, čo iní domáci, len bez pepri a iného korenia, a mäso nie. Medzi raňajkami a obedom, tiež na olovrant dajme mu mlieka s chlebom, alebo žemľou, alebo ovocinu s chlebom. Za nápoj vždy len čerstvú vodu.

Jestli dieťa po odlúčení týmto spôsobom chováme, obed, večeru, pravidelne na hodinu držíme, a nikdy ho k jedlu nenútime, keď je nie lačné: tak istotne bude jeho žalúdok celkom zdravý.

O *škodlivosti kolísania a hyntania* hovorí Lutze toto:

Veľká smrteľnosť detí hneď po narodení a v prvom roku života nútila ľudí od dávneho času k hlbšiemu rozmyšľaniu, a okrem mnohých iných príčin, i kolísanie a hyntanie za také uznali, ktoré škodí.

Keď dieťa hynceme alebo kolíšeme, skrže to povstane v ňom *závrat* a *omámenie*, a preto len nepokojné a krátke spanie. Z toho nasleduje časté zobudenie sa a krik maličkého decka, čo opätným kolíšaním udusíme síce, ale ani matka ani dieťa nemôžu sa dobre pokojne naspáť. Mozgy maličkého dieťaťa sú ešte veľmi mäkké, tak rečeno tekuté, a preto z kolísania nasleduje zlá chuť, dávenie a dakedy i *zapálenie mozgu* a *voda v hlave*, zvlášte tam, kde kolíska pri silnom sem i tam pohýnaní za každým udre sa o dilovačku, skrže čo dieťa býva na celom tele zatraseno. Že tu i tam kolíska i prevrhne sa a dieťa vyfrkne, — pripomínať netreba.

Konečne pomyslime si, jako by sa to dospelému človeku páčilo, keby ho keď sa do chuti najedol a plný žalúdok má, sem i tam mocne kolísali! A to predsa útle a slabé deti majú snášať, ktoré jaknáhle sa nacicali, počnú kolísať v tom stave, kde každému tvorou odpočinok najlepšie k troveniu pomáha.

Deti, ktoré navykli na kolísanie, chcú aby jich i vo dne na rukách nosili. Ale často ani tak neupokojí sa dieťa, a hlúpe nesvedomité pástunky tedy škrabú mu chrbát alebo zadok, skrže čo hó síce utíša, ale príčinu zavdajú pozdejšej onanii, to jest oslabeniu seba samého; lebo mnohé dieťa tak navykne na toto škrabanie, že ani keď je staršie, zaspáť nemôže, kým si samo prirodzenie neškrabe, a tým preškadlené zaspá síce, *ale musí v mladom veku umreť*. Nechže matka prísny pozor na to dá, aby pástunka neštekčila dieťa, zvlášte na prirodzení, ba aby ho ani holé na rukách nenošila, ale vždy tak, aby mu zadok v šatkách ukrytý bol. (A jestli by samo dieťa si babralo prirodzenie, nuž *tenkým*

prútkom udreme ho po tej ruke bez milosrdenstva, a to síce dotedy, kým celkom neodvykne, lebo radšej teraz prútik, nežli o rok suchoty!

Nekde aby dieťa spalo, dávajú mu *odvarok makových hláv*, čo je hotový jed pre deti, a ktoré o krátky čas neumre, stane sa *hlú-pym* a *ťažkomyslným*.

Ačkoľvek sme za prirodzené uznali, aby v prvých dňoch života dieťa ležalo pri matke, ale to nesmie dlho trvať, už o dva týždne pripravme mu okremitú postielku. Lebo spávanie dieťaťa s rodičmi v jednej posteli je preň zkazonosným, bo výpar starých ľudí je nezdravý pre malé dieťa. Najkvetúcejšie dietky skrže to uvädnú a obladnú.

Dieťa navyknuté pri rodičoch spávať, *bojí sa samotné* spať, a núti rodičov včasne jemu k vôli ísť spať, alebo keď ochoreje, žiada, aby i vo dne matka s ním ležala, a jestli ona nestačí, tak i ono nechce v posteli ležať, a prechladnúc v ťažkých chorobách na zkažu príjde.

Celkom zkazonosné je, keď deti spávajú so starou matkou alebo starým otcom — to nemáme v žiadnych okolnostiach dovoliť, — lebo skrže to ťahajú do seba tieto starí ľudia životnú silu z dieťaťa, a toto oslabne, schudne a chradne.

Postielka pre malé dieťa má mať vysoké bočné dasky, aby dieťa v nej i vstať-mohlo, a nevypadlo.

Dobrá postel pre deti má záležať zo dvoch mechov čili matracov, do ktorých sme riedko naphali koňskej srsti, — zo dvoch preto, aby keď jeden premokne, hneď druhý suchý bol napohotove, lebo nič tak neškodí, jako keď dieťa na mokrom spí. Miesto matracu môžeme vziať i slamenák t. j. slamou naphaný mech, alebo plevák t. j. ovsenou plevou naphaný mech, čo je veľmi mäkké, — ale vždycky po dva mechy hotovo držať, aby keď jeden je mokrý, hneď druhý bol po ruke. Na to prestrime dva alebo 4 razy sohnutú plachtu. Hlavnička má byť len plitká, najviac *na 2 palce vysoká*, z koňskej srsti zhotovená, remeňom obťahnutá, a na remeni ešte plátaná obliečka. Na prikryvanie slúžiť má pokrovec, alebo vlnený plátanom obťahnutý paplón, a len v zime ľahká duchnička, ktorú však v lete odstrániť treba.

Periny a duchny, jakokoľvek sa pohodlnými byť zdajú, škodlivé sú preto, že prekážajú voľnému výparu, telo pod nimi omlandraveje a ná-chylné býva ku kašlu a lámavici. Však hlava sa tam hlboko zamorí, telo neleží prosto — ale hlava vysoko, a mnóhý s krivým krkom a plec-m len tomu má svoju nepodarenosť ďakovať, že vysoko pod hlavou mával popravené.

Preto každá postel pre deti nech je tvrdá, prostá a vodorovná, a len pod hlavou trochu podvýšená. Kto za detinstva k tomu navykne, ten i v dospelosti nebude ináč žiadať; čo mu dobre poslúži v neobyčajných okolnostiach, jako ku pr. vo vojne, na cestách atď.

Na ochranenie malých detí pred muchami, zapichnime dve obruče do postielky, a prikryme ju mušelinom, — na poľi ale pred slnečným svetlom prikryť ju musíme plachtou konopnou. Kto môže, dobre je mať postielku pre dieťa s kolieskami, aby ju snadno preložiť mohol.

Lebo radíme každému, aby, keď spí, hlavou bol obrátený na sever, nohami na juh, a nikdy na východ alebo západ; a toho užitoč zbadáme zvlášte pri nemocných.“

Tolko z Lutzeho.

Ešte spomenúť zaslúži *Liebigovu polievku* pre deti, vyňato z Le-topisu Matice Slovenskej, ročník VI. sväzok 2, str. 46., z článku napí-saného skrze Dr. Iv. Br. Zocha.

Vezmi 1 lôt pšeničnej múky, do čistého holbového hlineného hrnka; môže byť i železný, keď je dobre gliedovaný (emailovaný), 1 lôt sladú jačmeného, jako ho pivovarčí potrebuje, zomel ho na obyčajnom kávo-vom mlynku; ďalej vezmi $7\frac{1}{2}$ gránov prášku dvojuhličitanu draselnatého, (kali bicarbonicum), čo si v apatéke dáš navážiť na také porcie, aby každá v osobitnom papieriku vážila len $7\frac{1}{2}$ gránov; smiešaj to všetko dobre za sucha, a dodaj k tomu najprú 2 lóty vody čistej, najlepšie riečnej, a smiešaj to poznovu; za tým pomaly prilievaj pri ustavičnom miešaní 10 lótov zobraného (podpusteného) sladkého mlieka, a mieša-ninu túto tak dlho na miernom ohni zohrievaj, a síce pri ustavičnom miešaní — až hustnúť počína, na to hneď odložme hrniec od ohňa, a miešajme to asi za 5 minút, dokiaľ nezredne. Potom hrniec zas dáme na oheň, a keďby zhustlo, zas dolu složíme hrniec a miešame, a tak pokračujeme až dotedy, kým zohriatim nehustne, konečne to zohrejeme, až vreť počne. Skrze varenie stane sa táto polievka *tekutou a sladkou*, precedíme ju cez čistú lanovú šatku, alebo cez sytko, a polievka je hotová, ale ešte pre malé dieťa *veľmi mocná*, preto pre dieťa 1—10 týždňové *prilejme tolko studenej vody*, hneď ako sme polievku od ohňa odložili; *koľko je samej polievky*, pre staršie deti miesto vody prilievajme slad-kého mlieka kravského. Polievku tú dáme piť deku z pohára, alebo zo zvláštnej k tomu pripravenej sklenice. Polievku tú môžeme držať naj-ďalej za 24 hodiny, potom by zškysela, a tak sa musí nová varit. — Aby sme pri varení vždy vážiť nemuseli, vyberajme si nádobky, na pr. malé hrnčičky, do ktorých sa práve 1 lôt pšeničnej múky, druhý, do ktorého sa práve 1 lôt sladú, tretí, do ktorého sa 2 lóty vody, a štvrtý hrnček, do ktorého sa práve 10 lótov sladkého zobratého mlieka sprace.

§. 34.

Opatrovanie staršieho dieťaťa.

Dieťa môžeme prirovnat k mladému stromku, ktorý môže vy-rostnúť na veľiký strom, krásnym kvetom zakvitnúť a sladkým; zdra-vým, záživným ovocím pozhnaným byť. I dieťa má rostnúť, na tele i na duchu, vekom i múdrosťou u Boha i u ľudí, má zakvitnúť zná-mosťami pravdy, ozdobiť sa krásou umenia, a donášať ovocie dob-rych, šlachetných a bohumilých skutkov. Opatera jeho má teda sme-rovat k tomuto cieľu. Ale jako stromček len v istých hraniciach teploty, vlhky, vetra, pôdy zdarne rostnúť môže a pred žravým pys-

kom hoviad a húseníc chránený byť musí: tak i pre dieťa isté hranice pohodlnosti a otupelosti vyznačiť a istú ochranu nastrojif musíme, lebo i na jednej, i na druhej strane za hranicou škodí sa telu i duchu. Takéto hranice sú rozmazanosť a špartánska zatvrdilosť. Ako teda strom musí vydržať i treskúcu zimu i pálčivú horúčosť leta, i suchotu, i mokrotu, i tuhé vetry a zažiť rozličné šťavy, ktoré v pôde najde: tak má dieťa privykať k pohode i nehode, zbytku i nedostatku, práci i odpočinku, chvále i pötupe, a v každej okolnosti umeť si pomáhať a usilovať sa, aby bolo *dobrým*. Ale od mrazu poštipáný strom býva i mocný, od veľkej suchoty ožlkne, od zbytočne mastnej pôdy vyschne, a víchrica ho vyломí atď.: tak i dieťa, keď ho nerozumne zatvrdujeme, upadá do nemoce; keď ho hladom moríme, oslabne; keď ho zbytočným pokrmom tučíme, zbujneje; od krásnych šiat, od mnohej chvály, bohatstva atď. zpyšneje, a naproti tomu v otrhanom rúchu, v potupe, a núdzi spustí sa ducha a upadá do otrockej mysle, alebo do divokej vzdorivosti. Preto neschvaluje ani maznavú, ale ani surovo zatvrdilú výchovu; strednia cesta vedie k pravému cieľu.

Túto stredniu cestu nakreslíme: jako deti opatrovať v domácnosti od 1—7 roku, a jako od 8—20, kým telesne dospejú, a síce ohľadom na pokrm a nápoj, na dýchanie, na rúcho a bydlo, na čistotu a poriadok, na pohybovanie tela a vôbec telocvik, a na panovanie nad svojimi žiadosťami, jako deti zamestknávať a jako jich smysly cvičiť.

§. 35.

Pokrm a nápoj pre deti a chovancov.

Od pokrmu a nápoja, jakým sa živíme, závisí nie len zdravie a sila, ale v mnohom ohlade i letorá, náchylnosť a žiadosti telesné, ktoré jako by barvu mravnosti i dobrote dávajú, a preto veľmi dôležitá je otázka: jakým pokrmom a nápojom chovať máme chovanca? Odpoveď musí byť podľa okolností rozličná. Chudobný čo má, to musí jesť! Pre núdzu, nedostatok a neočakávané pády pravidiel tvoríť nemožno: veda len pre také okolnosti svoju radu dáva, kde jesto jedla na výber, alebo kde v moci chovateľa stojí, toto alebo ono za pokrm pripraviť. A na tento prípad z obecnej zkušenosti hovoríme, že človek privykne na jakýkoľvek pokrm, tak ako na jakékoľvek podnebie: ale povaha jeho sa zmení, a ačkoľvek pri tej premene ukráti sa život človeka, ale potomstvo zatvrdí sa i proti

tej premene, a zostane takým vytrvalým, ako domorodec. Ďalej upozorňujeme, že každé podnebie má isté vlastnosti, ktoré istý pokrm potrebujú, a tak že podľa toho, kde bývame, i pokrm si voliť máme (v horúcich krajoch od sviňského mäsa dostávajú vrede, v studených krajoch Laponci rybotuk musia piť, aby si pľúca od zimy ochránili). Konečne i čiastky roku rozličný pokrm žiadajú, v zime dusičnatejší, v lete vodnatejší.

1. *Pokrm* pre deti od 1.—8. roku odporúčame nasledujúci: ráno o 7. hodine čerstvo nadojené kravské mlieko s chleboňm staropečeným, alebo tvrdou žemlou. Ráno je žalúdok prázdny a citlivý, — preto nemá byť celkom naplnený, aby nemusel celou silou pracovať, lebo skrze to všetky výkony tela a ducha boly by opozdené a dieťa lenivým učinené. O 9. alebo 10. hodine okrušok tvrdého (nikdy nie novopečeného) chleba, kde jesto s maslom, mädom, lekvárom, brinzou alebo zralou ovocinou. O 12. alebo o 1. hodine hovädziu polievku s krúpou, k tomu strovu (hrach, bôb, šošovicu, cícer, múčne jedlá atď.) s kúskom mäsa. Máličko mäsa je užitočné deťom, ale samým mäsom ich pchať, znamená jich divokými a krátkovekými učiniť. O 4. hodine okrušok tvrdého chleba s ovocinou, o 7. večer mlieko s okruškom tvrdého chleba alebo staropečenou žemlou. Na noc preplniť žalúdok znamená deťom spanie pokaziť.

Od 8. do 20. roku chovanec to isté má jest, čo jeho domáci, len veľmi korenisté a lakoťné jedlá nemaly by na stôl prichádzať. Vôbec každý dom malby usporiadať predpis svojho kostu dľa pravidiel zdravovedy. Kde ale samá mládež chovaná býva, jako v tak rečených *chovárňach* (alumniách, konviktoch, pensionátoch atď.), tam radím múčne jedlá, strovu, zemiaky, kapustu, mäso ešte vždy v miernosti, a nakoľko možno mliečne, brinzové a ovocné jedlá dávať tak, aby záživná múka a strova miešano dávaná bola s menej záživnými zemiakmi a kapustou, a mäso vždycky jako oheň dávajúco — v malej miere. Lebo to zkušenosť učí, že od mäsa bývajú ľudia smelí a odvážliví, od múčných jedál ale vytrvanliví a dlhovekí. Chlieb zo samej prednej bielej múky má málo záživnosti, a od neho je chovanec slabý, — najradnejšie je zo zrna všetku múku krom otrúb spieeť na chlieb. — Paškrtnosť a vyberanie jedál je zárodom mnohých zlých náklonností; najlepšie je pravidlo: *Máme jest, aby sme žili, a nie žiť, aby sme jedli.*

2. *Nápojom* vždycky najlepším zostane čerstvá studničná voda, — v čas rozhorúčenosti má chovanec preháňať žízeň a nepiť, kým

sa neochladí, — ostatnie nápoje či opojné či dráždivé, jestli sa každodenne užívajú, ukracujú život a jednostranný smer dajú duchovnému vývoju: preto mládeži nemajú byť odporúčané. V mimoriadnych prípadoch, ako na cestách, v čas tuhej práce atď. môžu sa v malej miere dovoliť i dráždivé nápoje, jako káva, čaj, čokoláda, pivo a víno, ale každodenné jich užívanie znamená zúmyslné kaziť zdravie mládeže.

Pozn. 1. O jedlách platí pravidlo: jaký kraj, také jedlo. V páľivých krajinách okolo rovníka jedávajú palmové ovocie, o našom žitnom chlebe tam ani chýru, ani slychu; čím ďalej od rovníka k točným ideme, tým viac mení sa pokrm. V Číne, Indii východnej za každodenný pokrm slúži rýža, v miernych krajoch žito a strukoviny. Ale i na tom istom mieste do roka mení sa teplota a s ňou i zelinstvo a pokrm. V lete a v jaseňi máme ovocinu, v zime len múčne, strova a mäsité jedlá sú v užitku. Ale i pre horúčosť v lete žiadame ľahšie jedlá, v zime mastné a ťažšie. Znáam však ľudí, ktorí vždy jednakým pokrmom žili, a stále zdravie i dlhý život mali. Menovite už tohoto stoeletia žil na Dolnej zemi istý muž (meno mi nepripadá na um), v službe na istom majeri postavený, ktorý od mladí svojej vždy rovnakým pokrmom, živý bol a vždy rovnakú prácu konal, a žil 150 rokov. A síce jedával každý deň mamaligu (kukuricnú kašu), pšeničný chlieb a pil mlieko; a pracoval každý deň, že džber mlieka odniesol na trh do Temešváru, tam predal a domov sa vrátil. Roku 1825 uhorskí snemovníci obrátili zretel na toho človeka, ktorý vtedy ešte žil a celkom zdravý prácu svoju riadne konal, dali ho odmalovať, — ja ten obraz videl vo Vlachove v gemerskej stolici v dome grófa Andrassy Manóva, — a jako podivnú vec konštatovali, že ten človek nikdy nejedol mäsa, a nepil ani vína, ani pálenky. Iný zas príklad znám, že deti vychované boly po odlúčení od materských prsú, bez mlieka, a na samých múčnych jedlách a strove žijúc i zdravé boly, i zdarne rástly. — Dušeslovec Erdmann hovorí, že človek ako pán zeme a člen spoločnosti, má privyknúť na všetky pokrmy, nápoje a povahu svoju prirodzenú zmeniť na umelú, aby keď treba v noci bdel, vo dne spal, a čo najlepšie z úrod celého okršleku zemského užíval: ale takýto nútený život ukazuje na chorobný stav ľudskej spoločnosti a vedie k chorobe. Ja za najlepšiu uznávam filozofiu nášho ľudu slovenského, ktorý vzdelenosť, umelosť a rozličné zvyky dopúšťa, ale vždycky len na tom istom koreni, totiž na prírode samej, tak, aby spoločenský život bol výrastom samej prírody. A v tom ohlade i obyčajný slovenský predpis každodenného jedla zdá sa mi byť veľmi rozumný a zdraviu primeraný. Rozumiem tu celý národ v jeho historickom zjave, a čo nám všetkým je ešte k poznaniu prístupno, posledních sto rokov života slovenského v ohlade jedál, aké boly v obyčaji. Liptovskí páni ráno jedávali múčku, t. j. múčnu kašu s mliekom, pšeničná múka zavarila sa do vreleho mlieka a z toho bola kaša. Dakde i dnes bude rozšírený tento zvyk, ale na počiatku tohoto stoeletia panoval on po celom Slovensku, a toho času aristokracia slovenská kvitla a mala pred-

nost v krajine, — však si dolňozemskí páni len Slovenky (zemanky) brali za manželky, lebo tieto umely dobre spravovať domácnosť, a najdete i dnes u každej maďarskej rodiny modlitebnú knihu slovenskú, ktorú stará a stará matka doniesla ta zo Slovenska. Tá *múčka* udržiavala celé rodiny pri zdraví a dlhom veku, — a čo viac, stála málo peňazí, ba nič, lebo v každom dome mali domarodenú pšenicu, a nepotrebovali vydávať peniaze do cudzozemska za kávu, cukor, čaj, čokoládu atď. — Pospolité ľud slovenský mal a na mnohých stranách i podnes zachováva asi nasledujúci poriadok jedál: ráno varené jedlo z múky buďto s mliekom, alebo s brinzou, i na sucho i s polievkou, alebo masťou zapražené. Variácia týchto múčnych jedál ukazuje na vtipnosť žien, tak na pr. z tej istej múky varievajú: rezance, mrvance, sekanicu, struhanku, šifíky, trhance, halušky hádzané, váľkané, strúžky, pirohy, v Gemerigulky čili škorce, gágoríky, v Liptove spomenutú múčku atď. A na svadbách a pri výročitých slavnostiach ktoby neobdivoval rozličnosť pečiva a variva u Slovákov! Na obed strovu: hrach, bôb, fazulu, šošovicu, cicer, tatárku, krúpu (lohazu), kašu prosenú (pšeno), kapustu, — všetko alebo s mäsom, alebo zapražené masťou. Na večer bývaly zas múčne jedlá. A tak teda len múka a strova boli hlavným pokrmom Slovákov. Od 50 rokov rozšírily sa zemiaky, a celkom poprekrižovali poriadok jedelný, lebo zastupujú i múku, i strovu, a hodia sa ku každému. Ale keď povážime jich záživnosť, neobsahujú v sebe tolko potravy, koľko múka a strova, preto k nim žiada sa vždycky *chlieb z múky*, a kto má tvrdo pracovať, o zemiakoch vladať nebude. Preto i dnes koscom a ratajom (oráčom) dávajú na ráno múčne jedlo na sucho s brinzou, na obed strovu s mäsom, a na večer zas múčne jedlo. A dobrá gazdina má tak riadiť poriadok jedál, aby vždycky i smačné, i záživné byly, tak na pr. do zemiakov s polievkou dá mrvance z múky, ku jedlu zo samých zemiakov dá okruh chleba; do strovy nakrája zemiakov, aby hustá a chutná bola, ba i do chleba dávame zemiaky. A to je dobré, lebo podľa lučbárskych zkumanín, zemiaky a kapusta slúžia viac na dýchanie, múka a strova na tuk a silu. Kodym nám Slovákom vytyka, že málo mäsa jeme, a tak že pri našej kaši menej smelosti mať budeme, nežli mnoho mäsa jediaci Maďari, a preto že vždy Maďari nad námi panovať budú. Ale my z ľudu nášho nechceme vychovať krvožížnivého bojovníka, lež človeka rozumného, rozvažitého a dobrého, a pri múčnych a strovných jedlách slovenský vojak vždy ďalej vytrval v boji, nežli sám slepoodvážlivý Maďar, a Turek len na Slovákoch zlomil svoju moc, tento múkojedlý národ podmaniť nemohol: A žeby Maďari mali panovať nad námi, to posiaľ nebolo, lebo i ľud maďarský tak bol v poddanstve svojich maďarských zemanov, ako ľud slovenský v poddanstve svojich slovenských zemanov; od 48. roku je každý svobodný — a že ľud slovenský nebol pripravený a upovedomený k užívaniu práv svobody, a že aristokracia slovenská v boji za svobodu prilnula k maďarizmu, z toho nenasleduje žeby mali Maďari panovať nad námi, však životy národov nepočítajú sa na letá, — ale na sto a tisícletia, a čas príjde, že sa náhľady o reči vyjasnia a vyšším snahám ustúpä, a vtedy budeme spoločne s Maďarmi a inými národami pracovať na blahobyte človečenstva, a jako nepanoval

posiaľ, tak ani potom nebude panovať žiadosť národ nad druhým. Však len musíme veriť na polepšenie človečenstva. — Ešte o jedlách zo samej bielej múky pripomenúť sluší, že len všetka múka z pšenice, i biela i čierna spolu smiešaná, obsahuje v sebe primeraný pokrm pre človeka: kde ale čiernu múku dajú čeladi a sami len z bielej chlieb pečú, tam silnejšia potrava dostala sa čeladi, a páni slabnúť musia na samej bielej múke. Príklad stal sa v Anglicku na kráľovskej gárde, ktorá po panský chovaná len biely chlieb, pečeu so zemiakmi jedla a víno pila, ale ani jeden chlap vyše 4 rokov nevydržal na tom koste, po 4 rokoch každý umrel. Konečne upozornil jedon lekár, aby jedli chlieb z celej múky — i bielej i čiernej pečený, a k tomu aby jedli bôb a hrach, — a jaknáhle to počali jedávať, prestalo mretie. Čo je dôkazom, že len čierna múka s bielou obsahuje primeraný pomer látok záživných pre človeka.

Poznam. 2. Nápoj prirodzený je voda, a kým je človek v prirodzenom stave, netreba mu žiadneho iného nápoja. Takýto prirodzený stav je i dieťa od svojho narodenia, až kým nevstúpi do svojho povolania. Deťom teda, chlapcom a mládencom len vodu odporúčame na pitie. V prirodzenom stave je i dospelý človek dotedy, dokiaľ vyše síl svojich nemusí pracovať, a preto rozumní lekári každému odporúčajú len čerstvú studničnú vodu piť, kto chce dlhý život mať. V neprirodzenom stave je už dieťa, kde musí pracovať vyše svojich síl, na pr. na cestách, kde veťor, dažď, horúčosť, zima atď. premenami svojimi odnímajú telesnú silu, tak tiež kde niet dobrej studničnej vody, v takovom prípade i malému dieťaťu dávame strojený, pripravený nápoj, ako je varená voda. Kde totiž voda je hlinastá, sanitrová atď. tam je radno vodu prevariť a nechať vychladnúť, a takú dať piť dieťaťu, alebo i za tepla ocukrenú piť. Pre staršie deti na cestách, kde každá stanica inakšiu vodu má, napravujeme vodu octom alebo vínom, a zkušenosť učí, že dakoľko kvapiek octu alebo vína do vody pustených zmenia jej šmak i účinok na útroby, a ona tak škodiť nemôže. Pre dospelých ľudí máme rozličné pripravené nápoje, ktoré už do zvyku prešly a národnými sa staly. Delíme jich na dvojaké: opojne a rozpalné či rozpalujúce. Opojné sú: mädovec, víno, pivo, silica, pálenka; rozpalné: opium, káva, čokoláda, čaj, punč atď.; sem rátať môžem i fajčenie. Podľa toho, jaký nápoj nektory národ obyčajne pija, mení sa i jeho prirodzená povaha; ba jednotlivých ľudí už na prvý pohľad poznať možno, jaký nápoj užívajú. Najkrajšej barvy a bystrého zraku sú vodnári, — čo vždy len vodu pijú, ale pri tom, záživný a hojný pokrm užívať musia, lebo voda veľmi troví. Vinári sú jasnočervenej barvy, konečne nos im je jasnočervený; pivopitci sú tmavočervenej barvy, i nos taký majú; pálenčiarí — čo pálenku pijú — sú bledéj barvy. Jakú barvu dostane človek od mädozca, neznám, lebo je to už nie každodenný nápoj. Od čokolády býva mládež bujná a k viľnosti náchylná. Od kávy pochádza hlavy boľenie; opium a fajčenie dohánu kazí žalúdok, lebo jedom napľňuje žalúdkovú štavu, preto fajčiarí obyčajne málo jedia, a zemobladú barvu dostávajú. V Indii je v obyčaji žuvanie listov *betel*, — u nás smrkanie tabaku. Znal som ľudí, ktorí na samom mlieku žili, ešte i miesto vody mlieko pili, jich barva tváre bola biela

jako sňah a červená jako ruža, srdce krotké a ľaskavé. Ovčari na košiari obyčajne pijú kyslú žitiou.

V mimoriadnych prípadoch, ako sú: putovanie po cestách, vo vojne, v čas bdenia v noci pri nemocnom, na svadbe atď. i opojné i rozpalné nápoje jestli jich pod mierou užívame, môžu k zdraviu slúžiť, taktiež hovorí písmo: „Vino obveseluje srdce človeka,“ — kde bezpochyby rozumie starého dospelého človeka, ktorému, jako nektorí vravia, vino dáva posilu. Musť považovať môžeme za hroznovú šťavu, a takú môže i dieťa piť, ale mladé sladké vino už vyvinuje silicu, a tak stáva sa opojným, — preto deťom neradno ho piť. Kto na pivo navyknuť, tomu pivo obveseluje srdce, a náš slovenský pracovitý ľud hovorí, že ho pálenka i zohreje i ochladí. Pod mierou užívaný ktorýkoľvek nápoj veľmi škodíť nemôže, a zo zkušenosti známe, že kto má dobrý kost, ten za opojným nápojom nebaží. A najjistejší prostriedok, ľud slovenský od pálenčenej zkazy odvieť, bude, keď ho vzdeláme a majetnejším urobíme, aby lepším kostom chovať sa mohol.

Znám i takých ľudí, ktorí podľa porekadla: „Keď prídeš medzi vrany, musíš kvákať, ako ony,“ z každého nápoja užívajú, ale veľmi mierne, a pri tom zdraví sú.

§. 36.

Detinské nemoci.

Pri deťoch zjaví sa mnohá nemoc neočakávané, a vyvinuje sa tak rýchlo, že kým lekár príjde, už je pozde pomáhať; nektorá nemoc ale je tak chatrná, že škoda pre ňu lekára unúvať. Zvlášte na dedinách, kde lekára niet, a každá baba iné lieky odporúča, potrebné je, aby učiteľ poznal nemoci detinské a mal pri ruke potrebné lieky; rozumný a rozvažitý rodič sám pomáhať bude najsvedomitejšie svojmu dieťaťu, preto tu na krátce opíšeme nemoci detinské a proti ním homoeopatické lieky podľa Arthura Lutze-ho. *)

*) Z vlastnej zkušenosti odporúčam každému rodičovi, aby sám prečítal tento odsek o nemociah detinských, lebo on sám musí liečiť, alebo aspoň lekára volať, platiť a vysvetlovať mu, jako tá nemoc povstala. A kde niet na blízku lekára, tam radím každému rodičovi, — alebo na dedinách aspoň učiteľovi, — držať malú homoeopatickú apatéčku, aby pri počiatku nemoci, kým je telo ešte mocné, hneď pomáhať mohol. Pri deťoch homoeopatické lieky podivne účinkujú, často pod polhodinou celkom zaženú nemoc, len opatrne treba vyvoliť liek. Sám liek vždy dávajme vo vode, a síce držme na to čistý pohár polrempľkový, nalejme do neho do polovice čistej čerstvej studničnej vody, dajme do nej patričného lieku 5 zrníc, a čakajme, kým sa rozpustia, potom kto má čierne vlasy a zdravý je, nech vezme pohár ten zpodkom na dlaň, a druhou dlaňou prikryje a žďhajúc potrasie to 60 ráz, skrze to životný magnetismus prejde do vody a liek zdarma účinkuje. Čiernovlasí ľudia mávajú mnoho magnetismu v sebe. — Ba i čistá voda bez lieku takto magnetizovaná často vyľieči dieťa z nemoci.

1. **Zapálenie očí pri narodeniatku** (ophthalmia neonatorum), povstáva obyčajne z toho, že dieťa vyložíme na svetlo, čo jeho slabé, na tmu privyklé oko sniesť nemôže. Jestli sa dieťa vo dne narodí, tak už pred pôrodom treba obloky záclonami pozastierať, a v noci varovať sa máme, aby sme tvár decka proti svetlu neobrátili, lebo skrze jednu jedinú takúto neprozretednosť človek na celý svoj život zrak utratíť musí. Už sa i to stalo, že otec zo zvedavosti, jaké oči dieťa má, priniesol ho blízko k svetlu, a z toho náhle povstalo zapálenie očí a často i slepota. I dym, prach a tomú podobné veci od decka odstrániť treba; ba ani na čepčkoch dlhé stužky nemáme trpeť, lebo nimi si dieťa oči trefiť môže.

Zapálenie poznáme z malého začervenania a zapuchnutia mihalníc. Také dieťa bojí sa svetla, a z očí mu teče biela tekutina, alebo hustý šliam. Tento šliam utrime pozorné mäkkou hubkou, ktorú sme v letnej vode zamočili a dobre vytlačili, alebo vlhkou čistou lanovou randičkou, a tak mu očká čisto držme. Vo dne zastreíme obloky, aby v izbe tma bola, a večer zaočloíme svetlo, aby mu do očí nesvietilo.

Vnútorne užít dajme decku dakoľko kvapiek vo vode rozpusteného *Aconitu* x, a matka tiež nech jeden glg z toho užije. Matka len 3 razy cez deň po jednom glgu užije z tohoto lieku: decku ale každú hodinu dajme na gamby dve tri kvapky z toho lieku, — skrze to často na začiatku zahojená býva tato nebezpečná nemoc. Jestli ale sa ďalej vyvinuje, vtedy rozpustme 5 zrníc *Ignalii* x. vo vode, a striedave s Akonitom dávajme decku i matke. Jestli pri tom laksuje dieťa zeleným a veľmi smradlavým, dajme mu *Chamomillu* x; a jestli ani po tom značné polepšenie nenasleduje, dajme *Aconit* a *Apis* x striedave, následkom čoho obyčajne zapálenie rýchle pominie. Pred tým dávali *Hepar sulphuris* x, ale v novějších časoch dosvedčilo sa, že je *Apis* lepšie. *Hepar sulph.* x mohli by sme na konci dať, lebo tento liek účinkuje proti škrofulóznej materii, ktorá často tiež príčinou býva toho zapálenia, zvlášte keď by to zapálenie dlho trvalo alebo sa opakovalo. Ale po *Hepar sulph.* x musíme dlhší čas čakať na účinok, a jestli je bielok očí červený, *Acon.* x nepretržene dávať, a to pod žiadnou výminkou nevynechať.

Jestli zapálenie očí pochádza z nákazy *francuhovatej*, na čo treba tiež zretel obrátiť, menovite jestli spomenuté lieky rýchlo nepomáhajú, vtedy krem *Acon.* x dávajme i *Mercur* x, a pri hubkách *Thuja* x.

2. **Vypretie** čili vyprudenie, o čom už v §. 32, 2, pri čistote hovorené bolo, jestli by od samého umývania a kúpania nezahojilo sa, radí Lutze ráno a večer za 4 dni dávať dieťaťu po jednom glgu rozpustu vodného *Cham.* x. Samo sebou rozumie sa, že vypreté miesto netreba, jako obyčajne robievajú, suchou randou utierať, lebo to spôsobuje veľkú bolesť, ale suchými mäkkými lanovými strapkami toho miesta sa dotkýnať a tak ho vysušiť. Jestli je dieťa škrofulózne, a opísaným umývaním a sušením za viac týždňov nedala by sa vypretosť vyhojiť, tak dajme decku *Sulph.* x tým spôsobom ako *Cham.*, ale čakajme za dlhší čas na účinok. Jestli by dieťa bolo veľmi slabé a vycivené, miesto *Sulphuru* dajme mu *Calc. carb.* x, alebo jestli sme už *Sulphur* dávali, dakolkoráz *Chin.* x k posilneniu.

3. **Postelné chrasty** povstávajú z malých plugierov, ktoré sú riedkou prezračnou žltou vodičkou naplnené, a keď sa popukaly, rozlejú sa a utvoria kôru čili chrastu, a často celé dieťa zohavia. Ba často zakryje ona i oči, ale toho sa báť netreba, a zovnútor-nými liekmi na žiadon spôsob udúšať ju netreba. Ponevadž obyčajne pri tom zjaví sa i malá zimnica, dajme najprú *Acon.* x každé 2 hodiny po $\frac{1}{2}$ kávovej ližičky, a hneď za tým *Rhus tox.* x. Jestli by oči dlhší čas boli zatvorené a letným mliekom nedaly by sa obmäkčiť, tak pre bezpečnosť dajme každý deň 4 razy po $\frac{1}{2}$ kávovej ližičky *Acon.* x, skrze to ochránené budú oči pred kazivou zapáleninou; ale pri tom ráno i večer *Rhus tox.* x dávajme. Jestli by nemoc táto za viac týždňov trvala, dajme *Sulphur* x a *Merc.* x striedave za 4 dni, a potom čakajme na účinok, ale *Acon.* x tak dlho dávajme, kým sú oči zalepené. Skrze túto nemoc mnoho ostrej krve vylúči sa z tela, a preto takéto deti potom obyčajne bývajú dobre zdravé.

4. Pri všetkých **výsypkoch na decku**, jako sú *rúdle*, *šarlach* atď., dajme hneď *Acon.* x každú hodinu za $\frac{1}{2}$ kávovej ližičky, ale poradme sa i lekára, jaká je to nemoc a čo proti nej?

Jestli povstanú *plugiere* a *chrasty*, tak je primeraný liek *Sulphur* x, a jestli sa chrasta hnojí, a mok vypúšťa, *Merc.* x; i oba lieky možno dávať striedave, ale potom dlhší čas na účinok čakať, lebo takéto výsypky na koži na každom človeku nehoja sa chytro, ale istotne dlho trvať budú, ak rozličné lieky miešane dávame.

5. **Žltáčka pri novonarodených** nebýva nebezpečná; proti nej dáva sa *Merc.* x a *China* x každú druhú alebo štvrtú hodinu za pol kávovej ližičky, a jestli je pri tom i zimnica, ešte striedave

Acon. x. Ktorému už rebarborovú šťavu dávali, tomu je dobre *Nux vom* x. Jestli nemoc za prechladnutím nasledovala, proti tomu dobrá je *Cham.* x. Jestli ale dlho trvá, dajme dakolko ráz *Sulphur* x a potom čakajme na účinok.

6. **Modračka novonarodených** pochádza obyčajne z dajakej chyby v srdci, obyčajne chybíeva jedna chlopná, a tu je už nemožné vyličenie. Dieťa také má modrú barvu, studenú kožu, je veľmi lenivé, a náchylné krvou metať a omdieť, zvlášte keď leží na ľavom boku. Poľahčenie pôsobí *Acon.* x a *ležanie na pravom boku*, skrže čo život predĺži sa na istý čas; ba nektorí za to majú, že sa skrže to môže i napraviť chyba v srdci a tak rečená vajcovitá diera (foramen-ovale) na srdci zachlopiť. K tomu ešte odporúčajú *Digital.* x a *Laurocerasus* x.

7. Keď **dieťa nechce prsník chytiť**, ktoré posiaľ dobre cicalo, a teraz sa odvracia a kričí, vtedy rozpustme 5 zrníc *Mercur.* x vo vode, a z toho nech i matka i dieťa po jednom glgu užijú, alebo keďby dieťa vodičku prijať nechcelo, strčme mu jedno zrnice *Mercur* x do úst, a po dakolko minútach obyčajne do úst vezme prsník. To je síce veľmi podivná vec, a ja ju (Lutze) neznám vysvetliť: ale v nepočetných prípadoch som to sprobaval, a ani raz ma nezklamalo. — Jestli by dieťa pre veľikú slabosť nevládalo cicať, dávajme mu *China* x každú 6tu alebo 12tu hodinu po jednom glgu.

8. Keď je **jazyk prirostnutý**, tak sa musí podrezať, lebo by dieťa ináče ani cicať, a pozdejšie ani hovoriť nemohlo. Je to síce chatrná operacia, ale ja (Lutze) predsa radím, aby sme k tomu zkuseného lekára zavolali, lebo nezkušený mohol bý tepnu prerezať, a takby dieťa s krve stieklo.

9. Keď sa dieťa **s kylou na pupku** narodilo (Nabelbruch), alebo následkom tuhého kričania vydul sa mu pupok, tak mu ho tichúčko rukou dnu vtisnime, priložme šatku ľanovú a obviažme široký povojník, aby sa sošmiknúť nemohol. Vnútorne dajme mu *Nux vom.* x (5 zrníc vo vode) po jednom glgu za 4 dni, a potom čakajme na účinok. I iné kyly jako na pr. **kyla na slabine** (Leistenbruch) zahojí sa pri malých deťoch bez zavazadla (bandage). Avšak upozorňujem, aby olovené gule, meďené tlapky a podobné veci na pupok nepriväzovaly sa; len o to majme starosť, aby dieťa čím menej plakalo, čo veľkou pozornosťou, vlúdnosťou a trpelivosťou dosiahnuť môžeme. Jestli dieťa má pri tom i výsypok, dajme mu najprú *Sulphur* x vo vode, a len potom *Nux vom.* x.

10. Keď sa dieťa s hluzou a opuchlinou na hlave narodí, čo obyčajne od tlaku pochádza, vtedy dajme *Arnica* x vo vode každý deň 4 razy po dakolko kvapiiek, i z vonku povlažme opuchlinu *Arnikovou vodičkou*. Jestli sa chytro nehojí, dajme ešte *Rhus tox.* x striedave s *Arnicom* x. Jestli zostane sossbieraný pryšť, otvorme ho, a dávajme ráno i večer po $\frac{1}{2}$ kávovej ližičky *Sil.* x, za celé 4 dni tak tiež akby z toho vtedy povstávaly.

11. **Zapuchnutie prs** povstáva z nerozumného vytlačania a stískania. Proti tomu najlepší liek je *Arnica* x, ako vyše opísané bolo. Jestli je prsník už veľmi červený, dajme *Cham.* x, a keďby ani od toho zapuchnutie nezmizlo *Bell.* x a *Bry.* x každú 2hú alebo 4tú hodinu striedave. Akby sa začalo sbierať, tak dajme *Hepar* x a *Mercur* x striedave, a keď sa už sbieranina otvorila, *Sil.* x vo vode asi za 4 dni jedon za druhým, a potom čakajme na účinok.

12. **Štikutkanie čili čkanie** povstáva pri malých deťoch veľmi často z premeny náteplia, menovite keď temiačko prechladne. V tom niet žiadneho nebezpečenstva, a najlepší liek proti tomu je, dieťa matke k teplým prsám priložiť a tam dobre zohriať. Dávajú proti tomu i trochu podrveného cukru na jazyk, alebo ližičku cukrovej vody. Jestli to nepomáha, dajme mu *Nux vom.* x vo vode.

13. **Nádcha čili zapchanie nosa** prekáža nie len v dýchaní, ale i pri cicaní, a pri tom treba dieťa ešte väčšmi chrániť od prechladu, čo najistejšie docielime umývaním studenou vodou, t. j. keď dieťa už 8 týždňov má, prestaneme ho kúpať ale ho umývame, a k tomu každý deň chladnejšiu vodu bereme, až konečne privykne na čerstvú studničnú vodu. A to sa môže diať nasledovne: položíme dieťa na duchničku dolu tvárou na bruško, a v čerstvej vode namočenou a vyžmíkanou hubou (špongiou) od hlavy dolu asi 9 až 10 ráz šuchnime, potom suchou plienkou do sucha utrieme, a aby mu čuy zmocnely, zadúchnime mu po chrbte. Tým spôsobom umyjeme hlavu, ruky, potom prse, bruch a napokon nohy, a každý úd do sucha poutierame a prikryjeme, a potom, ako len možno, rýchlo oblečeme, lebo za tým vyvinuje sa vnútorná teplota, ktorá telo obživuje a posilňuje. Skrze takúto prirodzenú výchovu ochránime dieťa od mnohých nemocí, ba ani jedna nemoc nebude mať tak veľkú silu, keď sú čuy mocné, ktoré jej odporujú.

Mnohá matka, ktorá toto čítala a predsa nevykonala, vyhovárala sa: „ja si netrúfam celkom studenú vodu vziať, lebo sa bojím, že dieťa prechladne.“ Tento náhľad, ačkoľvek znejie veľmi po materinsky, založený je na veľkom omýle, lebo práve skrze umý-

vane teplou vodou prechladnutie povstať môže. Však každý dospelý mohol sám na sebe zksúsiť, že keď sa *teplým umyl*, a za tým hneď na čerstvé povetrie, zvlášte ráno, vyšiel, striaslo ho od zimy, čoby sa istotne nestalo, keby sa pred vystúpením na čerstvé povetrie bol umyl celkom *čerstvou studenou vodou*. *Studená voda vyvábí vnútornú teplotu, naproti tomu teplá voda chladnotu, prvšia posilňuje, druhá oslabuje*. Môžte si teraz *voliť*.

Keď je pri nádche nos zapuchnutý, natrime ho husacou masťou alebo mandlovým olejom, a vnútorne dajme *Nux vom. x*; jestli sa prýšte atď. vysypú, dajme večer i ráno po dakolko kvapiek *Sulph. x* vo vode, a z toho nech i nadájajúca matka užije. Jestli z nosa tečie *vodička*, dajme *Puls. x*, alebo *Cham. x*; jestli ale na nose a na hornej gambe rany povstanú, dajme *Arsen. x*. Keď pri vynášaní decka na čerstvé povetrie zhorší sa nádcha, dajme *Dulc. x*.

14. **Kolika a zapchanie čriev** povstáva obyčajne z chyby, ktorej matka v poriadku života čili diete dopustila sa: to teda treba odstrániť. Dieta ale kristirovať letným vodou preriedeným mliekom, a keď kristír chceme zmocniť, dajme trochu cukru alebo soli do toho. Jestli zapchanie to dlho trvá, dajme i matke i decku *Nux vom. x* alebo s *Bryon. x* striedavé každých 4—6 hodín raz; keď je veľmi zatvrdilý prípad *Opium x* alebo *Plumbum x*.

15. **Kričanie** detí je vždy znakom, že sú nemocné, alebo že sa zle cífa, lebo dieta mladšie od jedného roku, nikdy bez príčiny neplače, však ono sotvy zná, že žije. Len so zubami zjaví sa vôľa a prijde i neposlušnosť, a keď sa dieta behať učí, vtedy sa má počať duchovná výchova. To patrí k surovosti, keď hlúpa mať malé dieta preto že kričí, bije, sem i tam hádže, a hreší že je zlé a neposlušné. Radšej by pozrela, či je snad' nie mokré, či mu nie zima, či nežiada si na druhom bôčku ležať, či mu daktorá stužka je nie tuho zaviazaná, či ho dakde ihla nepichá, lebo či nemá smäd, čo jednou kvapkou vody utíšiť možno. Kto je opatrný a má láskú ku decku, ten hneď uhádne príčinu plaču, a matka nemá trpelivosti potratit.

Jaký zločin je i to, keď malým detom, aby nekrečaly, odvarok z makovic a podobné veci dávajú, následkom čoho dieta má tupú hlavu, alebo zostane celkom hlúpe!

Keď je dieta *nepokojné* a má suchú *horúčku*, dajme mu *Acon. x* vo vode každú hodinu $\frac{1}{2}$ kávovej ližičky; keď je *nepokojné* bez horúčky, dajme *Coffea x*, čo je i vtedy dobre, keď dieta pred tým bolo dostalo harmúňčok alebo makovice piť. Jestli zpozorujeme bo-

lenie uší, dajme *Cham.* x; keď krik dlho trvá, a hlava je horúca, dajme *Bell.* x, jestli mu z úst sliny tečú, dajme *Merc.* x; keď ho zdúje, *China* x alebo *Puls.* x, tieto dva poslednie lieky sú dobré i pri laxovaní; keď je ale *laxsa žľčistá*, daj *Cham.* x; keď kyslo páchne, *Rheum.* x; keď je veľmi tvrdá stolica, *Nux. vom.* x. Jestli dieťa len vtedy sa uspokojí, keď ho na rukách nosia, dajme *Cham.* x.

16. **Nespanlivosti** čili bezsennosti, to jest, keď dieťa nemôže spať, sú podobné príčiny; nekdy leží dieťa hlavou privysoko, alebo mu je veľmi horúco, alebo matka pojedla, popila dač škodlivého. Pri jasnom bdení často pomáha *Coffea* x; keď mu je tvár veľmi červená *Bell.* x; keď je dieťa ospalivé a predsa spať nemôže: *Opium* x; keď ho zdúva a v bruchu má bolasti: *Cham.* x; keď nespanlivosť prijde hneď po odlúčení: *Bell.* x.

17. **Rezák**, to jest keď dieťa nemôže močiť, pravidelne vylieči sa skrze *Acon.* x; keď ale bolast povstala skrze úpad, alebo skrze pritlačenie na telo okolo mechúra: *Arnica* x; keď telo okolo mechúra veľmi bolí: *Puls.* x; keď pri močení dieťa veľmi kričí, a moč vychodí len po kvapkách: *Canth.* x.

18. **Ziabre** čili **hnilina v ústach** dá sa len vnútornými liekmi vyliečiť. Pred tým natierali piercom ružovým, mädom a boraksom, alebo vymývali mokrou šatkou, až z ďasien i jazyka krev tiekla, — to je ukrutnosť a hlúposť, lebo decku veľikú bolast spôsobí, a nemoc nevylieči. Proti tomu dajme *Mercur* x každý deň 4 razy po jednom glgu, tak pokračujme za 3 alebo 4 dni, a za ten čas dieťa obyčajne úplne vyzdravie. Jestli by sa nemoc táto často vracala, dajme tým istým spôsobom *Sulphur* x, a potom čakajme drahný čas na účinok.

19. **Záraz potu** čili ochvat, prechvat (*Verfangen*) povstáva obyčajne skrze prechladnutie na vetre. Okolo jamky srdcovej nadúje sa telo pod rebrami, jako by povetrim bolo naplnené. Dieťa krátko dýcha, bojí sa a časom zasekne mu dych. Hlavní liek je; *Cham.* x každú druhú hodinu jedon glg. Oblahčuje bolast, keď pri tom teplo rukou od hora dolu na bolavom mieste šúchame.

20. **Záduch, ťažké dýchanie, prsné krče.** Novonarodené dieťa často nemôže pravidelne dýchať a obelaseje až na modro v tvári; vtedy dajme hneď *Ipec.* x. Jestli sa nápad opätuje, dajme *Ipec.* x so *Sambucus nigra* x striedave každú $\frac{1}{2}$ hodinu; jestli je telo chladné, ešte k tomu i *Arsen.* x. Celkom také opatrovanie má byť i pri **Millárskom záduchu**, ktorého hlavní znak je, že dieťa od strachu pred nápadom, od nehož i tvár pokrčená býva, vždycky sedí, na-

proti tomu pri *záškrté* vždycky na chrbte leží a zadok hlavy do hlavnice vtíska.

21. **Záškrť** (Angina, Croup) prichádza často neočakávané, a všetko umenie záleží v tom, nemoc zavčas poznať a pomáhať, kým nebezpečné stádium neprišlo. Matka sama nemá nikdy svoje dieťa z očí pustiť, a ona najskorej pozná, kedy sa táto nebezpečná nemoc blíži, a jestli si nasledujúce zkušnosti prečíta a zachová, a dobre vybere z nasledujúcich liekov, tak sama rýchle a istotne odvráti nemoc.

Jestli v meste jesto lekár, nech ho zavolá k nemocnému, ale i dotiaľ, kým lekár prijde, nech bez odkladu vyznačené lieky podáva, lebo tým nezaškodí, ale predpracuje lekárskej pomoci. Kde ale niet lekára v blízkosti, tam nech v mene Božom sama lieči svoje dieťa dľa návođu-tejto knihy, nech si strach nepripúšťa k srdcu, ale nech je presvedčená, že mnoho tisíc detí týmto spôsobom bolo ratované.

Asnaď pečlivej matke i to k uspokojeniu slúžiť môže, že z mnohých detí, ktoré som ja (Lutze) týmto spôsobom liečil, ani jedno mi neumrelo; ba ja bych to držal za nezmeniteľnú radu božiu, keďby pri týchto jednoduchých, prirodzených liekoch nektoré dieťa umrelo; aspoň by každá námítka odpadla, že sme skrze tuhé, popudzujúce a silu odnímajúce lieky smrť zapríčinili alebo aspoň priskorili.

Ešte poznamenat musím, že táto práca (o záškrté) len po náležitom povážení a porade s viac najznamenitejšími lekármi, ktorí každý punkt v nej schválili, do tlaču daná bola.

Lieky sú vo vašich rukách, ó matky! nepremeškajte ani jedno okamženie, — a miláčkovia vaši budú vám ochránení, jestli božia vôľa ináč neusúdila.

Liečenie.

Opravdový blanový záškrť (t. j. kde sa v dýchači blana utvorí a dýchač zatvorí) neprichodí veľmi často, ale obyčajný každý záškrťový nápad držia za taký, avšak pri tom niet nebezpečenstva, keď len udané *homoeopatické lieky* hneď v pravý čas upotrebíme.

Častó však prekvapení bývame o polnoci nápadom opravdivého záškrťu, ktorý o pár hodín stane sa smrteľným, ak primeraných liekov pri ruke nemáme.

Preto mála by každá pečlivá matka doma držať malú truh-

ličku s liekami od záškrtu, tak rečenú *záškrtovú apatéčku* a pri nej túto knihu.

Dostane-li dieťa kašeľ, ktorý tupo zneje, tak nie bez príčiny myslí pečlivá matka na záškrt, lebo jeho hlasateľom býva taký kašeľ, a preto na prekazenie dajme z opatrnosti *Aconit* x (3 zrnčia v pohári dopoly vodou naplnenom), zprvu len jedon glg, a jestli by kašeľ neprestával, každú hodinu jedon i viacráz po jednom glgu.

Menej nebezpečný je *draplavý a chriakavý kašeľ*, ktorý často v zime následkom prechladu pri behaní v snahu povstáva, alebo následkom rozhorúčenia, keď sa hneď za tým ochladíme. Dakedy pripojí sa i vodnatá, zelenkastá, smradlavá laksa. Všetky tieto ne-duhy odstráni *Chamomilla* x vo vode, t. j. 3 alebo 5 zrniec v pohári vody rozpustené a večer i ráno po jednom glgu užívané.

Keď ale dieťa má *zimnicu*, t. j. najprú zimnú triašku a potom horúčku, alebo len horúčku samú, horúce čelo a dlaň, keď je nepokojné atď., vtedy je dobrý *Aconit* x vo vode, večer a ráno, alebo jestli je horúčka veľiká, každú hodinu jedon glg, až kým horúčka nepopustí; i vtedy, keďby už pred tým iný liek sme boli dali. — Keď je kašeľ tupý, alebo i pískavý, strašným zvukom spré-vádzaný, dajme *Hepar sulphuris* x vo vode, večer a ráno (i strie-dave s *Aconitom* x, keď je pri tom horúčka a nepokoj), a chráňme ho od prechladu skrze skopanie v sne.

V takom stave nesmieme dieťa o samote nechať spať, ani v zime mu dať v studenej izbe ležať: ale máme vždy naň pozor dať, lebo nikdy sme nie ubezpečení, že snaď v noci zobudí sa so *záškrtovým kašlom*, kde bez odkladu záškrtové prostriedky dávať treba.

Kto raz slyšal na vlastnie uši záškrtový kašeľ, ten ho viac nezabudne; kto ho ešte neslyšal, nech si zachová nasledujúce znaky: jemu najväčšmi sa podobá *štekanie zachrípnutého psíka*, časom hlasne jako by zvoniac, pískajúc, časom hlboký a prázdny ale chraplavý hlas vydávajúc. To je strašlivý hlas, a kašeľ prichádza strkave. Dech-tahajú deti dlho a ťažko do seba, a vydychujú v odsekoch alebo v jednotlivých drhoch. Mecú sa sem i tam, hrdlo natahujú a hlavu nazadok vypínajú. Toto jim nezbraňujme, lebo v nasledujúcich stádiach mohly by sa zadusiť, ak by jim hlava vysoko ležala. Žilobuch je pri tom, zimničný a moč načervenasť.

Kde sú tieto znaky, tam ešte niet nebezpečenstva, rozpustme hneď 3 alebo 5 zrniec *Aconitu* x v pohári vody a dávajme kaž-

dých 10 alebo 15 minút po jednej kávovej ližičke, za čím obyčajne bolast prestane.

Aconit. len dotedy dávajme každých 15 minút, kým sa nemoc lepšit nezačne, potom len pri každom zhoršení po jednej kávovej ližičke. Vychádzajúci pot je dobrý znak. Jestli dieťa zaspí a je celkom pokojné, vtedy nedávajme nič; v najbližšie ráno ale a na večer z opatrnosti jednu kávoú ližičku z rozpustu 3 zrníc *Hepar sulphuris* x vo vode.

Kde to tak dobre neide, a po *Aconitu* x nenasleduje žiadané polepšenie, tam obyčajne nasleduje

druhé stádium,

v ktorom dieťa žaluje na *pálenie v hrdle*, alebo rukama chytá si hrdlo, ktoré je veľmi citlivé, ba i zapuchnuté a horúce. Často má tuhé nápadý kašľa až do zadusenia, pri tom má zimnicu a smäd. Často zaspí dieťa, ale nenadále zobudí sa s horším nápadom. Dýchanie v samom spaní má úzkostlivé, ťažké, dusivé, a hlavu nazadok vystretú. Vtedy mu netreba hrdlo pavinou obkładať, lebo by ho to škadlilo a nemoc zhoršilo. Nech mu je hlava voľná, ale *nohy v teplom*.

Keď už *Aconit* za 1 alebo 2 hodiny užívalo, a polepšenie nevidet, dajme bez odkladu *Hepar sulphuris* x a *Spongiu* x striedave. Z každého z týchto liekov v osobitnom pohári rozpustme 3 alebo 5 zrníc vo vode, na miešanie vezmime oškrabané husie pero, a hneď z jedného hneď z druhého dávajme každých 10 alebo 15 minút po jednej kávovej ližičke; avšak jaknáhle polepšenie badáme, riedši, to jest len pri zhoršení z toho lieku, ktorý nebol *poslední*.

Len pri *škrofulózných* deťoch, ktoré majú tvrdé zapuchnuté hrčky na hrdle, dajme hneď *Jod* x (3—5 zrníc vo vode) i s *Aconitom* x striedave, každých 10 do 15 minút po jednej kávovej ližičke.

Aby od lieku neprechladilo sa hrdlo, bude dobre pre každý liek mať osobitnú väčšiu ližičku, na ktorú nabere me *horúceho mlieka*, do neho slejeme za ližičku toho lieku a tak nemocnému dáme.

Keď dieťa chce, dajme mu piť koľko len chce *dobre* teplého mlieka s bielym kandisovým alebo obyčajným cukrom, alebo *odvarok z rýže* alebo z *ovsa*.

Jestli ani po týchto liekoch za jednu hodinu nenasleduje polepšenie, tak dajme miesto nich *Brom* x (3 do 5 zrníc vo vode, každých 10 do 15 minút po jednej kávovej ližičke), toto je jedon z najmocnejších liekov vo dvoch posledných stádiách pri záskrte, lebo už sblízuje sa

tretie stádium.

Puls je veľmi malý a rýchly. Dýchanie veľmi úzkostlivé, ne-
kdy pískavé alebo trieskavé, a pri každom dýchnutí veľmi tuho po-
hybuje sa brucho a nie prse. Pri kašli, ktorý je takmer bez hlasu,
prijde silenie k dáveniu. Pri tom sú deti, jako Dr. Hering dobre
poznámenal, už nie červené, ale bledé, a pri zádrhlavom kašli očer-
nejú v tvári, oči strašlive sa jim vydujú, a dieťa v strachu maká
sem i tam rukama.

Keď hneď z predku záskrt homoeopaticky liečený bol, tak
veľmi zriedka alebo nikdy do tohoto stádiuma nemoc neprejde:
avšak keď nás zavolajú k dieťaťu v takomto stave nemocnému, ešte
zpomôcť môže zpomenuť *Brom* x každých 10 do 15 minút po ká-
vovej ližičke daný.

Kdeby dieťa predošlými *nehomoeopatickými* liekmi bolo soslabe-
nené, alebo vôbec kde je už veľmi slabé, dajme mu striedave *Phos-
phor* x a *Brom* x každých 10 do 15 minút, pri polepšení riedšf,
až kým vyzdravenie nasleduje.

Doliečenie.

Keď sa dieťa zo záskrtu vyliečilo, častokrát zostane *slabé*,
proti čomu pomôže *China* x asi za 5 dní večer a ráno po jednom
glgu užívaná.

Kde po kašli zostane *chrípka*, tam pomôže *Hepar sulphuris* x
alebo *Brom* x.

22. Pred **hnačkou** čili **laksou** deti ochránime, keď ich každý
deň *studenou vodou umývať* a jich k prirodzenému poriadku života
viest budeme. Keď je však nemoc už tu, a s ňou je spojené dáve-
nie, dajme užívať *Ipec.* x po každom prehnaní za jednu kávovú li-
žičku. Keď sa dieťa krčí, nohy k bruchu priťahuje, a hnačka je
zelenkastá, jako by posekaná a smrdí za hnilým vajcom: *Cham.* x.
Keď je hnačka jako *voda*, a pritom sú deti slabé a bledé, alebo
vyčivené, i po studenom nápoji: *Arsen.* x. Keď veľmi silí na stō-
licu, a stolica odchádza rýchle a prskavo: *Merc.* x. Keď odchádzajú
nestrovené jedlá: *Antim.* x, i *China* x; jestli je dieťa veľmi slabé,
Puls. x, keď je stolica jako kaša, spojená so štipaním v bruchu,
alebo keď sa dieťa najedlo koláčov, mastných vecí a ovociny. Jestli
nemoc prišla z prechladu, alebo z premeny studenej chvíle a spo-
jená je s bolástou, ktorá po stolici prestane: *Dulc.* x. Keď v lete
v horúcich dňoch navracuje sa s veľkým smädом, alebo po ovocine:
Bry. x, a jestli tento liek len na krátky čas pomáha, dajme *Carb.*

veg. x. Kde stolica kyslo páchne: *Rheum.* x. Pri škrofulózných deťoch s hnačkou zjavujú sa rany alebo rúdlový výsypok: *Sulph.* x; keď dlho trvá: *Calc. carb.* x.

23. **Fráz** je trhanie údami pri malých deťoch, a často do skutočných krčv prechádza. Sám v sebe fráz pri zdravých deťoch je nie nebezpečný, a prestane sám od seba; jestli sú však nápady vždy silnejšie a často sa navracujú, dajme *Cham.* x; jestli ale dieťa už predtým alebo jeho matka harmunčokový čaj pila, dajme mu: *Coffea* x. I *Ignat.* x je časom veľmi prospešná; jestli fráz prišiel od laku: *Opium* x. Pri deťoch veľmi ohnivých: *Nux vom.* x. Jestli od hlíst: *Cina* x alebo *Merc.* x. Jestli fráz prejde do skutočných krčv, tak je hlavný liek *Bell.* x, jestli majú zuby vychádzať: *Calc. carb.* x.

24. **Zuby** pri malých deťoch rastú pravidelne a bez mnohých bolastí, ak sme jich len prirodzene vychovávali a nerozmaznali, a od 3 mesiaca po narodení počnúc každé ráno *studenou vodou umývali*, a každý deň na *čerstvé povetrie* vynášali, hlavu na teplú čiapku nepriučili, ale jich s *holou hlavou* behať nechali. Ale mnohá matka — babka a tetka ináč radí, — a následok toho býva bolasti pri zuboch.

V piatom alebo šiestom mesiaci počnú sa zuby vyvíňovať, čo bez poznania prejde, alebo najviac svrbenie, slinenie, a len málo kedy bolast pôsobí. *Rezať* počínajú sa *zuby* len od ôsmeho do desiateho mesiaca. Jestli sa dreľ (skorej) rezať počnú, to je prenáhlený a zlý zrast, lebo dieťa je ešte veľmi citlivé a dostane fráz, krče atď.

Obyčajne pri rezaní sa zubov dostane dieťa malú hnačku, čo mu dobre pôsobí, a netreba ju stavať; len keďby hnačka príliš mocná bola, tam treba liekmi pomáhať, a mnohé dieťa životom zaplatilo, že mu nepomáhali. Ale decku najprimeranejšie sú lieky homoeopatické, lebo mu nezaškodia, — iné mocné lieky by mu zaškodili mohli. Pri zelenkastej, veľmi smradlavej hnačke najlepší liek je: *Cham.* x každú 3tiu alebo 4tú hodinu $\frac{1}{2}$ kávovej lyžičky; keď veľmi sliny tečú a hnačka je šliamovitá, vodnastá alebo krvavá, a prská: *Merc.* x; pri veľkej slabosti: *China* x; pri kašli a zašliamovaných pršoch: *Puls.* x alebo *Tart. cmet.* x, i *Ipec.* x, túto menovite pri dávení šliamu alebo mlieka. Pri *suchej horúčke*: *Acon.* x každú hodinu $\frac{1}{2}$ kávovej lyžičky. Keď je dieťa *nepokojné* a *sťrháva sa*: *Coffea* x, i tam, kde dieťa už predtým harmunčokový čaj pilo; — pri rozpálenej *horúčke v hlave a dlaniach*: *Bell.*

x alebo i s *Aconitom* x striedave každú hodinu. Keď len silí a neodchádza: *Calc. carb.* x, tiež to isté pri výsypkoch na koži, proti čomu len mocnejšie deti *Sulph.* x dostať môžu.

Aby zuby ľahko vychádzaly, najistejší prostriedok je *materinské mlieko*, preto radím, skorej neodlúčiť, kým dieťaťu prvé zuby nevyšly. Aby malo do čoho kúsať, a tak prerezaniu zuba pomáhať, zavesme mu na hrdlo obrúčku zo slonovej kosti.

Prirodzený poriadok, ako zuby majú vychádzať je tento: najprv 8 predních kusákov, potom prvé črenové, tak 4 očnie, a konečne zadnie črenové zuby. A síce vychádzajú vždy párom, jedon zo spodku, druhý z vrchu. Slovenské matky majú porekadlo, že ktorému decku prvý zub zo spodku vyrastie, to bude vraj rásť do hora, ktorému ale z vrchu, to bude rásť dolu, t. j. do hrobu. Lekári učia, že pravidelne chovanému decku i zuby pravidelne rastú, a odchýlka od toho je znakom, že v chove stala sa chyba.

So zubami mocneje i mozog, i žalúdok, a preto mocnejšie jedlo potrebuje.

25. **Hlísty.** Mnohú nemoc a mnohý neuh pripisujeme hlístam, a pri tom najviac škodia rozličné lieky proti hlístam, ktoré i v Novinách vychvalujú a mnohá matka jich pohotove má. Hlísty má každý človek, a musí jich mať; ktorý človek pravidelne a rozumne žije, ktoré dieťa vyše potreby napchané nebýva, a nedostáva novo-pečený chlieb, ani veľmi masťné veci k jedeniu: to nikdy na hlísty trpeť nebude. Keď dávi dieťa, dajme mu *Ipec.* x; keď koláče alebo masťné veci pojedlo a od toho bolasti má: *Puls.* x alebo *Carb. veg.* x; keď ho dlho laksuje *China* x; keď je zapchané: *Nux vom.* x.

Avšak keď hlísty z neho vychádzajú, brucho je hrubé, a dieťa si veľa rýpe do nosa, daj mu *Cina* x, čo je hlavný liek proti hlístam, a takú nemoc vylicí, v ktorej sa hlíst mnoho naplodilo, takže znepokojujú človeka. Keď je pritom suchá horúčka, dajme najprú *Acon.* x alebo i s *Cinou* x striedave. Keď ani toto nevylicí všetky bolasti od hlíst, dajme pozdejšie *Merc.* x, a jestli ani od tohoto nemoc celkom neprestane, tak *Sulph.* x obyčajne celkovite vylicí. Keď medzi tým nemocný fantaziruje a strháva sa, dajme mu *Bell.* x, v tvrdších prípadoch i *Lachesis* x alebo *Apis* x; ale jesto prípady, kde všetko ukazuje na zapálenie mozgov, a tá bolast predsa len od hlíst pochádza, a jediná dávka *Ciny* x všetko utíši za niekoľko hodín.

Malé hlísty, ktoré v zadnom čreve veľikú svrablavosť pôsobia, odchádzajú od *Nux vom.* x, jestli by pri tom bola i zimnica, s *Aco-*

nitom x striedave. Ktoré dieťa je škrofulózne, tam je dobrý *Merc.* x a *Sulph.* x; a len kde bolast dlho trvá *Calc. carb.* x Ale i proti týmto malým hlístam *Cina* x dobre účinkuje.

Pantlíková hlísta povstáva zo sviňskej uhroviny (v Gemerí hračoviny, to jest v slanine a mäse sviňskom sosbierané hluzy), ale istotne len o tom povedať možno, že jich má, ktorému kusy z nej odišly. Proti nej najlepší liek je *Nux vom.* x, v mnohých prípadoch i *Sulph.* x alebo *Merc.* x, niekdy i *Calc. carb.* x, ale tu sa treba lekára radit.

26. **Suchotiny, vycivenosť, priemen** zjavuje sa len pri tých deťoch, ktoré neužívaly materinského mlieka, ale ťažkými jedlami chované boly, jako je múčka, grízik; hovädzia polievka, mäso atď. Žalúdok malého decka to nestróvi, — jemu je treba mlieko s polovicou vody. Proti samej nemoci pomáha *China* x a *Arsen* x, a keď je brucho veľmi hrubé a tvrdé: *Calc. carb.* x, za 4 dni večer a ráno užívať a potom na účinok za viac mesiacov čakať. A medzi tým pri riedkej hnačke: *Puls.* x, pri zapchaní čriev: *Nux vom.* x, pri zimnici alebo suchej horúčke *Acon.* x.

27. **Padanie pri deťoch.** Už sa mi (Lutze-mu) dvaráz prihodilo, že dieťa následkom padnutia na brucho reč utratilo, ktorá po jednej dávke *Arniky* x (každé 2—4 hodiny jedon glg) navrátila sa. — Isté dieťa, ktoré ináč veselé a bystré bývalo, následkom padnutia premenilo sa celkom, zostalo tichým, do seba zahrúženým, mlčanlivým atď., a pri tom sa na nič nežalovalo, ani neznalo príčinu udať svojej premeny. V takomto stave trvalo asi za 2 roky, keď som ja o tejto príčine slyšal, na ktorú sa rodičia rozpomenuli, i dal som jednu dávku *Arniky* x 4 dni jedno po druhom, a čakal som dva týždne na účinok, a hľa o 2 týždne vrátila sa predošlá veselosť, bystrosť a živosť, a od tých čias sa nepremenila.

Z toho vidno, jak dôležité je, po každom padnutí pozorovať na dieťa, a kde zbadáme, že je modzog strasený alebo iný úd smliažený, dajme hneď *Arniku* x hore udaným spôsobom. Jestli i z vonku povstaly sínky, hrče alebo zapuchliny, krem vňútorného užívania priložme i zvonku šatku vo vode arnikovej zamočenú, a každý deň aspoň dva raży povlažme ranu arnikovou vôdkou.

Skrze to ochránime deti pred mnohými chorobami, pred skrývením kostí atď.

28. **Chorobné kulhanie** (Coxarthroace) povstáva obyčajne bez všetkej vonkajšej príčiny, lebo je to len čiastka škrofulóznej nemoci, a tá ostrá štava shromaždila sa do klubú.

Jaknáhle bolasť a kulhanie sa zjaví, nedovoľme decku sem i tam behať, ale ho núťme ležať vystreto na matraci. Obyčajne je s tým spojená i zimnica a bolasť (i v kolene), a preto dajme najprú *Acon.* x, a jestli bolasť zápríčená bola padnutím, dávajme striedave i *Arniku* x každú 2 alebo 4 hodinu. Jestli sa o krátky čas polepšenie neukáže, dajme *Acon.* x, *Bell.* x, a *Mercur* x. striedave každú 3 alebo 4 hodinu, lebo to sú zvláštne lieky, ktorými som ja (Lutze) podobné nemoci často pod 1 najviac 2 mesiacami celkom vyliečil. Medzi tým treba sa poradiť lekára, aby podľa okolností i iné lieky predpísal, akby tieto neučinkovali.

29. Od **zajikania** treba deti už od prvých rokov odúčať, lebo pozdejšie to ťažko ide. Hrozíť, karhať a biť bol-by najhorší spôsob, a iste by vec ešte horšou urobil. Príčinou zajikania býva často *laknutie*, o čom snad' ani sami rodičia nemajú známosť: preto v mnohých prípadoch jedna dávka *Opium* x celkom zahojí túto zlú obyčaj. I následkom padnutia a udrenia sa počnú deti zajikať sa, a vtedy pomáha *Arnika* x, a jestli by to nebolo dostatočné: *Bell.* x preto, že zajikanie príčinu má v strasenom mozgu a oslabenom stave istých čuvov. Ešte odporúčajú *Platinum* x a *Euphrasium* x. Pri škrofulózných a na ostrú krev trpiacich deťoch pomáha *Sulphur* x alebo *Mercur* x.

Krem vnútorného užívania nech rodič nezamešká cvičiť dieťa v čistom vyslovovaní, a cieľa svojho najrýchlejšie dosiahneme tak, keď každý deň za istý čas dieťa pred seba vezmeme a s najväčšou krotkosťou s ním hovoríme, a nasledovným spôsobom ho cvičíme. Kážme mu pomaly *dnu a von dýchať*, a pri vydychovaní rukama zatlapkať. Keď je v tom už vycvičené, kážme mu pri výduchu jedno alebo dve slová pomaly a zretedne vysloviť, a to opakujme s ním deň po deň — za dlhší čas. Staršiemu kážme pomaly a zretedne čítať, a čo sa nazpamäť naučilo rečniť. Týmto spôsobom od zajikania pod krátkym časom odučíme.

Ktoré má hrubý jazyk, tak že mu pri hovorení klesne, kážme mu, aby prvej než počne hovoriť, koniec jazyka k vyšším zubom priložilo.

30. **Močenie do postele** pri celkom malých dieťkach prekazíť sa nedá, ale už od štvrt roka treba ho priúčať, aby potrebu svoju dalo na známosť, a keď mu rok prešiel, nemalo by žiadno do postele močiť. Kde sa to i pozdejšie deje, a napomínanie nepomáha, tak bude príčina v soslabených svaloch mechúrových, a krivdu ro-

bíme deťom, jestli jich preto bijeme alebo iné pokuty jim nakladáme, lebo ony z toho nemôžu.

Liečenie záleží v tom, že jim večer nedáme piť alebo tekuté jedlo jesť, a v noci jich zobudíme na určitú hodinu, aby potrebu svoju zobudené vykonalo. To dá síce práce, v noci vstávať a rozospaté dieťa budiť: ale keď to pravidelne konáme, o krátky čas dieťa samo navykne vstávať, a postel si čistú zadrží.

Krem toho každý deň umývajme ho čerstvou studenou vodou, zvlášte chrbát a páter, dajme mu prácu na isté hodiny, aspoň behať, aby mu svaly smocnely, k tomu vňútorne nech užíva večer a ráno po jednom glgu za 4 dni jedno za druhým nasledujúce homoeopatické lieky:

Bell. x, keď je dieťa červené v tvári, to ješť krev sa mu tisne do hlavy.

Puls. x, keď je veľmi *bladé*, *plačlivé* a *nechutné*; tento liek zvlášte pri *dievčatách* dobre pôsobí.

China x, keď je veľmi *slabé* snaď po dákej nemoci, alebo po utratení krvi, alebo keď je vycivené.

Cina x, keď má hlísty a často si nos tre, alebo palcom do nosa rýpe.

Sulphur x, keď je dieťa skroflavé alebo keď trpí na výsypok, chrasty, hrčky atď.

V tých istých okolnostiach, keď sú spojené so slabosťou a a vycivenosťou, dobre bude pôsobiť *Calc. carb. x*.

Keď močenie do postele prišlo od *laku*, tak pomôže *Opium x*

Poznam. 1. Pri opísaných nemociah uviedol som homoeopatické lieky preto, že z vlastnej zkušnosti presvedčil som sa o jích dobrom pôsobení. Jestli komu lepšie sa páči allopatická liečba, tomu odporúčame Hufelandov: „Kunst prodlauzení života“, vydaný od Palkoviča, a pre tých čo nemecky znajú: „Ernesta Bocka: Štyry knihy o zdraví.“ — Pre vodnárov, t. j. tých, čo vodou kurujú všetky nomoci, nemáme slovenskú knihu; ale máme nádeju, že priatelia vodnárstva na Slovensku liečbu svoju i tlačou pre obecnstvo vydajú. — Už my pri homoeopatii odporúčame umývanie čerstvou riečnou vodou, jako i pitie čistej studničnej vody: však pomáhanie v nemoci opísať nechávame samým vodnárom. Ľud slovenský vo zvyku má pri malých deťoch jaknáhle zbadajú sekavé dýchanie, čo je znak zapálenia a nepravidelného obehu krvi, že zamočia plienku do studenej vody, vyzmíkajú a obložia bôčky dieťaťu, aby mu klanie prestalo. To je z vodnárskej liečby, ktorá má svoje pravidlá, bez ktorých známosti neradíme púšťať sa do liečenia, aby skrze prechlad nezapríčiniło sa zhoršenie samej nemoci.

2. Homeopatia je slovo grécke a znamená „*podobný ból*“, „*podobnú bolesť*“, to jest aby liek taký vzatý bol, ktorý podobnú bolesť pôsobí, na pr. od chinovej kôry dostane človek zimnicu, preto proti zimnici dávajú chinu. Pán učbár Jozef Holub preložil to slovo na slovenský takto: *Shodoliečba*, že sa liek shoduje s nemocou, čili že znaky samej choroby podobné sú znakom lieku na zdravom človeku, ktorý bol ten liek vo väčšej miere užil. Pospolitý ľud slovenský ale to menuje: *klin klinová kúra*, podľa toho: klin klinom! Je to sice slovo podivné, ale dobre označuje samú homeopatiu, lebo nemoc nemocou zaháňa, tak na pr. lulok čili Belladonna pôsobí pri zdravom človeku bolenie hlavy, barvu červenú a porážku, komu teda bolesť v hlavu je spojená s červenou barvou v tvári, jako by ho porazil malo, tomu dávajú homeopati lulok čili Belladonnu vo veľmi maličkých dávkach. — Ako sa páči, môžeme také meno prijať, ale mne by sa zdalo, že najjednoduchšie ňoude menovať: klinklinová liečba, klinklinový liek, klinklinový lekár alebo zkráteno: klinklinár t. j. homeopat.

§. 37.

Dýchanie a otuženie na čerstvom povetří.

Ako ryba na vodu, tak človek pripútaný je životom svojim na povetrie a bez neho dýchať a živý byť nemôže: preto pri výchove človeka veľký zretel obrátiť máme na čerstvé povetrie. Nazývajú ho *živlom*, a ono je opravdový živel lebo udržuje život, a kde niet povetria, alebo kde niet čistého povetria tam v dakolko okamychoch zadusí sa človek, lebo krev zo srdca do pľúc sa valí, aby tam okysličená t. j. spálením uhlíka zohriata a rozriedená a tak pripravená bola, aby ďalej po tele revať čili tiecť a telo obživovať mohla. Jestli ale skrze dusenie do pľúc za viac okamychov neprijde čisté povetrie, alebo miesto čistého z kyslíka a dusíka záležajúceho, prijde len samý dusík, tam krev sadne sa a človek umre. Preto za pravidlo má slúžiť:

1. Aby sme *vždy zdravé čisté povetrie dýchali*, v ktorom je príslušné množstvo kyslíka, a v ktorom nieto primiešané dymu, prachu, a škodného plynu.

2. Aby sme *na teplotu povetria pozorovali*, a z veľkej zimy do horúcej izby a naopak nevchádzali. Teplota povetria nezávisí vždycky od našej vôle, lebo v akom kraji bydlíme, také povetrie dýchať musíme: ale náhla premena z tepla do chladna predsa je v našej moci, lebo keď v zime z posteli a z teplej chyži ideme von, nemúsime hneď plným hrdlom dýchať mrazivé povetrie do seba, ale šatkou ústa zakryť, alebo najprú aspoň sliny prežreť, trochu chleba

prekúsiť, alebo aspoň glg vody vypiť, aby sa hrdlo, žalúdok i pľúca občerstvili, a tak proti mrazivému povetriu ochránili. Naproti tomu zo studena do horúcej izby rozumný človek odrazu nev kročí, ale chodením v pitvore sa trochu zahreje, lebo mnoho príkladov máme, že keď z tuhej zimy do horúcej izby vkročili a dýchať počali, náhlou porážkou padli.

3. Aby sme *každý deň viac ráz vyšli na čerstvé povetrie a vydýchli si z hlboka*, aby sa celé pľúca naplnili povetrim, lebo v práci obyčajne len čiastka pľúc sa vydúva.

4. Aby sme *rúchom a chybným držaním tela prsá a pľúce nestahovali*, a v dýchaní jím neprekážali, čo sa deje pri ženách tesným rúchom čili živôtikom (midrom), pri žiakoch shrbeným sedením atď.

5. Chráňme sa *od všetkého, čoby krev často a dlhý čas mocne hnalo do prsú*, na pr. od strmého behu, sily prevyšujúcej práce, atď. čoho následok býva rýchle dýchanie a klepanie srdca.

6. Aby sme *pitím vody krev riedili* a tak jej obeh napomáhali.

7. Aby sme *hlavu, hrdlo, prsá, ruky nezakrývali pred vplyvom povetria*, nakoľko to dovoľuje počestnosť, povetrnosť a podnebie, lebo ktoré údy vždy vystavené sú povetriu, tie tak pri vyknú na premenu chvíle, že škodu z toho nepocífa.

8. *Prechádzku na čistom povetrí* každý deň konajme, lebo mnohé príklady dosvedčily, že kto častejšie na čerstvom povetrí pracuje, ten mocný a zdravý býva, menovite ale tí, čo sediaci život vedú, jako učení ľudia a z remeselníkov krajčíri, čižmári, hodinári atď, len skrze to zabezpečiť si môžu dlhý život, že každý deň aspon za jednu celú hodinu na čerstvom povetrí pracujú alebo sa pohybujú.

§. 38.

Voda a kúpanie.

Voda je podstatný živel tela ľudského, lebo takmer dve tretiny tela sú voda, a len pomocou vody tvoria sa i najtvrdšie ústroje telesné, preto nevyhnutne je potrebné, aby sme pili vodu po jedle, zvlášte po takom, ktoré nemá v sebe dost vody. A ponačádz všetky naše jedlá, či zo zelín či zo živočíchov vzaté málo vody obsahujú, preto po každom jedle potrebná je voda. Ona riedi krev a pokrmmé

šťavy, ona rozpúšťa usadlé látky, ona vetry, plyny v tele do seba prijíma, ona vylučuje z tela zpalené a nepotrebné veci, a tak zdravie udržuje. Telo ľudské podobá sa teda hube naplnenej vodou, ktorá sa pohybuje, jedna voda prichádza a spojuje sa s krvou, iná odchádza pľúcami jako dych, kožou jako pot, obličkami jako moč, a nepotrebované látky so sebou odnáša. A jestli dost mnoho vody nepijeme, beh krve musí prekážky cítiť a následok toho musí byť nemoc. Preto nasledujúce pravidlá odporúčame:

1. Chovanca nútiť, aby sa každý deň čerstvou vodou umýval, aspoň tvár, hrdlo, ruky, ramená a prsá, a pozauší si dobre vysušchal, k posilneniu zubov.

2. Aby aspoň raz do týždňa kúpал sa, tak aby celé telo očistené bolo.

3. Aby pri každom umývaní a po každom jedle vygargarizoval čili vypláknul si ústa z čiastky preto, aby hrdlo bolo zabezpečené proti prechladu a chrípke, z čiastky preto, aby zuby v čistote a zdraví udržané byly.

4. Chovancom nedovolme len pre zábavu sa viac razy kúpať cez deň, lebo kúpanie nemá byť zábavou, ale zdravotnou prácou a v letnej pálcivosti ochranou.

5. Pri umývaní len dotedy pomáhajme chovancovi, kým on sám nedostane sily sebe pomáhať, potom ho núťme aby sa sám umýval, utieral, česal, vodu nosil, vodu vylieval, čomu sa on zprvu zpirerať bude: ale na to nedbajme, lež núťme ho, čo hneď i citlive.

6. Pri kúpaní spoločnom deti núťme, aby sa nahé nekúpaly.

7. Konečne aby čistotu, stud a slušnosť zachovaly i pri telesnej potrebe, vyjmúc stav chorobný, kde lekár poriadok ustanovuje, ináče ale všelikú neslušnosť, odkrývanie, a hovorenie o takýchto veciach trestom prekaziť máme, aby z toho pozdejšie nevyvinula sa pohlavná necudnosť.

Poznam. Krásny obyčaj panuje po mnohých domoch slovenských, že matka všetky deti v sobotu večer okúpe a poumýva. Čistota pol zdravia, a kde čistota, tam je i vzdelanosť, i mravnosť. Hospodári a remeselníci mali by svojích sluhov, učňov a pomocníkov tiež pridržiavať na kúpanie a umývanie sa, aby v občerstvenom a od blata umyтом tele i duša sa lepšie cítiť a šlachetnejšími skutkami sa ozdobiť mohla. — Odporúčajú tak rečené *ruské parové kúpele*, (párnice) jaké v Štiavnicí v kvetnej zahrade sa naležajú, kde z kotla ide horúca para do drevenej budy a tam na schodoch parí sa človek, a keď sa už veľmi rozhorúčil, vstúpi do bočnej budy a tam do kade skočí, ktorá je studenou vodou naplnená, alebo stane pod spust vody, tak že ho odrazu celého ochladí

a obmyje, a zas ide do pary, a z pary do studenej vody, až je celkom čistý. Týmto spôsobom mnohí sa vyličili od bolenia údov lámavičných. Hovorí sa že takéto kúpele v Rusku sú pri každom majetnejšom dome, a že každú sobotu sa parí a kúpe celá rodina, a v zime vraj z horúcej pary vybehnú do snehu a tam sa váľajúc ochladia, — čo sa mnohým zdá byť nemožnosťou, ale ja z vlastnej zkušenosti znám, že rozhorúčený v tej pare až túži po ochlade, a keď do ľadovej vody skočí, ešte mu je málo chladná. Medzi tým kto zkusí, pozná.

§. 39.

Rúcho.

Rúcho má trojaký cieľ: zakryť stydlivosť pred očima ľudí, chrániť teplotu vlastniu od chvíle, a okrášliť telo zovnútorne, a tak stud, zdravie a krása sú tri ciele rúcha.

1. Ohľadom na stydlivosť len tvár a ruky majú byť odhalené, ostatné telo zakryté: a preto špatné, je: boso chodiť, zvlášte ale plecia a prsia obnažené mať, ako začasto kroj ženský býva. Malým deťom v lete sa môže dovoliť i boso behať, aby zatvrdly, ale od 5-ho roku jích núťme, v čizmách chodiť, aby privykaly k slušnosti. Kto pre chudobu nenesí čizmy, nech aspoň na sviatky sa obuje a tak k stydlivosti privyká.

2. Ohľadom na zdravie má byť rúcho také, aby v ňom telo zdarne roztnúť, údy pohodlne sa pohybovať, teplota udržať sa a pot vychádzať mohol. Zdarný zrost a pohodlné pohybovanie údov požadujú rúcho priestranné, nie tesné, ktoré by tlačilo, jako sú tesné čizmy, živôtky pri dievčatoch, remene, pracky a tesné golie-re pri chlapcoch, alebo ktoréby prekážalo v hýbaní rukou, nohou, jako sú zle ušitý kabát pri chlapcoch a veľmi široké kamže pri dievčatoch. Teplota požaduje v rozličných častiach roku rozličné rúcho, v lete ľahký, prievetřivý kabát, v zime teplý kožuch, v jaseň a na jar, a v mokrej chvíli súkený kabát, ktorý je ani veľmi horúci, ale i prechladit sa nedá, a pot snadno prepúšťa. Povestný lekár Boerhave povedal: drž si hlavu studeno, nohy tepló, brucho teplootvoreno. Nohy teda majú byť teplo a sucho držané, hlava najviac zimy vydrží, ale predsa prechladne v tuhej zime a v mokrej chvíli, a z prechladu pochádza najviac nemocí. Preto neschvalu-jeme cintlavosť a maznavosť, ktorá ani vetřiku nedá zaviať na cho-vanca, a vychová z neho slabúcha, bládúcha a nedospelca, ktorý i sebe, i iným bude na obtížnosť. Ale nemôžeme celkom schváliť

ani *zatvrdívá nauku* Rousseau-ovú, a nemeckých filantropov (Basedov, Salzman, Caape, Trap:), ktorí otužiť chceli a zatvrdiť telo proti zime tak, že to už presahovalo hranice zdravia, a svojej nauke mnoho detí obetovali. Najlepšie stredniu cestu držať, a chrániť sa i pred horúčosťou, i pred zimou a prechladom, a zatvrdovať telo nie mrznutím, ale poriadnym pracovaním.

3. Ohľadom na krásu má rúcho byť tak ušité, aby sa páčilo i samému, kto ho nosí, i tým kto naň hľadia, a nútiť máme chovanca od malička, aby si čisté rúcho chránil od zababrania, zašpinenia a roztrhania. Lebo ač dopustíme, že mnohý veľmi vtipný muž nedbá na krásu rúcha, a pri tom je i dobrého srdca, i vzdelaný, i mravný: ale výnimky nerobia pravidlo, a viac príkladov máme, že špinaví a na krásu rúcha nedbali ľudia bývali i nevzdelanými a nemravnými; preto za nevyhnutelný požadavok kresťanskej výchovy pokladáme: chovanca nútiť, aby si varoval krásu a čistotu rúcha. Z tej príčiny i po školách menších i väčších učiteľ sám bude v krásnom a čistom rúchu chodiť, a učedníkov každý deň prezerať, a zašpinených, neriadnych atď. na chyby upomínať.

4. Konečne k rúchu pripočítat musíme i *postel*, čili rúcho, ktorým vlastniu teplotu v čas spania udržujeme. Ona má byť dosť dlhá a široká, aby telo v nej pohodlne odpočívať mohlo, ani prímäkká, ani pritvrdá, ani horúca, ani studená. Slovenský ľud obyčajne na zpodok do postele dá slamu, na to perinu, hlavnicu, a duchnou sa prikryva. Lekári to vyhlásili za príliš teplú postel, a pre mladých ľudí radia: na zpodok dať slamenák alebo plstenák (matrac), pod hlavu hlavnicu, a pokrovcom (paplonom) sa prikryvať. Bladí, slabí a chorľaví potrebujú teplejšiu postel, ktorú v zime tehlou alebo zohrievacou sklenicou rozohriať treba. Pokojík čili miesto, kde spíme, má byť čisté, suché, obrátené oblokmi k východu alebo juhu, a každý deň ho treba prevetrit, aby čerstvé povesenie vnišlo. Zvlášte škodné sú také spávalne, kde v susedstve je barina, hnojnica, alebo iné smrad vydávajúce veci, lebo dýchaním ten smrad do seba ťahá človek a tak onemocneť musí. Ale ani taká spávalňa je nedobrá, ktorou vetor prefukuje alebo kde je oblok otvorený, lebo snadno prechladne človek, keď sa zkope, prechladne na črevá, z čoho už mnohé žalúdočné krče povstaly.

Poznam. 1. Zasteradlá, opony a záclony na posteliach preto nemôžu byť dobré, že prekážajú prívaniu čistému poveseniu. Tak i spávanie viac detí v jednej posteli, alebo detí pri starých je nezdravé z mno-

hých príčin, zvlášte preto že starý odberá životný magnetizmus mladému, a nemože s výparom prechádzajú z jedného do druhého. — Nektóri prírodokumatelia hovoria, že je najzdravšie hlavou k severu, nohama k juhu ležať, alebo hlavou k severovýchodu, nohama k juhozápadu obrátený byť v čas spania, za príčinu udávajúc, že zemský magnetizmus v čas spania posilňuje mozgy len vtedy, keď protivné póly na seba účinkujú, a to vraj je len vtedy, keď hlavou k severu, nohama k juhu obrátení sme. Ďalej že slnce i krížom cez zem pôsobí na naše mozgy, a čím ono viac padá pod obzor, tým viac klesajú naše čuy a počínajú driemať, a od 11—12 v noci, keď je slnce najvyššie pod obzorom, i my najtvrdšie spíme. Jako ale z polnoci k ránu sa obrátilo a slnce k východu sa približuje, i čuy naše budia sa a schopnosť dostávajú. Kto ale hlavou na západ leží, tomu večer hlava neoddychne a ráno dákymsi protivným smerom sa zobúda. To je síce tak chatrné, že ho silný a zdravý človek len na tolko pocíti, že keď sa ho ráno zpýtame: jak si spať odpovie; nič som si neoddychnul! t. j. mozgy sa neposilnily. Ale nemocný nemôže zaspáť, a jeho život často od krátkeho sna závisí. To isté hovorí slovenské porekadlo v horných stolicach: „že nemocný si len vtedy oddychnie, keď je hlavou k Tatrám obrátený,“ — uveríme, lebo Tatry sú na severovýchod rozložené, a tak magnetizmus odtiaľ prichádza do našich tiel.

Poznam. 2. Človek má byť vychovaný za samostatného, voľného a svobodného, t. j. takého, ktorý od iných nezávisí, a sám si je dostatočným. Keď túto zásadu na rúcho obrátíme, nasleduje, že každý má umieť, aspoň trochu s ihlou zaobchodiť, a kde sa mu čo roztrhne, to hneď zašit. Neškodí to, mladého človeka ku všelijakým biedam priúčať, a nútiť ho, aby si sám naprával menšie veci, na pr. gombík prišit atď. Videl som sám praktických ľudí, že na cestu do pugilára ku peniazom položili si ihlu s cvernamí, a keď sa jim dač na ceste roztrhlo, hneď zašili. A ponevadž každý do chudoby padnúť môžeme, preto každý sa cvičme; aby sme si i v chudobe pomáhať umeli. Znal som istého rozmazaného pána, ktorý sa ani len obliecť neumel, ale sluha ho obliekal, a keď potom sluhu nemal, čoby ho bol obliekol, od zúfalstva zastrelil sa.

Poznam. 3. Veľmi dôležitá čiastka rúcha sú *čizmy*, (pochádza to slovo od slovesa šit, šijma - šižma, čižma, teda znamená obuv ušitú). Jestli je čižma tesná, alebo zle ušitá, vtedy nohu tlačí a pôsobí otlaky na pälcoch a päťach, ba i vrostnutie nehtov do mäsa. Najpohodlnejšia obuv sú krpce slovenské, a pö strminách ani chodiť nemožno tak rýchlo a bezpečne v čižmách, ako v krpcoch. I Dalmatinci na svojich skalinách nosia krpce, a nie čižmy. No ale jaký kroj, tak sa i Slovák nosí, a výchovoveda i v tomto ohlade dáva pravidlá, jaké čižmy majú byť. Obuv má primeraná byť nohe t. j. aká noha, taká obuv. To síce zachovávajú i čižmári, a merajú nohu, aby na ňu pohodlnú čižmu ušili mohli: ale nie vždy udá sa dobrá čižma, a mladí ľudia nedbajú na to že jim tlačí nohu, len si je na oko úhladná čižma, a tak si zapričinia otlaky. Proti otlakom nepomáha ani vyrezávanie, ani močenie, ale jedine dobrá, po-

hodlná čižma, ktorá nikde netlačí, a tak dá času, aby sama krev zahojila otlak. — Chvalitebný zvyk panuje na Lubjetovej, že i v lete, i v zime, mladí, starí, bohatí, chudobní, chlapi, ženy nosia kapce, ktoré si mnohí sami zhotujú, iní síce kupujú, ale predsa lacnejšiu a pohodlnejšiu obuv majú nežli sú čižmy.

§. 40.

Príbytok a svetlo.

Byt, bydlo, príbytok, bývanie nezávisí v mnohom ohlade od nás, lebo často núta nás okolnosti i v takom kraji bývať, kde sami nechceme. Ale zriadenie samého príbytku, čistota, teplota, svetlo, vrázdnenie čili napúšťanie čistého povetria, a naše zamestknanie predsa len od nás samých závisí, a preto nasledujúce pravidlá klademe:

1. Príbytok má byť suchý, na úslni na východ alebo na juh obrátený, proti vetru zvlášte severnému chrániaci, a zvlášte na čistom povetří postavený.

2. Teplotu v ňom máme miernu udržiavať, aby ani horúce, ani zima nebolo, zvlášte pre deti škodlivé je mrznutie, jako i pre starých a nemocných ľudí.

3. Obloky majú byť dost veľké, aby dostatočné svetlo vnikat mohlo, a vrázdíť t. j. čisté povetrie napúšťať treba.

4. *Svetlo* slnečné je nevyhnutne potrebné k životu, však zo zkušenosti známe, že v mokrej a zachmúrenej chvíli bývame nechutní, mrzutí a ťažkomyslní, naproti tomu za jasného a teplého času sme veselí, bystrí a zdraví. Preto vyvolme si izby na úslň obrátené, vpúšťajme svetlo do izby, a nakoľko možno pohyblivé práce konajme na čerstvom povetří a tam kde je dost svetla slnečného; kde ale sedavé práce v izbe konať musíme, pracujme na takom mieste, kde slnečné svetlo na nás padať bude. Jak škodlivý je nedostatok svetla, vidíme na väzňoch, ktorí v temniciach zavreaní, a na baníkoch, ktorí pod zemou pracujú.

5. Náradie v izbe, kde pracujeme, nech nebude liskavé a hladené (politirované), lebo odrazené svetlo oči kazí;

6. Mesačné svetlo nech nepadá na spiaceho, lebo z toho snadno povstane *mesačnosť*, čili zo sna chodenie, čo je ťažká nemoc.

7. Konečne pre deti vyberme najzdravšiu izbu, kde v spoločnosti dospelých bavíť sa, hrať sa, behať, skákať a svoje pohyby konať budú môcť; v lete ale pripravme jim na dvore priestor pie-

skom vysypaný, kde svoje umelosti zábavne vykonávať budú. Chudobní ľudia pomáhajú si, ako môžu, starí i mladí bydlia v jednej izbe, a jestli sú rodičia i čeliadka mravní, pobožní a poriadni, istotne i deti k tomu navyknú. Boháči obyčaj majú zvláštnu izbu pre deti vyznačiť, kde buďto sami na seba nechane nezdobu tropia, alebo s čeladou sa bavia, a pri tom často k nemravnosti privykajú: toto je zlá obyčaj, a zatracenia hodná, lebo prvá povinnosť rodičov je dietky bohumile vychovať. Jestli teda otec uradnými povinnosťami prinútený je vzdialiť sa od detí, tam aspoň matka má ustavične nad dietkami bedliť, jich zábavy a hry spravovať a vo všetkom svedomite viesť k známosti a mravnosti, a jaknáhle sa otec z povinnosti navráti, má hneď správu prejať nad dietkami, jako to jeho najsvätejšia povinnosť otcovská prikazuje. Zkušenosť zájiste svedčí, že najvýtečnejší mužovia len skrze svojich rodičov k veľkosti duchovnej výchovy boli, tak Augustina vzdelala jeho nábožná matka Monika.

Poznam. Čím studenší kraj, tým viac treba kúriť (česky topiť) a chyžu zohrievať, aby teplota mierna udržaná bola. V tomto ohľade len pred dvoma chybami varovať sa máme, pred zbytočným zohrievaním, a pred nerozumným mrznutím. Jedni radi majú veľmi teplé, ba horúce chyže, a deti svoje tiež v takých držia, čoho následok býva rozmaznanosť, náchylnosť k prechladu, a kožným nemociam, ako sú svrab, chrasty atď. Iní zas buď zo skúposti, buď z chybného náhľadu skúpo kúra, a v studených chyžách bývajú. Pre silných a dospelých ľudí to môže dobre byť, lebo odiati sú teplou odevou, chutne sa najedia, napijú a chutne pracujú, a tak dosť vlastnej teploty majú: ale pre malé deti to nemôže dobre byť, lebo keď len za chvíľu ticho sedia, už premrznú, čo zvlášte v mokrej chvíli platí, a z toho nasleduje slabosť tela a zapozdenie zrastu. Odporúčame teda miernu teplotu, vrázenie izby a nosenie alebo vodenie detí každý deň na čerstvé povetrie, aby zmocnely, a zatvrdily sa proti prechladu. Znal som ľudí, ktorí dlúho žili, a vždy na chladnom pracovali, avšak opatrne sa varovali, i od rozhorúčenia, i od premrznutia.

§. 41.

Práca a odpočinok.

Keď pán Bôh z rája vyhánal Adama, povedal mu: „v potu tváři své chléb svůj jísti budeš,“ a v týchto slovách je obsažený celý život, celá radosť, i všeliké požehnanie človeka. Práca posilňuje telo i ducha, práca nás živí a požehnaním obsypuje, práca

pripravuje nám sladký odpočinok, v ktorom *svoj chlieb* jeme, nie cudzí, a máme to povedomie, že sme ho zaslúžili, ba cítime moc a schopnosť v sebe i budúce vlastnou prácou nadobudnúť si potrebných vecí, aby sme nie len pre seba a svojich mali dosť, ale aj pre iných totiž pre núdzných. Len práca privedie človeka k samostatnosti, mravnosti a duchovnej svobode. A preto veľikú úlohu má výchova, aby naučila chovanca rozumne, opatrne a múdre pracovať, a tieto dve protivy: prácu a odpočinok, z ktorých celý život záleží, do harmonie uvádzať. Lebo kto pracuje nad mier a bez odpočinku, ten si podtína korene života a stáva sa svojim vražedníkom; kto nepracuje a vždy len odpočívať a rozkoše požívať chce, ten upadá v pokušenia duchovné, stáva sa nemravným a konečne zhnusí sa mu všeliká rozkoš a tak stáva sa tiež nevedomky svojim vražedníkom; kto ale nerozumne pracuje a nerozumne odpočíva a rozkoše požíva, ten nedosahuje žiadaného cieľa. Z toho nasleduje, že každý človek potrebuje od mladi priučeným byť ku rozumnej práci a rozumnému odpočinku. Ani boháčov, ani chudobných, ani kráľov, ani poddaných nevynímame zpod tohoto pravidla, každý musí pracovať, chče-li dobrý život viesť, lebo ten Adamovi vydaný príkaz boží na všetch ľuď sa vzťahuje. My o tom nasledujúce pravidlá dávame:

1. Ako človek záleží z tela a ducha, tak i práca i odpočinok majú byť i telesné i duchovné.

2. Podľa veku vyvinuje sa telo i duch; — za mladi je mocnejšie telo, a preto i práca má byť hlavne telesná; — na starosť mocnejší je duch, a tak i práca má byť duchovná. Avšak ako vždy je telo i duch spolu tak musí byť i práca obojaká.

3. Zatracujeme také učenie, že jedna čiastka ľudí je určená len k telesnej druhá len k duchovnej práci lebo telo bez ducha je smrť, a duch bez tela je nie človek; preto my učíme, že každý má i telesne, i duchovne pracovať i odpočívať, aby tak naplnil príkaz boží Adamovi i nám z rája vyhnaným vydaný.

4. Pre malé dieťa až do 5-ho roku *hra* je prácou. A ponevadž prvé roky života sú viac telesné, a duch sa len pomáľy vyvinuje, preto i zamestknania detinské majú byť len telesné, a len pomáľy budiť sa má zvedavosť, samovôľa a snaha. Avšak *každé dieťa už od prírody chce pracovať*, a kde nemá práce dobrej, robí zle, a predsa dačo robí, kým je zdravé. Aknáhle ochorelo či na duchu, či na tele, počína cítiť dlhú chvíľu, unuje sa, mrzí sa a padá i sebe, i jiným na obtížnosť. Menovite duševná choroba pri dieťati

vyvinie sa z nedostatku primeranej rozumnej práce, a chorobu tú nazývame: nechúť, čili mrzutosť a nezbednosť. Nechutný mrzí sa na všetko, zunuje všetko a čo mu rozkážeme, nechutne koná. *Nezbedný* (od zbudnúť, zbydnuť, t. j. zbaviť sa, že sa nedá zbudnúť, čili uspokojiť a odstrániť) tropí všeliké nezdoby, čo mu na myseľ príjde, bez všetkého rozmyslenia, nedbá na prikaz, ani zákaz, a opätne vracia sa k zakázanému skutku. Obe tieto duševné choroby len včasná a rozumná výchova od koreňa vylicití môže, a liek ten záleží v riadnej práci a na čas vymeranom odpočinku.

5. Aké hry a práce má vychovavateľ ukladať, aby i telesne i duchovne cvičil chovanca, to by zbytočné bolo obsérne vypisovať, lebo vtipný najde mnoho spôsobov k tomu, hlúpe mu by ani predpis vtipu nedodal. Len to vôbec za pravidlo klademe: rodič alebo kde miesto rodiča chovateľ prijal povinnosť, má s chovancom obcováť, čo pri svojej práci potrebuje, a čo je možno od chovanca, tomuto dať konať, však už 3 ročné dieťa posluguje, jedno druhé donáša; — v čas oddychu má chovancovi otázky zavdávať, na jeho dotazy odpovedať a spolu s ním sa hrať alebo aspoň hru jeho pozorom sprevádzať. Od 5-ho roku má každodenne aspoň 3—4 hodiny riadna práca vyznačená byť dieťaťu.

6. Na plnenie vyznačených prác má rodič neuprosnou prísnosťou doliehať, lebo na dieťa prichádzajú chvíle nechutné a jestli mu v tých lenivosť prehladíme, tak sme ho zkazili a nestastným učinili na celý život.

7. Aj spanie a odenie patrí do tohoto odseku. Spanie bereme za odpočinok, bdenie za prácu, a síce keď spíme, vtedy odpočívame od všelikej práci, pri zábave ale odpočívame od duchovnej napnutosti. Pri spaní pozorovať máme na mieru a poriadok, t. j. ak dlho a kedy spať. Na prvú otázku pri nemluvniatku odpovedaťi sme, že má spať ako mu príroda žiada, pri dieťati 2—3 ročnom nahávame to tiež na prírodu, ale od 4-ho roku určiť treba 8 hodín na spanie, 16 hodín na prácu a zábavu. Na druhú otázku: kedy má chovanec spať a kedy bedliť, odpovedáme: deň je k práci, noc na spanie určená. Prírodný čas na spanie je od 9-tej hodiny večer do 4-tej hodiny rannej, keď je slnce najnižšie pod obzorom. Pre slabých a chorých potrebné je, aby viac hodín spali, od 8-mej večernej do 5-tej rannej. Avšak keď sme už raz určili chovancovi, koľko hodín a kedy má spať, prísne na tom stojme, aby na určenú hodinu šlo spať a na určenú hodinu vstalo, a zobudíme ho bez

miľosrdenstva, lebo dlh  spávanie vedie k lenivosti a ku zlym myšlienkam.

Poznam. 1. Chovateľ i na to pozor má dať, ako dieťa leží. Lekári radia, aby človek prv  sen spal na pravom boku, teda na tej strane tela, kde sú pľuca, aby obeh krvi cez srdco bol voľn  a snadn . Kto hned prv  sen sp  na ľavom boku a srdce mu nemôže dost voľne biť, ten často sa strháva zo sna. Keď za mlad  pozorujeme na dieťa a ukladáme ho na prav  bok, ono k tomu privykne a samo si tak ľhať bude. Nektori spávajú na chr bte, a jestli pri tom hlavu majú hlboko v hlavniciach zamoren  a hrdlo nahnut , tak nemôže im voľne krev behať z hlavy do srdca, a z toho z seku krvi mávajú strašn  sny a jin  boľasti, že sa jim zdá, jakoby jich dačo dl vilo, a to zavadalo pôvod povere o Vlkodlakoch a Kikimor ch. Ak náhle slyšíme dieťa zo sna stukať, stonať, alebo volať, obr tme ho na prav  bok a keď krev dostane voľn  beh, prestanú i boľasti, i strašn  sny.

Ešte na jedno pozorovat m  rodič, aby dieťa v spaní nedržalo si ruky na hanbliv ch čiastkach tela, a neupadlo do seb przn , čo pri dietkach zdravých a prácou cez deň unavených velmi zriedka prichádza, ale aby neprišlo, rodič pozorovat m . Lebo kde sa to zjaví, tam ťažko uť ratovat od telesnej, i duševnej záhuby takého chovanca.

Poznam. 2. Zo stredovekého kl storn ho vychov vania zostala ať podnes t  thybn  mienka, že ml deť vedám posv ten  nemá byť zamestkn van  telesnými prácami, ani ml deť k robotn mu stavu prin leťaj ca nemá krem sviatku duchovným cvie n m moren  byť. Tuto chybu napr va terajší vek, ale zas len chybne, lebo miest  telesnej práce uviedol len telocvik pre krásu a ohebnosť tela, v Prusku pre cvik vojensky, to ale čo Hospodin Adamovi reknul: „v potu tvári sv  chleb *svuj* jisti budeš,“ obrátili na tak to smysel: „v potu tvári sv  chleb *cudzí* jisti budeš,“ — to jest prácu učinili namáhavou hrou, a neužitocn m, často škodnym napínaním s l, kde sa síce vypotia, ale pokrm nevyn ta z matky zeme,   za ten čas musia jin  pripravovat pre nich chlieb, a tak jedia chlieb nesvoj, ale cudzí. Nezatracujem ja kr sn  telocvik, ani vojensk  cvie nie mládeže, keď že uť krestanstvo bez vraťedn ch vojen byť nemôže: ale za chybu vyhlasujem to, ťc ml deť vedám ur en  necvi ia aspoň v štep rstve, zahradn ctve, v el rstve a nektorých hospodárskych prácach, ktoré krem toho kaťd  učení človek r d koná a na starosť sa do nich dáva. Pre  by kaťd  ťiak nemohol kaťd  deň jednu hodinu v týchto prácach cvie en  byť? rozumie sa podľa okolnosti a času, na jar sad ť, štepiť, okop vat za jedná hodinu cez deň, v lete pleť, polievať, v jaseň obrať ovocinu a ukladať na zimu, v zime chrániť štepy od mrazu a zajacov a dozerať krmenie dobytku atď. Pre oby nemohol kaťd  naučiť sa i nektor m ručným prácam, alebo aspoň z názoru poznať rozli n  remeslá? — A na opak, pre oby roľnik mládenec aspoň v zime nemohol kaťd  večer poslúchať prednášku a  i ať kniťku? pre oby remeselnícka ml deť kaťd  večer za jednu hodinku nemohla cvie en  byť predn šan m,  itan m, rozhovorom o duchovných a

občanských známostiach, aby z hmotárstva svojho na úslh duchovnú vyvedená bola. Chvalitebný príklad dali Švajciari, že ku každej škole pripojili pole, ktoré žiactvo vlastnými rukami obrába a chudobných z toho chová. Dobré povedal náš Štefan Daxner v Ratkovej: že pracovitost slovenského ľudu tvorí veľký kapitál, lebo pracovitý ľud „v potu tváří své“ — jedáva „chléb svůj,“ — a skrze to vytrvalost dostáva, že i v nehodách vytrvá a svojich podmaniteľov prežije. Naproti tomu ľud lenivý zahynúť musí, — národ ale taký, ktorý mečom nutí jiné národy, aby za neho pracovali, že on len panovať a požívať chce, musí zahynúť podľa prirodzených zákonov; lebo panovitost vedie k rozkošiam, rozkoše k telesnej i duchovnej slabosti, slabost k lenivosti a ukrútnosti, a ukrútného lenivca a slabúcha netreba ani premáhať, on sám skyдне sa do záhuby skrze svoju nemravnosť.

§. 42.

Panovanie nad svojim telom.

Panovanie nad svojim telom patrí do výchovy telesnej, ačkoliev ten, kto panovať má, je duch: ale duch len pozdejšie príjde k čistej známosti a presvedčenosti, keď už telo dorostlo a zvyk prešiel do druhej prírody, preto potrebné je, aby sme dieťa hned od malička nútili panovať nad svojim telom. Panovanie toto vzťahuje sa nie len na pohyby jednotlivých údov, ale i na žiadosti, túžby, reč, a celé konanie. Toho príčina je dvojaká: predne tá, aby dieťa učilo sa pozor dať na všetko, vyhýbať nebezpečenstvu a samo si pomáhať v neresti; podruhé tá, aby od mladi privyklo, pri každom skutku najprú sa rozumu poradiť a svedomia, a len potom konať. Lebo kto nezná rozumu užívať, ani svedomia, podobá sa slepému v chodení, a pri každom kroku čelom buchne do prekážky, a po skutku lutovať je už pozde, lebo čo sa stalo, to sa neodstane, a múdry pred skutkom rozvažuje vec. Proti tomu hrešia tí rodičia, ktorí deti svoje maznajú a z marnej pýchy v záhalke vychovávajú; ale i tí prestupujú toto pravidlo, ktorí telesnou prácou mládež nad mier obťažujú a nebudia v nich ducha, aby z každého skutku, citu a slova rozumný vývod dať mohli. K tomuto panovaniu prináleží, čistota, miernost, a premáhanie žiadosti, trpelivost a vytrvalost v práci, panovanie nad pohlavným púdom, a pohyby tela tak pri hre a telocviku, jako i pri telesných prácach.

§. 43.

Čistota.

1. Čistota je zovnútorý znak samého ducha, lebo v nečistom tele iste i duša nečistá býva, a toho za vzdelaného a mravného pokladať nemôžeme, kto okolo seba hnus a brid' trpieť môže. Po všetky časy a u všetkých národov čistota chodila rovným krokom so vzdelanosťou, a podľa toho ako národ dvíhal sa alebo klesal v mravnosti a osvete, tak i jeho čistota dvíhala sa alebo klesala. A preto prísne máme na tom stáť, aby dieťa k čistote privykalo. Ješto síce pády, že i na oko čistotní ľudia boli v duchu zkaženými, tak ako i v zlatej nádobe jedovatý nápoj byť môže ale jako zo zlého užívania neslušno zatracovať dobrú vec, tak ani pre nadužívania čistoty neboloby opatrne zanedbávať túto cnosť pri mládeži, lebo dobrota, jako cieľ výchovy, obsahuje v sebe i krásu a jej podstatnú čiastku čistotu, a zajiste nikto si nebude predstavovať vzor dokonalého krestana v špinách a nečistote.

O čistote tela hovorili sme pri kúpaní, umývaní a kráse rúcha, teraz ešte o česaní strihaní vlasov a nehtov, o čistote a poriadku príbytku, a iných menších sekréciách prehovoríme.

Česanie a strihanie vlasov mení sa podľa kroja a zvykov tej spoločnosti, pre ktorú dieťa chováme. Výchovoveda len to za pravidlo dať môže, aby i pri týchto prácach krásocit a vkus budený bol, a nakoľko možno, aby tú prácu sám chovanec bez pomoci jiných konať sa naučil.

Strihanie nehtov je síce maličkosť, ale čistotní ľudia i to majú na zreteli a každý týdeň v určitý deň si obstrihávajú, o čom nektorí hovoria, či z pôverčivosti, neznám že kto si každý piatok nehty strihá, býva bezpečný pred chrastavením hlavy, čo snad len tým cieľom býva rečeno, aby púdom zdravotným nútený bol chovanec na určitý čas i tuto chatrnú prácu konať, a nezabudnul sa dakde v spoločnosti nehty obhryzať.

Poriadok a čistota príbytku patrí bez otázky ku vzdelanosti, ale má i užitok a bystrenie ducha za cieľ, lebo kto každý den čistí a usporaduje svoje veci a svoj byt, ten pozoruje na každú svoju vec, a nepotrátí tak snadno ani chatrné veci, a pri tom i v mravných činoch bude poriadnym, rozvažitým, čistotným a mravným. Neporiadok domácích vecí a rúcha pokladajú nektorí zá znak veľ-

kého ducha čili ženiálnosti, preto že niektorí povestní ľudia v takom neporiadku vyrastli: ale to je blud, lebo v čistote a poriadku ešte viac veľkých ľudí vyrastlo, a tamta neporiadna ženiálnosť ukazuje leň na rozorvanosť ducha, teda na chybnú výchovu. Menovite pri dievčatách na túto čistotu v poriadku prísne dozerat máme, po prvé preto, že dievča je mdlejšie a náchylnejšie k zabudlivosti, podruhé preto, že ono je určené pre domácnosť a ťažkú prácu vychovávať deti.

K menším sekréciám prináleží pluvanie, chriakanie, kašlanie, vyplákanie úst, čistenie nosa a jiné potreby. Vôbec všetky tieto nemajú sa diať v spoločnosti jiných, a vytrvalé nútenie chovanca, i v týchto zovnútorých veciach osvojiť si svedčný zvyk spoločenský, patrí k dobrej výchove. Plákanie si čili gargarizovanie hrdla a čistenie zubov má i zdravotný cieľ, lebo chráni od prechladu a smrdenia z úst. Kašlanie závisí v mnohom ohlade od samého človeka, a kto dusí v sebe kašeľ, ten sa rýchlejšie od neho vylieči, lebo nedráždi pľúca. Zvlášte kašlanie v škole pri vyučovaní nemá sa trpieť, lebo prekáža pozornosti jiných, a zkušenosť dosvedčila, že ktorý učiteľ prísne zakázal kašľať v škole a zákaz i trestom dôsledne zadržal v platnosti, tam žiaci nekašľú. Na tieto maličkosti malý zretel sa obracia pri výchove obecného ľudu a vo verejných školách, ale práve toto ich tak očividne delí od vzdelaného sveta, a smiešnym činí, ba jakosi umenšuje zovnútornú cenu jích mravnosti. A náležite vec povážac, nestálo by to tak mnoho namáhania i túto zovnútornú úhladnosť zaštepíť do ľudu.

Poznam. Vo sviatočnom rúchu krásny je obecný ľud, krásny každý jednotlivec, aspoň podľa možnosti. Že v práci nemôže tak krásny byť, uznávame: ale i pri práci pozorný človek istú mieru čistoty a úhladnosti zachová, a k tomu ho treba priúčať. Odpustiť ale nemôžeme nedbalosť v ruchu, strapatosť a jiné nešváry a menovite žiaka neumytého, zababraného uctiť nemožno.

§. 44.

Miernosť a premáhanie žiadostí.

Miernosť a premáhanie žiadostí znamená to isté, lebo kto rozumom premáha svoje žiadosti a podľa najlepšieho presvedčenia zachováva mieru v jedení a pití, v smiechu a žartoch, v radošti, i boľasti, v hneve i priateľstve, v láske i nenávisti, v slovách i skutkoch, ten je dobrý. To nazývajú latinsky temperancia jakoby

otupovanie žiadostí, a skutočne žiadosti sú len vtedy zlé, keď prekračujú hranice spravodlnosti, slušnosti a rozumu, a v tom ohľade výchova má od málička bedliť na tom, aby odberala ostrie všelikým žiadostiam, a naučila chovanca žiadosti v sebe udúšať, a podľa zákonov rozumu a svedomia spravovať, lebo len tak bude panovať nad sebou samým. Priatelia surovej prirodzenosti proti tomu vria; že tak vychováme *pokrytcov* t. j. nedobrych ľudí. My odpovedáme: pokrytec je ten, kto nemá dobré presvedčenie a k tomu svoje zlé úmysly prikrýva pláštom dobroty. Ale opatrnosť, ktorú svoju dobrotu nedá vykoristiť bezbožníkom, a panovanie nad sebou, ktoré duchom premáha telesné žiadosti, patrí medzi najkrajšie ctnosti kresťana. — Z tej príčiny treba krotiť pažravosť a lakotnosť detí, aby nejedly, nepily to, čo nepoznajú, ani od kohokolvek pokrm nebraly, ani čo oku a ústam ľahodí bez rozvahy nechvátaly, ani urputne nežiadaly, tak tiež aby po horúcom jedle studenú vodu hneď nepily, ani v rozhorúčenom stave po hre a tanči studenú vodu nelokaly. Ba do prosta zakázať jim jedlo, ktoré až s trasením hltajú, a nahovárať jich k tomu, aby aspoň dakedy hrđinsky sa odrekly žiadaného jedla, alebo z milosrdenstva darovali ho v almužnu biednemu. Pri dorastajúcej mládeži mali by sme zakladať spolky striezlivosti, aby sami sa varovali od opilstva, a svojim rozumom rozvažovali, čo jim k zdraviu smeruje. Zákaz starších u nich tolko neplatí, jako vlastné presvedčenie a súd svojich druhov. Krotiť treba i zvedavosť detí, aby rozumu poddaná bola. Nekedy i prosbu jim treba odopreť s tým krátkym osvedčením: ty nemusíš všetko mať. Peniaze jim sveriť, kým rozvahy nemajú, uvádza jich v pokušenie, a mnohé príklady dosvedčujú, že sa pri takej probe viac naučilo márne, nežli rozumne hospodáriť. Konečne nútiť jich treba, aby i nad svojou ospalivosťou panovali, i nad každým pohybom tela, lebo len ten môže byť dobrý, ktorý duchom nad sebou panuje.

§. 45.

Trpelivosť a vytrvalosť v práci.

Trpelivosť je moc ducha, nepríjemnosti a bolasti bez reptania snášať. Dokiaľ je ona len trpná, to jest že trpí, čo sa premeniť nedá, nazýva sa odhodlanosť a oddanosť do vôle božej: ak náhle však do činnosti prechodí a pomoc hľadá proti svojim nepríjemnostiam, vtedy nazýva sa *čaka* (poshovenie), keď čaká jako sa

vec vyvinie, aby mohla rozumne proti činiť, alebo *vytrvalosť*, keď s namáhaním chce prekonať odpor. Všetky tieto cnosti sú potrebné človeku, a bez nich dobrého človeka si ani myslieť nemožno. Menovite vytrvalosť v práci je nevyhnutne potrebná k tomu, aby človek bol pokojný a šťastný. Čaka pomáha slabosti ľudskej snášať a od prenáhleného súdu a prchlivosti varuje. Oddanosť pak do vôle božej patrí k velebným ľahom kresťana.

Všetky tieto cnosti nadobudne si človek len skrze zvyk a potrebuje k nim zdravé, silné a otúžené telo, aby rozumne snášal studeno i horko, hlad i smäd, núdzu i nedostatok a pri tom zachoval ducha veselého. Tým cieľom nútiť máme deti už počnúc od 6-ho roku, aby vymeranú prácu svedomite dokončili, — ovšem že tá práca má byť jich veku a silám primeraná. Otuzujeme telo tak, keď púšťame deti na čerstvé povetrie, do blata, do dažďa, do vetra, do snehu, a to nie len pre zábavu, alebo zo samopaše, ale i z povinnosti, nach zavčasu privykajú, k čomu jich vek pozdejšie nútiť bude. Pri každom zjajknutí nemáme jich hneď ľutovať však podľa porekadla „kto sa neudre, ten sa neuhne,“ — nech pozorujú na seba. Šem patrí i cestovanie na pešo, spávanie na tvrdom slamenáku, budenie zo sna atď. Avšak schváliť nemôžeme prepíate náradie nektórych chovopiscov, ktorí i v zime radili kúpať sa v rieke, alebo dlhé cesty bošo konať, lebo nechceme človeka odrviť, ale otužiť. Konečne k otuženosti patrí i smiech, plač a zívanie, menovite v spoločnosti, lebo i nad týmito telesnými výjavmi duch panovať má.

Proti trpelivosti nektorí hlásatelia svobody namietajú, že ona nesúhlasí s určením a hodnosťou človeka, lebo vraj človek je určený k volnosti, a trpelivosť snižuje ho k oslovskej necitlivosti, preto oni trpelivosť oslovskou cnosťou nazývajú. Na to my odpovedáme, že človek je len vtedy svobodný, keď rozumom panuje nad sebou, a rozum svoj poddáva vôli božej, lebo „blahoslavení tší, oni dedictví obdrží na zemi.“ A žiadan nestal sa veľkým a slávnym človekom bez trpelivosti a vytrvalosti v práci.

§. 46.

Panovanie nad pohlavným pudom.

Stydливость je anjel strážca s plamenným mečom na bránach svätého rája: kým on stráži, dotiaľ cíti sa človek byť obrazom

božím, cíti sa byť nevinným a spokojným. Ak náhle ten strážca zmizne, zjaví sa nepokoj, strach a zlé svedomie. Preto u všetkých národov tak veľká váha kladená býva na zachovanie studu, zvlášte ale kresťanstvo klade ho za podmienku dobroty. Jeho protiva je *nestydatosť*, ktorá sa zjavuje v slovách a skutkoch, ale koreň obidvoch leží v srdci neveriacom, zkaženom a hriešnymi predstavami a citmi naplnenom. A kde sa necudná reč objaví, tam nasledovať bude i necudný skutok, lebo reč je predbehúň skutku. Nektóri sa pretvarujú a na slová svoje pozor dajú, tak že od nich nikdy necudné slovo neslyšať, ale v srdci ohavné žiadosti, jako jedovaté hady, chovajú. To všetko kazí človeka a je následkom nevery a zlej výchovy.

Dobrá výchova odstraňuje všetky možné príčiny, ktoré by stud zapúdiť mohli, ale posiaľ nemá istotného prostriedku proti tajným pokušeniam. Avšak skúsenosť dosvedčila, že telesne i duchovne čistotný zdravý a prácami otužený chovanec neprichádza tak ľahko na nečisté myšlienky, ba že čistota je mocná ochraniteľkyňa proti všetkej nákaze, najlepšie ale pôsobí viera a horlenie za vznesené vidiny, lebo povznáša myseľ k Bohu, a naučí chovanca, aby panoval nad svojimi žiadosťami, a tak i nad pohlavným púdom. Prirodzená výchova tam sa končí, kde človek k dospelosti prichádza, a práve vtedy i tento púd sa vyvinuje, a chovanec už z výchovy prechádza do stavu samostatnosti, kde nie chovateľ, ani rodič, ale cirkev, štát, a škola božia ho spravovať počínajú. Výchova len dotedy kým dospeje, má ho zachovať nepoškvrneného od sveta, a to dosiahnuť môže len rozumným vedením, dobrým príkladom a prísnou káznou, čili nútením k práci, čistote a poriadku. Menovite pozorovať má rodič a chovateľ, aby sa nezjavila nemoc, ktorú seba-prznením (onania) nazývajú, lebo z nej pochádzajú suchotiny, tuposť mysle, blbosť, ba i zbláznenie a prívčasná smrť. Príčinu zavádzajú k tomu necudné pestúnky, dráždivé pohyby tela a zlý príklad súdruhov. Liek proti tomu je pri malých deťoch brezový prút, pri starších rozumné napomenutie, nútenie k práci telesnej, časté kúpanie v studenej vode, zákaz korenistých a rozpalujúcich pokrmov, a najviac pilný pozor chovateľov, ktorý večer pred líhaním telesnou prácou unaví chovanca, v noci i vodne naň pozor dá, a v čas ráno bez milosrdenstva ho zdurí z postele a hneď do práci nutí. Ináče s lekárom poradiť sa treba.

Detinské hry.

Hra je príjemné pohybovanie tela a zábavné pôsobenie ducha. Skrže hru dáva dieťa na javo svoju prvú samočinnosť, a preto hra detinská je znakom zdravia a pravidelného vyvinovania, nechť pak ku hre je prvým znakom nemoci. Výchova klade veľikú váhu na túto stránku detinského života, lebo jedine skrže hru pôsobiť môže na dušu, a tu platí to staré porekadlo „skrže hru sa učíme“, latinsky: ludendo discimus. A síce učime sa pohybovať telom a pripravovať ho k práci, pozorovať smyslami, chápať myslou, hovoriť jazykom, dovŕtiť sa a myšlienky v skutok uvádzať, ano i prvé základy mravnosti a dobroty už pri detinských hrách zakladané bývajú.

Čo výchova pri týchto hrách konať má, to obsaženo je v nasledujúcich troch pravidlách: a) Kým dieťa hrou svojou sebe a jiným neškodí, nemiešaj sa do jeho hry, nekaz mu dobrú vôľu, nech panuje nad svojimi hračkami, jako Adam v ráji: ale pritom pozoruj naň, a teš sa i ty z jeho nevinných výmyslov; b.) Aknáhle však hra jeho zlý smer vzala, zakroč ty jako sudca s neodvolateľným zákazom, a uveď hru do dobrého smeru; c.) Jako pán Bôh prihotovil Adamovi ráj, tak i ty prihotuj svojmu chovancovi hračky, a časom sám hrajúc sa s ním, ukáž mu krásne a poučné zábavy. Toto sú tri zlaté pravidlá, ktoré cez celú výchovu od nemlúvnictva až po vek mládenecký zachovávať treba.

O jednotlivých spôsoboch hrania činíme nasledujúce poznamy:

1. Nemlúvniatko hrá sa len telesne, lebo duch jeho je ešte nevyvinutý, avšak už v tých telesných pohyboch zjavuje svojho ducha. Ono raduje sa všemu, čo vidí, slyší, maká, a že údami svojimi pohybovať môže. Ono žije ešte len pre seba, preto nenalezá žiadnej zábavy v spoločnosti, ba i najbližšie osoby: matku, peštúnku, považuje len jako predmety a nasleduje jich pohyby, a na všetko pozoruje. A tu platí sväté pravidlo: neprekážajme mu v jeho tichom pozorovaní, nešteklieme, nedrážme ho! V tomto stave vyvinujú sa jeho prvé schopnosti: chytanie, makanie, smysly, sedenie, šmíkanie, stávanie, chodenie a mluvenie.

Chytanie a makanie napomáhajme tým, že mu naháme ruky voľné, nezavité do povojníka, a že mu podáme potrebné hračky, ktoré chytat, makat môže bez vlastnej škody. Meuovite hmat je

velmi dôležitý smysel, lebo ním doplňuje názory zrakové, t. j. čo videlo, len skrze hmat pozná, čo je to, jaké je to. K tomu cieľu netreba malovaných koafkov a malovaných bábok, ktoré by obližovalo a z nich škodlivú farbu preglgovalo, ale jaký kolvek kúštek, dreva, z ktorého pozná tvrdosť, mäkkošť, teplotu, studenosť, drsnosť, hladkosť, okrúhlosť, hranatosť atď. A ponevadž ono ešte len jednotlivé veci môže chápať, nedávajme mu odrazu mnoho vecí do ruky, ale jednu, dve, čo mu zaškodiť nemôže, lebo ak mu mnohoraké veci dáme, zunuje jich. A ponevadž ono prirodzeným púdom púdené všetko do úst nesie, a to mu časom škodiť bude: preto za každým odtiahnime mu ruku od úst, nech len to do úst kladie, čo mu my dovolíme.

Smysly: zrak, sluch, pácha sa len pomaly vyvinujú, a vzdialené predmety poznávajú, a ponevadž takýchto predmetov všadial dosť je okolo dieťaťa, to nechajme na prírodu, len jako už bolo pripomenuto, zrak nekazme tuhým svetlom, ani dvojitym svetlom (na pr. medzi dvoma oblokama) nezavďajme príčinu ku škulavosti; ani sluch neotupme krikom, ani páchu tuhými vonidlami.

Sedenie a šmíkanie prichádza samo od seba vtedy, keď už dieťa dosť sily má, — skorej ho k tomu nútiť istotne škodí slabému telu. Ustavičné nosenie na rukách oslabuje telo, činí na duchu bojazlivým a priúča vo všetkom spoliehať sa na iného. Nechajme dieťa sedieť, i šmíkať sa, jako sa mu páči, že sa pri tom udre, to mu neškodí, však sa naučí pozorovať na seba. Nektorí tú chybnú mienku majú, že skrze šmíkanie opozdí sa dieťa v chodení: ale zkušenosť iné dosvedčuje, že totiž dieťa dotedy nevládze stáť na nohách, dokiaľ mu svaly nezmocnely, jaknáhle cíti silu v sebe, hneď stáva a cvičí sa v chodení. Šmíkať ale vládze i skorej, a v šmíkačích pohyboch mnohú zábavu nalezá.

Chodenie znamená pohybovanie celého tela, v ktorom ustavične padá a proti pádu nohy podkladá. Obyčajne malé dieťa, keď prvý raz počne behať, vtedy sa behom pustí t. j. ztratenú rovnováhu hľadá podkladaním nôh. Mnohý rodič býva zarmútený, keď mu dieťa pozde počína chodiť. Jestli je snáď nemoc na príčine, nech sa opýta zkuseného lekára. Ale pred časom t. j. kým svaly nezmocnejú, nenúťme dieťa k chodeniu: však ono samo bude sa k tomu brať, keď bude cítiť silu v sebe. Zdravé deti obyčajne na konci prvého roku počnú behať; silné však s veľkým driekom deti pozdejšie dajú sa do chodenia, nežli menej silné a štíhleho ľahkého tela deti.

Chodenie napomáhajú vodením za ruku, podpazušnými remeňami a stojanom čili stolcom na kolieskach. Vodenie za ruku, jako prirodzené, dopúšťame, len pozorovať treba, aby tu tým ťahaním ruky pleco krivé nenarostlo. Ostatné pomôcky sú neprirodzené. Pre mdlé a maznavé deti odporúčajú lekári, aby sme jich v lete na piesok posadili, tam vraj naleznú zábavu, a skrze teplotu z piesku, a snáď i jedením piesku zmocnejú a skorej počnú behať.

Mluvenie činí priechod zo stavu nemluvníctva do detinstva, lebo dieťa už deje t. j. povedá, hovorí, mluví, a koná. Ale práve tento priechod je dlhý a potrebuje zvláštnej opatery, aby sa dieťa dobre mluviť a vyslovovať naučilo, a tak ten veľký dar boží, ktorým nás nad nemé zvieratá povýšiť ráčil otec nebeský, v úplnej miere si osvojilo. Prvé slovo, ktoré dieťa vysloví, je pre neho tak veľiká výhra, jako keď vojenský vodca bitku vyhrá: a pre rodičov je to triumf slávy a radosť nebeská, že jich miláčok nosí obraz boží na sebe. Komu by sa to prepiatym zdalo, nech si predstaví zármutok rodičov, keď zbadajú, že majú dieťa hluchonemé! Prvé mluvenie právom klademe medzi hru, lebo i toto len napodobnením hlasu slyšaného sa deje, a ku ktorému dieťaťu málo hovoria, i ono málo hovoriť bude; ku ktorému pak nechutne a zlobive sa prihovárajú, i mluvenie jeho musí byť zlobivé, jako býva pri nešťastných sirotách, ktoré otca a matky nemajú. — Nech teda rodič pokladá si za povinnosť hrať sa so svojim deťkom, a skrze hru naučiť ho čiste vyslovovať jednotlivé slová, lebo „len tá reč je sladká, čo učila matka.“ Chybne pak robia tí, čo túto svätú povinnosť svalujú na platené nájomnice a pestúnky, lebo mnoho príkladov máme, že od takýchto nájomníc naučilo sa dieťa zajikave hovoriť, alebo práve slová chybné vyslovovať, b miesto p, d miesto t atď. čo potom ťažko padá odúčať. Pri mluvení i spev osladzuje hru, a hlasy lúbezné v prvom roku slyšané nevedomky budia cit krásy, milosrdenstva a nábožnosti.

2. *Dieta*, jaknáhle počalo diať t. j. povedať, hovoriť, hľadá spoločnosť, aby malo komu svoje city a myšlienky sdelovať, a to je znakom toho, že sa už myseľ a cit po istý stupeň vyvinula. Tu platí to slovo božie: „není dobre býti človeku samotnému,“ a preto dajme decku spoločnosť a síce spoločnosť jemu rovnú, teda detinskú, nad ktorou stráž drží sám chovateľ pomáhajúc, zakazujúc a usporadujúc. Priechod tento zo samobytu do spoločenského života ide po veľmi malých stupňoch, a preto malým deťom len málo spoločníkov. Prirodzená spoločnosť je rodina, sestry, bratia,

vekom málo rozdielni, otec, matka jako laskaví strážcovia, čeliadka, jako laskaví pomocníci. Tichú a nábožnú domácnosť žiaden strojený ústav nahradiť nemôže. Zle teda robia tí rodičia, ktorí túto sladkú povinnosť nekonajú, za vážnymi prácami alebo kratochvľami utekajú, a najväčší poklad svoj plateným nájomníkom sverujú. Však i sám otec nebeský neodďialil sa od prvých ľudí v ráji, ale s nimi obcoval, prikazujúc, a zakazujúc, z čoho by si i bohatí a vznešení páni v cirkvi kresťanskej príklad brať mohli. V tomto veku ešte nezná dieťa rozdiel medzi dobrým a zlým, a preto nedržme mu dlhé kázne, ale na krátce rozkážme, čo má konať, a zakážme, čoho sa nesmie dotknúť, a tak názorne a na cit účinkujúc postavíme jim strom vedenia dobrého a zlého, ktorému ony síce nerozumejú, ale cítia, že to tak musí byť, a keď predsa zákaz prestúpä, prísny pohľadom alebo i brezovcom naženeme jim poslušnosti. A švík od brezovca pri dvaročnom dieťati blahodarnejší účinok mať bude, nežli žalár pozdejší, lebo dieťa ešte nevláde chápať, ale ovšem cíti, a skrze cit treba na jeho ducha účinkovať. My sme vyhnaní z rája, a tak ačkoľvek deťom ráj pripravujeme, prísnosť kresťanskú od nich oddialiť nesmieme, však ony hneď zabudnú na plač, dostanú predošlú veselosť nazpät, a cítia sa opäť byť v ráji, a láska naša je stromom života nad nimi.

Vek tento detinský trvá od druhého až do šiesteho roku, pri niektorých až do ôsmeho, a síce dotiaľ, kým nepocíta hanbu a nerozoznajú lež od pravdy, a to je znak, že už vychádzajú z rája nevedomosti, a prechádzajú do obyčajného sveta zlých žiadostí a svedomie sa počne budiť v nich. Toto sa podobá tomu jedeniu Evy zo stromu zapovedeného.

Pre tento vek od 2—6 roku niet práce krem hry, a ponevadž skrze túto hru sberá známosť, cvičí telo, myseľ, ducha, vtip, rozvahu, umelosť, preto čím najväčší pozor máme dať na to čo robí dieťa, s čím sa hrá, ako sa hrá, aby všetko smerovalo k tomu cieľu, ktorý sám chovateľ vystavil dieťaťu.

Pozor ten má na toto troje obrátený byť: na telesnú, myslnú a mravnú zábavu. O cvičení jednotlivých smyslov a šľachtení mravných citov na inom mieste rokováno bude, tuto len nasledujúce poznamenávame.

a. Ačkoľvek dieťa túži skrze hru sa zabávať, predsa časom napadne ho zlá vôľa, že sa hrať nechce, a v tom páde, jestli nebadáme nemoc pri ňom, *nutne* ho ku hre, lebo hra je jeho pracou, a pracovať má každý. Skrze toto nútenie vzbudíme síce na čas

mrzutost v ňom, a ono krivým okom bude hľadať na svoje drevené zvieratká: avšak o krátky čas navráti sa jeho prirodzená veselost a nalezne novú zábavu vo svojom vymyslenom svete medzi hračkami.

b. Druhý neduh pri deťoch badáme jakúsi *plachost*, samopaš čili nestálost, že sa pri žiadnom predmete nezabaví za dlhší čas, a vždy nové zábavy hľadá. Z toho vyvinie sa pozdejšie ľahkomyslnost a nepozornost: tam teda má sa chovateľ do jeho hry zamiešať, a vtipným nejakým obratom za dlhší čas ho udržať pri tej istej zábave, aby navyklo k vytrvalosti a pozornosti.

c. Tretí neduh býva *kazivosť*, ktorú nie v tom vidíme, že svoje hračky poláme a dačo iného z nich urobí, však hračky len natoľko majú cenu pre neho, nakoľko si ono myslí o nich, a tak tvorí mu dovoľíme; ale rozumieme tú kazivosť, že čo iné deti nastavaly, to im kazí, a v tom svoju radosť má. Proti tomu pomáha, keď sa chovateľ sám sníži medzi deti a hrá sa s nimi, a chváli krásu toho, čo si nastavaly, aby pocítily radosť zo svojich výtvorov, a tak aby sa naplnilo i pri nich to velebné slovo pri stvorení: „A viděl vše, což učinil, a aj bylo velmi dobré.“

d. Štvrtý neduh býva *prílišná zamorenost do hry*, tak že od nej ani k jedlu, ani k nejakej výsluže odtrhnúť sa nechce. Miernosť a poslušnosť požadujú, aby keď príjde čas k práci alebo k obedu, dieťa na rozkaz rodičov hneď opustilo hru, a privykalo dačo vyššieho uznávať nad svoju zábavu, totiž poslušnosť k rodičom a poriadok života.

e. Predmety ku hrám v tomto veku sú rozmanité. Chodenie, behanie po čerstvom povetří, dívanie sa na práce starších ľudí, naslúchanie reči, spevu, hudby a iných zjavov pôsobí samo i bez nášho upozornenia zvedavost malých detí, a časom jim nejaký nápev zaspievať, zahvízdať môže tiež byť predmetom zábavy: ale tu rozumieme tak rečené hračky, bábky, vozíky, koníky atď. ktoré jim do ruky dáme, aby sa bavily. Toho nemusí mnoho ani rozličného byť, však chlapec predstaví si, že palička je kôň a do chuti jazdí na nej, dievča malú triesočku obleče za paniu a domnieva sa že má krásnu bábku: ale predsa toľko a takého, vyhotoviť máme aby sa bavil a pri tom i jedno druhé naučiť mohlo. Za našich časov celé fabriky hotujú detinské hračky, rozličné podoby zvierat z dreva, i celý koráb Noachov, zámky, mestá, zahrady, stajne, ovčince, lesy s polovačkou, vozíky, železnice, lode, pre chlapcov olovených vojakov, pušky, trúbky, bubny, pre dievčatá bábky, ba i

kúsky dreva na skladanie domov, väží, chrámov atď. hotujú, ba i zvieratká z dreva, ktoré hlas vydávajú, a krem toho rozličné hračky hotujú. To všetko sú viac menej primerané hračky ale i bez nich vyrostli naši otcovia, za hodných a dobrých ľudí, teraz i pri mnohých hračkách rosnú deti netrebné, mládež svehlavá a jednostranne súdivá. My o nich takto súdime; komu stačí, nech sa vďačí dieťaťu svojmu takýmito hračkami: ale nech sa nedomnieva, že tým už zadosť učinil svojej chovateľskej povinnosti. Aby hračka mala cenu i v mysli dieťaťa, má mu to sam darca alebo niekto zo starších zaujímavým urobiť, t. j. s ním sa hrať. Aby dieťa kópu hračiek nezunovalo, dávajme mu len po kuse a postupne od jednoduchého k složenému. Komu ale nedostačí vydávať peniaze na detinské hračky, ten nech pristrojí sám podľa okolností zábavu svojim deťom, však pár kusov dreviec, kamienkov, piesku jesto dost, a z tých budovať si môže domy, komôrky atď. a miesto kravičky drevenej spokojí sa dieťa i s uchom z hrnka rozbitého, lebo i krem toho len obrazotvornosť detinská dodáva života jakýmkoľvek umele strojeným bábkam.

Krem týchto hmotných predmetov ku hrám, sú ešte neko-
nečne rozmanité predmety z pohybov tela, z reči, spevu, a mysli
vzaté, ktorými iste mohutnejšie cvičí telo i ducha, a zabáva nevy-
slovne. Sem patrí posluhovanie, donášanie, odnášanie nektorých
potrebných vecí, hra na anjela a čerta, na kvočku (kloku) a ha-
vrana, Hoja Ďunda hoja, na slepú babu, na vlka a husy, na žmúrky
atď. Zvlášte odporúčame tak rečené trpezlivé hry, v ktorých dieťa
čakať musí, kým na neho rad príjde, alebo striezt', kým sa niečo
zjaví. Sem patrí: stružlikanie, lepenie z papiera atď. čo pre chlap-
cov je užitočné, pre dievčatá pak obliekanie bábok. Sem patrí i
prechádzka, navštevovanie a dŕvanie sa na práce rozličných reme-
selníkov atď. áno i krátke cestovanie či na voze, či pešky, čo pre
deti býva veľmi radostným zamestnaním. Sem patrí i shováranie
sa s dieťaťom, *) opytovanie, čo videlo, slyšalo, robilo, a dávanie
mu na známosť našej spokojnosti, alebo mrzutosti. I spevom ba-
víme deti, zvlášte spojeným s krátkučkou rozprávkou; myslné hry
počínajú sa už v tomto veku, ale v úplnom kvete zjaví sa len v
chlapčenskom veku. Do 6-ho roku vyvinuje sa už rozdiel medzi
mojim a твоjim, pri delemí lakôt medzi viac a menej.

*) Poznám. Však preto sa nazýva dieťa, že deje povedá, hovorí, če-
sky: dítě od: díť, díš, dí atď.

Najužitočnejšie hry sú, čo si deti samy vymyslia, a preto odporúčame tak rečené *detince* (kisedovóda, Kleinkinderbewahranstalt.) Na dedinách, a po malých mestečkách je v lete ulica spoločným ihriskom pre deti, tam ony provodzujú svoje vtipy a námahy, a privykajú k obecnomyšlnosti t. j. vôľu svoju podrobovať vôľi obecnej. Má však strážiť nad nimi niekto dospelý, aby si krivdu neurobili, pri tom ale nemiešať sa do jich súdov a zápasov, kým do zlosti neprekročily. V zime schádzajú sa deti podľa rodín, hneď u jedného, hneď u druhého, a na klzanci po ľade, alebo sankovici z briežku po snahu sbehnú sa čo len na pol hodinu, ostatný čas tráva s rodičmi a čeliadkou. Ale po veľkých mestách nemožno ím po ulici sa hrať, a preto nevyhnutné sú tam *detince*, čili jako jich iní menujú *zahrada pre dedi* (Kindergarten), kam rodič ráno odnese svoje dieťa oddá ho pod opateru, aby sám bez starosti odísť mohol po svojej práci, a večer si zas odnese svoje dieťa domov, — možno dá si ho domov nosiť i na obed. Jako majú *detince* sriadené byť, o tom na inom mieste, tuná len tú otázku predložíme, čo je lepšie, či ten uličný po dedinách, a či tento veľkomestský umele pristrojený *detinec*? Odpovedáme: niet lepšieho nad nábožný a poriadny rodinný život, ani žiadon pestún, nebude nikdy v stave nahradiť laskavého rodiča, a preto lepší je ten uličný *detinec*, z ktorého dieťa každú chvíľu uteká do svojho domu, a k svojmu rodičovi, avšaklen pod tou výminkou, že bedlivú stráž nad celou hrou drží sám starostlivý rodič. Jestli ale rodič nestačí pozorovať na svoje dieťa, tak neomýľne potrebný je *detinec* umele strojený, jako ratoveň pred záhubou sveta.

Kde pak niet *detinca*, a rodič nepúšťa svoje dieťa na ulicu do spoločnosti jiných dietok s tou výhovorkou, aby sa vraj zlému nenaučilo: to za chybu vyhlásiť musíme, lebo udúša túžbu po spoločnosti, ktorá práve v tom veku vyvinovať sa počína, a to podobá sa nakrivovaniu mládnika, ktorý prosto do výšky ženie, a my ho na bok krívime: on krivo narostne, a viac nedá sa naprosiť. Tak i o samote zadumele vychované dieťa bude krívať na duchu: zpozdile myslieť, zatvrdile požadovať zatúžené veci, nebude sa snášať s jinými a do smrti bojovať s tými, ktorí do prosta myslia a činia, a po jeho svevoli spravovať sa nechcú. Apprehenzia vyrostne z neho večitá, jako i pochyba a nedôvera.

3. *Chlapec* počína sa v ten čas, keď rozoznal dobré od zlého, na pr. keď sa zapýril pre lož. To je znak, že je myseľ už na istý stupeň vyvinutá, kde i mravnú cenu skutkom pripisuje a na dôvo-

doch počne staväť svoje skutky. Od toho času mení sa i jeho zá-
bava, i predmet s ktorým sa hrať má. Telesná hra premenila sa na
prísnu prácu, zábava splynula s odpočinkom. I sám telocvik patrí
už do práci. Len myseľ a mravný cit dopúšťajú ešte hru, a síce
hru *viacej myslnú, nežli telesnú, a vždycky spoločenskú*. Do samoty
vráti sa človek len vo veku mládeneckom, kde si už ideál svojej
kráasy a šlechtnosti utvoril, a s tým sa teší o samote, budže či-
tajúc knihu, alebo spievajúc, alebo v básni, hudbe svoje city vy-
lievajúc. Ale s tým zakončí sa na vždy jeho hra, lebo človek stane
sa dospelým, a prestane byť predmetom výchovy. —

Aké hry pre chlapcov majú byť, odpovedáme: priechod
z detinstva do chlapectva len pomáľy idē, a preto i premena hry
pomáľy sa diať musí; a sám prirodzený cit ho vedie, že ako vtí-
pnejšie hry šmeká, hneď detinské opúšťa. Chovateľ nech už teraz
nemá veľkej starosti, ako chlapcov bude zabávať, nech jich nechá
len v spoločnosti, oni si už storaké veci vymyslia, len pozorovať
musí, aby z cesty slušnosti nevykročili.

Abý sme ale predsa pripomenuli nektoré hry pre tento vek,
odporúčame extemporizovanie dejov ľudských, nie v spôsobe diva-
dla, ale v napodobnení príbehov, na pr. pre chlapcov hra na vo-
jakov, priechod Hannibalov cez Alpy, Mor ho! rozmetanie avarských
hrynkov skrz Pipina, kuruci a labanci, požiar Moskvy nad Napole-
onom 1-vým atď. Pre dievčatá: hádky, hra na prstene, rébusy, me-
tanie obruče, atď. Zvlášte odporúčame *cestovanie na pešo* spolu
s chovateľom, kde sa duch občerství, telo otužne a okres známostí
veľmi rozšíri. Krem toho pre dvoch: domino, zajačok, mlynčok
(Mühlziehen) a lutria. Pre chlapcov jestli vládzu; billiard a šach.
Ale za škodné vyhlasujeme všelijaké *karty* a hranie na peniaze.
Tak tiež *divadlá* veľkú škodu robia pri deťoch, lebo vzbudzujú
pred časom náruživosti, a na dlhý čas pôsobia roztratenú myseľ,
ktorá nemá chuti k práci. Ešte keby boli hrdinské divadlá pre
deti vo veršoch, a to by miesto rečňovanky z povinnosti sa učili,
ako dvojshovory po školách, alebo ako je Betlehem a Hviezda u
našich ovčiarov to by malo svoj užitok: ale kde také frašky a
ženby, k tomu v neoplákanej próze — veru nemôžu na osov byť
chlapcom.

§. 48.

Telocvik vôbec.

Telocvik je náhrada práce, čili zúmyslné pohybovanie tela k rozličným cieľom, alebo ku krásoumnému, aby totiž telo krásne bolo, alebo k vojanskému cieľu, aby mládenec umel sa brániť proti nepriateľovi. Akoby sa telocvik dal odvodiť z určenia človeka: „v potu tváří své chléb svůj jísti budeš“ — neviem, ale to dejopis dosvedčuje, že nie u všetkých národov v obyčaji bývalo, mládež bez hmotného užitku v telesných pohyboch cvičiť. Čiastka tohoto cvičenia krasoumná pástovaná bývala pri hrách národných, — a to patrilo k tomu slovu božiemu „chléb svůj jísti“ t. j. odpočívať od práce, hrať, baviť sa. Čiastka pak vojanská patrí k práci čili príprave proti možným nehodám. Ale tretia čiastka telocviku, jaký sa po nektorých ústavoch v Nemecku vyvinul, a po celej Európe púdom patvorenia bez všetkej rozvahy rozšíril, nepatrí ani ku kráse, ani k vojanstvu, ale k jakémusi grgolomstvu a kavkliarstvu, rozumieme pohyby také, ktoré strachom naplňujú divákov a s vážnosťou muža nijak srovať sa nedajú, ba podobajú sa umeleckému jazdeniu, ktoré jednotliví za spôsob chlieb hľadať učiť sa môžu, ale všetku mládež k tomu nútiť bola by hlúposť a nerozum. Národ izraelský mal mládenské hry, však Zachariáš (kap. 8 a 5) počítuje to medzi veľké zaslúbenia božie, že ulice mesta plné budú pachoľiat a dievčat hrajúcich na uliciach jeho, a Kristus pán spomína spoločenské hry (Mat. 11 a 17,) že deti sedia na ryngoch a volajú na tovaryšov svojich: písкали sme vám, a neskákali ste; žalostne sme naríkali, a neplakali ste. Mal národ izraelský i vojanske cvičby, ale len v čas vojny, lebo nezakládali víťazstvo na válečnom umení, ale na pomoci božej, a istotne kým jim Bôh pomáhal, vždy vífázili, a predsa neupadli do divokosti lúpežných a vraždívých národov, — a to by malo byť smerodajným i kresťanským národom. Peršania telocvik počítovali medzi prácu, a chlapca 7 ročného bral sebou otec a cvičil ho v jazdení, strielaní z kuše, máchaní mečom atď. V Egypte bola zvláštna trieda vojanská, ktorá nič jiného nerobila, len v zbroji sa cvičila a v čas potreby bojovala. U Grékov vyvinul sa telocvik tiež len jako národnia hra a jako vojanská cvičba, že to Gréci do škôl uvedli a zvláštnymi odmenami vyznačovali, to pochádzalo z jich náboženského pochopu podobať sa v kráse

bohom, tiež i z nutnosti, aby proti nepriateľom uhájili svoju slobodu. Aténčania pri tom viac hľadeli na krásu a ohebnosť tela, Spartáni na zatvrdilosť a zmužilosť vojanskú. *) Ale kresťanstvo na to vyslovilo inú zásadu: „telesné cvičení malého jest užitku: ale pobožnosť ke všemu jest užitečná, a má i nynejšho, i budúceho života zaslíbení“ (Tim. 4 a 8). Z tejto zásady vyvinuly sa v kresťanstve rozličné náhľady vychovateľské, ktoré i do života uvedené boli a po celé stáročia smer dávaly vychovateľom. Prvý náhľad bol „križovať telo“ aby zachováno bolo od poškrvny hriechu k veselému vzkrieseniu, čili tak rečená „*Ascesis*“, kázeň telesná, a z toho vyvinul sa v mnohom ohľade pustovnícky a mníšsky život, kde telocvik premenil sa na telotráp. Druhý náhľad bol *ritírsky*, telo svoje obetovať službe vyšších myšlienok na ochranu cirkve, žien, sirôt, na hájenie cti, vlasti atd., tento vyvinul sa hlavne u Nemcov, onen hlavne u románskych národov. I jeden, i druhý bol jednostranný a základ kresťanskej telesnej výchovy totiž *prácu* i jeden, i druhý mlčky pominul, považujúc ju za kliatbu a tréšť vrstvy tých, ktoré spoločnosť ľudská k službe čili otroctvu odsúdila. Nechceli teda pracovať ani pustovníci, ani ritieri, a tak „*jedli chlieb cudzi*“, t. j. vyžierali a zdierali ľud.

Nový vek, menovite od reformácie, i v tomto ohľade pokroky učinil, stará trápež tela prestala, ale zahynuly i ritírske kolby, a miesto nich mala nastúpiť *práca a hra*, „aby v potu tváriovej svojej svoj chlieb človek jedol“, — a skrze plnenie povinnosti konal tú pobožnosť, ktorá i čiasne užitok donáša i pred súdom božím schválená bude. Ale ani naturaliste ani filantropiste neuhadnuli na pravú strunu života, tamti otužovanie tela, títo starogrécke telocviky za cieľ vezmúc, odchyľili sa od pravej postati chovateľskej. Revolúcia francúzska divokým vraždením nútila francúzov slepo obetovať svoje telá. Keď ale Veľký Napoleon Prusov hanebne porazil a takmer na nivoč uviedol, vtedy pruský minister Stein potajomne hotovil národ k boju, a na radu L. Jahna uvedené bolo po celej krajine *turnovanie* (tornászat), a tomu pripisujú víťazstvá Prusov nad Napoleonom I-vým vo vojnách za uvoľnenie Európy, ba i terajšie víťazstvá Prusov nad Napoleonom III-tím tomu pripisujú, a púdom pitvorenia

*) Pozn. Kto nebol vycvičený v telocviku, toho *krivým* nazývali, a mali päťoraké cvičby: čo veršikom vyslovovali:

άλμα, πολοχειρη, δίσκον, άκοντα, παλην t. j.

skok, beh (vôz), dienco, kopia, pasy.

hnané všetky vlády uvádzajú telocvik a zbrojovik do škôl, — ba i pre dievčatá vystavili zvlášte cvičby telesné.

My v tom všetkom pokrok chovateľský vidíme, a síce v tom ohľade, že celý ľud zahrnutý býva do výchovy. Ale je to len pokrok, nie ešte skutočný dokrok, lebo z jednej strany chýbí, z druhej priveľa uvedeno je do telocviku. Chýbí užitočná telesná práca všetkým vrstvám vzdelaným, tak že celá spoločnosť podelená je na chlieb dorábajúcich a chlieb troviacich (živnostníci a trovitelia, Producenten und Verzehrer), kdežto by každý mal jakú takú účasť brať na dorábaní chleba, či skrze štepenie stromov, či skrze zahradníctvo atď. A keď povážime pomer pracujúcich k troviacim, tak sotvy 10% obyvateľstva pracuje, čo je proti príkazu božiemu: „v potu tváři své chléb svůj jísti budeš.“ — Priveľa je v telocviku takých pohybov, ktoré sú v živote nepotrebné a nesvedčné, aspoň ktoré vážnym ľuďom nepristanú, na príklad kotrmelce robiť, barany drať atď.

Z kresťanského stanoviska vec uvažujúc o telocviku nasledovne súdime: Telocvik je potrebný z troch príčin, jako príprava k práci, jako prostriedok krásy a jako ochrana proti nemoci. Chodenie, behanie, skákanie, dvíhanie, metanie, šermovanie, strielanie, bojovanie patrí do práce, lebo v čas nebezpečenstva a na rozkaz riadnej vrchnosti každý je povinný bojovať: vážna postava, pravidelný chod, smelý beh, skok atď. dodávajú krásy, smelosti a bystrosti človeku; každé ale riadne a rozumné pohybovanie tela privádza krev do pohybu, rozmnožuje vnútornú teplotu, vyludzuje pot a odvádza strovené látky z tela, a skrze to napomáha trovenie žalúdka a chráni proti nemociam. Ale kde riadna *práca* to isté podáva, čo telocvik, tam pracujeme, len nakoľko by riadna práca všetko to v potrebnej miere poskytnúť nemohla, tam uvádzajme umelý telocvik, na pr. vojenské pohyby nemôžu sa opakovať pri domácom povolaní, preto v tých odporúčame cvičenie, a síce nielen vo veku chlapčenskom a mládeneckom, ale i pozdejšie vo veku mužskom, kým totiž povinnosť k boju neprestane.

Pre dievčatá schvalovať môžeme len krásoumný a zdravotný telocvik, lebo žena nenie určená k boju, ale k práci ovšem, jako pomahateľkyňa mužova, lebo tak reknul Hospodin: „učiním jemu (Adamovi) pomoc,“ a vtedy stvoril Evu. Ale i krása, i zdravota ženská celkom je odchodná od mužskej. Curtmann pre dievčatá odporúča jedine tanec, ale tanec kým je rozumný nazýva sa hrou, jaknáhle však prejde do omámivej rozpálenosti, že sa človek *potáňa*,

to patrí už do rozkoše a nie do výchovy. Podľa nášho náhľadu, i dievča má pripravené byť k svojmu povolaniu, teda má sa naučiť jako treba: sedieť, stáť, vstávať, chodiť, vystupovať, skákať, liezť, dvíhať atď., aby to bolo i krásno, ani zdraviu neuškodilo. A na tejto zásade mal by sa sriaďiť telocvik pre dievčatá, pri čom by tanec len jako hra krásoumná bola pripojená. Žena už nepotrebuje telocviku, len pomáhať mužovi v domácnosti, kde istotne toľko pohybovania tela nalezne, že až veľa, keď len chce v poriadku celý dom udržať.

Ešte na konci odporúčame telocvik a prácu telesnú pre tých, ktorí vedú život bez telesnej práce, ako sú úradníci, čo v úradoch sedieť musia celé dni. Týmto zo zdravotného ohľadu treba telocviku, síce jestli jiného niet, aspoň prechádzať sa každý deň po čerstvom povetrí za dve hodiny. Lebo zdravie pokladá kresťanstvo za povinnosť, a len „kdo zdravý jest na těle a dobře se mívá,“ v stave bude všetkým povinnostiam svojim za dost učiť. Spasiteľ náš Ježiš Kristus nikdy nebol chorý, čo i nám byť má vzorom!

§. 49.

Jednotlivé cvičenia.

Pripomeneme len také cvičenia, ktoré bez mnohých príprav i v dedinskej škole s užitkom previesť sa dajú, a rozdelíme jich na dva oddiely: pre mladších a pre starších.

I. Oddiel pre mladších. Nektoré z týchto cvikov dajú sa i v izbe, i na dvore, nektoré ale len na dvore konať, avšak takmer všetky sú pre chlapcov i pre dievčatá súčasne.

1. *Sedenie* na lavici. Vstať a sadnúť podľa taktu, jedno za druhým; klaknúť na pomajbo (operadlo) alebo na zem; a vstať pomocou alebo bez pomoci rúk. To všetko deje sa podľa velitelského slova, ktoré si učiteľ sám utvorí, ale obyčajne každé velenie má dve čiastky, jednu vysvetľujúcu, druhú rozkazujúcu, — obidve čiastky majú byť krátke a plnohlasé, ale zvlášte rozkazujúca má byť plnohlasá, aby sa hodne vykriknúť a ďaleko slyšať dala. Dobré velenie len sám život utvorí, tu len na príklad podáme nasledujúce. Keď diatky sedia na lavici, učiteľ zavolá: „Pozor! hore stanúť: vstaň!“ v tomto príklade sú dve čiastky a síce: „pozor, hore stanúť“ je vysvetľujúca, „vstaň“ rozkazujúca. Slovo „pozor“ hovoriť sa na počiatku cvičenia, alebo keď premena nasleduje. Pri cvičení tomto by

mohlo byť nasledujúce velenie: Pozor! hore stanúť: vstaň! — dolu sadnúť: sadni! — Vstaň! — Sadni! — Vstaň! — Sadni! — Pozor! Vstávať budete jedon za druhým počnúc od ľavej strany dľa taktu: jedon, dva, tri, pozor! vstávaj! jedon, dva, tri! — Pozor! Sadáť budete do radu počnúc od pravej strany, dľa taktu: jedon, dva, tri! — pozor! Sadaj! jedon, dva, tri! — Vstávaj! jedon, dva, tri! — Sadaj! jedon, dva, tri! — Pozor! hore stanúť: vstaň!“ — Pozor! klaknete ná kolená: klakni! — Pozor! vstanete pomocou rúk: vstaň! — Klakni! — Vstaň! — Klakni! — Pozor! vstanete bez pomoci rúk: pozor! vstaň! — pozor! sadnete na miesto: sadni! dobre!

2. *Cvičenie v staní.* Pekne stať, hlavu na pravo, na ľavo obrátiť; stáť na prstoch; stáť na päťách; jednou nohou napred a t. ď. zvrtnúť sa, v pravo bok, v ľavo bok, celkóm sa obráť, do okola sa zvrtnúť atď. Na jednej nohe stáť, a druhú na pravo, na ľavo, napred, nazad, na bok vystreť alebo hýbať. Klečiac skackať, na prstoch a t. ď. Do prsou sa udréť kolenom, päťami do zadku, bez zohnutia kolien ulapiť si prsty na nohách.

3. *Cvičenie ramien,* obyčajne spojené s cvičením pod č. 1. a 2. opísaným. Ramená k boku spustiť, ramená vodorovne napred vystreť, na bok vystreť, oblúkom od predku za chrbat, obé ramena napred, rukama tlapkať na predku, za chrbtom, po dve dietky proti sebe. Vystreť nad seba. Na kríž položiť ramená pred sebou, za sebou. Podopreť si boky; vystreť ramená; palec na nohe ulapiť, prstami na rukách zeme sa dotknúť, pred sebou, na boku. Pohyb na hádzanie a dvíhanie.

4. *Cvičenie rúk.* Päť urobiť, dľaň vystreť; prsty vystreť, na pr. palec na ľavej, stredný prst na pravej ruke vystreť, alebo ukazovací na ľavej, prstenový na pravej, alebo stredný na ľavej; malíček na pravej atď. Prsty na prsty prekladať. Na stole: prsty vystreť, rozložiť, jednotlivými prstami hýbať, bubnovať. Držať na pr. povraz, paliču v hrsti, alebo dvoma prstami, medzi štyrmi prstami paliču krútiť.

5. *Cvičenie v chodení.* Kráčať v rade vedľa seba a za sebou, v šikoch, v oddieloch, v rozličných premávkach, dľa taktu, tak že jedna čiastka detí rectuje: von do — pola — krok za — krokom! — A druhá čiastka hovorí: krok si — rovno — drž! Alebo dľa tlapkania rukami. Chodiť na prstoch, na päťách, s neprehnutým kolenom. Dupkať jednou nohou, pravou, ľavou, obidvoma. Chodiť nazad, bokom. Spojeno s rozličnými ramennými cvičeniami.

6. *Skackanie*. Na mieste skackať, idúci skackať, na oboch nohách, na jednej nohe, striedavo nohama, na prstoch skackať, klačiaci skackať napred, nazad, do okola, v rozličných podobách a spojené s ramennými cvičbami. Na jednej nohe stáť.

8. *Behanie*: po jednom, v radoch, na velenie od rázu zastať, zvrtnúť sa a nazpak bežať, dupotom, skokom, jednou nohou napred. Behať o závod k cieľu, kto ďalej vytrvá bez cieľa, jedon druhého lapať. Pravidelne ústa zatvorené, ramenama boky podoprené držať; len výnimečne v jiných postavách. Pri figurovanom behaní obyčajne žiactvo píska.

8. *Cvičenia v odvise* na žrdi alebo na ležiacej rebrine, dvoma rukama od zpodku chytiť sa, od vrchu, striedave sa chytať, jednou rukou, loktom, pazuchou. Vydvihnúť sa, kolísať sa, prelapúvať rukama. (To je dobrý spôsob krivé údy naprostit.)

9. *Gúľanie* (kolókanie): guľu, alebo dienco, alebo obruč kotúľať, a síce rukama alebo palicou; kto ďalej zakotúľa, alebo do cieľa. (Hra na kolky, ale hneď pravou hneď ľavou rukou, alebo hra na vlka.)

10. *Hádzanie*: loptou (v Gemeri bóka), do cieľa stáleho alebo pohyblivého, i ľavou rukou, i nazpak, na jednej nohe stojac, v behu, v skakaní, sediaci, ležiaci, pomedzi nohy hádzať a t. d. (Rozličné s loptou a prakom.)

11. *Skákanie*: do vysoka, do dĺžky, dolu s brežku, do vrchu, cez priekopu, preskakovať šibenicu; s rozbehom alebo bez neho; jednou nohou, na bok, nazpak, a pri tom rozličné polohy ramien. Skákanie v rozličných podobách, krížny skok, t. j. tú jistú jamu jedni z jedného, druhí z druhého boku preskakujú.

II. *Oddiel pre starších chlapcov*, diať sa môžu len na pripravenom mieste. Pre dievčatá sa len nektore cviky vyberajú.

12. *Cvičenia v rovnováhe*: na špalku (na kole), na váhe (vodorovné pohyblivé brevno), vo všetkých spôsoboch stáť, chodenia, skackania, po jednom, i dvaja proti sebe, tak že sa vyhnú jedon druhému; vyskočenie pri možno najdlhšej rovnováhe. Sedenie a leženie na teže váhe, s nohama na kríž pod seba položenými. Váženie týky, palice, stebľa slamy na dlani, na prste, na brade, na čele; takže na jednej nohe stojac, podobne i na váhe. Týku na týke, na každej ruke týku atd.

13. *Cvičenia na márach*: (máry sú 8' dlhé drúčky, každý na dvoch stĺpoch upevnený, a na 16"—24" t. j. dľa šírky prs učencov, jedon od druhého vzdialené) vozpor (vzpieranie sa) do hora, rukama,

laktama, spustiť sa, zodvihnúť sa, bozkať si ruku od prstov po lakť, a od lakťa po prsty. Chodenie a skackanie na rukách, rozháňať sa, rozčapíť sa. Vyšvihnúť sa do sedla, napred, nazad, obkročiť vo dvoje, striedave. Posadenie na jednej máre, napred, nazad, do sedla a na kríž nohy. Premetovanie nôh z pravého boku na ľavý cez celé máry a naopak. Vyhodiť sa z már na predok alebo na zadok. Priekom na márach horeznak ležať, v tej polohe za nohy zachytený rukama zem dolapiť, prevliecť sa popod jednu a popod druhú máru. Otočiť telo okolo ramien v pravo a v lavo. Prehodit nohu popod zodvihnutú ruku. Isť na rukách v sedle. Vyskočiť na máry a rovnováhu udržať. Na pravej ruke do brucha opretý zástavu urobiť.

14. *Cvičenia na prieči.* (Prieč je 2"—3" hrubá, okrúhla, 5' až 6' dlhá vodorovná z mocného dreva [najlepšie z javora], hladká, na koncoch štvorhranná žrd, ktorú vpustíme do dvoch stlpov, tak že dla výšky učencov vyššie alebo nižšie postaviť sa môže, stlpce tie sú na 9' vysoké, jedon od druhého na 4'—5' vzdialené, a štvorhrannými dierami predlabané.) Sťahy t. j: vo visení za ruky hore dolu sa sťahovať, vssieť za obe ruky, za jednu ruku, tak že si druhou pomáha a síce tú, za ktorú visí, zapästou ulapí; len za jednu ruku visieť, za obe nohy, za jednu nohu, za ruku a nohu, v loktoch, pod pazuchou zpredku a zo zadku. Tieto cvičenia dajú sa skrze sťahy pri každom visení a skrze húpanie (hintanie) rozmanite rozmnožiť. Výsvih s odrazom a bez odrazu; voľné sedenie a ležanie na prieči, podkoleník, podpažník, podbrušník, t. j. točenie sa okolo prieču ulapený kolenom, pazuchou, bruchom.

15. *Skákanie v povraze:* učiteľ točí povrazom dve do tri siahly dlhým a na jednom konci vo výške štyroch stóp o stlp upevneným, na pravo alebo na lavo, podľa toho učenci alebo ponad povraz skáču, alebo popod povraz behajú, alebo v ňom podskakujú, tak že krútený povraz voľno popod nohy a ponad hlavu ide. Cvičenia tieto dejú sa po jednom, po dvoch učencoch, alebo po celej vrstve.

16. *Cvičenia o závod:* ťahanie sa dvoch jednotlivcov alebo celých vrstiev za povraz, alebo tiskanie na žrd; ťahanie za prsty; pasovanie; otváranie pästi; odmikanie pästí t. j. jedon složí päste, a druhý mu ich jedným prstom s vrchu, druhým zo zpodku rozmikne; strčanie dlaniami stojac na jednej nohe; behanie o závod, hádzanie žrdou do terča, nosenie, dvíhanie o závod.

17. *Lazenie:* po povraze, po kolmom drúku, rukama a no-

hama sa lapajúc, alebo len rukama; lavenie po drevenom alebo povrazovom rebríku, alebo na sťažen atď.

Krem toho mimoriadne cvičby: vojenská exercírka, cestovanie v marši, plávanie, korčulovanie a máchanie.

Pri všetkých týchto cvičeniach pozorovať treba na to, aby nie len silu a obratnosť, ale i krásu vyvínovaly. Čo sa dá obostranne vykonať, to nesmie jednostranným zostať. Nebezpečné cvičby, kam prináležia najviac na prieči, mnohé na márach, jako i lavenie do vysoka, všetky tie nedajme dotedy robiť, kým v tom ohlade dostatočná sila sa nevyvinula v bezpečných cvičbách. Lebo vždy musíme predpokladať, že učenca odrazu všetká sila opustí, alebo že sa nektorý nástroj zlomí.

A ponevadž i ten najbližší cieľ telocviku, totiž telesné posilnenie, i ten vzdialenejší, totiž duševná bystrosť a vytrvalosť, len tak dosažené byť môžu, keď učenici k tomu chuť a radosť majú: preto vystať má všeliké pedantstvo, a sám učiteľ musí si živo počínať, a nútiť nemá nikoho, zvlášte slabé dietky nie, alebo ktoré snaď pozdejšie vstúpily do učenia, lebo keď raz preprúži silu, tam večitého žobráka učinil.

Po dedinách majú dietky dost práce a tak všetky tieto telesné cvičby nepotrebujú, ale ovšem tie, od ktorých obratnosť a krása tela závisí.

Poznam. Obširnejší spis o telocviku i s obrazmi hotuje výtečný spisovateľ Dr. Ivan Br. Zoch., a preto, kto sa o tomto predmete obširnejšie poučiť chce, ucestujeme ho na ten spis kde i názvoslovie obširnejšie rozvedené bude.

§. 50.

Ručné práce.

K telesnej výchove počítujeme i *ručné práce* t. j. cvičenia sa v nektorých prácach, ktoré takmer každému potrebné budú v živote, a vo veku chlapčenskom a dievčenskom miesto zábavy zastupujú. Podľa rozličnosti pohlavia, veku, a budúceho stavu rozličné sú i tieto práce, a to nahávame na rozvahu chovateľovu a chuť chovancovu, jakú si ručnú prácu chce vyvoliť; ale za pravidlo klademe: aby aspoň v jednej alebo v nektorých ručných prácach bol povčinený, a síce z dvojakej príčiny, po prvé, aby sa učil hru na prácu meniť, čili veselost v práci nachádzať, a po druhé, aby cítil spô-

sobnosť v sebe, že i on dať môže vykonať a v čas núdze si pomáhať.

Medzi takéto ručné práce prináleží:

1. *Zahradníctvo*, ktoré je každému možné a užitočné, lebo každý má jaký taký kus zeme vo svojej moci, ktorú obrábať a v nej zeliny pástovať môže, ba i veľkomestskí obyvatelia aspoň oblok majú, kde kvety v črepoch opatrovať môžu. A skrze toto opatrovanie nadobúdajú si známosť prírody, posilňujú svojho ducha, učia sa trpelivosti a dosahujú odmenu svojej práce v kvetoch a ovocí. O tomto predmete bolo už mnoho rokovano, i zákonodarstvom odporúčano, ba na mnohých miestach i zahrada vyznačená, v ktorej školská mládež v štepárstve a hospodárstve cvičená byť má: ale všeobecný prísny poriadok k tomu nikde nebol ešte vyznačený, ani hodiny určené, v ktorých sa to má diať, ani pochopy a predmety do podrobná nie sú určené, ktorým každý povinný sa je naučiť. Obecné ale odporúčanie štepárstva, zahradníctva predkladá učiteľovi tak veľiké pole, že si nevie, kde počať, kde skončiť, a potom obyčajne nerobí nič. Podľa nášho náhľadu práca je povinnosť a preto nesmie byť nechaná na dobrú vôľu: a tak i ručná práca, i zahradníctvo má byť naložené za povinnosť, a určiť mu isté hodiny v školskom poriadku, tak že i učiteľ musí, i učedník musí, — a vyznačiť sa má doslovne, čo sa majú učiť theoreticky a čo prakticky; pri zkuškach má sa z toho zvláštne zpytovať, i utriedenie dávať a zapisovať, čo žiactvo prakticky v tomto ohľade vykonalo. Menovite sem patrí: poznávanie a mená zrostlin zahradných a poživných, jich povaha prirodzená, spôsob rozplodzovania, šľachtenia, opatrovania, užívania; tiež opis obyčajných kvetín, jich barvy a pástovania. Ku tomu praktické cvičenie: sadenie, siatie, pletie, presádzanie, okopávanie, štepenie, obrezávanie, oberanie húseníc, polievanie atď. a to všetko pod vedením učiteľovým, v určitý čas a k cieľom len učebným, nie ale súkromým učiteľovým.

Poznam: Na mnohých miestach školská štepnicia do posmechu prišla pre lakomosť učiteľovu, že miesto štepor nasadil zemiakov, a keď deti nechcely, dal nájomníkom okopať. Inde zas pre hlúposť učiteľovu, že poslal v čas dáždivý dievčatá pleť do zahrady a tam jich nechal celý pol deň, až premokly, prechladly a pochorely! Z toho povstal krik, strach, — a bolo po všetkom zahradníckom vyučovaní.

2. *Hotovenie vecí z hrubého papieru*, zo slamy, mäkkého dreva, sádry, vosku, hliny atď., menovite z hrubého papieru a slámy ho-

tujú myštičky, košiariky, domčoky a jiné hračky; z dreva, hliny, vosku malé zvieratká, ovocinu atď. Takéto zábavné práce odporúčame zvlášte v zime na dlhých večeroch.

3. *Potrebovanie domácich strojov*: pítky, dláta, nebožieca, oberučného noža, sekerky, kliešťov, pilníka, hoblíka atď.

4. Pre dievčatá: šiť, pliesť, vyšívať, variť, piecť atď.

§. 51.

Cvičenie smyslov.

Päť smyslov ľudských delíme na vyššie a nižšie, čili na dôležitejšie a menej dôležité. K vyšším počítame zrak a sluch preto, že nimi najviacej známostí nadobývame; k nižším hmat, šmak a páchu preto, že málo názorov poskytujú človeku, ačkoľvek k zdraviu rovnak potrebné sú s predošlými. Všetky tieto smysly pri rozumnej výchove vyvinujú sa samy od seba i bez pomoci chovateľovej: ale predsa je potrebná táto pomoc z dvojího ohľadu, predne preto, aby ani jeden smysel zanedbaný nebol, podruhé preto, aby nektorý z nich nevzal smer k nemravnosti, lebo len vtedy je zdravý človek i na tele, i na duchu, keď každý tento smysel je činný, bystrý a službu svoju k rozkazom ducha verne koná. Pre výchovu je veľmi dôležitá otázka: jako treba cvičiť tieto smysly, aby sa všetky v harmónii vyvíjaly, a každý bol zdravý a bystrý. V odpovedi dáme najprú pravidlá obecné, ktoré o všetkých platia, potom, ktoré sa na jednotlivé smysly vzťahujú.

Obecné pravidla :

1. Zkušenosť učí, že *nižšie smysly nemožno na vysoký stupeň vzdelanosti priviesť*, ba v nektorých okolnostiach potrebné je, aby neboly veľmi citlivé a rozmazané, menovite pácha, lebo činí človeka k mnohým nevyhnutným prácam neschopného, na pr. včas nemoci povinný je človek čistiť a riadiť svojich milých nemocných, či sú to rodičia, či sestry a bratia, či jiní príbuzní. Naproti tomu o vyšších smysloch zo zkušenosti známe, že cvikom a opaterou dajú sa na vysoký stupeň dokonalosti vzdelat, a všeliká známost založená je na bystrote, vernosti a zdravosti týchto smyslov.

2. Ďalej zkušenosť učí, že *hmat a šmak sú najvernejší strážcovia života*, tak že bez zraku, sluchu a páchy môže trvať život, ale bez hmatu a šmaku nie. A preto kde tieto dva slabnú a činnosť tratia, tam sblízuje sa nemoc a za ňou smrť, a preto tak

veliký strach napadá človeka, ktorý šmak a chuť potratil, kde ale hmat prestal, tam už niet života.

3. Pre všetky smysly platí chovateľské pravidlo: chráň jich od úrazu a nemoci, a cvič jich príslušnou prácou, aby boli opravdovými smyslami, t. j. spolu s myslou, a na rozkaz mysle pôsobiacimi ústrojmi.

4. Ďalej zkušenosť učí, že zdravé smysly zachované a silnené bývajú skrze miernosť v jedení a pití, skrze čistotu tela, skrze prácu a pohybovanie sa na čerstvom povetrí, a skrze miernu teplotu t. j. aby sa človek bez potreby tak náramne nerozhorúčil, žeby za tým rýchle ochladnúť a tak prechladnúť mal, menovite aby v horúcej izbe rozmazaný náhle bez ochrany na studený prievan nevychádzal; jestli ale povinnosť ho prinútila nad mieru sa rozhorúčiť, nech pozoruje, aby rýchlo neochladnul, čo najistejšie pohybovaním tela prekazí.

5. Konečne všeliké dráždenie smyslov, keď sa krem nutnej potreby, k tomu často a prílišne deje, donáša chabosť a otupelosť, ako sú na pr. korenisté jedlá, opojné nápoje atď.

§. 52.

Cvičenie zraku.

Zrak rozoznávame: ďaleký a krátky, bystrý a zpozdilý, mocný a slabý. Prirodokumci sa ešte hádajú o tom, či dobrý zrak je dar od prírody, či výsledok dobrej výchovy. Mnohí to tvrdia, že od prírody každý človek dostal dobrý zrak, a že mu ho len planá výchova pokazila. Už jako je koľvek, treba veľký pozor dať na zrak pri malom dieťati, menovite nemluvniatko chrániť od tuhého svetla, lebo jediné omráčenie mdlého oka môže za sebou ťahať slepotu alebo aspoň krátky zrak. Ďalej zkušenosť lekárska hovorí, že škulavé a na kríž hľadajúce oči len tam povstávajú, kde malé dieťa medzi dvoma oknami spávalo, tak že prebudiac sa zo sna jedným okom pozreló na jedno, druhým na druhé okno, a dlhým namáhaním obrátili sa mu na rozbeh očné osy, a tak privyklo, že viac pravo pozerat nemôže. — Ďalej medzi škodlivé zraku veci počítame náhlu premenu svetla a tmy, a z tej príčiny treba deťom prísne zakázat tú ľahkomyslnú obyčaj, že sa jedno od chrbta sblíži k druhému a nenadále zachlopí mu oči, aby uhádlo, kto mu to zachlopil. Táto nerozumná obyčaj škodí oku stisnutím a náhlým

zatmením, a nad to i prelaknutie môže mu zaškodiť. Konečne medzi škodné veci počítujeme: zo sna do slnečného svetla pozeráť, na mraku čítať a písať, pri slabom svetle veľmi drobné veci robiť, ako tiež pri lampe a svieci dlho písať, a konečne zo samopaše do slnca pozeráť, lebo z toho vyvinuje sa vlčia tma.

Proti *mdlému zraku* niet pomoci, len miernosť, čistota a rozumne sporiadaná práca, ktorá posilňuje celé telo, a tak i očiam sily dodať môže.

Proti *krátkemu zraku* dávajú okuliare dvojpodduté (z oboch strán prehlbené), proti veľmi ďalekému zraku dvójvyduté (z oboch strán vypuklé). Okuliar však má byť dokonale zhotovený, lebo chybný škodí oku.

Bystvý zrak dostávame len cvičením. Cvičenie zraku záleží v nasledujúcom.

Dajme dieťaťu poznávať predmety z blízka i z ďaleka, a kážme mu slovom opísať veľkosť, podobu a barvu toho predmetu. Príležitostí k tomu máme dost, už dva, tri ročné dieťa upozorniť môžeme na vzdialené predmety, na lietajúce vtáky atď. 5—6 ročné dieťa ale učme hneď, aby videný predmet náležitým menom pomenovalo, i jeho podobu, i barvu. V počiatočných školách slúži k tomu názorné vyučovanie, vo vyšších triedach prednášky o nerastoch, zrostlinách a živočíchoch, zvlášte ale bystrosť zraku a sluchu napomáha pozorovanie vtákov a divej zveri, ako sa pohybuje, ako žije, aký hlas má atď. Cvičíme zrak i skrze kreslenie, pri čom zvlášte na krásu a vkus pozor dať máme, aby všetko súmerne, úhľadne kreslené bolo, a najmenšia škvrna oškľivosť pôsobila.

Bystrosť zraku poznávame po *očnej miere* a po *rýchlosti pozoru*, t. j. aby chovánek púhym okom odmeral veľkosť a vzdialenosť predmetu, a aby čím rýchlejšie jedno po druhom pozoroval prichádzajúce a odchádzajúce predmety, lebo kto pozde chápe a badá, toho nazývame zpozdilým, nemotorným a netrebným.

Očná miera zakladá sa na očnom uhle t. j. od predmetu z každého bodu idú do očí dva papršky, jeden do jedného, druhý do druhého oka, a ponevadž oko od oka je vzdialené, preto tie dva papršky tvoria trojuholník s dialkou jedného oka od druhého, a uhol medzi tyma dvoma paprškoma od predmetu prichádzajúcima menuje sa očný uhol. Čím väčší je tento uhol, tým väčší musí byť predmet na tej istej dialke, alebo tým bližší musí byť pri tej istej veľkosti. Dlhým cvikom privykne človek z veľkosti predmetu hádať jeho vzdialenosť, a zo vzdialenosti jeho veľkosť,

a práve táto sbehlость a vycvičenost nazýva sa *očná miera*. Divé zvery majú túto mieru od prírody na pr. mačka na vlas odmerá si, jak ďaleko má na myš zaskočiť: ale táto miera je len na blízke predmety obrátená, a deje sa bez vedomia, človek pak má všetko vedome konať a potrebuje veľmi ďaleké predmety púhym okom merať, preto ho zvlášte v tom cvičiť máme. Cvičenie toto je deťom i snadné, i zábavné; snadné preto, že je názorné, zábavné preto, že jim radosť pôsobí. Pre 5—7 ročné deti najsnadnejší spôsob utvoriť očnú mieru je, kážme jim najprú okom premerať velikost a vzdialenost istého predmetu: kolko stôp výšky, kolko siah dialky má, a potom nech stopou premerajú sám predmet, a siahou vzdialenost, a zase z tej istej dialky pozrú na predmet. Pre usnadnenie miesta siahly bereme kroky, pričom dieťa široko zakračovať musí, aby každé dva kroky jednej siahe sa rovnaly. Pre staršie 8—10 ročné vysvetlujeme zrakové zákony, na kolko ony to pochopiť môžu, aby sa varovali všelikých zrakových omýlov a sebeklamov.

Rýchlost pozoru meráme časom, ktorý je potrebný medzi videním dvoch predmetov, tak aby cit jedon nasledoval za druhým. Čím kratší je tento čas, tým je zrak bystrejší. Siloveda nás učí, že jako hmatom za jednu menšinu (sekundu) len 10 dotykov rozoznať; tak i zrakom za ten jistý čas len 10 pohybov vidieť a rozoznať vládzeme, jestli pohyby rychlejšie nasledujú, tak jich už nerozoznáme, ale zdajú sa nám spojitým celkovitým telesom, na pr. žeravá fakla, rýchlo otáčaná, zdá sa nám byť ohnivou stužkou. Zpozdilý zrak nerozozná za jednu menšinu ani tri pohyby, čím je ale bystrejší, tým viac pohybov rozoznáva. Na kolko vychova bystrost túto napomáha, ešte nebolo zkuškami dosvedčeno, ale že ju napomáha, menovite, že čím je vycvičenejšia myseľ, tým i zrak bystrejší, to je všeobecne uznatá pravda. V tomto ohlade odporúčame nasledujúce cviky: pri malých dietkach kolokanie jablka, hádzanie kameňa, lobdy (v gemeri bóka), hľadanie dačoho, behanie atď. pri 5—6 ročnom čítanie stromov, oblokov na dome, čriedy krav, oviec, krídla vrán atď. a to síce v rozličných postavách, najprú stojacky, potom skackajúc, alebo bežiac, alebo na voze idúc, starším na koni jazdiac atď. Ďalej dobrý cvik bude, chlapcov na voľnom priestore do radu postaviť, každý kameň v ruke, potom zahodiť klobúk, a kto do neho traťí, ten vyhrá odmenu (na pr. jablko); alebo koluho popred nich zakotúlať, a každému chlapcu palicu do ruky dať, aby odrazil koluho, keď popred neho poletí.

Dobry cvik je i lobda, ale zvláste šermovanie mecom, ako tiež ostatné telocviky, ktoré by v žiadnej škole chybeť nemaly.

Príklad bystrého zraku podávajú nám bystrí lovci, ktorí v tom istom okamihu, keď zver bežať zazrelí, už i strelili do nej a trafili ju: naproti tomu zpozdilý lovec dotiaľ mieri, až zver uteče.

§. 53.

Cvičenie sluchu.

Sluch je veľký dar boží, lebo skrze tento smysel prijímame zvuky a hlasy, celého sveta, i reč ľudskú, a v tej reči city a myšlienky našich spolubližných. Sluch je teda otvor čili vráta do duše našej, ktorými do nás vteká vzdelanosť, šľachetnosť, pravda a krása, ba nie len slovo ľudské, ale i slovo božie do nás vniká. Preto ho nektorí za najvyšší smysel uznávajú. Sluchom budí sa v nás cit, radosť, nádeja, blaženosť, ale i strach, hrôza, zúfanie a peklo. Preto veľmi dôležitý je smysel tento i pre výchovu, ktorá ho z jednej strany chráni pred úrazom a zatupením, z druhej pozitívne ho cvičí a bystrý. A z týchto dvoch strán o ňom prehovoríme.

1. *Chráňme* sluch, skrze čistotu ucha, skrze varovanie hlavy od prechladu a úrazu, tiež keď nedopustíme vždycky paprať v uchu, alebo do ucha húkať. Škodí sluchu veľký buchot, tresk atď. však známo, že delostrelci ťažky sluch majú.

2. *Cvičíme* sluch: pri nemluvnatkach skrze spev a kolísanie do taktu, pri starších tiež skrze spev a hudbu. A ponevadž spev a hudba budí city a tak pripravuje dušu buďto k veselosti, alebo zádumčivosti, smelosti alebo bojazlivosti: preto výchova má náležite uvážiť, jaké pesničky a nápevy dieťaťu slyšeť dáme. Nábožný spev budí cit veľby a nábožnosti, zádumčivý spev pripravuje dušu k žiaľu a zádumčivosti, veselý a vojanský spev dodáva srdnatosti atď. Z toho zavierat môžeme, že mnohý muž už v kolíske pripravil sa za hrdinu; jiný už tam omámený bol oplzlým nemravným spevom. Opatrne robili starodávni špartáni, že pri svojich dieťkach zakázali frigické t. j. zádumčivé pesničky spievať, lebo oni chceli srdnatých vojakov vychovať, a tak už od kolíscky varovali deti od žialnych citov.

Ďalej sluch pri deťoch cvičíme rozoznávaním hlasov zvieracích, a na kolko slušnosť dopustí, i nepodobňovaním; tiež poznávaním ľudí po hlase, po kroku, k čomu aspoň pri väčších žiakoch

maly by sa na otvorenom poli diať zkušky, aby priložením ucha k zemi naslúchal, kto ide. Príklad bystrého sluchu dávajú nám tiež dobrí lovci, ktorí po huku lietania poznávajú vtáka, a po šuchote z chodenia rozoznávajú zvery.

Konečne k cvičeniu sluchu potrebná je hudba nástrojná, a síce nie len naslúchanie, ale samočinné hranie. Má sa teda každé dieťa na jednom nástroje učiť hrať, z trojakej príčiny, predne aby si sluch cvičil, po druhé aby krásocit osvojil, a po tretie aby privyknul do taktu myslieť, hovoriť a pracovať. Proti tomu navrhne niekto, žeby sme tak samých muzikantov vychovali, a kto žeby nám pracoval! Ale tá námítka nestojí, lebo niekaždý milovník hudby užíva hudbu za remeslo živnostné, a nie každý muzikant od remesla je milovníkom hudby (však mnohý ani hudobného sluchu nemá), a konečne dla tejto námítky nemali by sme sa učiť ani ručným prácam, ani telocviku, však nemôžeme každý byť stolárom, bodnárom, povrazolezcom atď. A keď pán Bôh každému dal hlas a sluch, každý si ho cvičiť a k svojej vzdelanosti upotrebiť máme. Nástrojov hudobných je mnoho, aspoň na jednom nech sa chovanec pocičí, a tak dostane bystrý sluch, krásny cit a čo je najviac privykne do taktu chodiť, rečniť, odpovedať, pracovať, atď. A takt celého života je veľiký poklad, lebo oblahčuje prácu, dodáva ducha veselého a učí poriadku. Naproti tomu človek s uchom tupým a nevyvíčeným, bude i v jiných veciach zpozdilým, v reči nejistým, v práci neporiadnym. A tak výchova má i hudbu a spev za prostriedky použiť, a síce nie len reč, ktorá je čiastkou hudby, ale i spev a nástrojnú hudbu.

§. 54.

Cvičenie hmatu.

Hmat je základom života a vecnatých známostí, lebo len skrze makanie presvedčujeme sa o skutočnosti vonkajších vecí. On trvá dotedy, kým človek žije; a umenšuje sa skrze nemoce telesné i duchovné, tak na pr. v hneve a náruživosti slabne, a len v pokojnom, zdravom stáve podáva úplnej istoty. Jeho účinok je dvojaký: trpný a činný; prvý nazývame *telesným citom*, druhý *makáním*. I prvý i druhý dá sa i pred úrazom chrániť, i poznávaním vzdelávať. A ponevadž na jeho citoch zakladá sa celý duchovný život, preto i názvy k nemu patriace opätujú sa v duchovnom ži-

vote, a tak veľmi bystrý rozdiel činíme medzi citom telesným a citom duchovným.

Chráňme hmat tým samým spôsobom, keď si zdravie chránime, teda skrze čistotu, miernosť, prácu a vzdelanosť.

Cvičíme cit makeňím a pozorovaním na vonkajšie nátlaky, ktoré príroda robí na telo naše, skrze tisnutie, pichanie, trenie, skrze teplotu, vetor, studenosť, magnetismus atď. Jediný cvik teda pre hmat je pozor dať na vplyv vonkajších vecí a pozorné makeňanie, či je vec tvrdá, či mäkká, plynná, tekutá, hranatá, okrúhla, či stojí, či sa hýbe atď. Jak ďaleko privedie cit v makeňaní, ukazujú nám slepi, ktorí makeňím čítajú písmo, rozoznávajú barvu na súknach atď. Takáto makeňavosť je síce ani nepotrebná, ani nemožná pri vidomých, ale i tito sa cvičiť majú v nej, aby sa proti zrakovým klamom ubezpečiť mohli, tak na pr. dobrotu plátua, súkna, remeňa atď. nepoznáme tak istotne zrakom, jako hmatom.

Hmat nedobre cvičený upadnúť môže do jednej z týchto dvoch chýb, alebo do *maznavosti*, alebo *surovosti*. Maznavosť (od mazania, hládkania, nepracovania) bojí sa každej nepríjemnosti, a odťahuje sa i od potrebnej práci. Surovosť čili otupelosť necíti, čo má cítiť a nechce slúžiť duchu. I jedna, i druhá táto chyba neschopná je mravnosti, a preto proti ním máme cvičiť dieťa od málička. Proti maznavosti radia, priučať chlapca i dievča pod istou mierou k premenám horúčosti a zimy, práce a odpočinku, hladu a sytosti príjemných i nepríjemných vecí, a *nútiť* ho, aby nepríjemnosti snášalo bez šomrania, a veselého ducha zjavovalo i včas nehody, — menovite v blatnom čase posielat ho, aby chodilo po práci v ťažkých botách, aby pracovalo i v horúčosti, a vôbec práca je najistejší prostriedok proti maznavosti. Ďalej radia proti maznavosti, fantaziu a sebeckosť pri dieťati na uzde držať, lebo rozpálená fantázia zväčšuje obraz nepríjemných vecí a strachom naplňuje dušu. Konečne držíme jako zlaté pravidlo, aby sme maznavé dieťa nelutovali, keď sa udrelo, popáľilo, pichlo atď. nech pozoruje na seba, ba jestli plače a vreščí bez príčiny, vytnime ho prútom, aby malo začo plakať, a núťme ho, čo i prútom aby sa premáhalo v hneve, bolesti, hladu atď. a veselú tvár ukázalo. Tak privykne každú vec rozvážiť rozumom, a včas nebezpečenstva neutratí seba-prítomnosť, ale jakýmsi pudom a zvykom mysleť bude na obranu. Dobrý príklad nám dali v tom špartáni, ktorí naučili mládež panovať nad svojími citmi. Pravda že oni to robili z nechvalitebného úmyslu, totiž aby vychovali bojovnú, srdnatú mládež: kresťanstvo

chce, mať všetko na mravných pohnútkach založené, ale práve k mravnosti prináleží „telo podrobovať pod moc ducha“, a tak byť vytrvalým v práci, trpelivým v bolesti, a smelým v nehode. Srdnatosť a trpelivosť špartánska mohla i zo zlosti pochodiť, kresťan ale má byť *dobrý*, a preto nútiť má i city v sebe podľa presvedčenia mravného. Skutočne i pri našich deťoch vidíme zatvrdilých špartánov, ktorí z jedu, apprehensie, zlosti a vzdorivosti snášajú hlad, žízeň, bolesť, ale to je zlý znak a treba ho zavčasu liečiť.

Proti *surovosti* niet jiného prostriedku, jako myseľ a krasocit vzbudiť a cvičiť, a nadovšetko skrze nábožné city obľomiť surovca.

Poznám. Pri slepých a hluchých vyvinuje sa hmat až na podivnú citlivosť. Príklad toho bola na počiatku tohoto stoloetia jedna žena vo Veľkej Revúcej u Centlochov, ktorá na staré dni oslepla, ale tak citlivý hmat mala, že keď ráno vyšla na dvor, a rukou máchala v povetří, z toho poznala, či je povetrie vlhké, či suché, a s istotou jako veštica predpovedala, či v ten deň bude padať, či nie. Ja som ju osobne poznal. Dožila vyše sto rokov. V stom roku jej narostly nové zuby, a pred samou smrťou vrátil sa jej zrak.

§. 55.

Cvičenie páchy a šmaku.

1. *Pácha*, (čich, vôňa) zdá sa v praktickom živote málo užitočnou byť, ba nalezajú sa ľudia, ktorí nič nezapáchnu a tak tohoto smyslu celkom zbavení sú, a preto žijú i vzdelávajú sa, ale keď sa o krásnych, lúbežných vôňach hovorí, nerozumejú tomu a všetko jím jedno, či malovaná alebo z perkálu robená a či samorostlá lúbovonná ruža. Avšak i tento smysel je užitočný, a síce varuje nás od nebezpečenstva, keď z ďaleka vetiť a cítiť môžeme vec nebezpečnú, nad to dáva nie malý *pôžitok*, keď sa v príjemných vôňach kochať a veci po vôni poznávať môžeme. Výchova naň len dvojak pôsobiť môže, ochranné a cvikom; ochranné tak, že dieťa nútíme nos čistotne držať, a nedovolíme mu v nose bez potreby šparchať, tiež varovaním od prechladu, šnupavého tabaku a tuhých zápachov nedovolíme čuvy v nose oslabiť. Cvik páchy záleží v tom, že rozoznávať dávame čichom rozličnú vôňu kvetov, jedál, vlhkosť povetria atď. Tak ďaleko to síce neprivedeme, aby sme po páche poznali človeka a za šlakom hľadali zbojníka, jako to pes robí, ani jako krkavec aby sme na mŕľu ďaleko zapáchli korist: ale predsa sa i tento smysel dá vzdeláť, jako príklady máme medzi

ludmi zo vzdelaných okresov. — Medzi tým upozorniť musíme i na *prílišnú citlivosť nosa*, aby sme od nej chránili chovanca, lebo kto má veľmi tenký nos a k tomu maznavosť, ten nebude v stave konať také práce, pri ktorých neprijemná pácha panuje, a ktoré predsa vykonať musíme. Vôbec učme panovať i nad týmto smyslom.

2. *Šmak a chuť* sú strážcami zdravia, lebo kto nemá chuť a jedlo mu nešmaká, ten je už nemocný, a nemoc je zvestovateľkyňa smrti. Z toho si vysvetlíme ten náramný strach, ktorý človeka napadá, keď mu už jedlo nešmaká; naproti tomu veselost a dobrú vôľu toho, komu všetko dobre chutná, a o tom platí tá nábožná peseň: Kdo zdravý jest na těle, a dobře se mívá.“ Obyčajne tí ľudia, čo si dobrú chuť zachovali, mávajú dlhý život a mnoho radosti, a už púhym šmakom poznávajú a vyberajú predmety. Na zachovanie čistého šmaku a dobrej chuti sú len dva prostriedky: miernosť a práca, a síce miernosť v jedení a pití nato, aby žalúdok preplnením preprúžený nebol; práca pak na to, aby kolobeh krvi, teplota vnútorná a trovenie posilnené, a skrze pot všetky nezdravé látky z tela vyhnané boly. Po práci zchutná obed najlepšie, — a preto pracujme. — K cvičeniu tohoto smyslu náleží, aby sme dieťa — 5—7 ročné, i staršie pri každom koštovaní vecí zpytovali sa jakú chuť má, a tak ho učili poznávať rozličnú chuť.

Škodlivé sú tomuto smyslu: veľmi korenisté jedlá, opojné nápoje, fajčenie, paškrtnosť a prieberčivosť, jako tiež veľmi silné lieky. Prvé tri oslabujú žalúdok; paškrtnosť vyberá len to, čo ústam ľahodí a zdraviu nie; prieberčivosť hľadá rozkoš v pokrmoch a nie v duchovných veciach, a skrze to upadá do smyslnosti a nemravnosti. Veľmi silné lieky, menovite dávidla, tiež oslabujú útroby, preto varovaním si zdravia chránime i dobrú chuť a šmak. Proti paškrtnosti pri malých deťoch prospeje poriadok a na určitý čas jedanie, jako tiež jednoduchý rozkaz: čo, kedy, koľko bude dieťa jesť. Pri dospeljších potrebné je rozumné poučenie o zdravotných pravidlách a dobrý príklad, — lebo jestli rodičia sú paškrtní a prieberčiví, jakže môžu žiadať od dieťaťa zdržanlivosť a miernosť?

§. 56.

Vzdelávanie smyslných citov.

Ku smyslným citom prináleží: veselost, radost, dobrá myseľ, bolosť, záдумčivosť, mrzutosť, hnev, svehľavosť, a durdivosť čili

apprehensivnosť, ktoré všetky vznikajú buďto skrze dotknutie telesné, alebo skrze cit ducha, — patria teda i do telesnej i do duchovnej výchovy. Že do telesnej výchovy patria, dôkaz máme ten, že sa nedajú púhym slovom ukrotiť, a vôbec výchova posiaľ nenalezla dosť bezpečných prostriedkov, jako by jich rozumu podrobili a primerane vzdelávať mohla. A predsa od nich závisí mnohý nástin mravnosti. O nich odporúčame nasledujúce pravidlá:

1. Chovateľ nech uzná, že *smyslnosť je k životu potrebná*, t. j. ona nemôže byť cieľom života, ale je k nemu predsa potrebná. Preto nech *nezabíja, ale pod moc ducha podmaňuje telesné žiadosti*, lebo kto je zdravý a mravný, ten rozkazuje svojim citom a žiadostiam, kto ale je nemocný alebo nemravný, ten slúži za otroka svojim žiadostiam, a nijak sa od nich osvobodiť nemôže na pr. opilec od opilstva.

2. Pri každom skutku, kdeby chovanec nektorú smyslnú žiadosť bral za pohnútku, trespíme ho slovom, opovržením a tupením takého skutku, aby sa naučil, že taký skutok je nedobry, nemravný, lebo len to je dobré, mravné a sväté, čo z čistej, rozumnej a nábožnej pohnútky pochádza.

3. Aby dieťa nad smyslami panovať sa naučilo, t. j. aby prvej myslelo, či to čo chce žiadať, je dobré a slušné, a len potom žiadalo, a činilo: tým cieľom *máme tvrdo s ním zachádzať* a z najlepšej zábavy ho vytrhnúť a k povinnosti nútiť, a pri práci ho nútiť, aby bolo veselej mysle, lebo veselosť oblavuje prácu a mierni človeka i v radosti, i v žalosti. Príklad takého vytrhovania zo zábavy je pri jedle, keď mu najlepšie chutná, a vtedy dostane rozkaz, v dačom poslúžiť, nech bez reptania, ba i len bez posuňku na tvári ložku složí a slúžiť ide; alebo na majálesi, keď sa najlepšie zabáva, a treba dakomu poslúžiť, vody doniesť atď. nech na jedno zavolanie s radosťou beží rozkaz vykonať, — aby navyklo povinnosť vždy viac milovať nad zábavu.

4. Medzi smyslné pohnútky patrí: zvedavosť, dychtivosť, smiech, zábava a týmto podobné city. O týchto všetkých platí pravidlo: *položme jim medze, aby dlho netrvaly* a ducha neuhasiť, lebo kto mnoho dobrých vecí užíva, málo si jich váži, na povinnosť snadno zapomína a v čas nehody tratiť ducha. Menovite nútiť máme dieťa keď do chlapectva prechádza, aby smiech rozumn podrobilo t. j. aby sa nesmielo prv, než rozum uváži či tá vec zaslúhuje smiechu, a či tým bližnieho neurazíme, a keď i smiechu

uzdu pustíme, aby nevypuknul v divoký rehot. Proti tomu pomáha len vtipná satyra alebo prút.

5. Veliký poklad pre človeka je *dobrá myseľ* čili stála veselost, ktorá v radoostiach opatrnosť, v nerestiach nádeju chová. Dobrú myseľ najistotnejšie nadobudneme si riadnym pracovaním a otužením sa proti premenám chvíle a telesným bolastiam. Dieťa samo od seba hľadá si zábavy: bolasti pak pošle mu pán Bôh: ale naša povinnosť je, cvičiť ho, aby vo všetkom rozumom a svedomím nad sebou panovalo, t. j. aby ani v rozkošiach mieru, ani v nehodách trpelivosť neztratilo. Z toho nasleduje, aby sme dieťa keď pre nevyplnené žiadosti alebo pre svoju neopatrnosť skučí, vreští a plače, telesne a síce citlivo potrestali, aby malo zač plakať. Výnimku robí *spravodlivý hnev*, ktorý i u dieťaťa sa zjavuje, a *žalosť v smútku* pre ztratu milých, — tieto dva city vo velikej úcte majme, marnými rečmi jich účinok neoslabujme, ale ukážme na sebe šlachetný súcit a útrpnosť, a tým bolast jeho viac zmiernená bude, nežli jakoukoľvek dlhou rečou.

Poznam. Nerest pochádza od neríť, noríť a s prehlasom moríť. A koncovka *est, ost, ast* znamená miesto, okolnosti, city atď. a zdá sa byť faktitív od *eda, oda, ada*; tak na pr. morasť znamená miesto, kde sa morí, ale i *klada* znamená miesto, kde sa klade, *hromada* — miesto, kde sa hrnie; *čeluste* — miesto, kde sa čelo nachodí; *kapusta* — zelina, ktorá sa často okópáva; *bolasť* — cit ktorý dlho trvá; *horučosť* — okolnosť a cit dlho trvajúci; tak *neresť* — miesto a okolnosti, kde človek neríť t. j. noríť, padá, klesá. Tomu podobné je i nemecké: Niĕren t. j. obličky čili úd, ktorým sa nerí čili preciedza moč. I meno rieky: *Mura* pochodí od ner, nor, nur, s prehláskou mer, mor, mur, — i nazov krajiny v južnom Rusku: Nurja, Nurjane pochodí od tohoto koreňa, a znamená zem mokrá, močaristú.

§. 57.

Opatera v nemoci.

Pri nemociach malých dietok dali sme už shodoliečný návod, komu sa lepšie páči inoliečba (allopathia), nech číta: Ernest Bockove štyri knihy o zdraví, a Hufelandov: Kunst prodlauzení života, vydaný od J. Palkoviča. Teraz ešte odporúčame, jako čiastku telesnej chovy, dieťa od prvých rokov priučať, aby samo na seba pozorovalo proti nemociam, a v nemoci samo si pomáhalo, čili aby bolo samo svojim lekárom. Nerozumieme pod tým slovom, aby

každý človek výlučne oddal sa lekárstvu, — to nie, ale aby keď nemoc naň príjde, hľadal pomoc, a síce kde jesto, u riadneho lekára, kde nieto, aspoň sám u seba. Ktoré dieťa chované bolo podľa našich zásad, to bude zdravé na tele, i na duši, a nemoc ne-nalezne tak snadno miesta na ňom. Ale i pri tejto rozumnej výchove dieťa sa udre, poreže, popáli, prechladne, alebo z dopuštenia božieho príjde naň nektorá nakažlivá nemoc, ktorá rýchlu pomoc potrebuje, ináč nebezpečenstvo hrozí: vo všetkých týchto pádoch je potrebná opatera vlastná a domácich a často i porada lekárska. V mestách snadno zavolať lekára na pomoc, keď je pri ruke, ale na dedinách je nevyhnutne potrebné, aby sám chovateľ poznal nemoce a aspoň nektorých liekov moc rozumel, aby i dotedy, kým lekár príjde, pomáhal nemocnému. A z toho ohľadu: každý má byť svojim lekárom, t. j. každý má poznať pravidlá zdravotné, a tak zdravovedu jako predmet má sa učiť, ale má sa naučiť aspoň najjednoduchším operáciám ranhojičským, ako sú: zaviazať ranu, krev zastaviť, trn vytiahnuť z rany atď. nadovšetko ale od prechladu, zapálenia, záškrtu, porážky, zubov bolenia a cholery má poznať lieky, i jích hotovenie, aby si sám a svojim pomáhal, prvej než lekárska pomoc dobehne.

Poznam. O divjej zveri: medveďoch, líškach, ba i o zemeplazoch hadoch hovoria, že si na rany hľadajú zelinky a prikladajú; — starodávni Babylončania nemocných vynášali na trh, aby mimoidúci nemoc oozreť a liek poradiť mohli. U Slovákov za starodávna Černokňažníci, a veštice oberali sa s lekárstvom, a zelinám podľa moci liečivej dávali mená, tak na pr. kostivar (*symphitum officinale*) nazvali preto, že kosti svára, t. j. polámané kosti snadno sa srostrnú pod nim; *devät síl* preto, že túto zelinku proti deväť nemociam potrebovali. Toto národné lekárstvo v minulom stolytí počali zdokonalovať turčianski olejkári, a svojimi olejčkami podivné kúry robili po svete, menovite v Hollande, tak že vo vážnosti stáli u celého obyvateľstva. Jednu z týchto podivných liečb slyšal som od jedného starého olejkára, že isté dievča v Hollande trpelo na lámku a malo pokrivené kosti na nohách, i na rukách, hollandskí lekári už vyše dvoch rokov bez prospechu liečili: starý olejkár dal zabíť mladého žrebca, a špikom žriebacím natrel pokrivené kosti toho dievčata, a od toho pod týdnom vyzdravela. — Ale keď olejkári zo sveta veľké zárobky donášali, a doma o vyučenie mladých nepečovali, kleslo olekárstvo z tej príčiny, že nevyučení sa pustili do sveta, a pomáhali si klamom, kde učenosť nestačila. A tak zaniklo olekárstvo. — R. 1847. mala vynst slovenská lekárska kniha na základe magnetizmu, vydat ju mal Ludevít Štúr, meno spisovateľa mi už nenapadá, — rukopis som ja prepisoval, — ale pre nastavšie búrky všetko zahynulo, — ozaj kde je ten rukopis? — Od dedinských knihov

až podnes ľud očakáva, aby i v lekárstve boli sbehlí a liekami pomáhali svojim cirkevníkom. Ale hlavne pre seba každý má sa obznámiť aspoň s hlavnými nemociami a liekami, aby sebe a svojim pomáhal. Len škoda že nemáme nie len na výber, ale ani na dostač lekárske kníh.

Hlava III.

Duchovná výchova.

§. 58.

Co znamená duchovne chovať?

Duchovne chovať znamená človeka pripravovať k duchovnému životu, aby keď prestane výchova, sám od seba duchovne žil. Príprava neznamená tvorenie nečoho nového, ale vyvinovanie a zdokonalovanie toho, čo je už. A tak ani duchovná výchova nestvorí z dieťaťa nového človeka, ale toho ducha, ktorý je už v ňom, chová, učí, cvičí a vedie k dobrému životu. Cieľ tejto prípravy je dvojaký, ako i človek je z dvoch živlov tela a ducha, — duch totiž víriť, spechať má k pôvodu svojmu, a tak jedon hlavný cieľ výchovy je viera; ale kým duch neodíde k Bohu, musí tu na zemi pôsobiť, pracovať a to telo podmanovať, a táto práca jeho má byť *dobrá*, teda cieľ jeho druhý je *dobrota*. Na dve strany teda napatá je jeho sila, — ale musí mať i stredok, kde sa viera s dobrotou schádza, a to je *svedomie*, ako sudca a svedok, áno ako podstata osobnosti. Viera, dobrota, svedomitost sú tri základy, ktoré človek má v sebe vyvinúť, bez ktorých duch nemôže byť duchom, a k tým má výchova pripraviť mládenca, aby mu ako hviezdy svietily na plavbe po búrlivom mori života.

Príprava táto má tri prostriedky:

- Musí *chovať* t. j. dávať duchu to, čo je k viere potrebné, a to je *náboženstvo* čili známosť o Bohu.
- Musí ho učiť poznávať a rozsudzovať to čo je dobré, teda budiť rozum, myseľ, rozvahu atď. a učiniť človeka *múdrym*, a to podáva *nauka*, a *veda*.
- Konečne *cvičiť ho* v každom skutku dobrom, aby sám svedomý bol toho, že dobre urobil, a tak bol *milý* Bohu i ľuďom, a to je *cvik* čili *kázeň* (disciplina).

Tieto tri prostriedky zjavujú sa nám i pri výchove Krista pána, lebo o ňom hovorí evanjelista: „prospíval vĕkem, maudrosti i milosti u Boha i u lidí.“ Pod slovom *vek* rozumiem zrast telesný, pod *múdrostou u Boha* rozumiem známosť náboženstva, pod *múdrostou u lidí*: známosť sveta; pod *milostou u Boha*: vieru; pod *milostou u lidí*: svedomitost.

§. 59.

Viera jako cieľ duchovnej výchovy.

Písmo sv. hovorí: „Víra jest nadějných věcí podstata a důvod neviditedlných“ (Žid. 11. 1). Z toho rozliční rozličné určity vyviedli. Jedni povedali, že viera znamená známosť historie o veciach náboženských. Jiní hovoria: viera je dôvodné presvedčenie o tých neviditedlných veciach, ktoré sú k spaseniu potrebné. Apologia Augsburgského vyznania v IV. článku učí: viera znamená nie len známosť historie, ale znamená uznať slub boží, v ktorom zdarma pre Krista podáva sa nám odpuštenie hriechov a ospravedlnenie. A aby dakto nemyslel, že to znamená len známosť, dodávame obsírnejšie: že ona znamená chcel a prijať podaný slub odpuštenia hriechov a ospravedlnenia.“ *) Nektorí na krátce hovoriли: veríš, čo nevidíš. **)

Všetky tieto určity vyslovujú viac menej z podstatných známok viery: ale Slovák pod slovom „*viera*“ rozumie moc duše a snahu čili vôľu k Bohu sa vznášať, jeho poznať, poslúchať, jeho vôľu plniť a v ňom, u neho a skrze neho pomoc, potechu, blahoslavenstvo a spasenie dosiahnuť. Však už koreň toho slova „*vírit*“ znamená hýbať sa v duchu, spechať k Bohu, hľadať Boha, v neho dôverovať, v neho nádeju skladat, k nemu o pomoc volať. Ale aby sa duch pohnul a hýbal, musí najprú cítiť. A tak viera je *i cit i snaha duševná*, lebo cítime bytnosť Boha nad sebou, a snažíme sa k nemu prísť. A tak veríme, čo nevidíme, ale to i cítime, a tento cit od samého Boha do srdca nášho vštiepený je bezprostredným dôvodom viery a presvedčenosti našej o Bohu, a núti

*) Fides non est tantum notitia historiae, sed est assentiri promissioni Dei, in qua gratis propter Christum offertur remissio peccatorum et justificatio. Et ne quis suspicetur tantum notitiam esse, addemus amplius: est velle et accipere oblatam promissionem remissionis peccatorum et justificationis.

**) Fides, quod non vidēs.

nás hľadať a poznať Boha, a kde ho nalezáme, prijímať jeho rozkazy, a sluby. Tento cit a táto snaha je v každom človeku, a tak i v každom dieťati, a jestli ho k pravej známosti o Bohu nevedieme, vtedy si utvorí chybnú známost, — ale veriť bude a vieru mať musí buďto pravú, alebo chybnú. Z toho si vysvetlíme, že každý národ utvoril si nejakú vieru, a v žiadnej krajine na celom okršleku zemskej nenalezli cestovatelia národ taký, ktorý by žiadnej viery nebol mal. Ovšem že väčšina ľudí utvorili si chybnú známost o Bohu, a tak stali sa modlármi a pohanmi, bo človek žiadon sám od seba nemôže si nadobudnúť pravej známosti o Bohu a tak ani pravěj viery: len tam kde sa mu sám Bôh zjavil, a sám ho o svojej vóli poučil, zjavilo sa čisté náboženstvo a čistá viera, v starom zákone skrze Mojžiša a prorokov, v novom zákone skrze Ježiša Krista, Syna Božieho.

A preto my za prvý základ duchovnej výchovy kladieme vieru, lebo je to v podstate duše ľudskej, že cíti Boha a k nemu sa víri, za ním spechá, jeho hľadá, v neho dôveruje, u neho pomoc a blaho nalezá. Ale ako v telesnom ohľade nedospelému decku dospelí dávajú a pripravujú pokrmu príhodnú, primeranú a užitočnú, ba učia ho varovať sa škodných: tak i v duchovnom ohľade rodičia a vychovávateľa majú dieťatám svojim podávať pokrmu duchovnú, ktorými by cit a snahu k Bohu budili, silnili, vedli a od škodných známostí varovali. Z toho si vysvetlíme ten zjav v živote ľudskej, že každý rodič a učiteľ chce svoju vieru vstúpiť do srdca svojim dieťatám alebo svojim učedníkom a to je nie len právo, ale i povinnosť rodičovská, lebo ho k tomu núti vnútorný cit. Smutná vec, že si to právo osobuje a horlive plní i pohan, i muhamedán, i žid i pantheista, i materialista, i každý či zjavný, či ukrytý modlár: ale keď to pán Bôh trpí, musíme i my trpeť, avšak tým väčšou horlivosťou vstúpevať máme my svojim dieťatám a svojim učedníkom čistú vieru kresťanskú, a podľa rozkazu Spasiteľa: „učiť všetky národy a krstiť ich ve jméno Otca i Syna i Duchá Svätého.“

A preto ešte ráz hovoríme: základom duchovnej výchovy má byť viera a lea z nej má vyplývať mravnosť i dobrota, a len podľa nej a pre ňu má byť tvorená i známost, i osveta, i múdrosť, i každý skutok ľudský.

A konečne dokladáme: že kresťanské dieťatky, ktoré už v krste prijaly zaslúbenie Božej milosti, nemáme považovať za pohanov, ale za skutočných kresťanov, tak jako ich za rozumných a mlu-

venia schopných pokladáme, ačkoli ani rozum užívať, ani rozumne hovoriť neumejú.

Poznam. 1. Grécke slovo πιστις — viera odvádžajú od πιστω — pítam, prehováram, — persuadeo, ale by sa snáď lepšie odvodzovať mohlo od πιπτω — padám, klaniam sa a tak by πιστις znamenalo: dobrovoľné padanie a klaňanie sa Bohu. Latinské slovo: fides — viera pochádza od fido — dôverujem, ale Cicero ho odvodzuje od fio — diať stať, stávať sa, byť. Ale majú latináci i iné slovo k označeniu verry, totiž credo — verím, a *credo* znamená jakýsi duchovný pohyb, teda to isté, čo slovenské *virím*, hýbem sa, spechám. Však keď sa *d* premení na *sc* na faktitív, bude cresco — rostem, t. j. pohybujem sa, snažím sa.

Nemci majú: Glaube — viera, glauben — veriť, a keď *g* premenia na *k*, hovoria *klauben* — sbierať t. j. pohybovať sa; teda i oni slovom *glauben* označujú duchovný pohyb. Ináče majú: *trauen* t. j. dôverovať, a z toho *Zutrauen*, *Vertrauen* — dôvera.

Maďari hovoria: hit — viera, od hinni — veriť, a to snáď pochodí od *hívni* — volať, lebo *hív* — hŕ u nich znamená *verný*. Teda i u nich hit znamená duchovný pohyb k Bohu t. j. vieru.

Poznam. 2. Pod slovom: „neveriaci“ rozumieme takého človeka, ktorý zle a neprave verí, a tak by sme ho nazývať mali: zleveriaci, lebo veriť musí, však je to už v prírode vštepené aby veril — víril, hľadal Boha a spechal k Bohu. A skutočne v obecnom živote neveriacim oproti stavíme pravoveriacich, čo je znakom toho že pod slovom neveriaci rozumieme zle veriaceho. Tak i slovo „neznaboh“ znamená človeka, ktorý nezná pravého Boha, lebo každý má a musí mať cit svrchovanej bytnosti t. j. Boha: ale nektorí túto najvyššiu bytnosť nalezá v hmote, a tak je hmotár (materialista), alebo vo svojich žiadostiach a síce buďto v telesných rozkošiach a pohodliach, a tak je bruchopasník (eudaemonista), alebo vo vymyslených túžbach po chvále, panovaní a jiných chybách ľudských, a tak je ztrestenec. Ale na každý pád utvorí si vidinu svojho Boha a za tou sa rúti a hubí všetko, čo mu v ceste stojí. A to je tá nekonečná rozmanitosť hlúpostí a zlostí zleveriacich, čo my jedným slovom zlí a „bezbožní“ menujeme.

Poznam. 3. V našej určitbe: „viera je cit a snaha k Bohu“ obsažená je i „nadéjnych věci podstata i dôvod neviditeľných“, lebo podstata nádeje je cit, t. j. že človek cíti, že len v Bohu naplnia sa jeho sväté nádeje, ako Žalmista hovorí: Kohožbych měl na nebi a krom tebe žádného nemám na zemi! (Žalm. 73. 25.). Naproti tomu, kde citu niet, tam ani nádeje byť nemôže. Dôvod neviditeľných máme i v cite i v snahe, totiž že to musí byť, po čom vírime a v čo veríme, i Bôh, i život večný, i z mrtvých vstanie, i pravda večná. Viera je i presvedčenie, a síce najhlbšie presvedčenie, na cite založené a nie na púhéj mysli, a z toho si vysvetlíme i ten zjav v obecnom živote, že za mladý vštepená viera nedá sa viac žiadnymi predstavami a myšlienkami vykoreniť, teda ani chybnú a nepravú vieru nemožno od koreňa vyhubiť v srdci zastaralom, lebo je zakorenená už v samom cite. A z toho nasleduje veľiká dôležitosť náboženskej výchovy hneď od malička.

Poznam. 4. Kant hovorí, že nič na svete u ľudí za dobré bez obmedzenia uznať nemôžeme, len dobrú vôľu. Ináč to vysloviť možno: nič za dobré uznať nemožno, čo z dobrej pohnútky nepochádza: ale jediná pravá pohnútka je čistá viera, a tak viera musí byť základom celého života. To hovorí i písmo sv. na pr. „Zdáli se pak komu z vás, že jest nábožný a v uzdu nepojímá jazyka svého, ale svodí srdce své, takového márné jest náboženství. (Jak. 1 v. 26.) A opäť: „Řekliby kdo: miluji Boha a bratra svého nenávidělby, lhář jest“ (1. Jan. 4. v. 20).

Nebude od vecí na tomto mieste objasniť všetky zásady, ktoré sme už na str. 6 spomenili, že od spisovateľov za cieľ výchovy postavené boli. Zásady tie všetky alebo sú obsažené v našej zásade, totiž v čistej kresťanskej viere, jako jednotlivé faktory; alebo sú zapierahie teže zásady, a jestli i kresťanskí spisovatelia za nimi idú, to patrí medzi bludy. Tak na pr. *zásada sebeckosti* je zapieranie kresťanstva, lebo učí, že „bližšia košela, než kabát“, že každý sebé samému najbližší, že všetko má robiť človek len pre seba, nič pre Boha. Táto zásada má mnohých nasledovníkov na Slovensku, ktorí sa ani za jednu, ani za druhú vidinu zapáliť nedajú, ale zo všeho užitok len pre seba hľadajú, všetkých národovcov a cirkevných horlivcov za bláznov vyhlasujúc. A túto nemoc len dobrou výchovou a vštepením čistej viery vyličiť možno. Tejtó protivná, ale tiež lživá je *zásada opportunity*, čili príhodnosti, ktorá učí, aby dieťa žiadnu samostatnú presvedčenosť nepáštovalo, ale sa vždy mienkam panujúcim, alebo väčšine pridávalo a tak svoj užitok hľadalo. I táto je na Slovensku Bohužiaľ rozšírená, a sám ľud ju zatracuje v porekadle: „kam vítr, tam plášť.“ *Hmotárska zásada* má po celej Európe, i na Slovensku mnoho nasledovníkov, a čo viac medzi učeními a vzdelanými vrstvami. Sebeckosť prevahu má u roľníkov, opportunity u remeselníkov, užitkárstvo u kupcov, hmotárstvo vo vyšších vrstvách vzdelancov. Oni nevidia dušu, ani Boha, len hmotu, a z hmotných úkazov chcú vysvetliť všetky zjavy duchovné. Podľa nich myšlienka je len istý stupeň potenia mozgového. Podivná vec, v Nemecku našli sa spisovatelia, ktorí na tejto zásade chceli sústavnú výchovovedu napísať! Na pr. *G. Schewe* vydal knižku pod názvom: „Die Naturgesetze des Unterrichts und der Erziehung; praktische Anwendung der Phrenologie auf die Erziehungslehre, Stettin. 1855.“ — Ale jako hmota je tvrdá, nepodajná a nespokojná, a predsa duchu poddaná, slúžobná: tak i hmotári sú tvrdí, nepodajní, v sebe pokoja nenalezajúci, a predsa inému poddaní sluhovia. *Užitkárska zásada* (utilitarismus) žiada dieťa cvičiť len v užitočných, čili telesných užitok donášajúcich predmetoch a zavrhuje všetko, „z čoho nevyžije,“ — ona je len ináč vyslovená sebeckosť, telesnosť, hmotárstvo. — *Krásocitná zásada* má za cieľ rozmazanú telesnosť, čili rozkoš, a býva prvý znak blížiacej sa záhnby. Všetky tieto spomenuté zásady zapierajú mravnosť, a patria k subtilnému modlárstvu, —

Ostatné zásady, jako: ľudskosť, obraz boží, svoboda, osveta, vývoj síl a mocí človeka, činnosť tvorivosti, národnosť, vlastenectvo, kosmopolitismus, — sú obsažené v kresťanskej viere, jako jednotlivé faktory kráľovstva božieho. A ktorý chovateľ zná, že všeliké písmo jest od Boha

vdechnuté a užitečné k učeniu, k trestaniu, k napravovaniu, k zpráve, ktorá náleží k spravodlnosti, aby bol *dokonalý človek Boží*, ke všelikému skutku dobrému hotový (2 Tim. 3 v. 17): „ten bude umieť oceniť všetky tieto zásady a cez všetky krútnavy života povedie učedníka svojho k tomu jedinému Pánu spasiteľovi nášmu Kristu Ježiši, bez nehož niet pokoja, niet radosti, niet nádeje a života večného. Len skrze vieru zjaví sa obraz Boží na človeku, lebo ačkoľvek si je vedomý hriechu ale, složil hriech, smieril sa s Bohom a skrze Syna Božieho stal sa „účastným prirodzením Božského“ (2 Petr. 1 v. 4), a tak i telo jeho posvätené je. Prirodzená vec, že kto čo nemá, to neuzná ani úplne nepozná. Tak je to i s obrazom božím, kto ho nemá, ten ho nepozná, ani na inom neuzná, a predsa po ňom túži. Krásnych vyfintených ľudí dost jesto po mestách, i po dedinách, ale obrazu božieho niet na nich, lebo nemajú viery. Krajčír im ho neušije, ani frizír nenafrizíruje. Kto chce mať obraz boží na sebe, musí veriť a pokanie činiť, a to je ťažká vec! Ba i keď na inom vidí obraz Boží, opovržlivo rečne syn sveta: „to je dobrý človek — ale trup a blázon, lebo vraj nezná užiť svet!“ —

I ľudskosť čili pravá humanita je len následok čistej viery. Vra-
vím pravá humanita, — lebo čo Gréci a Rimania pod slovom ľudskosť rozumeli, to bola osveta, vzdelanosť, ktorá ich nad zver divú, i nad barbarov povyšovala, — čo ale Nemci pod slovom humanismus rozumejú, to je tak rozmanité, že ho ani sami určiť nemôžu, lebo hneď jim znamená sbehosť v gréckych a rímskych spisovateľoch, hneď pástovanie vidín krásy a pravdy, hneď akési milosrdenstvo a ohľad na biednych, ba jesto istá vrstva vzdelaných ľudí, ktorí nemohúc pochopiť božstvo Kristovo, všetku vzdelanosť, osvetu a dobrotu kresťanskú pripisujú rozumu ľudskému a to nazývajú humanismus. Podľa slovenského pochopu, ľudskosť je vplyv viery kresťanskej, že totiž človek pravý, človek vierou v Boha zapálený, považuje všetkých ľudí za dieťky božie, za svojich bratov, k tomu istému cieľu povolaných, tou istou povinnosťou zaviazaných, a tak raduje sa z ich prospechu, pomáha im v plnení povinnosti, a pre Boha smiluje sa nad biednymi a padlými, ba i vo svojom nepriateľovi uctí človeka, uctí dieťa božie a chce ho získať, obživíť pre kráľovstvo božie. To je slovenský pochop o ľudskosti. Že starodávni Gréci a Rimania ináč smýšľali, ukazujú ich ukrutnosti páchané na otrokoch, i na všetkých protivníkoch. Že i dnešní západní európejci ináč smýšľajú, dosvedčuje ich nespravodlnosť, neúprimnosť, nevďačnosť a nemiernosť doma i proti iným národom. Len Slovan bol, je i bude pravým človekom, len u neho je spravodlnosť, úprimnosť, vďačnosť a smierlivosť možná, lebo len on do života uvedie kresťanskú lásku. — Boli a sú národy, ktoré na vysoký stupeň vzdelali umenia, vedu, priemysel, obecnú správu, ale neznali to posvätiť kresťanským citom, ani obživíť kresťanskou dobrotou; preto rozchádzali sa na sekty, jako by na protivné póly, jedna sekta zavrhovala vieru a kochala sa vo svojich umeniach, vedách a nálezkoch; iná sekta zavrhla i vedu, i umenie, i praktický život, a to všetko za „svod satanov považujúc, zahalila sa do namyslených pravd náboženských, ako scholastici a rabbini, a zostala pre život nepožehnanou. Dobré hovoriť Komenský: „že človeku na svete poručeno: 1. pohledati

skutky boží, to jest, učiti se, znáti, i vypovídati všeho. 2. Užiti pohodlí těch, kteráž jemu zřídil Bůh ze všech tvorů, a věděti čas, způsob a míru toho. 3. Býti obrazem božím, to jest, obracet se k Bohu, všudy a vždycky a všemi snažnostmi podobnost jeho vyobrazuje.“ (Didaktika, str. 12). — My sa držíme toho, že „viděl Bůh, co učinil, a aj bylo velmi dobré,“ a tak, ako Palmer hovorí: „že nielen hviezdy na nebi a vrchy na zemi, nielen plody prírodné ako hrušky a jablká, ale i duchovné dary, ktoré vzdelať sa dajú, a vzdelávanie potrebujú, jako je tvorivosť básnikova, vtip maliarov atď. — dobré sú a v spojení s Bohom stoja, a tak dľa zásady náboženskej do kruhu výchovy prijaté byť môžu, ba podľa pravdy prijaté byť musia, aby vôľa božia na všetch stranách uskutočnená bola.“ — Slovan má len jeden vzor života: Krista, — jemu je celý svet dobrý, keď sa len on zachová nepoškvrneného od sveta, — ale aby sa zachoval nepoškvrneného, musí umieť panovať nielen nad sebou, ale i nad svetom, jako seba poddaným, a preto osveta, vzdelanosť, umenie, priemysel, státnictvo — a všetky vedy a známosti užíva za prostriedky svojej viery! A tak len on je človek v pravom smysle, — len u neho ľudskosť je ľudskosťou, lebo pochádza z viery.

Jestli *svobodu* položíme za cieľ výchovy, i to je len účinok viery, — a bez viery niet svobody. Pavel apoštol, Hus, Luther, boli istotne svobodní, podľa svojho presvedčenia živí, a to presvedčenie dostali len skrze evanjelium. Nedali sa mylíť ani mienkam svojho času, ani poverám, ani predsudkom, ale ani svojim žiadostiam. I my Slováci tak túžime po svobode, ako ryba po tej vode! Ale svobodu nám nikto nedá, keď si jú sami nedáme, lebo svobody niet bez viery, bez mravnosti, bez Krista. A tak jedine pravá výchova privede náš národ k svobode i mravnej, i národnej. Čože máš z tých zástupov opilých ľudí, čo z tých presebco, lakomcov, skrbcov, lenivcov, bruchopasníkov, alebo ako ich blahej pamäti Lud. Štúr volal: „z tých kožok“, ktorí len k masným hrnkom egyptským a k pálenčným sudom bežia, a za chatrný zisk alebo od strachu zradia, predajú, zapnú i seba, i pravdu, i Krista! Ba ja v pokore chválím Hospodina, že poslal na nás toto všelijaké súženie. Lebo keby nám bol bez našej námahy poprial svobodu národnú, boli by sme i my vytyli a zbujneli, ako iné národy, a „vypásli telá svá k spálení“ — ako písmo hovorí. Ale že nás pokoril pán Bôh, zobudil v nás vieru v Krista nezlomnú, ktorá „nás práve osvobodí“ — a privede k tomu, že všetku pilnosť obrátíme na kresťanskú, výchovu národa, a tak vychováme ľud slovenský „v dokonalého človeka božieho, ktorý bude ke všelikému skutku dobrému hotový“ — a vtedy svitne pravá svoboda na Slovensku. Iní môžu zbrojou hurt robiť po svete, môžu pótky nevinné krve vylievať a v divokosti chválu hľadať: my pôjdeme v tichosti a trpelivosti s Kristom štepiť pravú osvetu do srdca národa a pripravovať ten veľký deň kresťansko-slovanskej svobody, kde zjaví sa kráľovstvo božie v úplnej sláve na Slovensku.

Ako máme vo viere vychovávať?

Na túto otázku odpovedá nám stará zkušenosť, že trojakým spôsobom vychovávať možno vo viere: vlastným príkladom, poučovaním a nutivým cvičením; prvým preto, aby drienajúci cit nábožnosti povzbudený bol v dieťati; druhým preto, aby cit ten mal čistú a svätú pravdu, jasnú známosť slova a príkazu Božieho pred sebou; tretím preto, aby snaha k nábožnosti nemohla byť zlými žiadosťmi premožená a umrtená. Stará zkušenosť nás i tomu učí, že vieru len ten môže vstúpiť do srdca mladého, kto ju sám má, a len takú, akú sám má, jako písmo hovorí: „aby bez slova získať boli, spatrujúce sväté obcovanie vaše“ (Petra. 3. 1.), na pr. meno božie nikdy netreba v preklínaní spomínať, ale jedine v poženňovaní, modlitbe a vážnych veciach; tak tiež slavnosti vianočné, veľkonočné, svätodušné atď. — ba i deň svojho narodenia keď rodič nábožne svätí, i dieťa povzbudené býva k nábožnosti. Ďalej že sa viera len v takom chovancovi zobudí dá, ktorý ju už sám v sebe od Boha vstúpenú má, ale veríme že ako všetkých povolal Bôh k spaseniu, tak i všetkým vstúpil do srdca vieru, aby tak „všickni spasení boli a k známosti pravdy prišli.“ A z toho nasleduje, že sám rodič alebo chovateľ má byť veriacim, — jestli je ale neveriacim čili zleveriacim, tak i v svojom chovancovi budíť budú túto neveru čili zloveru. Z čoho ďalej nasleduje, že je to vec veľmi dôležitá, na koho sveríme výchovu svojich dieťat.

Ďalej veľmi hlbokú dušeslovnú pravdu podáva nám písmo sväté, hovoriac že viera budí sa, chová sa a veladí sa poučovaním, lebo: „kterak uverí, tomu o němž neslyšeli, a kterak uslyší, bez kazatele?“ (Rim. 10, 14). Máme teda vieru od malička v chovancovi budíť poučovaním o pravdách náboženských, každému veku primeraným spôsobom, malému 5—6 ročnému dieťatu, ako ono chápať môže, staršiemu podľa jeho schopnosti, aby tak „prospívalo vekom“ i vo viere a známosti božej. Menovite v luteránskej slovenskej cirkvi nábožné piesne z Tranosciusa už útlu mládež naplňujú známostou Božou, a čo bolo v útlej mladosti do srdca vstúpené, to ani pochyba sveta celkom vyrvať nemože. Preto odporúčame rodičom, aby často z Tranosciusa s dieťatami spievali.

Konečne i písmo sväté, i stará chovateľská zkušenosť učí nás,

že už v malom dieťati zjavujú sa zlé žiadosti, že viacej dôveruje sebe a telesným veciam, nežli Bohu a snadno zapomína, ba i zavrhuje príkazy božie: preto ako pri jiných veciach za neho myslíme a jeho k tomu nútime, tak i pri nábožnej výchove my za neho myslieť a jeho k dobrému nútiť máme dotedy, kým ono samo bude v stave za seba myslieť a dobre robiť. A toto nútvé cvičenie má sa diať pri modlitbe a bázni božej.

1. *Modlitba* je volanie k Bohu, ponevadž totiž človek nemôže k Bohu prísť, preto volá Boha k sebe a prednáša mu svoje city, túžby, vďaky a prosby. Modlitba pochádza z viery, a len ten sa modliť môže, kto verí. A ponevadž dieťa vierou chováme, preto máme ho učiť, ako sa má modliť, a pridržať ho k tomu, aby sa modlilo.

Nemluvniatko neumie mluviť, ani rečiam našim nerozumie, a predsa ako o iných predmetoch k nemu hovoríme, tak i modliť sa máme v prítomnosti jeho, aby živel tentô nábožnosť vzbudzujúci, okolo seba videlo, slyšalo, cítilo. A modliť sa máme i za to samé nemluvniatko, lebo všetky naše práce, naša opatrnosť je nedostatočná, a každý verný kresťan chovateľ volá o pomoc k Hospodinu i v tomto ťažkom povolaní chovateľskom. Áno i za starších chovancov má sa modliť pánu Bohu rodič a chovateľ, aby ich zachoval od pokušení a zdaru dal našej výchove. *)

Mluvniatko čili dieťa, keď už počína hovoriť, ale ešte nechápe naše modlitby, teda od 3—6 roku, má sa tak modliť, ako umie, t. j. ústami modlitbu svoju odriekať a pri domácej nábožnosti na pr. pri modlení pred obedom, a po obede, naslúchaním a tichým sa držaním účasť brať. Námitku, že takáto modlitba nepochádza zo srdca a tak je neplatná, odráža to, že chceme *aby išla do srdca* t. j. aby budila cit nábožnosti, a to nikto odtajiť nemôže. A jako učíme deti zdvorilosti, aby rodičom dobré ráno viňšovali, od nich chleba prosily, za daný dar ďakovali, ačkoľvek to ešte necítia, ani jim to zo srdca nepochádza, a predsa i nepriatelia detinských

*) Kto jak verí, tak robí. Veriaci kresťan zná, že Bôh vyslyší jeho modlitbu, a preto modlí sa i za svoje dieťa. Zleveníaci nečaká pomoc od Boha, ale od seba, a preto sám dozerá a streží za svojim chovancóm; — čo jest on má vieru v sebe, a tak samého seba kladie za Boha, a keď mu zle vypáli, zlostí sa nie na seba, ale na Boha toho, ktorého v čas šťastia neuznáva. Dar-mo je, pán Bôh bláznov trpí, i my ich trpeť musíme. Ale Augustinus krásne hovorí de catechiz. rud. 18. „magis pro illo (za chovanca) ad Deum, quam illi de Deo multa dicenda.“ — t. j. viac hovorme v modlitbe k Bohu o našom chovancovi, nežli k chovancovi o Bohu.

modlitieb potrebu toho uznávajú: tak učme jich i k pánu Bohu prosby, vďaky obracať, však ono časom dostaví sa i cit, i rozum, i viera. Čistotu, poriadok, poslušnosť, spravodnosť tiež nechápe dieťa, a predsa ho nútime k tomu aby privyklo, a aby mu do prírody prešlo: prečo by sme to robiť nemali s vierou, nábožnosťou, modlitbou, ako najvyšším darom ducha a cieľom života? Preto za každodennú povinnosť klademe rodičom a chovateľom, aby sa s malým dieťaťom modlili, a síce ráno, keď zo sna vstáva, na obed pred jedlom, a večer keď ide spať.

Otázka: kto z rodičov má túto povinnosť konať? Odpoveď: Matka, lebo ona je prvá opatrovkyňa i v telesnom, i v duchovnom ohlade, a k nej naj dôvernejšie vinie sa dieťa. Jestli ale matky nieto — (alebo je nie doma, alebo umrela) — tam povinnosť tá prejde na otca, ktorý ako hlava celého domu i v tomto ohlade má vplyv mať na dieťa, a čas po čase modliť sa s deťom. Pri sirotách kto prejal právo rodičovské, má i túto povinnosť prejímať a plniť.

Z ohľadu obsahu samej modlitby pre dieťa platí slovo Kristovo: „nebuďte marnomluvní, jako pohané.“ Modlitby tieto nech sú krátke a krásne verše, jaké u nás sú: „Z lože vstávam,“ — a „Pôjdem spať,“ — a na konci svôbodná forma, kde za matkou ďakuje dieťa za jednotlivé dobrodenia a vinšuje dobrú noc svojim milým atď. Slovenský praktický rozum i v tomto ohlade dávno riešil hádku, ktorá v Nemecku medzi pietistami a racionalistami panovala, či totiž forma modlitby pre dieťa má byť určená, či nie? Racionalisti to za mechanismus vyhlasovali, a pietisti sa spoliehali pri každej modlitbe na vnuknutie Ducha Svätého. Slovenský obyčaj uviedol i určenú formulu pre dieťa, a nechal na konci miesta i pre vnuknutie Ducha Svätého.

Jean Paul (čítaj Žán Pól) o modlitbe pred obedom povedal, že takáto modlitba musí každé dieťa ľhárom urobiť, lebo vraj ako sa môže dieťa nábožne zo srdca modliť, keď má oči na vyparujúcu sa misu opreté, a v ústach mu slinky hrajú. Táto výpoveď stala sa pravidlom po Europe po vzdelaných domoch a modlitba vyšla z módy. Rozumná výchova ináče vec bere. Ako nútime deti, aby ktorúkoľvek žiadosť, — hnev, pomstu atď. — prvej rozumu podrobily, nežli ju vykonajú, tak máme jich nútiť i pri jedení a pití rozumom nad sebou panovať, aby nie jako krkavci letely do misy, ale spomnely na darca všetch darov, na Bóha, ktorý nám dáva zdravie i požehnanie k vykonaniu našich povinností, a tak i k spravovaniu telesných žiadostí, — aby teda dieťa i v jedle panovalo

nad sebou a neupadlo do hovädskosti. — Miesto modlitby uvedli vzdelanci *svedčnosť*, kto má prvý si brať, atď. a v tom ohlade prísne držia dietky, aby čakaly, kým na ne rad príjde — a to je u nich surrogát modlitby. Ale surrogát nikdy nenahradí samú vec, a preto za svätú povinnosť pokladať si majú rodičia a chovatelia v modlitbách cvičiť dieťa a tak ho k Bohu viesť, však v dospelom živote príjdu tak ťažké okolnosti naň, že len v modlitbe nalezne utíšenie.

Dospeljšia mládež má cítiť už sama potrebu modlitby, a cíti ju skutočne, ale počína o nej už i rozmyšľovať, a pochybujúci rozum závodí ju často na krížne cesty medzi dobré a zlé, medzi pokoru a pýchu, medzi dúfanie v seba a dúfanie v Boha. A z tohto nebezpečenstva vytrhnúť ju môže len štvoro: stará zvyklosť k Bohu sa obracať, poučenie, dobrý príklad rodičov a nevyzpytateľné vnučnutie božie. O prvom, sme už hovorili, tretie nestojí v našej moci, ale poučenie a dobrý príklad od nás závisí, a tak o ňom na krátko. Poučenie v tom veku, kde pochyba sa budí v človeku, je opravdový balzám duchovný, a cirkev kresťanská práve na ten vek ustanovila tak rečenú *konfirmáciu* čili utvrdenie vo viere a prijímanie svätosti Večere Pána.

Bystrá myseľ chlapca, dievčata vyzkúma všetky tajné mysle svojich chovateľov, a kto nemá čistej nábožnosti, čoby sa jak pretvaroval, neujde zkmajúcemu oku mládeže: preto len nábožní chovať môžu nábožne. Jestli kde medzi bezbožnými vychová sa pobožný, to za zvláštne riadenie božie považovať musíme. Ale i zo samého príkladu vylúčiť treba to, čo je primného, menovite dlhú márnomyšľanosť, ustavičné upomínanie k modlitbe, a násilné tiahnutie každého predmetu k modlitbe, ako sú v nektórych ústavoch dlhé kázne pred hostinou, kdežto p. Kristus na krátce sa pomodlil, keď chcel nasýtiť ľud na púšti. Ale i všelikej ľahkomyslnosti a potrhlosti pri modlení sa spoločnom varovať sa máme, aby samej vážnej veci primeraná bola i forma tváre, hlasu atď. predstaveného.

Nútené navštevovanie služieb božích pri školskej mládeži vychovoveda schvaluje, ale žiada, aby pritom skutočný duchovný pokrm mládeži podávaný bol. Proti tomu hreší sa po mnohých evanjelických školách tým, že mládež nedonáša sebou „Zpevník“ a pod spevom ako nemá svedkovia trpne naslúchať má, čo obyčajne zunuje a celý účinok je pochybený. Aspoň každý druhý by mal

pred sebou mať spevník, aby tak po dvoja z jedného spievať a na službách božích skutočný podiel brať mohli.

2: *Bázeň božia* vyplýva z viery, lebo kto verí v Boha, ten sa ho bojí t. j. bojí sa zle myslieť, zle hovoriť, zle činiť, ba i len zle žiadať, — zle keď dobre myslel, dobre chcel, dobre konal, vtedy dúfa v Boha a spokojný je v srdci. K tejto bázni božej má viesť výchova mladého človeka, menovite chlapca a dievča, keď sa mu už rozum rozviazal. A to deje sa dvojakým spôsobom: obrácaním mysle a citu svojho k Bohu, a tvorením seba podľa Boha, čo je vtipne vyobrazené v starom kancionáliku slovenskom na prvej strane, kde nábožný kresťan hľadá do neba, a s neba letí paprslék do jeho srdca, pod nohama ale stojí mu zem poddaná. Tak má pravý kresťan, jako svobodná osoba rozumne panovať na zemi, na nej pracovať, z nej dorábäť svoj chlieb, ju okrašľovať a umelectvo svoje provodzovať: ale pri tom má obracať myseľ svoju k tomu, od ktorého prijal i zem, rozum, i silu i život, ktorý ho i teraz zdržuje a požehnáva jeho prácam, a tak každý dar od Boha s vďačnosťou prijímať, a ku každej práci božej pomoci prosiť, a celý svoj život dľa vôle božej spravovať. Takýto kresťan bude i praktickým, i nábožným, i svedomitým človekom. Jemu protipostavení sú: *nepraktický božekár* (pietista), čo len vždy božekuje a pracovať nechce, ani svoj rozum užívať, — a *praktický hmotár*, ktorý len na svoj rozum a svoju prácu sa spolieha, a na božiu pomoc nič nedá. Tam toho by sme odmalovať mohli, jako sa mu zem pod nohama tratí, a nebe neotvára, tohoto, jako mu nebe zachmúrené a zem nespokojná.

Bázeň božiu vzbudzuje výchova: učením náboženstva, vypravovaním dejov ľudských cirkevných i svetských, aby mládež videla, že sa to dialo nie náhodou, ani vtipom ľudským, ale že vo všetkom prst boží viedol a spravoval ľudské pokolenie; — konečne upozorňovaním na všetky príhody, — i chatrné — ktoré potkaly samého učedníka, a v ktorých je prst boží patrný.

Tvorenie seba podľa Boha nazývame ináč *dobrým svedomým* čili svedomitosťou, aby človek pri každej myšlienke, každom cite, slove a skutku súdil nad sebou: či je to dobré, slušné a spravodlivé? a či sa to srovnáva s príkazom božím? Výchova v tomto ohľade budiť môže len učením a nútením, a síce tak že zreteľne vyrekne, čo je dobré, a čo zlé, a že bez výminky rozkazuje: toto učiň, lebo je dobré, — tohoto sa varuj, lebo je zlé. Výsledok ne-

cháva pánu Bohu, ktorý podivnými cestami vedie človeka k svedomitosti.

Rozkaz obsahuje v sebe nútenosť t. j. že dieťa musí tak robiť, ako mu rozkazujeme. Jestli sa rozkazu protiví, tam je svätá povinnosť chovateľová trestať, — o čom zvlášte rokovať budeme, — ale už tu zatracujeme všelikú maznavosť, ľahkomyslnosť a slabosť rodičovskú pri trestaní, ktorá po mnohých domoch do zvyku prišla že viacej šanujú telo, nežli ducha, a aby prút upotrebiť nemuseli, nechávajú deti v hriechoch roztnúť. Mali by si príklad brať na Elimu, ktorý že dieťky netrestal, priviedol na seba hnev boží a utratil i deti, i sám nešťastným koncom zošiel zo sveta.

Všetko toto vedlo človeka ešte len „k jednomu Bohu“ — čili k svojmu Bohu: a takúto dobrotu a spravodnosť usilovali sa i pohania z rozumu vysúkať. Ale teraz prichádza najťažšia úloha, človeka priviesť ku Kristu a vzbudiť v ňom cit, že sám od seba ospravedlneným byť nemôže a že len v Kristu Ježiši spasenie dosiahne. Prvý hriech, ktorého sa dieťa vedome dopustí, podáva nám príležitosť, ku Kristu ho viesť, lebo skrze hriech zobudí sa zlé svedomie, ktoré hreje, páli, trápi, a uspokojenia nikde nenalezá, jedine v Kristu Pánu. A tu prichádzame k pokaniu, jakožto ceste k duchovnému znovuzrodeniu. Pod slovom pokanie rozumieme bolosť duchovnú nad svojim zlým skutkom, uznanie toho, že človek prestúpil zákon boží a snahu odpustenie hriechov od Pána Boha dosiahnuť a s jeho pomocou polepšiť sa. A v odpustení hriechov zjavuje sa Kristus, jako prímluvca náš u Otca, — ale tu opúšťa výchovu jej pole, a prejíma vyššia výchova človeka, totiž opatrovanie božie. Výchova len pomáhava účinkovať môže, že totiž proti *mravnej ľahkomyslnosti* dôsledne bojuje, ale pokanie naliať nikomu nemôže, komu p. Bôh nedá. Avšak čas neznáme, kedy Bôh ktorého zobudí k pokaniu; preto v kresťanskej láske máme i tých tvrdošijných napravovať, a nádej netraťiť, ale radšej za nich sa modliť.

Nektori tvrdia, že dieťa musí celú históriu človečenstva v sebe preskúsiť, a preto jako národ izraelský bol najprv pod zákonom až do príchodu Syna božieho, že tak i dieťa má byť najprv pod zákonom držané, jako Zákoník, a len keď sa mu rozum vyvinie, že príjde pod evanjelium. Ale to je chybná mienka, lebo už i v starom zákone bola láska vyslovená: Milovati budeš Pána Boha svého atď. A Kristus sám volal: Nechte ditek jíti ke mne

a nebraňte jim, nebo takových jest královstvo nebeské.“ Preto i s malými tak zachádzať máme, jako pod evanjeliumom súcimi.

Poznam: 1. Mäkkosti chovateľskej máme príklad i na Salzmanovi, ktorý narádzať, aby sa lhárovi nereкло: ty lžeš, ale: ty hovoríš menej pravdive, nežli tvoji bratia a sestry. O čom dobre poznamenal Palmer (Ev. Pädag. str. 139): Či je lož len menšia veličina pravdy? Jak tupé sú to zbroje proti takej moci, ako je duch lhársky? Ale to je celkom prirodzene, že keď pri poznávaní hriechu prísne nepokračujeme, tak ani v bojovaní proti hriechu prísnosť nevyvineme, aspoň nie tú svätú prísnosť, bez ktorej nemožno nič vykonať. Jestli ale zase iní všetko zlé len na vis inertiae svaľujú (ako by človek od prírody nebol zlý, len lenivý), tak z jednej strany je to nepravda, z druhej ale znak toho, že oni nerozumejú podstatu zlého t. j. že títo potupovatelia cirkevného učenia ani hlboko nemysleli o mravnosti. Tak i *Dittes* v tom odseku, kde o mravnej výchove jedná, v svojich narádkach, ako by vonkajším vplyvom všetko zlé v dieťati prekazené, a všetko dobré zaštepene bolo, nepovýšil sa nad stanovisko vzdelanostiarov 18 stolaťia. —

My k tomu dodávame, že prísnosť pri nútení k svedomitosti je tak potrebná, ako nútenosť k čistote, k miernosti v jedení a pití, k práci atď. lebo kto nepozná, čo je dobré a zlé, za toho my musíme myslieť a jemú rozkazovať, a pri každom protivení sa dobrému ukrytá je chybná známosť, že to, čo starší za zlé vyhlasujú, pre dieťa je dobré, a preto ho koná. Však i Evu lživým dôvodom nahováral had: „budete jako bohové, — a podobné lživé dôvody opätujú sa pri každom hriechu. Kým teda dieťa k samostatnosti, na svobodu nevyпустíme, zaviazaní sme, jeho zlú vôľu lámať a k dobrému ho nútiť. Mnohá matka krik škrek robí na svoju dcéru, že ústa špatne drží, že sa špatne uklonila atď. ale na lož, pomlúvanie, ukrutnosť, lenivosť atď. nemá prísneho trestu, ani hnevu, — čo je znakom len toho, že sama nemá hlbokého citu pre mravnosť. Mnohý nešťastník preklínal už svojich mäkkých rodičov, že ho za mladý prísne nětrestali, — a obyčajne uctí si dieťa vždy viac prísneho, nežli mäkkého rodiča.

Poznam. 2. Za prvú zásadu duchovnej výchovy položili sme vieru, a za prostriedky k nej: dobrý príklad, poučovanie a nútivé cvičenie v modlitbách a svedomitosti. O výsledku preto nehovoríme, že on ešte i od iných faktorov závisí, menovite od okolností, od povahy samého chovanca a nadovšetko od milosti božej, ktorá pracam naším dáva požehnanie. Výchova má len povinnosť svoju vykonať v tej pevnej nádeji a dôvere, že Hospodín naše dobré snahy zdarom korunuje a naše chyby chovateľské napraví.

Ako máme náboženstvo vyučovať, to patrí do spôsobovedy: ale už i tu kresťanský chovateľ považuje svojho chovanca za predmet spasenia, totiž že potrebuje, aby spasený bol, ale i schopný je toho, a práve preto potrebuje výchovu. O tom Palmer hovorí vo svojej evanjelickej výchovovede na str. 138: „V tom že pochop spasenia klademe za východíšte výchovy, obsažené je i naše prísvedčenie k biblickej a cirkevnej

nauke o páde človeka, o hriechosti, ktorá sa s človekom rodí, a preto sa len skrze celkom nový princíp života premôcť dá. Nepotrebujeme mnoho slov hádať sa s plitkým náboženským liberalismom posledných sto rokov, ktorý síce ľudí a všetko, čo oni spravili, in concreto za zlé od základu vyhlasuje, ale in abstracto človeka za nevinného ako anjela chce mať. Nemohli by sme vôbec dobre pochopiť, prečo práve vychovavateľa jako ich obyčajne vidíme, tvrdošíjne sa protivia kresťanskému učeniu o dedičnom hriechu, keby sme už i ináč nebadali, že plitkosť obľubu nalezá práve len v plitkosti, a hrozí sa všeho, čo do hĺbín zostupuje, teda i tých priepastí, ktoré sú v srdci človeka ukryté. Práve chovatelia mali by najlepšie vedieť, najjasnejšie badať, že zlosť nevniká z vonku do človeka, ale zárodok nej už v ňom samom leží; práve oni mali by zo skúsenosti sa naučiť, kam to vedie, keď s hriechom len jako s vonkajším návejom nakladáme a nebojujeme proti nemu potrebnou mravnou prísnosťou. Kto ale na ceste hlbšieho pozorovania a ostrého myslenia, od nehož sa obyčajná povrchnosť tak za Basedových, ako za Diesterwegových časov rovnaká takala, prišiel k onej známosti, a komu tiež jasné je, že hriech do vnútornej podstaty človeka vnáša protimlúvu, ktorá sa vyrovnáť nedá, že hriech teda neprináleží k podstate človeka, ani k jeho na obraz boží stvorenej prírode, ale jako cudzí živel do nej prísť musel: ten nahliadne, že len také učenie, ako je kresťanské dogma o dedičnom hriechu, môže dať rozumné rozlúštenie tejto hádky. O tom síce, jakým spôsobom všeobecná hriechosť s hriechným skutkom prvého človeka v spojení stojí, ako máme myslieť o zdedení zlých náklonností, či a jakým spôsobom v tom i viná obsažená je, — o takých zvlášte bohovedeckých otázkach nemá rokovať vychovavateľ; ba naopak bohovedec má od vychovávateľa zpravu brať, či a jakým spôsobom dokazuje sa prirodzená zlosť v detinskom živote, lebo dogma, ktoré obsahuje výpoveď o stave vnútorného a vonkajšieho života ľudského, má sa dať zo skúsenosti dosvedčiť. Pre výchovovedu má teda toto dvojnásobné poznanie zásadnú cenu: 1.) že v každej ľudskej osobe nalezajú sa zlé náklonnosti, ktoré sa nedajú vysvetliť z vplyvu okolností, ani vôbec z vonkajších dojmov, ale ktoré z vnútornosti na vonok účinkujú, ktoré ale ani zo samej smyslenej prírody nevychádzajú, ale považovať sa majú, jako ľudskej prírode cudzí, teda v nej nepôvodný živel, ktoré teda práve preto musia sa dať premôcť a znivočiť, aby čistá ľudská príroda nazpät postavená byť mohla; ale 2.) že práve prevaha zlého nemožným činí človeku, aby seba alebo jiných na pr. svoje deti, svojich chovancov, ľudskými prostriedkami od toho osvobodil, jako ani Mojžišovský zákon svojou káňou, ani hellenská vzdelenosť tú prevahu nebola v stave zlomíť, — ba že cieľ tento len na základe toho v evanjéliume zvestovaného, skutočne dokonaného, od Boha ustanoveného spasenia dá sa dosiahnuť, a tak pravá výchova je len pokračovanie a upotrebenie toho spasenia na jednotlivé, nedospelé dieťa ľudské. —

Ako ale evanjelická výchovoveda nemôže prácu svoju s tými báňnými výpoveďmi o nevinnosti dieťaťa, a o hodnosti ľudskej započat, práve tak, keď sme dedičný hriech vypovedali, ešte sme všetko nevyrekli, čo výchovoveda jako svoju anthropologickú podmienku vystaviť musí.

Jestli už dogmatické chápanie onej výpovede pečlivo sa chrániť má každej maniचेjskej alebo flaciánskej prehnanosti a zpotvorenosti, aby pre spasenie potrebné mravné spojidlá ešte v padlom človeku zanechalo, — jako ho skutočne písmo ani lepším, ani horším nerobí, nežli je, a cirkev zretedne vyslovuje, že hriech je nie podstatou, ale prípadnosťou v bytnosti človeka (Form. Conc. vyd. H. str. 576): tak kresťanská výchova nemá ani povinnosť, ani právo, dieťa v tom spôsobe považovať, a tak s ním nakladať, jáko so ztrateným synom, ktorý by nemal byť vychovaný, ale len omilostený, a tak na celkom inú bytnosť sa premeniť musel, nežli je.

Lebo poprvé, neberúc do ohľadu jakýkoľvek vplyv kresťanský, už prirodzené vyvinovanie sa dieťaťa podáva nám isté momenty, v ktorých i najzafatejší vyznávač dedičného hriechu relatívnu nevinnosť uznáva. Zdá sa to, jako by príroda v každom dieťati, ktoré sa narodí, pôvodnú čistotu, pokoj a lúbeznosť rajského stavu chcela, aspoň probovala nazpäť postaviť. To sa jej natoľko podarí, že pre dieťa, čím je mladšie, tým viac zlých náklonností nemožnými sú, — natoľko, že i zákon, ktorý dľa Rim. 7, 7 driemajúcu hriešnu žiadosť budí, — pre úzky okres života detinského v mnohom ohľade ešte jako by nebol. Jaknáhle ten pád prijde, tam istotne zjaví sa i to prirodzené zlé v podobe závisťi, svehlavosti, ľži atď. To nám ale neprekáža, v okamyhoch onej nevinnosti sa z nej radowať, ju varovať a napomáhať, a tak skrze výchovu onú nevinnosť, nakoľko sa skutočne zjavuje, skutočne uznávať, atď.

Podruhé už skrze to, že kresťanskú výchovu zakladáme na spasenie, jej predmetom je nie padlý a hriechu vydaný človek, než ten, za ktorého sa už stál onen ratujúci skutok, a spasiteľné moci sú už hotové, ba v ktorom ony už svoje pôsobenie počaly. To je kresť, na ktorý sa podmienka kresťanskej výchovy pripojuje.“ —

Z toho vidíme: 1) že dedičný hriech nepatrí k podstate človeka, ale že je prípadok (accidens), ktorý má a môže byť premožený; 2) ale že je predsá v človeku; 3) že sa sám človek svojou mocou od neho nevládze osvobodiť; a tak 4) že potrebuje spasiteľa. Toto učenie cirkve kresťanskej založené je na hlbokej pravde psychologickej, ktorú tušili rozliční filozofi, ale vyslovilo ju len slovo božie a podľa neho cirkev kresťanská. Ale že tak mnohých odporcov i v cirkvi, i krem cirkve toto učenie nalezá, znakom je toho, že tí odporci alebo k chápaniu samej veci nedospeli, alebo slová v inom smysle berú, nežli sú povedané. Slovanský svet, dľa mojej známosti, o tomto predmete sa ešte nehádal, ale už vo svojich národných povestiach vyslovil, že kto sa neobzre ani na pravo ani na ľavo, ale prosto kráča k vytknutnému cieľu, tomu zlí duchovia uškodiť nemôžu, naproti tomu, kto sa obzrel, už zkamenel, a sám je vina svojho úpadku. Keby sme toto vedomie slovanské porovnali s dedičným hriechom, tak by nasledovalo, že Bôh človeka k svojmu obrazu, teda nevinného stvoril, ktorý ale vinút sa má k Bohu stvoriteľu svojmu, t. j. dobrým byť, a toto vinutie prechádza v povinnosť, a samý ten cit a tá snaha menuje sa vierou. Jestli ale prestane sa vinút, a obzre sa na iného krem Boha, a hľadí na tó z jiného, nežli božieho stanoviska, tak prestal sa vinút t. j. prestal spechať k cieľu, prestal žiť duchovne, t. j.

zostal telesným, čili zkameneľ, a v tej telesnosti cíti sa byť nešťastným, a ten cit nešťastný ho trápí, hreje, páli, a chcelby sa vytrhnúť a zas k Bohu spechať, ale vedomie mu privádza na pamäť, že samochtiac zastal, že sám sa zničil, že od Boha odpadnul, a tento hrejúci cit nazývame *hriechom*. Že teda človek má svobodu spechať k cieľu, alebo obzreť sa a zastať, to je už v jeho prírode, ba to veľký dar boží, a že sám je príčina svojho zlého skutku, tak je i hriech jeho vlastný, — nemusel síce zhrešiť, — a tak je hriech nie v podstate človeka, — ale svoboda dopúšťa možnosť i neužitia, alebo nadužitia, t. j. dopúšťa možnosť zlého, a zo zlého musí nasledovať cit svojej viny t. j. hriech, a tak ponevadž sme zdedili svobodu od prvého človeka, zdedili sme i jej accidens, totiž hriech, — a tak musí byť dedičný hriech. Že ale proti zlému užívaniu svobody sám človek sa zabezpečiť nemôže, preto prosí pomoc u Boha, a tak potrebuje spasiteľa, ktorý ho posilňuje pred pádom, a dvíha padlého. Že tento spasiteľ nemôže jiny byť, len Kristus Ježiš, ktorý umrel za hriechy naše, aby nás s Otcom smieril, vysvitá z toho, že poprvé len on nás naučil Boha poznať a povinnosti naše konať, podruhé len on umrel za hriechy naše a vstal z mrtvých pre ospravedlnenie naše, po tretie len on zostáva až podnes s veriacimi svojimi a posilňuje ich Duchom Svätým. To prvé uznávajú i neveriaci, to druhé a tretie len tí, ktorí cítia sa byť hriešnymi t. j. ktorých hreje a páli svedomie, a chceli by sa polepšiť a s Bohom smieriť, alebo tí, ktorí sa boja hriechu a hľadajú pomoc proti nemu,

Od výkladu slov: hriech, vina, spasenie závisí i pochop dedičného hriechu. Čo Nemci pod slovom: „Sünde“ rozumejú, či od Sühnen — obetovať, žertvovať, obeť dávať Bohu, či dáky cit, či skutok, toho som sa nemohol dočítať. Pavel apoštol a za ním cirkev evanjelická (Apologia conf.) hriech nazýva zlými žiadosťmi, prestúpením zákona božieho, zkazou prírody, nenávidením Boha, neposlušnosťou oproti Bohu, neverou; ale Slováč pod slovom hriech rozumie cit neprijemný nad zlým skutkom, čili pálenie svedomia, že nemal tak učiniť, jako učinil. Ostatné všetko, čo sa tu spomína, alebo je príčina, alebo následok hriechu. A síce nevera, zlá žiadosť, neposlušnosť a priestupok sú príčiny toho citu, ktorý páli svedomie, zkaza prírody ľudskej a nenávidenie Boha i všeho čo z Boha jest, nasleduje z hriechu a za hriechom. Hriech totiž je boľasť duchovná, a jako boľasť telesná buďto premôže látku škodlivú a navráti sa k zdravote, alebo podľahne tej škodlivej látke a prináša smrť: tak i boľasť duchovná alebo schytí ducha do viery a vznáša ho k Bohu, aby odhodiac látku hriešnu u Boha hľadal odpustenie hriechov, a tak ho vede k nebeskému lekárovi, k tomu beránku obetovanému za nás, ktorý sníma hriechy sveta, a tam ho uzdraví vo viere a svätostiach, alebo podľahne zlým žiadosťiam a vrhne sa do prúdu telesnosti, a ponevadž ho svedomie vždycky upomína na Boha, preto nenávidí Boha, i jeho slovo, i všetko čo od neho pochádza. A tak tedy z hriechu nasleduje úplná zkaženosť prírody, tak že nič nemôže ani myslieť, ani chcieť, ani hovoriť, ani činiť, v čom by otrava toho hriechu pomiešaná nebola, lebo jestli by na chvíľku chcel sväte a pobožne cítiť a myslieť, hneď mu svedomie predstavi starý hriech, aby i ten odstránil,

a tak pomieša mu ho do každej myšlienky, do každého citu. Hriech teda predchádzajú: neznámosť čili nevedomosť, nevera, zlá žiadosť, neposlušnosť, skutok zlý a zlé svedomie, ktorý budí hrejúci čili paliaci cit a bolesť t. j. hriech, — za hriechom nasleduje: zkaza prírody v človeku a nenávidenie Boha. V tom hriechu ďalej oosažená je *vina* t. j. vedomosť toho, že sám vinul sa k zlému, že sám je príčinou toho a sebe musí pripísať následky. Vina je teda len odraz hriecha, keď totiž proti tej duchovnej bolesti hľadá pomoci v mysli, tu svedomie svedčí, že inej pomoci niet, len seba napraviť a dobrovoľne vinúť sa k Bohu, a toto duchovné trápenie, menuje sa vinou. Jahnáhle človek k Bohu sa obrátil, prestane toto trápenie, prestane vina, prestane i hriech, — len keď sa rozpomína na predošlé skutky, teda v tej rozpomienke obnovuje sa i staré trápenie, i vina, i hriech, a ponúka človeka zas len spechať k Bohu, aby sa i tej rozpomienky zbavil.

Duchovné zdravie menujeme spasením. Spasenie, spása, spasiť odvodzujú sa od koreňa *pad-at*, z toho faktitívum *past-it*, čo sa neužíva len v slove „pasca,“ ale složenó spasiť znamená sraziť, t. j. učiniť aby spadnul, a dľa tohoto odvodzovania znamenalo by spasenie srazenie zlých žiadostí a obživenie čistého života, spasiť pak je ten, kto zažene z nás zlé žiadosti a naplní nás duchom dobrým, duchom svätým. Iné slovo „spasenie“ odvodzujú od *pást* t. j. hľadieť, pozorovať, chrániť, varovať, ako pastýr pasie stádo, t. j. pozoruje naň a chráni. Podľa toho odvodu znamenala ba spása ochranu, a spasiť ochranca.

Už odkiaľkoľvek pochodí, vždy hlavnou otázkou zostane tá: či je každý už od narodenia hriešny a či hriešny človek sám môže seba spasiť a zbaviť od hriechu?

Na prvú otázku len tak odpovedať možno, keď sa po predku určí, čo sa pod slovom „hriešny“ rozumie, či neznámosť a nevedomosť, či nevera, či zla žiadosť, či neposlušnosť, či skutok zlý, či zlé svedomie, či zkaza prirodzená, či nenávisť Boha, či bolesť zlého svedomia? Jestli by kto v narodeniatku hľadal zlú žiadosť, zlý skutok, zlé svedomie, bolesť duchovnú alebo nenávisť Boha, tomu by zkušenosť sama nemožnosť toho dosvedčila, lebo nemluvniatko ešte nič nežiada, nič nerobí, nemá vedomosť ničoho a tak ani hriešnosť svoju cítiť nemôže, ono nič nezná o Bohu, a tak ho ani nenávidieť nemôže, — ani zkažené byť nemôže, lebo len to, čo je už dačím, možno zkaziť, a v tom ohľade hovorme: o nevinnosti detinskej. Ale jestli pod hriechom rozumieme: nevedomosť, nepoznanie dobrého, neveru, neposlušnosť a zlú náklonnosť, vtedy ovšem dieťa za hriešne uznáme, a síce dedičný hriech, ktorý sa s námi rodí, znamená nie len nedostatok známosti a spravdnosti, ale i zlú náklonnosť, menovite čo sa hlasu svedomia a božieho príkazu týče. V tomto ohľade i sama praktická výchova svedoctvo vydať môže, že v dieťati hneď od prvého vedomia svehlavosť, závisť, ukrutnosť atď. faktične vystupujú, a že tieto zlé náklonnosti ani z pokrmu, ani z lektory, ani zo zachádzania s ním vysvetliť nemožno, a tak s ním sa srodiť musely, avšak neprináležia k jeho podstate, lebo nezjavujú sa všetky u jedného, ale u jedného tá, u iného iná náklonnosť, ba vychovavatelja vravia, že jako telesná podoba ponáša sa i na otca, i na matku, alebo

aspoň na dakoho zo starých rodičov, tak i duševné náklonnosti že prechádzajú i z otca, i z matky na dieťa v miešaných podobách. Že ale k podstate neprináležujú, dôkazom je toho, že už samou rozumnou výchovou oblomené, oslabené, — skrze vieru pak v Krista Ježiša celkom umrtené bývajú. Nedostatok ale známosti, spravodnosti a poslušnosti práve sama výchova má naplniť, len vieru nemôže vliať, ačkoľvek ju budí a roznecuje. — A v tomto ohľade je dedičný hriech veľmi dôležitou otázkou pre výchovovedu.

Na druhú otázku výchovoveda odpovedať nemôže, lebo ona má za predmet len človeka nedospelého, — spasenie pak predpokladá už človeka svobodného, dospelého; ďalej i niektoré zjavy, ktoré na mladíkovi pokanie a obrátenie k Bohu dokazujú, nezná výchovoveda čomu pripisovať, či nútenej poslušnosti, a či Duchom Sv. vzbudenej viere. Odpoveď na túto otázku má dať bohoveda, a praktická duševeda. Cirkev luteránska učí, že človek má svobodnú vôľu vo svetských veciach, ktoré rozumom pochopiť môže, že môže sám od seba trochu svetskej spravodnosti vykonať, o Bohu hovoriť, zovnútornú službu Bohu vykonávať, poslušným byť vrchnosti, rodičom, v zovnútorných veciach môže sa zdržovať od vraždy, od smilstva, od krádeže. Ale opravdove v Boha veriť, Boha sa báť, znovu sa zrodiť a svätý život viesť nemôže bez pomoci Ducha Svätého (Apolog. vyd. M. str. 218). A toto je veľmi dôležité učenie i pre výchovu. Lebo jako zrostliny umele pestované rosnú, kvitnú i ovocie donášajú, ale opravdovú sladkosť, krásu a dokonalosť len skrze slnečné svetlo dostávajú: tak i človek vtipným učením a cvičením nasberá si svetských známostí, vyniká vo vedách, umeniach, podmaňuje si prírodu, ba zázraky provodzuje, áno zovnútornú uhladenosť, vzdelanosť a svetskú spravodnosť až na podiv napodobňuje, ale opravdove dobrým, mravným a spravodlivým stane sa len na úslni slova Božieho a pomocou Ducha Svätého.

Zkušenosť dosvedčuje nesčíslnie mnohými príkladmi, že mužovia vo svetských veciach na podiv vzdelaní v ukrytosti boli prostopašnými, nemravnými, ukrutnými, Boha nenávidiacimi, a v nerestiach upadli do zúfania. Náter zovnutornej vzdelanosti nebol v stave jich učiť blaženými, spokojnými, Bohu posvätenými, ani zachrániť jich v pokušení. Z čoho nasleduje, že výchova má viesť, cvičiť i nútiť ku viere: ale spolu i modliť sa za svojho chovanca, aby sám Otec nebeský ho Duchom Svätým osvietil, v pravej viere posvetil a zachoval.

§. 61.

Múdrost ako zásada duchovnej výchovy.

Pod slovom *múdrost* rozumieme dôkladnú známosť, vedu a cieľu primerané konanie, aby sa všetko na čas, slušne, krásne a dobre dialo a k mravnosti smerovalo. Alebo ináč: múdrost je činná dobrotá. Nadobudnúť si ju možno len dlhým a prácnym poznávaním,

rozoznávaním, rozmyšľaním a rozvažovaním i zovnutorných predmetov, i vnutorných citov, zámerov a následkov i zákonov božích. Jej protipostavená je hlúposť, to jest neznámosť cieľov a prostriedkov a chybné smýšľanie, mluvenie a konanie, ktoré samo seba tresce. Múdry má vždycky pred očima i zákony hmotné, i duchovné, i ľudské, i božské, a nič nekoná, kým nepremyslel a skutok svoj do harmonie so svojou známosťou, svedomím, i vôľou božou neuviedol, a preto vždycky a všadial pokorí sa pred Bohom a jeho príkazy zachováva. Hlúpy naproti tomu má pred očima len jeden zákon, obyčajne hmotný, koná bez hlbokého rozmyslenia a preto prichádza do odporu s božími zákonmi, a jestli sa mu skutok podarí, nadýma sa hrdosťou i pýchou, a potupne pozerá na svojich bližných: pak-li sa mu nedarí, šomre na slepý osud, neprajné šťastie, alebo upadá do povery. Múdry nepozná šťastenu, lebo všetko pripisuje buďto náležitému rozmyslu, alebo dobrotivému riadeniu božiemu.

Na otázku: či múdrosť hotová z neba padá, a či si ju sám človek nadobúda? odpovedáme: Bôh ti dal, nohy k behaniu, ruky k pracovaniu, oči k videniu, uši k slyšeniu, myseľ k mysleniu a svedomie k súdeniu: ale jestli ty behať, pracovať, pozeráť, poslúchať, myseľ a rozsudzovať, to jest múdrym byť nechceš, to nikto inší za teba nevykoná, a tak ty máš sily a moci svoje vyvíňovať a užívať k dobrému, t. j. ty máš sám múdrym byť. Táto odpoveď platí i pre výchovu. Ona má chovanca učiť a cvičiť, aby všetky svoje i telesné i duchovné sily dobre užíval. Čo je dobré, to je i múdre, čo je zlé, to je i hlúpe, — a naopak čo človek múdre rozmyslí, to musí byť dobré, čo ale nerozmyslene koná, to je vždy hlúposť, čoby i prajné výsledky malo, lebo mohlo zle vypáliť a tak by sám seba musel obviňovať. Vychovávateľ má byť sám múdry človek a v ničom sa nesmie spúšťať na slepú náhodu, lebo to by nebola veda; kde ale známosť a zkušenosť jeho nedosahuje, tam má prosiť Boha o pomoc, a v jeho slove hľadať poučenie, lebo ako dobre Palmer hovorí (Ev. päd. str. 156) „Slovo božie a skutočná zkušenosť, ktorú pri deťoch činíme, nemôžu si odporovať.“ *Múdrosť* je teda zásada výchovy, a všetko, čo sme o telesnej opatere a budení viery hovorili tvorí čiastku múdrosti, ale hlavne sem prináleží cvičenie duchovných mocí čili mysle, a tak cvičenie vo všetkých naukách, vedách a umeniach.

Poznam. 1. Múdrost pochádza od koreňa: mand, mond, moud, múd, čo znamená myseľ, a koncovka rý znamená činnosť, tak teda: múdry (poľsky: mądry) znamená hlboko mysliaceho, ako: chytrý — chytajúceho, ostrý — ostiaceho, pichajúceho, mokrý — mok vydávajúceho, štedrý — dážd a dary dávajúceho, bodrý — bodajúceho, atď. Kytajské mandarin zdá sa pochodiť od slovanského: mandrý — múdry, t. j. človeka vzdelaného, myslou pracujúceho, na čo i ruské: činovník t. j. myslou činný ukazuje. Jestli korennú spoluhlásku *d* premeníme na *s*, tak povstane gotické: manusko — mysliteľ, človek, latinské: mens — myseľ, slovenské: manž, manžel, manželka — mysliaci, poľsky: mąż — muž. Tjež i nemecké: Mensch znamená mysliteľa, a grécke: νοῦς je len prehlásené νοῦς, t. j. myseľ, tak ako morif a norif. Ba i v Slovincine máme tu istú prehlásku: nůdza — můdza, t. j. trápenie s myslením spojené, a tak pravdivé je to české porekadlo: „naučila nouze Dalibora housti,“ lebo musel rozmýšľať, a činiť. To isté znamená i maďarské: gond, t. j. trápenie s myslením spojené. I latinské: mandare zdá sa od koreňa mand — myseľ pochodiť, lebo kto chce rozkazovať, musí najprv myseľ. Múdrost je teda hlboké rozmýšľanie. Nemecky: „Weisheit“ pochodí od „wissen“ — vedieť, ale kto nemyslí, ten nič nevie, a tak i pri „Weisheit“ musí myseľ. Latinské: sapere, sapiens, sapientia, znamená chápať, schopný, schopnosť, t. j. myslením pravdu uchopiť. — Z toho vidno, že slovo múdrost je veľmi staré, a patrí medzi kathegorie i logické i ethické, že ho ale nikde neuvádzajú ani Gréci, ani Rímania, ani Nemci, ako kathegoriu, znakom je len toho, že filozofia posiaľ všetko nevyčerpala. Diví sa Palmer (Ev. paedag. str. 154.) že pochop a slovo múdrosti z vedeckej reči akosi celkom zmizlo, a len v napomínajúcej a povzbudzujúcej reči má ešte svoju vlasť, v písme svätom ale, kdekoľvek sa o výchove dačo spomína, všadiaľ prichodí múdrost ako zásada chovateľská. My sa tomu nedivíme, lebo známe, že i v iných veciach ešte kulhá veda západná, a kameň múdrosti ešte nikto nenalezol, preto radšej i sami múdrost z vedeckej reči vystrčili, aby jim tam nezavadzala. A slovanským vedomcom mnoho treba dulovať v baniach duchovných, kým celú budovu vedy v úplnej kráse pred oči postavila.

Poznam. 2. Obecný ľud múdrym nazýva: 1. človeka učeného, 2. vtipného, 3. toho, kto k uloženému cieľu primerané prostriedky užíva. Odtiaľ porekadlo: hodnosť a bohatstvo prináša i múdrost. Mravoveda múdrym nazýva i toho, kto k dobrým cieľom dobrých prostriedkov užíva.

Poznam. 3. Múdrosti stupne sú nekonečné, preto múdry človek do smrti sa učí, lebo vždy badá chyby na sebe. A jako Kristus povedal: „Žádný není dobrý, než jediný, totiž Bůh“, tak ani žiaden nie je dokonale múdry, jediný pán Bůh. A preto kresťanský vychovateľ nikdy sa nepokladá za dokonale múdreho, ale pokorí sa pred Vševedúcim, a v pokore kladie sa k nohám svojho nebeského majstra Krista Ježiša, aby z úst jeho naučil sa pravej múdrosti, ktorú potom zkusuje i sám na sebe, i na svojom chovancovi. A istotne nikto neobanoval, že sa pridržal slova božieho! Ale práve pre tú pokoru neosobuje si, že už dokonale pochopil slová písma svätého, lebo tak by upadnul do nábo-

ženského rigorizmu, ktorý už mnohé hlúposti natopil i vo výchove, keď totiž človek chybne pochopil slovo božie a podľa tých chýb nútil chovanca, prišiel s ním do odporu, t. j. dačo iného chcel vychovať z neho, ako Bôh a príroda dopúšťali, a proti tomu spieral sa učedník, alebo stal sa pokrytcom. Preto: „všeho zkuste a co dobrého, toho sa držte“ — a „máudrosť jest pokojná, mírná, povolná a plná milosrdenství.“ (Jak. 3, 17.) —

Poznám. 4. Pestalozzi chcel vystaviť taký spôsob výchovy, ktorej výsledok mal byť neomýlny dobrý, alebo jako sa on vyslovil, že chce výchovu mechanickou urobiť, t. j. aby jako mašina vždy rovnak a bez pomýlenia rovnaký účinok pôsobila. Ale takýto neomýlny vychovateľ je len sám Bôh: človek ktorýkoľvek často sa preráta a pomýli, lebo „v mnohém klesáme všickni“ — a preto výsledok našej výchovy je neistý. Fichte ešte ostrejšie doliehal na taký všeobecne neklamný spôsob výchovy, menovite aby i vôľu ľudským spôsobom osvietil a posvetil, a hovorí: „pevnú a neklátivú vôľu má výchova zobudiť dla istého a bez výnimky pôsobného pravidla; skrze výchovu má sa najprv vyvinúť čistá vôľa, aby keď pozdejšie sebeckosť predsa zobudí sa alebo z vonku povzbudená bude, táto už pozde prišla a v srdci už žiadneho miesta nenalezla.“ — Ale také nepochybné pravidlo neudal ani Fichte, ani žiadon filozof. Cirkev kresťanská to iným spôsobom robí, a síce skrze svätý kresť nevedomé ešte dieťa oddáva Duchu Svätému, a skrze príklad nábožných rodičov, skrze včasné vyučovanie slovu božiemu a skrze nútenú mravnosť chce vykoreniť všetko zlé zo srdca jeho, aby len dobré v ňom roštlo. Ale my len štepíme a polievame, Bôh pak dáva zrostu duchovného, a k múdrosti prichádza človek len sám pôsobením Ducha Svätého, — a tak ani Pestalozziho mašineria, ani Fichteho čistá vôľa nezachráni od zkažy tam, kde odchýlene bolo od viery a slova božieho. Materialisti všetkú múdrosť kladú na toto dvoje: „pracovať a požívať (dolgozni és élvezni), — ale výsledok mávajú protivný, totiž sebezmar a zhovadilosť, ktorá jim už nedáva radosti.

§. 62.

Jako máme k múdrosti viesť?

Na túto otázku odpoveď nám podáva sama príroda, že totiž jako strom len tak ku zrastu viesť možno, keď ho štepíme, okopávame, polievame, chránime a v prajných okolnostiach udržiavame: tak i k múdrosti len skrze mudrovanie, t. j. myslenie, a duchovné učenie, cvičenie a chránenie priviesť možno chovanca, — ktorý už teraz stane sa naším učedníkom. Alebo krátkymi slovami: múdrosť vyvinie sa sama od seba v učedníkovi, my len nauku a cvik pridať máme, — čili jako Pavel hovorí: Pán Bôh dáva zrost, a my len štepíme a polievame. Ale práve toto štepenie a polievanie, táto

nauka a ten cvik sú veľmi ťažké úlohy pre vychovateľa, lebo on musí rozhodnúť: jaké nauky a jakým spôsobom má do neho vštepovať. Ale ponevadž o tomto veľmi dôležitom predmete, totiž o učbovede v druhej čiastke rokovať budeme, preto teraz len o cvičení jednotlivých duchovných mocí na krátce prehovoríme. Mali by sme len o *rozvahe* hovoriť, ktorej výsledok býva múdrosť, ale rozvaha je len najvyšší výkon mysle, preto musíme o všetkých činnostiach hovoriť, ba ponevadž v múdrosti zahrnujeme i svätosť vôle i čisté svedomie, ako v boji stoja s myslou, preto o všetkých týchto hovoríť prinútení sme a síce tým poriadkom, jako sa vekom vyvinujú totiž 1; o poznávaní čili rozume, 2; o pomenovaní čili reči, 3; o pamäti, 4; o predstavách čili fantazii, 5; o rozsudku a vidinách, 6; o ume a vŕtpe, 7; o rozvahe.

§. 63.

Jako máme cvičiť poznávanie čili rozum?

Poznávanie čili rozum cvičiť máme tak, jako sám Hospodin nám ukázal, keď po stvorení Adamovi priviedol všetky tvory, aby jim mená dával, — nie Hospodin dával tvorom mená, ale Adam, a v tom je veľiká múdrosť učiteľská obsažená. aby sme totiž mysel detskú nenapchali hŕbou nesrozumiteľných slov, ale dajme mu poznať vec samú, i meno nech si samo tvorí, a len keď už vec pozná, zdelme mu, jako to iní pomenovali. I celkom maličké dieťky od prvého roku počnúc učia sa týmže spôsobom, že totiž skorej vec poznajú a len potom meno si zachovajú, ba častokráte samie si utvoria nové meno na daktory predmet, a len po dlhšom čase naučia sa bežnému menu. A tak už tu zjavuje sa nám učebná zásada: „*najprv vec, potom reč!*“

Ale ponevadž všetky veci, ktoré poznávať a jim rozumieť má dieťa, sú trojaké: smýslné, mravno-citedlné a myslné, preto i cvik musí byť trojaký, aby na všetky tri pôsobil a všetky tri pohyboval, lebo ktorúkoľvek z nich zanedbá, už je výchova planá. Mnohí chovopisci toto troje zahrňovali do dvoch, totiž do reálnej a formálnej známosti, kde jim mravný cit vždy vypadnul, a o ňom osobitne rokovať museli: ale ponevadž i on je práve taký predmet známosti, jako zelina, kameň, zver, ba potrebnější a známejší, lebo bez neho žiadno dieťa niet, preto my ho hneď do cviku bereme,

aby dieťa už pri prvom rozumovaní i svoj mravný cit do povahy bralo.

Podľa veku zdá sa, že pri 1—5 ročnom decku vyvinuje sa len smyslné čili názorné poznávanie, od 5—8 roku že sa budí mravný cit a len od 9. roku že myseľ tvorí pochópy, a podľa toho žeby i chovateľ mal pôsobiť: ale to je len zdanie. My známe, že dieťa všetky moci sebou donese na svet, a že všetky sa súčasne vyvinujú, len zjavy z nich sú dľa vekov rozdielne: v prvých dvoch rokoch smyslné, v druhých troch rokoch svevolné, a potom myslné, — i na tom názore sa cvičí myseľ, i v tej svevoli je ukrytý nemrav, i tá myseľ opiera sa na názor i na svedomie. Preto naše pravidlo je: „*cožkoli rozšival človek, toť bude i žiti*“ (Galat. 6. 7.), t. j. čokoľvek dávaš poznávať dieťaťu od prvého okamženia počnúc, nech to bude mravné, čisté, a rozumné, a jakékoľvek žiadosti a svehlavosti pri dieťati sa ukážu, uprav jich dľa čistej mysle a mravnosti, — lebo čo dieťa za prvých 5 rokov do seba nabere, to viac žiadon učiteľ z neho nevydurí. A už z tohoto ohľadu nenahraditeľne hrešia a dieťky svoje duchovne vraždia tí rodičovia, ktorí za pástúnky berú osoby nemravné. Najťažším zdá sa byť poznávanie mravných citov t. j. aby dieťa pozorovalo na svoje city, žiadosti a skutky, to pokladajú chovatelia za veľmi ťažkú vec, a preďsa je to najsnadnejšie. Však už každá pochvala, ktorú dieťaťu udelíme, budí v ňom známosť sebecitu, a čože povstane v ňom, keď ho pre krivdu inému učinenu tresceme? — istotne zas len cit svojej nemravnosti. Ovšem že tento cit falošný bude, jestli sme my nespravodlivo trestali, na pr. za bitku len slovom karhali, — to je chyba, v detinskom rozume stojí zákon: oko za oko, zub za zub! a kto iného telesne bije, tomu treba trest telesný! Krem toho malé dieťa nerozumie tak našim pochopom jako my, a jedno myhnutie okom mu viac platí, nežli desať slov, ale jeden sek brezovým prútom ešte viac, nežli sto myhov. Jako teda pri umývaní, česaní atď. nedbáme na škrek a plač, lebo známe, že k čistote len núteným spôsobom privykne: tak máme i pri poznávaní mravných citov, žiadostí a skutkov telesný cit upotrebiť a nútiť dieťa k dobru. Následok toho bude, ač i nie hneď viditeľný, že pozná v duši svojej, čo je dobré a zlé, čo spravodlivé a skrivodlivé, čo slušné a neslušné atď.

Krem týchto obecných pravidiel upozorňujeme na nasledujúce.

1. Malým deťom hneď ako sa počnú varovať, dávame predmety na makanie, šmakanie, videnie a slyšanie. Ony sa s tým samy zabávajú — ale často nechcú na to *pozorovať*, na čo práve my chceme. A práve túto *pozornosť k jednotlivému predmetu* vzbudiť pokladajú vychovatelia za najťažšie umenie, a odporúčajú jediný spôsob *vec zaujímavou* urobiť, — čím ale nič nevysvetlili, lebo čo zaujíma, na to už pozorujeme, — chovateľ má teda rozmýšľať, ako tú vec zaujímavou urobiť, — a to len od vtípu závisí. Mnoho sa dá skrze hru, zvlášte skrze detinskú hru vykonať, — iné skrze rozkaz a prácu, na pr. dones to, odnes to, — iné skrze rozprávku, spev atď. Však už jednorôčné dieťa pozoruje, čo kde položíme, a zvlášte, keď ho cvičíme, aby ztratené hľadalo, hneď bude okom jasťriť na vše strany, kde by ho zazrelo. Zvlášte ale nosenie a vodenie decka po čerstvom povetrí a medzi ľudí pracujúcich dáva mu príležitosť mnohé veci poznávať.

2. Deti 3—5 ročné samy behajú a hľadajú príležitosť, kdeby čo poznaly, páli jich zvedavosť a otázkami obsypujú — často obťažujú — chovateľa, čo je to, nač je to atď., ba i samy probujú nápodobiť, a to je *zlatý vek poznávania*. Dajme jim teda príležitosť všakové veci a práce vidieť, a nechajme jich, jako by sme ani tam nešetrili, nech sa zabávajú, jako jich práve zaujíma, — len jestli by sme zbadali ľahkomyslnosť, roztržitosť a samopaš, čo je znakom, že už nepozorujú, vtedy jich upozorníme na to čo je tam zvláštneho, a keď ani vtedy nepozorujú, pošleme jich od tej veci preč, a o deň, o dva hovorme s nimi, či to videli, slyšali, a opäť jich k nej privedme, tak asnáď pôornosť v nich zobudíme.

3. Od 6-ho roku idú dietky do školy, a spôsob vyučovania vyložený bude v učbove: ale potrebné je, aby i rodič pozornosťou sprevádzal vyučovanie a aspoň nasledujúce pravidlá pred očima držal:

- a) Aby všetky smysly malo dieťa zdravé (§. 50.) a aby nad nimi duchom panovalo.
- b) Aby vytrvalo v poznávaní jedného predmetu, a tak nie veľa predmetov odrazu, ale jedon a dobre poznalo, podľa toho: „Lépe málo a dobre, než mnoho a plano.“
- c) Ktorý predmet možno, nech ho zkúma všetkými smyslami, na pr. zrakom formu a barvu, jazykom šmak, sluchom zvuk, hmatom tvrdoš, nosom páchu atď., avšak pozorovať má učiteľ, aby škodné veci neokúsilo.

- d) O poznanej veci má s nim učiteľ i rodič rozumovať, t. j. zpytovať sa ho, jaké čiastky má, jakú barvu, jako sa pohybuje, jaký užitok dáva, — čím sa delí od jiného, čím sa mu podobá, aby tak rozumelo tomu, čo smyslami pochopilo.
- e) Aby sa pak presvedčil, či dobre pochopilo, nech častejšie sa ho zpýta na zkušané veci, nech mu jich sám kriedou na tablu v hlavných rysoch nakreslí a tiež kresliť rozkáže.
- f) Ktoré predmety nemožno v skutočnosti ukázať na pr. slona, tie mu aspoň v obrazoch predložme.
- g) Tým istým spôsobom vyvinujeme i mravné city učedníkov, a síce rozprávaním primeraných rozprávok, a zpytovaním, jaký to bol človek, dobrý či zlý, jakú pokutu zaslúžil atď.
- h) Konečne i myslné čili formálne pochopy povolným vyvinovaním sa rozmnožujú a objasňujú a cieľ všeho učenia je, nie kopa známosti, ale *múdre užívanie rozumu*.

Poznam. Ak veľmi dôležitá je vec *naučiť dieťa pozorovať*, to málo kto zná, a predsa na tom založená je všetka múdrosť, na nepozornosti pak všeliká hlúposť. Pozornosť je napnutie všetkých duchovných síl a mocí, teda najtvrdšia práca; jej protiva: zamyslenosť, záдумčivosť, roztržitosť, rozpak, ľahká myseľ, a tupá hlava sú znakom duchovnej lenivosti. A ponevadž je človek stvorený k práci, teda i k duchovnej práci: preto každý má užívať a cvičiť všetky svoje duchovné sily. Ale akási dedičná náklonnosť vedie nás k lenivosti a nepozornosti: a preto výchova má túto lenivosť vyháňať všemožným spôsobom. Najistejší spôsob je pracovať hneď od malička, a tak už malé dieťa zameštkávať pracou, a nedovolíť mu zadumenému sedieť, a jestli pre svoju nepozornosť sa udrelo, spadlo, dačo ztratilo alebo zabilo, pokazilo, vtedy ho nemaznajme, ale potrescime, aby na druhý raz pozorovalo, lebo dobre hovorí slovenské porekadlo: „Kto sa neudre, ten sa neuhne.“ Najväčšia hlúposť je biť stól, na ktorý sa dieťa udrelo! bite radšej dieťa, prečo nepozorovalo?

Dobrého učiteľa poznáme po tom, keď naučí učedníkov pozornosti. Ale aby naučiť mohol, musí sám pozorovať, t. j. všetky smysly a duchovné sily napnúť, to jest pracovať. Jeho oku neujde žiadon pohyb v škole, jeho uchu žiadon hlas, a tak bez mnohého napomínania a trestania drží v pozornosti celú školu.

Naproti tomu zlý učiteľ sám nepozoruje celým duchom, ale pohodlne t. j. lenive alebo hlúpo si počína, a žiactvo ho prelští a pletky tropí, alebo ho klame, na oko ticho sedí, a v skutku o niečom inšom myslí. Výsledok takého vyučovania musí byť zlý, t. j. čo sa nazpamätá i naučia, ale nenaučili sa pozorovať, a tak na celý život zostanú nedospelými.

Ukážem na príkladoch, ak škodlivá je nepozornosť.

Dievča, ktoré sa nenaučilo pozorovať, a dostane nové šaty, pre samú nepozornosť tam sadne do nečistého a zababre si šaty, tu zachytí sa do kľučky, klinca atď. a roztrhne šaty atď. Dáme jej robotu, ona za každým štičom obzre sa sem i tam, a predsa nezbadá, čo sa okolo nej robí, a mačka jej odnese to alebo to.

Žena nepozorná je opravdová zkaza v dome, tu jej zápražka prihorí, tam pes mäso uchyťí, tu slúžka jedno, druhé ukradne, tam odložená vec zplesneje a zhnije, lebo nemá na pamäti všetko. Môže tam muž donášať, ako zmok, vždy bude prázdna komora — vyjmcuť snád nečistoty.

Znám ľudí *tak roztržitých*, že nemôžu tri veci od razu pochopiť, a v rozprávke nikdy neodpovedia na celú otázku, ale vychytia len jedno, snád bočné slovo, a s tým šermujú. Ba keď sami otázku predložia, nečakajú na odpoveď, ale hneď sami odpovedajú, alebo i päť otázok nesúvislých jednu za druhou natrepú, akoby zdravého rozumu nemali. Na jich slovo nemožno sa spoľahnúť, ani na statočnosť rátať, lebo sú to nedospelí ľudia, a príčina jich nedospelosti je planá výchova, — a ešte planšia učba. Oni budú *múdrymi pre seba*, t. j. nehanobnými pre sebnfkmi či sebcami, ale k dôstojnosti božieho muža nikdy nedospejú.

Preto radíme rodičom, aby pri učiteľoch hľadeli na to, ako *znajú pozornosti naučiť*, tak ako pri tanárovi (Tanzmeister) hľadia len na to, či tanať (tancovať) naučil, pri telocvičiarovi pak na to, či telo vycvičil, aby bolo silné, krásne, spružné, švické a výtrvalé. Sama známosť nepomáha nič tomu, kto neumie svoje sily užívať. A tak ešte raz: *učme deti pozorovať!*

Pozornosť otupujú zbytočnými a neprimeraným šomraním. Dobrý učiteľ málo napomína, i málo tresce, ale keď tresce, tak si to dieťa na celý život zapamätá. Radšej raz za päť rokov švihnúť brezovcom, ale tak aby si to na päť rokov zachovalo, ako každý deň storáz šomrať a desaťkrát prútom sa dotkýnať.

Medzitým darmo by sme celé rady nárad dávali! Kto je sám pozorný a obozretný t. j. múdry, ten sa dovtipí i z tohoto málička, a bude dobre vychovávať: pre hlúpych by sme darmo písali, — oni zostanú hlúpi, a budú zle vychovávať. My ale píšeme len pre tých, čo sa chcú naučiť, a pre tých je i toto málo dost.

§. 64.

O evičení v reči.

Čo duch poznal, to chce i vedieť, to jest sám v sebe prerobiť, premeniť a z neho myšlienku utvoriť, a tak známosť premeňuje na vedu, a znak toho je *slovo*. Len v slove zjavuje sa rozum. Zvieratá poznávajú, ale nevedia, a preto ani hovoriť neumejú: človek vie o preto i hovorí. Dieťa v tom okamžení, keď

počalo myslieť, počne i hovoriť, — my síce nerozumieme jeho hlasom, ale ono dáva už svoje myšlienky na javo, a keď už hovorí našimi slovami, vtedy už i myslí spolu s nami. Preto je najdôležitejšia vec, jako ho cvičíme v reči. Nie bez príčiny raduje sa matka i celý dom prvému slovu, ktoré dieťa vyreklo, lebo tým dalo na známosť, že sa duch jeho už vyvinuje. Avšak práve preto, že je to veľmi dôležitá vec, upozorňujeme rodičov:

1. *Aby nenáhlili s rečou*, lebo reč je myslné znovuzrodenie, a jako dieťa v telesnom ohlade pred časom narodené, býva obyčajne slabé, tak i vynútené cvičenie v reči býva škodné, lebo oslabuje ducha. Zvlášte škodné býva učenie od razu dvom rečiam pre nemlúvniatko, ako toho príklady vidíme na Slovensku, kde pestúnky berú k nemlúvniatkam maďarské alebo nemecké, a v Nemecku, kde francúzke pestúnky dávali k dietkam, aby sa hneď od prvého okamženia v týchto módných rečiach cvičily — a za pohnútku k tomu udávali, že vraj materinskej reči sa i na ulici naučí. Výsledok takého vychovávanía býva: alebo *preprúženost modzgu*, alebo *privčasná dospelost*. V prvom páde nasleduje: nechuf k učeníu, slabost rozsudku a zmútená myseľ, tak že nikdy jasne a rozvážlive myslieť nemôže; v druhom páde: nedokonalost, nevytrvalost a nesamostatnost.

2. *Aby sa s nim nemaznali* a k nemu rečou maznavou nehovorili, ale hneď od počiatku čisto a vážne k nemu hovorili. Ono síce za dlhy čas chybne hovoriť bude, kým si vycvičí svoje mluvidlá: jazyk, hrdlo, podnebie atď.; ale vždy sa zdokonaluje vedľa nášho vzoru, a jestli my maznave, t. j. chybne hovoríme k nemu, ono to považovať bude za pravidelné a samo sa namáhať musí tiež tak chybne hovoriť; jestli ale my čisto a pravidelne vždy k nemu hovoríme, tak si príklad bude brať z nás a pomály svoje chyby odhadzovať. Podobá sa to chodeniu, kde dieťa často padá, až kým sa naučí behať a nohy mu ztuhnú: tak i pri hovorení. A jako tam my dospelí nepotkýname sa jemu k vôli, ale pevne prosto chodíme, tak i pri cvičení v reči robiť máme.

3. Na otázku: *čo a o čom* hovoriť máme pred dieťaťom? odpovédáme: hovor len také slová a o takých veciach pred deťmi, aké chceš, aby tieto, keď k rozumu prijdú, hovorily. A síce z tej príčiny: že duša detinská, čo je ak nevedomá a slabá, predsa cíti všetky dojmy, ktoré z vonku do nej vnikajú, a tak i tvoje slová, aspoň tvoj hlas eťi a zachová si, a utvorí si z toho istú predstavu, a časom, keď sa

rozum vyvinie, dostaví sa s menom i predstava, i cit. Vo výchove nič niet tak chatrného, na čo by vychovávateľ pozorovať nemal.

Zabraňujeme teda všetky zvady, kriky, nadávky a prezývky pred deťmi — však tieto podobajú sa hromom a bleskom, a vichrici, my pak neslyšeli, žeby v ráji bola búrka a vichrica bývala! — ďalej zabraňujeme všeliké oplzlé a nečisté slová, jako i kliatby, prísahy a nadužívanie mena božieho, lebo to všetko prilipne nemluvniatku na dušu a pozdejšie zjaví sa na jazyku. Zabraňujeme konečne i závistlivé pomlavy a neslušné rajky, aby celý vzduch duchovný okolo dieťaťa bol čistý a zdravý.

4. V predošlom punkte odpoveď je obsažená i na tú otázku: *kto má s deťmi v prvých rokoch hovoriť*. Matka a pod dozorstvom matkinym mravná a rozumná čeliadka. Toto je okres, v ktorom dieťa rastne. Otec, povolaním zamestnaný, sa len na krátky čas vracia do tohoto okresu, a i za ten krátky čas na všetko musí pozor obrátiť, a preto len málo času má s malým dieťaťom sa zabávať a zhovárať: ale i tento malý čas nech nezamešká maličkému deťku venovať, lebo si ono to za veľkú česť pokladá a jakoby duchovným magnetizmom posilnené, mocneje a múdreje v obcovaní so svojim otcom. — Na samú čeliadku spoľahnúť sa nemožno; dobrý chovateľ ač i necíti prirodzenú lásku k dieťaťu, predsa spoľahlivejší je, lebo nevinnosť detínska vzbudí v ňom súcit, ktorý je veľmi podobný rodičovskému milovaniu.

5. Dieťa núteno býva k hovoreniu buďto *núdzou*, alebo vnútornou žiadosťou slová iných *nápodobit*. Núdzou čili potreba núti ho svoje city a žiadosti jiným sdeliť, a bezpochyby z toho povstala prvotná reč, obyčajne takáto reč z núdze býva zprvu chybná, a naša povinnosť chybu napraviť, to jest, bez mnohého cibrenia to slovo čiste vysloviť, a tak žiadanú vec deťku povoliť. Ono o krátky čas to čiste vyslovovať bude. — *Nápodobá* zdá sa byť založená na príjemnom cite, lebo dieťa, čo sa mu páči, to často opakuje, menovite v čom istý súzvučenie. A v tom ohlade odporúčajú sa malé rozprávky, bájky o zvieratoch, veršičky a pesničky, ktoré chovateľ i zunuje rozprávať, ale dieťa nezunuje poslúchať; pre 6—7 ročné deti dobrá je i hádka, akých v prostonárodnom živote dost jesto, a ktoré bystria vtip a rozsudok. Rozprávky tieto sú do 6 roku náhrada za učenie, pozdejšie od 6—10 roku zábava, a dávajú príležitosť budiť krásne city a spolu cvičiť v krásnom hovorení.

6. *Deti a sprostí ľudia na hlas myslia*, t. j. čo myslia, to i ústami na hlas vyslovujú. Tento zvyk v prvých rokoch od 1—5-ho je prirodzený, — a preto nemáme mu klásť prekážky. Pozdejšie

od 6-ho roku bol by znakom nepozornosti, a preto mu už pre-kážky klásta, a dieťa nútíť musíme, aby potichu myslelo, a len pre-myslenú vec vyslovilo.

7. *Prázdny sud a prázdny buben najväčšmi hučí*, i prázdna hlava najviac darobných rečí rapoce: toto rapotanie trpíme do 5-ho roku, jako zjav prostorekosti, kde dieťa chápané predmety v slo-vách zjavuje: ale už s 5-tým rokom má sa počat *nútenie*, t. j. kresfanská kázeň, aby dieťa privykalo mlčať pred staršími, a len na otázku rozmyslene odpovedať — a menovite *darobné rapotanie* pri decku trpeť nesmieme.

8. Konečne dokladáme, že ako dieťa reč chápe, tak sa i duch jeho vyvíja: a preto i pri starších chovancoch pozor máme dať na reč, po prvé preto, aby vždy pravdu hovorili, podruhé preto, aby rozumne, jasne a krásne vyslovovali. A v tomto ohlade na dve chyby upozorniť musíme. Po prvé na tú, aby nehovorili v diminutivoch tam kde netreba, ani v superlativoch. Istý spisovateľ špar-tánsky povedal: „že múdry zriedka hovorí v superlativoch.“ Me-novite takýto zlý zvyk panuje s diminutivami: braček, janičko, chlebiček, sadkať, buvičkať atď. To všetko ukazuje na slabosť našej výchovy. Po druhé na tú, aby starší nehubili reč germanismy, ma-darismy, latinismy a žiadnymi barbarismy. Lebo reč je len dotedy reč, kým je čistá a nezkalená, — vtedy sa v nej duch zrkadlí a ligoce: aknáhle ju zanečistíme, ducha nevidno v nej a hlúposť sa v nej rodí.

Poznam. 1. V Pliešovcach bol r. 1849 jeden mäsiar, ktorý mal dvoch chlapcov, a k tým vzal pestúnku maďarku, aby sa hneď od má-lička maďarsky naučili. Ale následok bol inakší. Maďarka sa naučila po slovensky hovoriť, ale deti nie po maďarsky. A ponevadž maďarka zle vyslovovala slovenské slová, menovite *b* mútila s *p*, *d* s *t* a naopak: od nej naučili sa tomu i chlapci a na smiech celého mestečka miesto *pán* čítali i hovorili *bán*, miesto *bijem*: *píjem*, miesto *pán Bôh*: *bán pôh*. A takto čítali už 12-roční šuhajci, keď jich ku mne dovedli do školy, a prosili ma, aby jich odučil od toho. Já proboval cvičiť, napo-mínať za celé 4 mesiace, ale to nič nepomáhalo, konečne s privolením rodičovským vzal som prút na pomoc, a keď chlapec pred katedrou v škole čítal, druhý za ním stál s prútom, a koľko razy sa pomýlil, toľkorazy ho seknúl, ak len vládal. Šuhaji plakali, ale po trojdňovej cvičbe naučili sa pozorovať a počali dobre vyslovovať; ja síce liečbu i ďalej viedol, ale nebola potrebná, — odvykli dokonále. Azdaj i po dnes žijú.

Poznam 2. Dobrá cvičba v reči je i tá, keď skrze dietky, dáme odkazovať osobám v druhej izbe, alebo na dvore pracujúcim, čo jim chceme povedať, lebo skrze to sa i pamäť i výrečnosť cvičí. —

Poznam. 3. Mnohé dieťa myslí o nektorom predmete, a obáva sa zpýtať starších, a pozdejšie v dospelosti sme sa nad svojim myslením. Avšak ani takéto pochybné myšlienky nemajú nás odstrašiť od nútenia mládeže k mlčanlivosti, menovite u nás Slovákov, kde každý viac hovorí, nežli mu treba.

§. 65.

Cvičenie pamäti.

Pamäť je moc ducha, zapomenuté city a myšlienky obnoviť. Ona je veľmi blízko spojená s telom, lebo každý úraz, každá oslabenosť mozgu oslabuje i pamäť. Podľa slovanského náhľadu pamäť je trasavenie mozgových čuvov, a skrze to zobúdzanie citu. Podobá sa to trasaveniu strún na huslách, lebo jako husle, do jakého zvuku byly vyhrané, takým znejú i bez struny, tak i človek, jakými citami bol naplnený za mladý, tak cíti a myslí i na starosť. Zapomínanie je teda odpočívanie čuvov, rozpomínanie pak je pohybovanie čuvov do obyčajného otrasu, ako totiž klepaním na husle vzniká zvuk, tak i miatím na čelo počnú sa triasť čuvy a všetky obvyklé city do radu obnovujú, aby duch uchytí z nich ktoré chce. Čuvy sú teda nástrojom ducha, a duch skrze ne cíti a poznáva.

Abysme pamäť cieľu primerane cvičiť mohli, pozorovať máme na nasledujúce dušeslovné pravdy:

- 1) Pamäť je moc ducha.
- 2) Pôsobí skrze mozgové čuvy.
- 3) Duch je neodvislý od mozgu t. j. trasavenie mozgových čuvov nerobí ducha, lebo duch keď *chce*, pozoruje na to trasenie a cíti ho, keď ale *nechce*, tak ho necíti, a nepozoruje naň.

V týchto troch pravdách obsažené je všeliké tajomstvo, ktorým pamäť cvičiť máme. A toto tajomstvo záleží v troch pravidlách:

- a) Udržuj telo i ducha pri zdraví.
- b) Priprav učebný predmet pre ducha, a
- c) Núť ducha k pozornosti.

K prvému pravidlu dokladáme, že zdravie tela i ducha napomáhame prácou, miernosťou a premáhaním svojich žiadostí: na protu tomu lenivosť, nemiernosť a zhovadilosť kazí i telo, i ducha, menovite pamäti dáva smer jednostranný, tak že pozorovať učí len na tie predmety, ktoré sú milé. Málo ktoré dieťa jest, čoby proti

nektorej z týchto troch vecí nehrešilo, lenivcov jesto dost, nemier-
nych, pažravých a lakotných tiež dost, ale i tí najvtipnejší trpie-
vajú na panovitosť, ctižiadosť, pýchu atď., a každá chyba rodí inú
chybu v pamäti. Preto nech žiadon chovateľ ani učiteľ nespolieha
sa na dobrého žiaka, ale nech stráži nad ním každého času, lebo
jako zahradník nevie, kedy a kde mu na štepíku divý parost vy-
behne: tak ani chovateľ nemôže znať, kedy mu z chovanca daktorá
nemravná žiadosť vybehne, ktorú hneď a hneď odrezat treba, aby
hlboký uzol nepustila. — Ani tým nech sa nedá odstrašiť, keď mu
chovanec sám vyzná, že je sprostý, že nemá pamäti, alebo keď sa
mu takým stavia, za takého vydáva: to robievajú najvtipnejší
chlapi, aby sa odtiahli od práce. Chovateľ nech s tým presvedče-
ním prikróčí k výchove, že *dieta má všetky darý ducha v plnej
miere*. Lebo skutočne každé dieťa donese na svet podivumocnú
pamäť, tak že pravdu mali starí, keď povedali, že *človek za prvých
šest rokov viac sa naučí, nežli za celý ostatný život*. Dieťa má
pamäť, len dobrú vôľu zobudme v ňom.

K druhému pravidlu dokladáme, že príprava učebných pred-
metov záleží v poriadku a slúčenosti predstáv, názornosti a kráse,
čili zaujímavosti, opätovačke a iných pomôckach, o ktorých zvláštna
veda rokuje, totiž: *mnemonika*. Toto je síce grécke slovo, ale tak
dokonale zneje po slovensky, že ho bezpečne na strom slovenskej
mluvy zavesiť, či radšej zaštepiť môžeme, lebo pochádza z koreňa
mnút — *miať*, a tak keď si mneme čelo, aby sme sa rozpomenuli,
to je prvá prirodzená pomoc pamäti, z čoho nasleduje, že prvé dve
slabiky toho mena „*mnemon*“ sú slovenské; druhé dve: „*ika*“ sú
práve tak slovenské, ako v nasledujúcich menách: *harmonika*,
motyka, *kolika*, atď.

Poriadok je základ všelikého pamätania, a kde poriadku niet,
tam všetky umelecké prípravy a menovite skoky nepomôžu nič.
Preto v prísnom poriadku vychované dieťa nebude zábudlivým —
naproti tomu pri neporiadnom živote a učení, musí otupeť i bystrý
učedník. Príčina toho je tá, že poriadny pozoruje ustavične a po-
predku zná, čo bude nasledovať, a tak city a názory obnovujú sa
mu *prirodzene*. Všetko teda hovorenie, prednášanie, rozkazovanie
a učenie má byť v prirodzenom poriadku, lebo zmotané veci si
nikto nezapamätá. A kde pozorní a pilní učedníci nezachovajú si,
čo jim učiteľ prednášal, tam istotne chyba väzeť bude v zamota-
nosti samej prednášky.

Slúčenosť predstáv (associatio idearum) je dvojaká: prirodzená a strojená, o tejto poslednej prehovoríme v mnemonike, o tamtej pak nasledujúce poznamenáme. Ona vyplýva z poriadku, lebo kde sú veci do poriadku uvedené, tam čo spolu patrí, to spolu stáť bude, a tak tam slúčené a spojené budú predstavy podľa podoby, podľa miesta, času, barvy, hlasu, mena, cieľa, užitku atď., a pri zpomnutí jednej, obnovia sa i ostatné. Slúčenosť táto v detinstve opiera sa len na miesto, barvu, hlas a smyslné znaky, na čo výchova pozorovať má; vnútorné, čili myslné slúčenosti podľa cieľa, užitku, krásy, šlachetnosti, atď. vyvinú sa len v chlapčenskom a mládeneckom veku. Chlapec zná udať strauu i miesto v knihe, kde ktorá výpoveď stojí; ale jej mravný smer pochopiť ešte nemôže. Naproti tomu mládenec už chápe a cíti tento mravný smer, a preto nedbá, na ktorej strane tá výpoveď stojí, ale dbá na to, jaká je. Z toho nasleduje, že ináč prednášame dieťkam 6—10, ináč chlapcom 10—14, ináč mládencom 15—20-ročným.

Zajímavosť (Interesse) je kvintessencia všetkej chovateľskej a učiteľskej múdrosti, lebo keď predmet tak prednášame, že zajíma, zabáva učedníkov, t. j. páči sa jim, vtedy sme už všetko vykonali, čo sa pamäti týče. Zábavné, zaujímavé predmety zachová si učedník bez nútenia. Ale práve to je ťažká vec, tak rozkazovať, učiť a vysvetľovať, aby sa to páčilo. Už poriadok a slúčenosť predstáv pripravujú túto zaujímavosť, ale k tomu pridaná byť musí ešte *názornosť, krása a užitočnosť*, prvá preto, aby svojimi smyslami a citami bezprostredne pochopiť mohol chovanec, čo je vo veci; druhá preto, že len ona zdržuje od zunovanosti a nechuti. Lebo krása je nič inšie, ako znázornená dobrotá t. j. času a miestu primeraná podoba. Menovite v učení záleží krása na takte a primeranosti hlasu, pohybu atď., tak že najmenšia chyba proti taktu zotre všetku krásu a prejde do špaty a pajáctva. Tretia preto, že sa *pre život učíme*,*) a darobné veci, ktoré v živote nikdy nebudú potrebné veru škoda do pamäti vbíjať, keď krem toho pole potrebných známostí je tak veľké, že ho len s namáhaním celé osvojiť si možno. Pod slovom „užitočné“ nerozumieme len také známosti a cvičenosti, ktoré bezprostredne „chlieb vzdajší“ donášať majú, ale i tie, ktoré ducha bystria a k obratnosti privádzajú, na pr. soznam mien (register), statistické čísla, yerše atď. učí sa mládež pre cvik pamäti: avšak

*) Non scholae, sed vitae discimus — Učíme sa nie pre školn, ale pre život.

rozdiel máme činiť v tom, čo si má zachovať na celý život, a čo len do zkúšky! tamto treba viac raz opätovať, toto menej. Konečne doložiť musíme, že nad tým rozhodovať, čo je pre chovanca užitočné, nemá sám chovanec, ako nedospelý, ale učiteľ, chovateľ a predstavení. A jestli o dačom ešte obecná mienka nerozhodla na pr. o gréckom a latinskom jazyku, či je skutočne neužitočný už teraz, dotedy nech sa mládež cvičí i v tom a pamäť svoju brúsi.

Opätovačka tiež pripravuje a premeňuje predmet, lebo čím ho viacraz s citom a pozorom opätujeme, tým ho podrobnejšie poznávame. Preto pri vyučovaní potrebné sú isté opätovačky: ale i pri výchove nútiť máme chovanca k opätovaniu, t. j. obnoveniu predstáv. Menovite pri malom (3—4-ročnom) dieťati odporúčame zábavný shovor rodičovský s deckom, aby rozprávalo, čo robilo, videlo, slyšalo, atď. Skrze to sa cvičí pamäť i reč. Pri 6—10-ročných žiadajme, aby svojimi slovami povedalo to, čo čítalo, a každý večer nech rozpráva, čo robilo, a či dačo nezapomnelo vykonať; každé pak ráno nech si rozmyslí, čo má celý deň robiť. Takýto cvik za mladi zachová bystrú pamäť na starosť a zbytočnými urobí všetky uzlíky na ručníku. Pri čítaní kníh potrebné je tiež obnovenie čítaných predstáv, lebo jestli kto číta bez obnovenia v myslí, ten podobá sa rúrke, ktorou víno tečie, a v nej nič nezostane. Preto keď šuhaj 14—20-ročný knihu číta, shovárajme sa s ním, čo čítal, a radme mu, aby si výťahy robil! Menovite ale prísni budme na to, aby *polovičaté pochopy* si neutvoril, lebo nič niet ohavnejšieho, ako polovičatá, t. j. falošná známosť, a mudrci hovoria: že nič neznať je menej škodné, nežli falošne znať. Takýto *polovičatý znalec* je opravdová potvora a trápa pre ľudí rozumných.

Opätovačku pripodobniť by sme mohli žuvaniu a prežúvaniu. Zdravoveda učí, že čím lepšie pokúšeme jedlo, tým ho žalúdok snadnejšie ztroví. Učboveda tiež učí, že čím opatrnejšie opätujeme predstavu, tým je ona jasnejšia, milšia, a vernejšia. Ale zdravoveda nás ešte i tomu učí, že miernosť v jedení a pití posilňuje žalúdok a zdržuje silu, krásu i spôsobnosť tela. A podobne duchoveda odporúča *miernosť* v citoch a predstavách, aby sa každá náležite utvrdiť a vyjasniť mohla, tiež istú mieru v učení, lebo žiak preprúžený obyčajne utratí všetku chuť k učeniu, alebo nezná to všetko ztroviť, a tak zostane mu to neužitočným. A tak „lépe málo a dobre, než mnoho a plano“, a starí hovorievali: „nie mnoho, ale dobre“ (non multa, sed multum), — a to odporúčame pri cvičení pamäti.

Iné pomôcky pre pamäť sú takt, rým, zapisovanie do knihy, uzlky na ručníku, atď. Menovite pri číslach platí pravidlo: zapisuj si všetko tak, ako by si žiadnu pamäť nemal. Ale i pri udalostiach domácich i verejných potrebné sú takéto zápisy, lebo človek je zábudlivý, a nikdy nemôže byť istý, že sa mu predstava tak do čista obnoví, ako ju prvý raz mal. A preto odporúčame, mládež pridržiať k zápisom príjmov, výdavkov a pamätných udalostí, alebo čo zaujímavého čítali.

Tretie pravidlo: *aby sme nútili ducha k pozornosti*, je základom všeho umenia, to jest: kto umie učedníka prinútiť k pozornosti, ten ho povzbudí k chápaniu, rozmyšľaniu i rozpomínaniu, a tak snadno vycvičí jeho pamäť; jestli pri tom bude umieť i poriadok a takt zachovať, i prirodzenú slúčenosť a zaujímavosť dodať svojej prednáške, tak bude majstrom a všetko sa mu dariť musí. Naproti tomu ani poriadok, ani takt, slúčenosť predstáv a zaujímavosť nepomôže tam, kde niet prísnej nutnosti. — Na otázku: *ako prinútíme učedníka k pozornosti?* odpovedáme: *tak, že my sami pozorovať budeme!* Lebo vyučovanie je práca, a síce tvrdá práca, tvrdšia nad rúbanie dreva, nad kopanie, oranie atď., lebo napína všetky smysly telesné a všetky moci duševné, tak že učiteľ u prostred svojich učedníkov podobá sa magnétu, na ktorý všetky okolo neho stojace osoby príťažlivo pôsobia, a on sám jich k sebe priťahovať musí. Jeho sluchu neujde ani jedon hlások, čoby jak tichý bol, jeho zraku neujde ani jedon pohyb tela a tvári učedníkovej, on všetko vidí, všetko slyší, všetko cíti, všetko zrakom sprevádza. A práve táto napnutosť pôsobí ako by magneticky na učedníkov, tak že nevoľne, chtiac nechtiac pozorujú. Zo zkušenosti hovorím. Jestli zbadá učiteľ nektorého žiaka, nepozorovať, hneď upre zrak na neho, — čo obyčajne dostatočné býva k prinúteniu ho, aby pozoroval. Jestli to nepomáha, obráti reč na neho a pekným spôsobom upomína ho na krásu tela, na moc ducha, aby panoval nad sebou, alebo na slušnosť — čím sa žiak prebudí k pozornosti — a učiteľ ďalej ide vo svojej prednáške, ako by sa nebolo nič stalo. Jestli ani to neplatí, vyvolá nepozorného, aby svoju mienku povedal o prednesenej pravde, alebo aby od slova do slova opätovoľ čo sa prednášalo atď. Vtipný učiteľ nalezne sto a sto spôsobov, ako zobudí pozornosť, a pri tom nikdy k palici nesiahne, ani na cti neurazí učedníka.

Aby ale dieťa pozornosť do školy zobudenú donieslo, má rodič doma prísne nútiti dieťa k pozornosti pri každom rozkaze, ba

i pri každej reči. Jestli dieťa rozkaz náležite nevyplnilo, núťme ho ešte raz bez chyby vykonať. Jestli rozpráva chybné o dačom, to je znakom toho, že pri obzeraní tej veci nepozorovalo; núťme ho teda vec tú ešte raz dokonále obzreť a bez chyby rozprávať atď. atď.

Toto sú spôsoby, ako nútiť k pozornosti. Kde je rodič dost pozorný a prísny, tak že nelutuje si práce, dieťa svoje nútiť k bezchybnému konaniu uložených povinností: tam dieťa privykne na všetko pilný pozor dať, a celá výchova i výučba zdarile pôjde. Vôbec čím menej spoliehame sa na dobrú prírodu, tým menej máme čo trestať, a jako sme my pozorní, tak bude i dieťa pozorovať.

Poznam. Čo nám Slovákom chýbi pri výchove detí? Jednoduchá odpoveď: prísnosť a práca. My chceme nasilu vzdelanými byť, a vzor vzdelanosti hľadáme *nie v písme svätom, ani v rozume našom*, ale v nemeckých knihách a zvykoch západoevropejských. Z toho nasleduje, že sme prevzali na seba úlohu opíc, a z toho pochádza naša chudoba hmotná i duchovná. Lebo bereme zo západu nie len dobré, ale i zlé, a ponevádz u nás niet duchovného kysnutia, preto ani reakcii niet proti tomu zlému, jako to býva v Nemecku. Tam keď čo zlého prijde do behu, hneď hľadajú i liek, a tak dávajú dobrý smer životu národnému i cirkevnému. U nás ale zostane to zlé, až kým do kosti vychradneme, a len potom obzeráme sa za tým liekom, čo už u Nemcov dávno vyšiel z módy. A tak my len z ďaleka pokulhávame za nimi. Len dva príklady uvedem. Rationalismus u Nemcov už dávno je prekonaná vec, odtedy už i prísny orthodoxismus svoje sily proboval, a teraz je nové stádium v behu, hľadať v duševede punkty, ktoré by orthodoxiu človeku prístupnou učinily. U nás naproti tomu ešte len teraz kvitne rationalismus, a proti nemu boj počína viesť orthodoxia. To z cirkevného života príklad. — Z politického tento. Ducha i telomorné školské sústavy v Prusku zamenili dávno za rozumný ducha i telocvik, a hľa majú i učených, i vtipných spisovateľov, i neprekonaných bojovníkov. U nás naproti tomu až podnes má žiak 26 riadnych hodín do týždňa v škole, a krem toho aspoň 4 mimoriadne, a na vyše toho dostane úlohy na domáce práce, tak že nemá oddychu; a telesne oslabne až na polutovanie; pri tom pak i duch jeho je málopružný, a výsledok býva, že po zkončených školách odhodí knihy, a bere sklenicu, karty atď., a preto nedohoníme Prusov ani vo vedách, ani v umeniach ani v telesnej bystrosti.

Ja som dlho rozmýšľal, jako máme národ náš ratovať od duchovnej i telesnej zkazy. Spolky miernosti sa nedaria. Spolky hospodárske, priemyslné a kupecké len tak bláhodarne pôsobiť môžu, keď bude v nich duch dobrý a kresťanský. Ale kresťanstvo sa nedá obživíť bez prísnej práce duchovnej, totiž bez pokania. A k pokaniu prichádza len tá mládež, ktorá sa naučila pracovať a prísny pozor dať na svojho ducha. A tak resultát mojích myšlienok je: *vychovdávajme našu mládež prísne kresťanský, a núťme ju k dobrému*. Do oranej zeme rado prijíma sa

zrno: i v srdci nútením a prácou oblomenom snadno sa ujme semä slova božieho. „Shýbej šíji jeho.“

A preto vyvolávam rodičov slovenských, aby odhodili všelikú *maznavosť*, a od malička vybíjali zlého ducha zo svojich detí. A tento zlý duch, ten dedičný hriech je: lenivosť, lakomosť, lživosť, bujnoscť, pažravosť a nečistota. Nektori k tomu dodávajú i ctižiadoscť a panovitoscť, ale tieto dve naklonnosti majú v sebe i dobrý smer, preto jich netreba celkom vytrhnúť zo srdca, ale len rozumu podrobiť. Tamtých ale šestoro rakov duchovných treba od koreňa vyhubiť. A vyhubiť sa dajú len prácou telesnou, prísnuou pozornosťou a slovom božím. A síce pozorovať má na svoje reči, svoje city, myšlienky a skutky, a vo všetkom sa riadiť podľa slova božieho. Pán Boh vraví: „V potu tváři své chléb svůj jísti budeš,“ — nůtme ho teda duchovne i telesne pracovať len preto, že je to príkaz boží. — Kristus hovorí: „Ne samým chlebem živ bude člověk, ale každým slovem vycházejícím skrze ústa boží,“ — trescime teda dieťa za pažravosť, a nůtme ho, nech duchom svojím panuje nad svojími žiadostmi. — Ďalej hovorí Kristus: „Nebudeš pokouseti pána Boha svého“ — a preto nůtme dieťa pilne pracovať a sily svoje užívať, a to nežiadať od pána Boha, čo si sami vykonať môžeme. — Ďalej hovorí Kristus: „Pánu Bohu svému klaněti se budeš, a jemu samému sloužití budeš,“ — nůtme teda dieťa, nebáť sa nikoho, krem Boha, a pravdu vyznať pred každým, a len Bohu slúžiť a nikomu inému na svete!

Ach ale aby ste to mohli, vy drahí rodičovia vykonať, poslúchnite už raz i vy slová písma svätého a „*oddětte sa od světa zlého!*“ neslúžte sami Beliálu, ani mamnone! Či to musia byť tie skvostné rúcha, hodbávy, cifry po móde pařízkej alebo berlínskej? Či musia byť tie pätoraké jedlá, a zbytky na stole? Však keď na vás vidí dieťa, že nežijete podľa písma svätého, ako že môže veriť tomu písmu? „Z tebe zhouba tvá, oh! Izraeli!“ — My musíme sa celkom oddeliť od sveta zkaženého i zovnútorne, aby nás videl svet kolkí sme! Neškodí nič, čo hneď len desiati budeme! Desať verných viac vykoná, než stotisíc neverných! A ľud nás neopustí svojich! A keď jich pozná a uzná za svojich, uvidíte jak verne bude stáť pri nás! Ale posiaľ ako že nás mal uznať za svojich, však sme s ním neobcovali, *jeho rúcho sme nenosili*, jeho obyčaje nezachovávali, — a aby on na naše opicovanie nemecké obetoval, to ani sami nežiadaľme. Kristus pán do pekel vstúpil, aby ztadiaľ vyviedol vykúpených: i my musíme k ľudu sostúpiť a celkom Slovákmí byť, aby sme ľud slovenský k duchovnému životu privedli.

§. 66.

Mnemonika.

Spôsob pamäť cvičiť menuje sa mnemonikou. Jaké spôsoby užívali starodávni Gréci, Rimania, jaké teraz Nemci, Francúzi užívajú, to nám vyratovať nepotrebnó: ale ovšem potrebnó je pripo-

menút, jaké spôsoby my Slováci užívať máme, k utvrdeniu niektorej veci v pamäti.

Popredku však položíme pravidlo, že *hoc jakú pletku netreba do pamäti vbíjať*, ako na pr. celý rad slov z cudzej reči, čím až po dnes mládež naša po daromnici trápä. Len čo je pre celý život potrebné, to nech tak verne utkveje v pamäti, že ho kedykoľvek bez najmenej chyby obnoviť budeme môcť.

Prvý spôsob pamäť cvičiť je tento: *pripojme vec tú, ktorú si v pamäti zadržať chceme, k nejakej známej veci*, na pr. kedy korunovali Sv. Štefana prvého kráľa uhorského? Odpovieme: vtedy, keď svet kresťanský očakával súdny deň tisícový, teda r. 1000. — Kolko obyvateľov má Viedeň? Odpoveď: triráz toľko, ako Pešť. — Pešť klademe ako známa vec, že má 200,000 obyv., a tak Viedeň bude mať 600,000.

Druhý spôsob je: *meno, ktoré si zapamätať chceme, spojiť s podobným jemu meňom, teda pazvukom*, na pr.: ako sa menujú vrchy talianske? Odpoveď: *Apenniny*, preto že sú vápeniny. — Vrchy indické menujú sa Himalája, t. j. Zimalája. Pazvuk takýto zdá sa byť len hrou, ale pre pamäť je on veľmi dôležitý.

Tretí spôsob je: *z počiatočných písmen alebo slabík tých slov, ktoré si do radu zapamätať chceme, utvoriť mnemonické slovo*. A takéto mnemonické slovo klademe medzi dve písmeny *M* a *N*, na pr. *M* apjustno *N*, znamená: apríl, június, september, november, ktoré mesiace majú po 30 dní. — *M* čepžezmif *N*, toto mnemonické slovo utvoril výtečný spisovateľ Dan. Lichard na označenie bariev dúhových: červená, pomarančová, zelená, modrá, indigová, fialková. — V počtovede pre zachovanie pravidla, jako sa úroky počtujú, utvorili mnemonické slovo *M* ukapesto *N*. to jest, že úrok dostaneme, keď kapitál násobíme percentami a skrze sto delíme.

Štvrtý spôsob je tak rečená *mnemonická abeceda*, a smeruje k tomu, aby sme si čísla slovami vyjadrili, lebo celé slovo si snádnejšie zapamätáme, nežli holé číslo. Abecedu môže si každý sostiaviť, jakú chce, my sostiavili sme svoju. Pri desatinnej sústave čísel máme len desať znakov a síce: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. Na označenie týchto znakov bereme len spoluhlásky, a síce miesto 0 bereme z, ž, q; miesto 1 bereme t, f, d, ď; miesto 2 bereme m, n, ň; miesto 3 bereme l, l, v; miesto 4 bereme r, j; miesto 5 bereme: s, š, c, č; miesto 6 bereme b, p; miesto 7 bereme f; miesto 8 h, ch; miesto 9 g, k. Alebo keď jich jedno pod druhé postavíme budeme mať prehľad takýto:

0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9/

z, t, m, l, r, s, b, f, h, g,

ž, ť, n, l, j, š, p, v, ch, k,

q, d, ň, c,

ď, č,

Platnosť týchto spoluhlások je tá istá, jako v desatinnej sústave, tak že poslednia značí jednotky, od nej na lavú druhú desatinu atď. — Jestli by slovo viac spoluhlások malo, nežli treba, tie poslednie nebereme do ohľadu. Dakedy viacej slov spojíme do vety, a vtedy len počiatkové spoluhlásky platia za čísla, tisícky ale zriedka sa kladú, lebo tie tak snadno nepochytíme. Tak na pr. rok 1849 vysloviť by sme mohli skrze slovo *M Chytil Rus Görgeyho N*. Na otázku: ktorého roku dobyli Turci Carihrad, odpovedá: *M Turek rozboril Carihrad lestne N, t. j. 1453*. — Na otázku, jak vysoký je Kriváň odpovedá: *M Vyhnany Hodža Tešín hladá N, to jest 7818 stóp*. — Ktorého roku umrel Matej král? *M temná jama krála zhlála N, to jest 1490*. — Ktorého roku bola bitka s Tatarimi u Onodu? *M Tatari mordovali jako tigri N*.

§. 67.

Cvičenie fantázie.

Fantáziou nazývame tú činnosť mysle, ktorou si obrazy tvorí, predstavuje budúcnosť, porovnáva so svojim citom krásy, pravdy, dobroty, a budí isté city v srdci, ktorými potom zachvátená býva k výkonu. Ináče ju nazývame *obrazotvornosťou*. Ale pod týmto slovom dačo menej rozumieme, nežli pod fantáziou. Obrazotvornosť je len hra a zábava s obrazmi myslnými, z ktorého všetky naše skutky vytekajú. A preto hovoríme o cvičení fantázie, a nie obrazotvornosti, lebo fantázia je veľmi dôležitý faktor pri výchove, ona totiž tvorí vidiny a vzory života (ideále), a zo zkušenosti známe, že jakú si vidinu o dokonalom človeku utvoril mládenec, takým bude on sám! Pri pokaní teda nemení sa duša, ale jej vzor života, jej náhlady, vidiny, jej presvedčenie. A pri výchove hlavný zretel obracať máme na to, akými vidinami naplníme fantáziu učedníkovu, tak ako pri plnení novej nádoby nebereme tak veľký ohľad na jej krásu, formu atď. ako na tú tekutinu, ktorú do nej lejeme, a do ktorého suda sme naliali samotečeného máslášu, z toho lepšie víno

budeme očakávať nežli z iného, do ktorého sa len dotlaky a planšia tekutina dostala. A preto odporúčame rodičom a všetkým chovateľom veľký pozor dať na nasledujúce pravidlá:

1) Fantázia vyvinuje sa sama od seba i bez nášho budenia, lebo je prirodzená moc ducha; ale

2) My ju musíme chovať a takými citami, myšlienkami, pravdami obživovať, z ktorých len čisté srdce, dobrá myseľ a svätá vôľa zrodiť sa musí, lebo jako porekadlo hovorí: Čím hrniec navrie, tým do smrti páchne. Konečne

3) Nie len *slovom*, ale i *nútením* a ustavičnou prácou, trpením, sebäpremáhaním atď. vedme fantáziu chovancovú k múdrosti, aby v Kristu hľadala pravdu, ktorá ho vysvobodí, a utvorila si obraz dokonalého krestana. Lebo bez nútenia a práce premrští sa mladá fantázia buďto v *jalové obrazy*, ktoré sa nehodia do života, alebo v *rozumkárstvo*, ktoré o všetkom pochybuje a k ráznemu činu býva neschopné.

Príklad takejto výchovy dal nám sám Spasiteľ Ježiš Kristus, keď svojim učedníkom pred oči staväl a jakoby maľoval, jakými byť majú v úrade svojom, a nepchal do nich rozličné známosti, ale budil vieru a opäť len vieru! A hľa jedon moment viery je i fantázia, lebo ona predstavuje duchu obraz muža dokonalého, ku každému skutku dobrému, hotového. Takýto obraz mali učedníci v majstrovi svojom Ježiši Kristu, a obraz ten pomýliť jim nedal, i naučil jich čo kde povedať majú. Naplňme i my takýmto obrazom srdce mládeže, a polepšenie človečenstva samo od seba nasledovať bude.

Teraz máme odpovedať na praktickú otázku: *jako to máme vykonať?* Odpoveď je zreteľná: príkladom, slovom, nútením, čo keď na jednotlivé čiastky veku rozsekne, dostaneme nasledujúci predpis:

a) pre malé dieťa od 1—4 roku pôsobí najmocnejšie *príklad*, lebo jako si počína otec, matka a domáca čeliadka, tak si tvorí dieťa za jích príkladom obraz dospelého človeka, a v tom ohlade pravdu má porekadlo: „jaký otec, taký syn, jaká matka, taká Katka“ — a latinák hovorí*): „dľa kráľovho príkladu spravuje sa celá krajina.“ Pri dieťati je to prirodzená vec, lebo zrakom díva sa na rodičov, na domácich, a čo vidí, to jako v zrkadle, premení

*) Po latinsky: regis ad exemplum totus componitur orbis.

sa na obraz v oku i v duši, a ten obraz budí v ňom cit, a núka k napodobeniu. Sluchom naslúcha hlasom a rečiam, čo okolo neho zvučia, a hlasy tie budia city, a reči tie budia myšlienky, — a tak chceš nechceš zobudia v ňom seberovnú fantáziu. — Ako teda v silovede rovnakým silám odpovedajú pri rovnakých okolnostiach rovnaké účinky: tak i vo výchove rovnakému príkladu, učeniu a núteniu odpovedať musia rovnaké výsledky, najviac ak letorou, povahou a pohlavným rozdielom líšiť sa budú. Podľa toho pravdepodobne tvrdiť môžeme, že nábožného len nábožný vychová, spravodlivého len spravodlivý, pravdomluvného len pravdomluvný, krásneho len krásny atď. A tak kde svetoslávni mužovia mali pódlych, nepodarených synov, tam zatvárať musíme, že sami nezapodievali sa s výchovou svojích detí. Naproti tomu, kde u prostred bezbožných vychová sa divným riadením božím jedon spravodlivý, tam súdime, že to divné riadenie božie vnuкло mu obraz lepšieho človeka, alebo že hnusenie od zlého vzbudilo protivnú predstavu dobrého; alebo snaď dakde na cestách, v obcovaní s ľuďmi zjavil sa mu krásny obraz, ktorý jako zrno vpadol do úrodnej pôdy jeho srdca, a tam skrze fantáziu vyrostnul v obraz dokonalý, ktorý mu svieti po celý čas života.

b) Od 4—10 roku prevahu má *nútenie*, lebo teraz vyvinujú sa ukryté náklonnosti, a ponevadž rozum, rozvaha, múdrosť ešte nie sú dost vyvinuté, aby smer dávaly, preto musí zovnútorná *kázeň čili nútenosť* smer dávať duchu nedospelému. Alebo ináče dieťa od 4—10 roku slovo ešte len chápe, ale úplne nepochopilo, preto u neho múdrosť hľadať nemožno, a tak ho nútiť treba k dobrému. Ale práve *ten spôsob nútenia* patrí medzi chovateľské múdrosti. Darmo napíšeme celé kopy kníh o výchove, keď chovateľ neumie každej maličkosti primeraný spôsob uhádnuť, tak výchova nebude dobrá. Tu je teda kameň chovateľskej múdrosti, tu je samomysl potrebná. Aby sme ale ukázali cestu upomínáme ponajprv, že i pri nútení *máme uctiť dieťa jako dieťa božie*, lebo ono je dedičom kráľovstva božieho, a tak i dedičom svojích rodičov, ako pravdu hovorí Ján v prvom liste 3 kap. v. 2. „synové Boží jíme, ale jestěť se neokázalo, co budeme.“ Možná vec, že to dieťa prevýši v láske božej svojích chovateľov. A ačkoľvek teraz nerozumie mnohému, a protiví sa dobrému, my predsa sme nie uprávnení *uraziť jeho cit kresťanskej hodnosti*, skrze surové a hovädské s ním nakladanie, skrze ustavičné šomranie a potúpovanie, skrze nadávanie mu pred cudzími do hlupákov, lenivcov atď., lebo konečne i k tomu na-

vykne a tým naplní svoju fantáziu; ale tiež sme nie uprávnení *chváliť ho ustavične* a za každú maličkosť, ako nektorí obyčaj majú, ani slubmi a darmi povzbudzovať jeho žiadosti, lebo povinnosť vykonaná sama v sebe má dosť odmeny, a dieťa má privykať k pokore v tom smysle: „vykonal som, čo som mal vykonať, a tým sluha neužitočný učinil som.“ — Ale nevyhnutne potrebná je uznanosť za dobre vykonanú prácu, a spravodnosť proti chovancovi, čo všetko chovaním sa, pohľadom a mnohými spôsobmi na známosť dávame bez toho, žeby sme marnomyslnosť zobudili.

c) Od 10—20 roku prevahu má *slovo*, lebo teraz poznáva chovanec pravdu, a pravda ho vysvobodí, to jest k múdrosti privede. Od teraz mu malujeme obrazy krásneho, šlachetného, spravodlivého, svätého človeka, nútenie síce i teraz trvá, ale miesto slepého rozkazu nastupuje presvedčovanie. A o tomto rokovať budeme v druhom diele, totiž v učbovede. Ale ohľadom na fantáziu doložiť musíme: že slovo už od počiatku malo vplyv na dieťa, a čo sme povedali o cvičení v reči, to všetko sem patrí, ba ešte dokladáme, že i hlas, ktorým hovoríme, i nápevy, jaké spievame, premeňujú fantáziu chovanca. Od 1—4 roku bere dieťa do seba viac zrakom, nežli sluchom, od 4—10 rovnak i zrakom, i sluchom; od 10—20 r. viacej sluchom nežli zrakom. Z toho nasleduje, že pre 1—4 ročné dieťa má všetko byť názorné; pre 4—10 ročných učedníkov názor sprevádzaný býva primeraným slovom; pri 10—20 ročných hlavne slovom pôsobíme.

Druhá praktická otázka je: *ktoré predmety slúžia za pokrm fantázii?* Odpoveď: *všetky, v ktorých je pravda v krásu oblečená, aby si ju duch krásnu predstaviť mohol.*

Pri *malých deťoch* cvičenie fantázie leží v tom, že si nepri tomné osoby a jích pohyby predstavujú, bábkam mená dávajú, s nimi sa shovárajú a napodobňujú práce, chodenie i hlas starších, drevené zvieratká a jích nákresy za živé považujú atď. Toto je nevinná zábava pre dietky: ale trvať má len dotedy, dokiaľ dieťa nemá dosť sily skutočnosť pochopiť, to jest pracovať, lebo práca je hlavná povinnosť jeho.

Preto *pri deťoch 3—5 ročných* má do hry miešaná byť práca, čoho rozličné spôsoby máme, na pr. kažeme decku napodobniť hlas nektorého zvieraťa; alebo rozprávame mu *rozprávku*, a žiadame, aby nám ono tú istú rozprávku, — aspoň nektoré výpovede z nej — nazpäť rozprávalo; spievame mu pesničku, aby i ono spievalo za nami; malujeme mu v slovách zvieratá, jako živé,

rozumné tvóry a do takých bájek obliekame pravidlá mravnosti a opatrnosti atď. Bájky takéto obsahujú pravdu v tom, že predstavujú meno zvierata a narážajú na jeho spôsob života, a tak dávajú známosť prírody; ale obsahujú i mravnú pravdu, ktorá je síce do zvieracieho rúcha oblečená, ale toto živé zviera je pre dieťa krásnejšie, nežli suchá mravoveda.

Pre *dietky 5—10 ročné* zdravý pokrm pre fantáziu je biblická historia a životopisy výtečných ľudí zo svetského dejepisu, tak tiež nábožné piesne, krásne básne a kreslenie. Toto všetko je už predmetom školského vyučovania, a o nich v spôsobovede budeme osobitne rokovať; ale ohľadom na fantáziu pripomíname už tu, že fantáziu neobživujú mená, čísla rokov, premeny deržav a panovníkov, lebo to všetko nezajíma fantáziu, ale životopisy krásnych a výtečných ľudí, či mužov, či žien, jích reči a skutky sú obcerstvujúci pokrm pre mladú fantáziu. A menovite biblické historie maľujú človeka, jaký má byť, a v rečiach jednotlivých osôb v krátkosti vyjadrujú pravdy náboženské, a preto zostanú vždycky oblúbeným predmetom pre mládež. Ale nevyhnutne je potrebné, aby sa reči biblických osôb *od slova do slova učili*, lebo jaknáhle tieto reči svojimi slovami rozriedime, už sú nežádúvne pre detinskú fantáziu. Už vo vyberaní nábožných pesní mení sa smer a vkus, lebo to sú diela ľudské, a ľudia všakové pohovorili i v nábožných piesňach. V tom ohľade odporúčame, aby chovateľ také pesničky poprial svojmu chovancovi, ktoré ono s radosťou prijíma, a nenatískal mu suchoparné moralizujúce piesne, lebo duša detinská z iného stanoviska pozerá na svet náboženský, nežli dospelý duch chovateľov.

Medzi pokrmy pre fantáziu počítame i slovenské národné povesti, rečňovanky atď., nie síce jako každodenný chlieb, lebo za taký majú slúžiť biblické historie, ale jako lakôtky. Mladším jich rozprávame pri večernom svetle, staršie môžu samy čítať, — a dobre by bolo, keby s obrazmi byly vydané.

Konečne *kreslenie* preto odporúčame za pokrm fantázie, že napodobňovaním jednotlivých ťahov dieťa sa učí rozoznať krásu od špaty, pravdu od mamu.

Otázku, či deti máme vodit do divadla, rieša samé deti, a síce tak, že zdravé dieťa obzerá len kortýny, a jednotlivé pohyby, a obyčajne počne otázky predkladať: nač je to? čo je to? alebo konečne zíva a zunuje sa! to jest na známosť dáva, že to nie pre neho! Tak i detinské divadlá sú dobré, kým sú detinské, na pr. náš protonárodný Betlehem, Hviezda, Had — a žiaducno

by bolo, aby i viac takých zábav pre deti zhotovili; ale kadejaké zamotaniny zo života dospelých ľudí nesúce sú pre deti. Ba i spomenuté divadlá dopúšťame len vo dňoch sviatočných, lebo samou hrou by sme fantáziu prílišne zmocnili a k práci neschopnou učinili, — a práca vždy zostane hlavným prostriedkom chovateľským.

Pre *chovancov od 10—20 roku* fantázii dáva dostatočný pokrm prísna veda, nauka, umenie a práca. Fantázia teraz dosahuje svojho kvetu, a preto ju prácou udržiavať v medziach slušnosti, a pozorovať zvlášte na dve nasledujúce veci: na čítanie románov a výmysly.

Romány, povesti, atď. mládež nech číta, aby privykala čítať, ale núťme ju, aby nám potom ona rozprávala, čo čítala, lebo nie je to škodné pri čítaní románov, že sú tam snáď darobné reči, ale to, že jich mládež číta bez pozoru, len pre zábavu a záhalku. A ponevadž záhalka je podúška satanová, preto dobre bude nútiť mládež, nech vydá počet z toho, čo čítala.

Výmysly a plány robiť je potrebná, ale i ťažká vec, a predsa u nektóрых do choroby prešla, tak že ustavične plány robia; ale nikdy nič nevykonajú. Takýchto ľud nazýva „*výmyselník*“-mi, a to je choroba. Tejto chorobe treba hneď za detinstva liek pripraviť, a síce, keď dieťa plán vymyslelo, naložme mu, aby do podrobna každú vec, každý krok rozprávalo, a tak svojimi rečmi sa o jeho nemožnosti presvedčilo; alebo naložme mu, aby ho nakreslilo a vypočtovalo; konečne keď je plán možný nech ho vykoná, ale do podrobna, aby privyklo k odpornostiam, čo zvlášte cestovaním na pešo docieľiť sa dá.

Tretia praktická otázka je: *ako z fantázie vyvinúť krásocit?* Pod slovom krásocit rozumieme taký cit, že sa mu páči krása, hnusí špata, že obdivuje veľebu, zavrhuje podlosť a horlí za šľachetnosť. Tento cit krásy je nevyhnutne potrebný k obrazu dokonalého človeka, a vyvinuje sa z krásnej fantázie; ale nie vždycky, lebo známe ľudí vzdelených i živou fantáziou obdarených, a predsa zhovädilých. Táto zhovädilosť ukazuje, že dačo prekážalo fantázii, keď sa vyvinovala do skutočného života, — a tie prekážky má chovateľ odstrániť. Prekážky také môžu byť rozličné, a k tomu potrebný je ytip a rozvaha, aby uhádnul, čo vlastne stojí na prekážke, obyčajne ale nektorá z nasledujúcich troch vecí býva na prekážke: zlý zvyk, zlé presvedčenie a ľahkomyslnosť, to jest, koho od malička nenútili byť čistým, krásnym a poriadnym, ten navyknul na špatu a neriad a skrže to utratil krásocit; — taktiež kto má ne-

úplnú, nedôkladnú známosť vecí a z toho si utvoril zlé presvedčenie, ten i to za dokonalú pravdu uzná, čo je len potažná, a podobne to za krásne drží, čo je len potažne krásne; konečne ľahkomyslnosť nedá mu času, aby všetko preslyšal, prezrel, prezkúmal v srdci svojom, a tak prenáhlené robiac, upadá do špaty. Proti týmto prekážkam odporúčame:

Hneď od malička prisne nútiť dieťa k čistote a poriadku, i v rúchu, i v pohyboch, i v rečiach i v skutkoch. Menovite dievčatá mali by v tomto ohlade prísnejšie chované byť, a kde matka sama nezná, alebo nedovláda, nech dá dcéru do vzdelaného, čistotného, poriadneho a krásocitného domu do práce, a nech radšej platí od nej, za to že ju núfa nežli jej dať vyrostnúť bez citu čistoty a poriadku, lebo čistota a poriadok je podstatou krásy. Jestli určíme pravdu, že je shoda myšlienok, rečí, citov a skutkov so zákonmi myslnými; dobrotu, že je shoda úmyslov, citov a skutkov so zákonmi času, spôsobu a svedomia: tak môžeme určiť krásu, že je shoda rečí, citov a skutkov so zákonmi formy. Aby teda dieťa privykalo ku krásu a cítilo, čo je krásu, nútiť ho máme vo všetkom primeranú formu zachovávať. To nazývajú dressúrou, ale bez tejto dressúry zostane chovanec vždy neokrúchaným a často v rozhodnej dobe nebude znať primeranú formu uhádnuť. A preto núťme ho skrze čistotu a poriadok ku krásocitu.

V tomto ohlade dobre robia tí učitelia, čo každý deň prezerajú dietky, či sú umyté, učesané, či majú rúcho čisté a poriadne oblečené a pri tom pozorujú i na čistotu svetlice. Ale nedobre je to po gymnásiach, že na túto zovnútornú krásu nič nedbajú. Prečo by nemohol učár každý deň v prvú hodinu do radu postaviť svojich učedníkov a prečo by nemohol obzerať jich rúcho, vlasy, uši atď. a zamazaných nútiť k čistote? prečo by nemohol spravca aspoň týdenne raz všetky triedy vystaviť k obecnej prezore? a za každú chybu triedneho učára zodpovedným robiť? Prečo by i na hospodách k poriadku, úhľadnosti a čistote žiakov nútiť nemohol? nech si mladý pán sám čisto drží, tak privykne k čistote a krásu.

Ďalej odporúčame *príklad dospelých*, aby bol krásny vo všetkom. Sám chovateľ a učiteľ nech je čistotný, poriadny a krásneho obcovania, a skrze to prakticky privede chovanca k citu krásy, slušnosti a zdvorilosti. K tomu vzory krásnych ľudí prenikajú dušu mladú a sebe podobnou činia.

Konečne cit zostáva nevedomým citom, kým ho myseľ neposúdi a nepochopí: a preto poučenie o tom, čo je krásne a čo

špatné, - má osvetliť prirodzený a navyklý krásocit. Chyba je teda v rakúskom sriadení škôl, že v reálkach a gymnáziach krásoveda aspoň v krátkosti nebýva prednášaná. Kdeže sa títo majú naučiť smyslu krásnemu? A nie bez príčiny obviňujú humanisti realistov, že mravy k surovosti vedú, lebo krásoum je z realiov celkom vylúčený.

Ale takéto poučenie o krásovede patrí len do toho veku, kde to chovanec pochopiť môže, teda do 17—18-ho roku, ináčie jestli pred mladšími o pravidlách krásy hádku vedeme, vychováme z nich marnomluvných a bezcitných. Ako sa vysmieľajú meštiaci z roľníkov, že ustavične pracujú v prírode, nemajú citu pre jej krásy: tak podobne vysmievať by sa mohli roľníci z meštiakov, že ustavične medzi obrazmi krásnymi bývajú, a predsa sú v mnohých ohľadoch nekrásni.

§. 68.

Cvičenie umu, vtípu a rozvahy.

Um, vtip a rozvaha sú ratolesti na tom istom konári duševnom; *um* hľadá prostriedky, ktorými by cieľ dosiahnuť a myšlienku uskutočniť mohol; *vtip* uhádne rýchle pravý prostriedok a preto je len bystrý um; rozvaha ale hľadá medzi viac cieľami najvyšší cieľ, a medzi viac prostriedkami najistejší prostriedok, — a to je praktická múdrosť.

Um má každý človek, a preto je každý koľko toľko stvorený ku kráse, čo sa pri deťoch zjavuje ako radosť nad ligotavými predmetmi. *Vtip* majú len vtipní (nem. Genie, maďarsky lángész) t. j. že rýchlo dovtípa sa pravého cieľa a pravého prostriedku. *Rozvahu* má len múdry a dokonalý muž, a blažený ten, kto čím skorej prichádza k nej, lebo len ona istým a pokojným robí človeka.

Na otázku, ako um, vtip a rozvahu budiť v chovancovi? odpovedajú filozofi, že to budiť nemožno, že to vrodené má človek, a že tam výchova nič nepomôže. Ale takéto filozofia je zapieranie ducha a koníkom pre všetkých lenivých chovateľov. Já neuznávam žiadon vrodenný *vtip* čili ako ho menujú *velum*, ale tvrdím, že každý má svoj *um*, a jestli pilne pracuje umom, bude z neho vtip, a jestli sa nedá zachvátiť šťastím, ani omráčiť nešťastím, bude z neho rozvažitý človek.

Porekadlo hovorí: „naučila nouze Dalibora housti,“ a to je pokynutie i pre výchovu, nech neusnadňuje všetko učedníkovi, aby sa sám cvičil a po stupňoch z umelého prišiel do vtipného, konečne do rozvažitého. Jestli ale mu zle sa darí, dajme mu lepšie poučenie a dajme sa mu ďalej trápiť, a pritom nezapomínajme, že sa chovanec často za hlúpeho vydá, len aby umom pracovať nemusel. Proti takejto lenivosti prospieva zas len práca, nauka a dobrý príklad.

§. 69.

Cvičenie v múdrosti božej.

Zkušenosť učí, že všetky vedy, známosti a umenia, všeliká múdrosť ľudská nebola dost mocná, človeka od pádu a hriechu ochrániť, a preto za potrebné držíme, aby náš chovanec cvičený bol hneď od mladosti *v múdrosti božskej*. Pod týmto slovom rozumieme to, čo cirkev privlastňuje pôsobeniu Ducha Svätého, že totiž veriaceho povoláva, osvecuje, posvecuje a v jedinej pravej a živej viere zachováva. Chovateľ musí jasné presvedčenie mať o spôsobe a prostriedkoch, ktorými Duch Svätý na človeka pôsobí, lebo jestli v tomto ohlade má chybné presvedčenie, tak bude chybné vychovávať. A ponevadž cirkev kresťanská je opravdový velikánsky vychovávaci ústav, v ktorom Bôh celé národy vede k добрote: preto uznať musíme, že i rodič a chovateľ má šteľovať a budiť v učedníkovi toho Ducha Svätého. Dopustiť nemôžeme, žeby pôsobenie Ducha Sv. bolo dajaké kuzedlné (magické) t. j. žeby Duch Sv. čary a kuzly potreboval k znovuzrodeniu človeka: ale tvrdíme, že pôsobenie toto je psychologické čili duševné, a jeho prostriedky sú slovo a svätosti, ktorými duši vstępuje novú božskú známost a posilňuje ju v dobrom.

Žiadame teda od kresťanského chovateľa, aby viedol chovanca svojho k božskej múdrosti, to jest, aby výsledky svetskej múdrosti porovnával so slovom Božím, podľa toho: „Všeho zkuste, co najlepšieho, toho se držte.“ K tomu je nevyhnutne potrebná známost slova Božieho, — ale tu opäť upozorňujeme, aby nás dobre rozumeli, že za potrebnú vyhlasujeme nie známost kritiky ľudskej o písme svätom, ale samé písmo sväté, jeho udalosti, jeho slová. Chybné sa robí po gymnasiách evanjelických v piatej a šiestej triede, že miesto známosti písma svätého predkladá sa úvod do

písma svätého; chyba je v tom, že úvod ten obsahuje pochybnosti ľudské, a času nenechá vniknúť do samej osnovy. Radšej žiaden úvod, nežli zanedbávať samú osnovu. —

Učiť ale nie dosť, treba chovanca k tomu viesť, aby každý skutok prvej porovnal so slovom Božím, a len keď sa s ním srovnáva, tak sa dal do výkonu; ináče od neho odstúpiť. Ešte nikto neobanoval, kto podľa slova Božieho konal: ale mnohí žalostne nariekali, že sa od neho odchýlili.

Druhý prostriedok sú *svätosti*, ktorých účinok tiež nemôže byť kuzedlný, ale duševný (psychologický), a výchova má pripravovať chovanca k spasiteľnému poznaniu a žiadaniu týchto zovnútorých znakov milosti božej, a tak pripravovať srdce jeho, pre cirkev, aby hneď ako z ruky chovateľovej prejde do spoločnosti cirkevnej, stáť sa mohol živým a činným údom tej vyvolenej cirkve Kristovej. Posiaľ nenaležám v žiadnom chovateľskom spise, žeby svätosti ako chovateľské prostriedky už skrze chovateľa dorastajúcejmu chovancovi zdelené a vštepené byť mali. Výchova to nechávala cirkvi, čo toľko znamená, že buďto jich za kuzlá a čary držala, alebo za nepotrebné do výchovy. Ale tak je poriad priepasť medzi výchovou a cirkvou, čo nesmie byť, lebo Kristus pán naložil učedníkom: „učte!“ a Petrovi dvakrát rozkázal: „pasíš ovce mé!“ a „pasíš beránky mé,“ — a tak učenie Kristovo nesmieme vyšroubovať medzi kuzly a čary, ani ukrývať pred mládežou, ale nachovať ju slovom božím čistým, nezkaleným, — a obživovať ju skutkami milosti božej; — kam po samom predku svätosti patria. Jestli je chovateľ sám veriaci, tak mu nebude žiadna ťažkosť dobrým príkladom predchádzať chovanca v skutkoch i slovách, lebo už malé dieťa považovať a ctiť bude, ako člena kráľovstva božieho, ktoré je krstom svätým na milosť prijaté a krvou Kristovou zkropené. Nebude a nemôže s ním barbarsky, hovädsky zachádzať, ani mu mená potupné dávať, ani ho huckať, pokúšať, ani zlým príkladom predchádzať. Ba pozdejšie, keď v 12-tom roku k rozumu prichádza, pripomene mu, že za neho pri krste svätom slúbili krstní rodičovia vieru, poslušnosť, život čistý atď. Skrze takéto upomínanie budiť sa bude v srdci mladom múdrosť božia, že chtiac nechtiac pri každom cite, slove, skutku pomyslí si na Boha a jeho zjavené slovo, aby proti nemu nečinil. Pri každom priestupku zpomene mu Boha a zrušenie smlúvy pri krste učinenej. A tak pripravovať bude mladé srdce k pokaniu. O smlúve s Hospodinom hmotári a rozumkári nechcú nič vedieť, ačkoľvek oni sami včas nebezpečenstva alebo

ťažkej choroby smlúvu robia s pánom Bohom, v tak rečených sľuboch: „ak mi pán Bôh z tejto choroby pomôže, to a to urobím!“ — Toto je formálna smlúva, a zkušenosť dosvedčuje, že pán Bôh vždy verne drží takúto smlúvu, len by ju i človek zdržal. Čo nám teda prekáža, dieťa hneď od malička viesť, aby ono samo obnovilo s Hospodínom tú smluvu, ktorú za neho pri krste sv. krstní rodičia urobili? A prečo by ono nemohlo seba považovať, ako dieťa božie, ako pána zeme, ako dediča nebeského, a tak ako dáky cherub svätou nadšenosťou zhnusiť si hriech a privykať k svätosti. Toby bola živá múdrosť v človeku, oprená na múdrosť božskú.

I takýto chovanec bude vystavený pokušeniu, i on padne do hriechu: ale hneď sám v sebe nalezne nechť a hnus proti hriechu, a bude mať otvorenú cestu skrze pokanie do milosti božej, a tam druhú svätosť totiž „večeru Páne“ na odpustenie hriechov svojích. Ani by mladý človek nemal byť pripustený k večeri Páne, kým pokanie nečiní! Nuž ale pokanie je cit, a city zkusuje len sám Hospodín: preto dobre má cirkev, že pripúšťa všetkých. Ale nedobre má výchova, že nepripravuje všetkých, lebo ona má byť oráčom, ktorý tvrdú zem porýpe, pomrví a k prijímaniu semena pripraví, — ba i to zasiat semä ešte opatruje a od zkazy chráni.

Ktorý chovateľ je neveriaci, ten bude svojim spôsobom vychovávať, ale mu po predku povieme, že z chovanca svojho nevychová dokonale dobrého človeka. Múdrym sice môže byť, tak ako boli stoici, humanisti a iní filozofi, ale všetka jeho múdrosť bude len ľudská to jest chybná. My pak žiadame ho vychovať k múdrosti božskej, ktorú nemožno vstépiť bez slova božieho a svätosti.

§. 70.

Cvičenie mravných citov:

Mravných citov je veľmi mnoho, ale všetky vyrostajú z jedného koreňa, totiž viery a čistej známosti. Ale jako zahradník opatruje nie len koreň, ale i jednotlivé konáre, preto i chovateľ má cvičiť chovanca v jednotlivých mravných citoch, menovite v nasledujúcich: bázni božej, opatrnosti, pokore, stydlivosti, kajúcnosti, hnusení od zlého, spokojnosti so svojim stavom, cítenie svojej mravnosti a úcte seba samého. Za pravidlo klademe: *len dobrí vychovávajú dobrých, a len mravní mravných*. Preto odstráňme všetky

nemravné osoby od dieťaťa. A ponačiatk jedna jediná nemravnosť zplodí všetky ostatné nemravnosti, preto netrpkme ani takých ľudí okolo chovanca, ktorí len v jednom ohľade poškvŕneni sú na pr. zlodeja, lakomca, lhára; ba odstránme i pokrytco, lebo títo sú nebezpečnejší od zjavných hriešnikov preto, že jich utajený jed nezbadane preniká mladú dušu, a len pozde, keď už výchova prestáva, zjavuje svoju zlosť. O jednotlivých citoch poznamenávame:

1. *Bázeň božia* je prirodzený cit, že sa človek bojí Boha, a nechce proti jeho vôli nič robiť: ale cit ten treba viesť, cvičiť, vzdelávať poučovaním, príkladom a nútením. Kto sa bojí Boha, ten sa nebojí sveta ani telesných neprijemností, a tak chovateľ má chrániť chovanca od *bojazlivosti telesnej* a od *strachu pred ľuďmi*. Bojazlivosť telesná je slabosť ducha v telesných zjavoch na pr. kto sa bojí kriku, tmy, hladu, rany atď. Strach pred ľuďmi je slabosť tela i ducha, že sa neopováži pravdu hovoriť, nevinnosť zastávať atď. Proti telesnej bojazlivosti pomáha práca, telocvik, známosť síl telesných a príklad dospelých, menovite proti mátohám a poverám učme chovanca rozmyšľať o príčine a účinku, aby každému účinku hľadal príčinu a síce skutočnú príčinu, a tak nedal sa prekvapiť ani kriku, ani žiadnemu zjavu; — proti rozmazaným žiadostiam naplníme fantáziu velebnými vidinami a tvrdou prácou dajme zachutnať sladkosť zaprenia seba samého. Proti strachu pred ľuďmi pomáha hrdosť a sebäcit, že cíti seba byť členom kráľovstva božieho, a preto viacej poslúcha Boha než ľudí.

2. *Opatrnosť* je tiež mravný cit, a nadobudne si ho človek pozornosťou a rozmyšľaním o možných nebezpečenstvách. Nektóri ju nazvali „vedomou bojazlivosťou,“ že totiž opatrný i tam hľadá nebezpečenstvo, kde žiadneho niet. Ale my ju nazývame *silou* a *pružnosťou ducha*, preto že ani na okamženie nespustí sa pozoru a proti každému nápadu hotový je na ochranu. Slovenské porekadlo hovorí: „opatrnosti nikdy nezbyva,“ čo tolko znamená, že opatrný nemá sa nikdy spoľahnúť na bezpečnosť svojho položenía, ale vždy na pozore byť. Zkušenosť učí, že len opatrný býva *smelým*, to jest len on ide vymeraným a vyrátaným krokom k svojmu cieľu, lebo popredku prezkúmal všetky možné prekážky a len keď cíti sa byť dost mocným k premoženiu tých prekážok, oddá sa do nich. Naproti tomu *odvážlivý* ide voslep do nebezpečenstva, ako by slepým osudom hnaný. Odvážlivosť pristane len Mohamedánom a tým, ktorí v slepý osud veria; opatrnosť pristane kresťanovi, ktorý má príkaz: „búďte opatrní jako hadové a sprostí, jako holubice.“

Opatrný teda vždy má vyrátané prostriedky k cieľu, a takého nazývame múdrom a šťastným: naproti tomu, komu sa nedarí práca, dosvedčuje, že plané prostriedky užíval k vyznačenému cieľu, t. j. nebol múdrom. Všetko, čo sme riekli o múdrosti a pozornosti, tu platí i o opatrnosti, — len pred dvoma krajnosťami (extremami) varujeme: pred bojzliivosťou a nesamostatnosťou. Lebo jestli prílišne maľujeme nebezpečenstvá chovancovi a pričasto ho napomíname, tak snadno štane sa bojzlivým a nesmelým, alebo vyhlási nás za bojkov, a pôjde voslep; jestli ale ho ustavične sprevádzame a dozeráme, tak nikdy nebude samostatným. Pustme ho, nech probuje sám sa pohybovať, zo svojej škody najviac sa naučí.

3. *Pokora* je okrasa mládeže a znak nepokazeného srdca, a zjavuje sa v tom, že človek i tam, kde má dovolené niečo užívať, utahuje sa, cíti sa byť nezaslúženým a dá sa núkať. Korí sa zásluhám cudzím a preto sa menuje pokorou. Ona má jako by dva póly: *skromnosť* a *stydlivosť*. *Skromnosť* (lat. modestia, maď. szerénység, nem. Bescheidenheit) znamená *okrome* či *okreme* sa držanie a nedotieranie sa v spoločnosti, a príbuzná je slušnosti, svedčnosti, ústupnosti; jej protiva je *dotieravosť* a *bezočivosť*. *Stydlivosť* znamená cit svojej nevinnosti; jej protiva je *nehanblivosť*. Vo všetkých týchto citoch treba vzdelávať a udržiavať mládež cez celú výchovu. To deje sa dvojako: záporne a kladne. Záporne tak, že nedovolíme ani sluhom, ani iným osobám takého čosi hovoriť a činiť, čoby urážalo stud, k tomu každé necudné slovo, každú nečistotu trescime prísne; a pri dospeljších nedovolme nestydaté knihy čítať. Kladne tak, keď pri danej príležitosti hovoríme v krátkosti o tom, čo je slušného, čo nie, a keď v rozprávkach predstavíme vzory krásnych a vznešených duší.

Znak studu je *zapýrenie*, t. j. nepríjemný cit nad vykonaným skutkom, alebo vyreknutým slovom. Zapýrenie považujeme za veľmi dôležitý cit, lebo on drží stráž na bráne čistoty a neviny. Kto sa ešte zapýri, u toho je možné polepšenie: naproti tomu, kde tohoto citu niet, tam nieto ani studu, ani nádeje na polepšenie. Cit tento pripodobňujú k plachému vtákovi, ktorý jestli sa k nemu blížime, hneď uteká: tak i stud skrze jedno jediné slovo môže na veky zapúdeným byť, tak že sa nikdy nevráti. Preto za pravidlo klademe: *uctiť zapýrenosť*, a jestli chovanec zapýrením dal na známosť, že uznáva svoj priestupok, prestaňme hovoriť o tom ďalej. Jestli za potrebné uznáme vyše toho trest, alebo pokutu, alebo žalár, vyreknime súd krátkymi slovami a vykonajme: len netraťme zbytočne

reči, lebo práve tieto darobné reči vytrhujú stud od koreňa a vedú k nehanblivosti.

K nemravným citom pripočítame *lživý stud* čili *falošnú hanbu*, kde sa človek za to hanbí, začo sa nemá hanbiť na pr. za chudobu, za chatrné rúcho, za chudobných rodičov, za nízky stav, alebo keď sa kto hanbí pešo chodiť, ale nehanbí sa dlhy robiť, zaháľať, pomlúvať atď. Tento lžistud je na zkasu mnohým rodinám a odníma mravnú cenu všetkým skutkom.

4. *Kajúcnosť* t. j. žiaľ a lútosť nad svojim hriechom, pri malých deťoch byť nemôže, lebo ony nemajú vyvinuté svedomie, a tak v nich nemožno zobudiť kajúcnosť, ale treba jim prikázať, čo je spravodlivé, a zakázať, čo je nespravodlivé, a za každým priestupkom uložiť trest ako následok nespravodlivosti. Jasnáhle však prebudilo sa v nich svedomie: odtedy vyše trestu vedme jich k žiaľu a lútosťi nad svojou hriechosťou, a to je cesta k pokaniu, a znovuzrozeniu. Cvičenie tohoto citu patrí medzi najsvätejšie výkony kresťanské, a nemožno ho zobudiť bez viery a lásky. Kde s ním ľahkomyslné zachádzajú a často ho zobúdzajú, tam sa vyvinie *ľahkomyslnosť* a *povrchná lútosť*, to jest slabosť ducha, tak že hneď plače, narieka a sľubuje, že sa polepší, ale sotvy sa odstránil, už zapomína na svoj sľub a znovu upadá do toho istého hriechu.

5. *Hnus* a *ošklivosť* sú nepríjemné city a zjavujú sa vždycky tam, kde bola dobrá výchova, tak že si dieťa oškliví všetko špatné. Gréci na zbudenie ošklivosti vodievali svojich synov medzi opilých helótov, u nás to netreba, však chovanec až nazbyt hnusných vecí vidí, kdekolvek zrak obráti, či na ulici, či na trhu.

6. *Spokojnosť so svojím stavom* čili jako písmo vraví: „kdo umí prestávati na tom, což má“ — je výsledok dobrej výchovy, ktorá presvedčila chovanca, že to čo má, dost mu je, a že „kdo v málem jest věrný, bude nad mnohem ustanovený.“ — Kde táto spokojnosť chybí, tam je chybná, nekresťanská výchova, lebo zobudila nekonečné žiadosti v chovancovi, ktorého bez konca trápiť budú, tak že čo má, to zunuje, a túžiť bude po tom, čo nemá; ba keď i dač túžobného dosiahne, zunuje i to, a bažiť bude po inom a tak bude nešťastným. Takému človeku nezpomôže nikto, len tá „pravda“, o ktorej reknul Kristus že „nás práve vysvobodí.“ — Chovateľ má cez celú výchovu k tejto spokojnosti viesť chovanca: vlastným príkladom, čistým presvedčením a nútením k práci, lebo práca je najlepší preservatív i proti duchovným, i telesným nemociam.

7. *Ctižiadost* vyvinuje sa u mnohých a filozofi pokladajú ju za pohnútku krásnych skutkov: ale kresťanstvo v nej nevidí viac, ako v obyčajnom užitku. Kto pracuje zo ctižiadosti, nemá mravnej ceny, práve jako ten, kto robí pre užitok. A predsa i užitku i ctižiadosti musí kresťanstvo vyznačiť isté miesto, medzi mravnými pohnútkami, a výchova má naplniť mládenca známostou toho, čo je v pravde užitočné a v čom záleží pravá česť, aby vždy mal pred očima to velebné napomenutie: „Čo prospeje človeku, by všecken svét získal, své pak duši by uškodil?“ — lebo príjde do takých okolností, že i česť, i majetok, i hrdlo obetovať musí za pravdu Kristovu. — Na túto výšku duchovných právd dieťa nemôže hneď vystúpiť, a preto kým bude v stave kresťanskej povinnosti rozumom pochopiť, dávajme mu príklad sami: na sebe tak, že len to uctíme, čo v pravde česť zasluhuje, a pre žiadne bočné ohlady nepretvarujeme sa pri odsúdení hriechu. Čo Curtman narádza, aby sme vysmievali mládenca ctižiadostivého, to sa nesrovnáva s prísnosťou a s láskou kresťanskou. Kristus Pán hriešnikov nevysmieval, ale volal ku pokaniu.

Ctižiadost chybná prechádza do *pýchy*, to jest hľadania cti v takých vlastnostiach, ktorých človek nemá; alebo do *marnomyšlnosti*, ktorá v tom hľadá úctu, čo uctiť nemožno; alebo do *nadutosti*, ktorá iným pociťť dáva, že sú oni dačo menej; alebo do *vysokomyšlnosti*, ktorá si predkladá vysoké ciele, k akým ani síl, ani spôsobilosti nemá. Všetky tieto potvory rodia sa z chybnéj známosti, nevery a zlého príkladu.

Jim protipostavená je *svedomitost*, čo ináče nazývajú *úctou sebä samého*. Ale to by znamenalo protimluvu, aby človek sebä samého ctil: on si je len vedomý svojej sily, svojej dobrej vôle, svojich dobrých úmyslov, a to vedomie je jeho pokladom, ktorý si chráni pred samým sebou, pred zlými žiadosťami, pred nerozmýšľom alebo prenáhlením, a tak na stráži stáť musí nad svojou nevinnosťou, jako vojak na ztratej varte, lebo jestli len jedinká zlá žiadost vlúdi sa mu do srdca, už je v nebezpečenstve, že ztratí nevinnosť, ztratí čisté svedomie a stane sa korisťou hriechu. Svedomitost je teda obrana proti zlému, ktorá nikdy nesmie prejsť do *mravnej bezpečnosti*; uctenie sebä samého znamenalo by opustiť stráž a tešiť sa v svojich pokladoch duchovných: ale dotiaľ mohol by prísť nepriateľ a poklad odňať, preto úctu sebä samého len cítiť a chrániť, nie pak popudzovať treba, lebo by snadno prešla

buďto do mravnej bezpečnosti, alebo do pýchy a nadutosti, alebo do *dúfania v seba samého* to jest do nevery.

§. 71.

Milosť ako zásada chovateľská.

Ako Kristus pán „prospíval vĕkem, moudrosti a milostí u Boha i u lidí“: tak i každý chovanec má vedený byť k tomu, aby svoju vieru a múdrosť zjavoval v milosti u Boha, i u ľudí. Pod slovom „milosť u Boha a u ľudí“ rozumieme snahu tak sa spravovať a tak povinností svoje konať, aby to bolo milé i Bohu i ľuďom. Milosť táto je sudidlom pravej viery a múdrosť, a kde milosti niet, tam pochybujeme, žeby čistá bola viera, múdrosť pak tam do prosta byť nemôže. Dejeepis predstavuje nám fanatikov náboženských, politických, vedeckých, umeleckých, priemyslných, — ktorí zápalom za svoju vidinu veľiké veci vykonali, ale že jim chybela milosť *u Boha i u ľudí*, to jest že také veci konali, ktoré razom i Bohu i ľuďom milé byť nemohly, preto stali sa trýzniteľmi ľudského pokolenia. Kresťanstvo položilo v tejto milosti mieru, ktorou merá skutky ľudské, a nemožným činí pokrytstvo a sebeklam. Slová Jána Apoštola: „kdo praví, že miluje Boha, a bratra svého nenávidelby, lhár jest“ — (1 Jan 4, 20.) milovanie Boha závislým robia od milovania spolublížních — a naopak slová Kristove: „kdo miluje otce neb matku více nežli mne, není mne hoden“ (Mat. 10, 37), závislým robia milovanie ľudí od milovania Boha, čoby sme jedným slovom vyreknúť mohli, že milosť jedna bez druhej byť nemôže; nemožno Boha milovať bez milovania ľudí, ani ľudí milovať bez milovania Boha. Na omýle sú tedy fanatici náboženskí, ktorí ináče smýšľajúcich mečom, ohňom a hrôzou prenasledujú a tým domnievajú sa slúžiť Bohu! Tak vyhánali farizeovia učedníkov Kristových zo škôl, tak pohania mučili kresťanov, tak sekty kresťanské jedna druhú trápily, a domnievaly sa; že tým Bohu slúžia. Na omýle sú i fanatici politickí, ktorí vnucujú národom to, čo si namysleli že je prospesným státu, priemyslu a vzdelanosti, a skrze to nútenie zabíjajú ducha a vyludzujú kriky a volanie k Bohu o pomoc.

Výchova na túto zásadu posial jasný zreteľ neobrátila, a predsa zásada táto je tak vkorenená v duši ľudskej, že bez nej dokonalého človeka myslieť si nemožno. Písmo sväté ju v starom i novom zákone zreteľne hlása; i cirkev kresťanská ju v theorii vyslovuje,

ale v praxi mnohonásobne hreší proti nej, len jediná „slovenská cirkev národná“ jako ju Cyrill a Method utvorili, a jako je ona podnes u slovenských luteránov v živote, zachovala zásadu túto v úplnej celosti a životom svojim ju uskutočňuje navzdor všetkým krivým zásadam, ktoré z iných cirkví a národností jej vnučované bývajú. A preto my v tejto slovenskej chovovede za vrchol výchovy, za najvyššiu zásadu klademe: „*vieri a múdrosť má chovanec zjavovať v milosti u Boha i u ľudí.*“

Otázka: či výchova môže priviesť človeka až k tejto dokonalosti? — Odpoveď: výchova mu len ukazuje cestu a potrebnými známostmi a cvičbami k tomu pripraví, a tak ho dospelého oddá cirkvi k ďalšiemu vedeniu. — Výchova už od detinstva smeruje k tomuto cieľu, a jestli vo všetkých faktoroch a momentoch dobrá bola, tak istotne dovede k samému cieľu: ale korunu všetkej výchove dáme len skrze „slovo a svätosti,“ to jest, keď učedníka naplníme presvedčením kresťanským, len v Kristu hľadajúcim pravdu, a keď ho posväťíme, to jest snahou naplníme, aby sa cítil jako dediča kráľovstva Božieho, skrze krst na milosť prijatého, a aby v ustavičnom pokaní žil v Bohu a Bôh v ňom.

Na tomto poli neprospeje múdrosť ľudská, tu už pomoc Božiu potrebujeme, a čo sami s istotou prekonať nevládzeme, na modlitbách odporúčame Bohu, aby on „dal zrústu tomu,“ čo sme my zaštepili a polievali. Už či to modlenie vo vzdychoch, či vo višňoch, či v zretedných modlitbách sa deje, ale deje sa predsa nie len u veriacich, ale i u neveriacich, keď posielajú synov na ďalekú cestu višňujú jim: „mnohého šťastia.“ Prečo radšej nepovedia: „Pán Bôh ťa sprevádzaj!“ — Nábožný rodič a učiteľ nezapomene na svojich modlitbách primlúvať sa i za svoje dietky a za svojich učedníkov.

Na otázku: jako sa delí milosť od viery a múdrosti? odpovedáme: tak jako skutok od cieľa a prostriedku. Viera je spechanie k cieľu; múdrosť je hľadanie dobrých prostriedkov; milosť je samý dobrý život, ktorý v rozličných pomeroch spoločenských, v rozličných povinnostiach zjavuje sa. My tieto pomery na krátce opíšeme pod nasledujúcimi názvy: milosť u rodičov, bratov a sestár, u čeliadky, u spolužiakov, v cirkvi, vo svete.

Milost u Boha.

Kto je milý pánu Bohu, to len sám pán Bôh vie, my ľudia v tom súdcami byť nemôžeme. Ale ten, kto je milý, musí to cítiť, a tak i toho vedomý byť. Podľa šťastia, majetku, moci a svetskej slávy súdiť nemôžeme, lebo každodenná zkusenosť svedčí, že mnohí nevinne trpia, a písmo hovorí (Žid. 12, 6): koho miluje pán, toho tresce, a švihá každého, ktorého za syna prijíma.“ — Ale ani podľa súženia súdiť nemôžeme, lebo najmnožšieho zlého si je človek sám príčina. — Za sudidlo podáva nám Spasiteľ skutky, hovoriac: „po ovocích jejich poznáte je“ — ale k tomu sme my nedostatoční, lebo často za dobré vyhlasujeme to, čo je zlé, zo súkromných ohľadov, a naopak za zlé pokladáme to, čo k nášmu dobrému smeruje, jako vyznáva i Jozef v Egypte bratom svojim: „vy skládali ste proti mně zlé, ale Bůh obrátil to v dobré“ (1 Mojž. 50, 20).

Slovenské porekadlo hovorí: „komu pán Bôh, tomu všetci Svätí,“ — čo toľko má znamenať, ako že „milujúcim Boha všetky věci napomáhajú k dobrému.“ Slovenská filozofia ale učí, že spravodlivý a bezúhonný človek nemôže podľahnúť zlému, čo v povestiach pod obrazom vyslovujeme, že kto sa neobzre na zvodné veci, ten nezkameneje, ale víťazne dôjde k cieľu. Slovenská veda bôj a prácu nepokladá za zlé, a tak bojovať musíme proti zlému: ale padnúť nemôžeme, kým sa Boha držíme, len vlastnou vinou padnúť môže človek, — tak učí veda slovenská, a to je úplne kresťanský pochop. Lebo súženie, kríž, nemoc, chudoba, prenasledovanie pre pravdu, potupa, i sama smrť len pre toho sú zlé, kto zradil pravdu, a chce v rozkošiach sa váľať, nie ale pre toho, kto je „verným bojovníkom Božím.“ — Kristus umrel za hriechy naše, ale i z mrtvých vstal k ospravedlneniu nášmu, aby sme istotu mali, že keď život utratíme pre Krista, s Kristom z mrtvých vstaneme! Ja túto slovenskú filozofiu nalezám, že sa úplne srovnáva s Kristovým učením. A preto viest máme chovanca, aby sa neobzrel na vábidlá po česte života a v telesných rozkošiach alebo v pečovaní o život nezkamenel, ale svätý a spravodlivý život vedúc *baj dobrý bojoval*, veriac, že mu je odložená koruna večného života. Alebo jedným slovom: chovajme mládež našu k svätosti!

Cesty k tomu vedú dvojaké a síce: smluva s Bohom a smluva s ľuďmi.

1. Smluvu s Bohom učinil už Abrahám, keď uveril, že v semení jeho požehnané budú národy; smluvu činili i iní nábožní ľudia; a k takejto smluve chcem i ja svojho chovanca doviest, a vtedy poviem, že je dospelý. Vtedy mu v pravdivom smysle riecť môžem: „choď s Bohom“ a „nech ťa pán Bôh sprevádza.“ Lebo jestli on sám v srdci svojom učiní smluvu s Bohom: Bôh istotne zadrží svoje slovo, bude ho milosťou Ducha Svätého i predchádzať, i sprevádzať, i nasledovať; ale máme nádeju, že i chovanec slub zadrží, — aspoň väčšiu máme nádeju, nežli pri takom, ktorý bez takejto smluvy pustený je na cestu života. A hľa smluvu ako robíme hneď pri krste svätom, obnovujeme pri prvej večeri pána čili utvrdení (konfirmácia), a opätujeme pri každom pristupovaní k stolu pána.

2. *Smluvu s ľudmi* robíme tiež k tomu cieľu, aby sme spoločne jedon druhého utvrzovali vo viere, v čistote a v konaní povinností; a strážili jedon druhého pred všelikým hriechom. Sem patrí *priateľstvo*, ktoré už v mladom veku od 15 do 20-ho roku hľadáme a utvrdzujeme, a potom celý život držíme. Mladé srdcia neznámym akýmsi citom tahané bývajú vzájomne k sebe, a z tejto duchovnej príťažlivosti vyvinuje sa priateľstvo, ten sladký cit vedomia, že nejsme šami, čo ten istý cieľ máme, ale že sme aspoň dvaja. Cieľ priateľstva je, pomáhať si vospolok v mravnosti, napomínať sa, varovať sa a radovať sa zo spoločného dobrého. O tomto sväzku hovoria, že v nebi utvorený býva, a dobré napomenutie dala jedna žena svojmu synovi, keď ho do sveta púšťala: „varuj sa mi zlých kamarátov.“ Výchova má zretel obrátiť i na uzavieranie priateľstva a citu tomu temnému dať jasný obsah kresťanskej viery, totiž aby spoločne hľadali a snažili sa milými byť pánu Bohu.

U Srbov z toho povstaly *pobratimstvá* a *posestrimstvá*, tieto dva mravné kvety na živom strome mravnosti kresťanskej. Dalby pán Bôh, aby sa i po iných kmenoch slovanských, ba po celom kresťanstve rozšírily, nie síce proti politickému nepriateľovi, ako tam proti Turkom: ale proti hróznejšiemu nepriateľovi duševnému, totiž proti nevere, hriechu a zhovädilosti.

Najdôležitejší sväzok duchovný je *manželstvo*, jakožto koniec výchovy a počiatok dospelosti. Príkaz je to boží, a najistejší k dosaženiu milosti u Boha, — len nech oba budú jednej mysle, jednej túžby, jednej viery, nech majú jedon cieľ, totiž milosť u Boha. Výchova má až k tomuto stupni doviest chovanca, a naplniť ho tým presvedčením, že v sväzku manželskom dostane pomoc nie len

k telesným prácam, ale zvlášte k mravnému, svätému a bohumilému životu. Preto slovenský rodič len vtedy hovorí, že dieťa opatril t. j. vychoval, keď ho do stavu manželského uviedol. I naša výchova končí sa s manželstvom.

Poznam. 1. Príkladom z národa slovenského, jako človek smluvu s Bohom učiť môže, bol Ján Lovčáni, farár ev. a. v. na Lešti od r. 1723—1755, kde pre nemoc složil úrad kazateľský a sám uviedol svojho nástupca „Martinusa Gerengai-ho z Legendu.“ Spomenutý Ján Lovčáni 72 roky starý učinil smluvu s pánom Bohom a napísal ju, a tú knižku pôvodniú ja mám z daru jeho praprotomka vysoceurodzeného pána Pavla Lovčániho z Velkej Revúcej. V tej smluve odvoláva sa na príklady a príkazy písma svätého a potom v jednotlivých punktoch vykladá, čo on prosí od pána Boha, a čo on pánu Bohu konať bude, aký život viesť, aké modlitby odriekať. Ďalej píše, že on, Lovčáni, punkta tej smluvy držal, ale že i pán Bôh tú prosbu vyslyšal, a hovorí sám spomenutý Lovčáni takto: „Od toho času, jako sem zmluvu tu mu pevnú utvrdil s panem Bohem, vyjevuje se dosti, že ji pan Bůh též přijal, a ostríhati začal, co poznávám z nasledujících věcí, že od toho času — roky jsu, než Ani jedenkrát sem nebyl nezdravý, ješto před tím rada kolika přichádzela na mne. Ba ani bolest žádnou velkú sem nepocítil. — Lid církevny, ač mi i předtím byl uprimný, než od toho času mnohem vícej i lásku, i poslušnost, i k všemu hotovost proti mne svečí, i v napravovaní všelijak se mi podáva. — I v mém úrade kazatelském zdarilost větší mám. Neb ač v starém věku, však pán Bůh i silu, větší temer jako za mladi, mi dáva, i pamet, i hlas, i čerstvost mi ze dne na den pridáva, i v kázňach pokračovat tvrdo mi nepadá. — I páni Jezuiti, mnjší a jiní paterové ticho se držia u mně již, aniž co skrupulují strany náboženství při mne, jako před tím. — I opatrování Boží vidím velmi značne při mne, neb mi nic nechybí, kdy co potřebujem, i to hned značne opatří mi Bůh. I modlitby mé tak platné začaly býti u pána Boha, že začkóli ho prosím, to dostávám; tak rád vyslychává a naplňuje mé prosby. Život mám jako nebeský, zdravý, pokojný, hojný, i s menším již hřešením.“ — Toto sú slová samého Lovčániho, ktorý písal slovenčinou, a len málo kde českých foriem užíva. Celá kniha by mohla obsahovať asi 10 hárkov. tlačených, a mnohé zaujímavé príbehy spomína z rokov 1720—1755.“

K takýmto vzorom viesť máme mládež našu radšej, nežli k terajšiemu modlárstvu tých ľudí, „ktorí v seba dúfajú.“ — Ani národ náš neprivede iný k duchovnej a mravnej svobode, len takýto posvätenec, ktorý je celým životom milý u Boha, a nezastal, neobzrel sa, nezkašiel v utilitarisme, hedonisme, farizeisme, a jako sa tie duchovné choroby menujú. A takýchto Bohu milých ľudí treba i iným národom, ktorí stoja pred nami jako hroby obielené, ale vnútri sú smrad, nemravnosť a pod krátkym časom sami pre svoje hriechy oslabnu a vyhynú. My ale, ak budeme mať takýchto Bohusvätov, omladneme a zakvitneme kvetom čistej mravnosti kresťanskej!

Poznam. 2. Manželstvo klademe na koniec výchovy a na počiatok dospelosti. Žiaden iný spisovateľ, dľa mojej známosti, to nerobí. Ale ja musím, lebo naša slovenská filozofia tak učí: *deti opatrit*, t. j. do stavu priviesť čili oženit. To je žiadosť, to je cieľ rodičov, a to by mal byť i cieľ mladoženicha, aby „duša s dušou“ slúžili Hospodinu a konali spasenie svoje. Ak túto milosť božiu vylúčime z manželstva, tak utratí svoju krásu, svoju posvätnosť.

Západná civilizácia premenila manželstvo na púhu telesnosť a užitočnosť, a mlčí o tom pred mládežou, ako o dákom nevyhnutnom zlu a zakázanom požitku. Ale práve že ho za požitok vyhlasuje, odníma mu božské požehnanie, a vede ho k hriechnosti.

My zo stanoviska chovateľského zatracujeme všelikú nečistotu v slovách i v skutkoch; ale zatracujeme i všeliké hmotárske zámysly pri manželstve, a konečne zatracujeme i ten zlý zvyk, že dospelým nedovoľujú hneď v prvých rokoch dospelosti do stavu manželského vstúpiť, skrze čo zlým mravom bránu otvárajú.

§. 73.

Milosť u rodičov.

Výsledok dobrej výchovy zjavuje sa predne v tom, že dieťa uctí a poslúcha rodičov a chovateľov svojích, nečiní jim zármutok, ale činí jim radosť, a tak stáva sa milým. Ono miluje, preto i ono milované býva, a tak činí šťastných, i samo je šťastné. Sám Hospodin vstúpil do srdcí rodičovských lásku k dieťatku, ale i do srdcí detinských lásku k rodičom a pástúnom. Láska rodičovská pečuje, pracuje a seba obetuje výchove: láska detinská prechádza do poslušnosti, úcty a vďačnosti. Chyby zo strany rodičovskej vyvolávajú chybu i u dieťaťa: chyby ale a zlosti detinské, už či zo zvodu vonkajšieho, či z vnútornej náchylnosti pošly, lámu a napravujú sa na dokonalosti rodičovskej. Jako teda za povinnosť vyhlasujeme, aby rodič sám pečoval o výchovu svojho dieťaťa a spravoval ju: tak z druhej strany ho ubezpečujeme, že jeho dobrá vôľa, pri jakejkolvek-neznámosti a slabosti, lepšie účinkovať bude na mravný vývoj ducha, nežli jakákoľvek známosť a vzdelanosť chovateľova; lebo milovať dieťa nikto tak vrúcne nemôže, jako sám rodič; láska pak je ten neviditeľný sväzok, ktorý spojuje srdcia na stá mil vzdialené. Jedon pozdrav, jedon odkaz matkín: „syn môj, dobre že sa mi spravuj, aby si ma nezarmútil“ — častokrát mocnejšie pôsobí na srdce mládencovo, nežli Aristoteles, Hegel alebo ktorákoľvek veda ľudská.

Z tejto lásky vyvinie sa v dospeljšom veku *vďačnosť*, lebo dobre vychovaný človek spomene si na tie slová písma: „na bolesti matky své nezapomínej, nebo, čím se jím zase odmeníš, tak jako oni tobě dobře činili?“ — (Sir. 7, 29.)

Malé dieťa o vďačnosti nezná nič, ono *poslúcha*, a poslušnosť je prvým základom dobrej výchovy. Poslušnosť je nútená a dobrovoľná. Malé dieťa, kým neumie rozoznať dobré od zlého, musí nútené byť k dobrému: a pri tomto nútení zjavuje sa najprv to, čo dedičným hriechom nazývame: svevola, svehľavosť, vzdorovitosť, neposlušnosť, lož. Dobrovoľná poslušnosť vyvinuje sa len z presvedčenia a vďačnosti — a je dôkazom toho, že sme nadarmo nepracovali, ba vzbudzuje nádej, že i v iných citoch, úmysloch a skutkoch chovanec bude nasledovať naše naučenia, a snažiť sa, dobrým byť. Kde sa toto zjavuje, tam je radosť, tam potešenie. Ale kde ona chybí, tam zármutok, tam strach, že neposlušné dieťa vždy horším a horším stane sa. Proti neposlušnosti chovopisci odporúčajú rozličné prostriedky, menovite: dôslednosť a lásku. Dôslednosť preto, že dieťa privykne k spôsobu smýšľania a konania rodičovho, a keď sa mu prvý druhý pokus tento spôsob, tú rozkazujúcu vôľu preraziť alebo prelští nepodaril, poddáva sa, privyká a na odpor ani nepomyslí. Lásku preto, aby prenikala dušu a zobudila vzájomnú lásku, ktorá bolesť zapríčiňuje v srdci neposlušníka. — Ale oba tieto prostriedky sú nedostatočné, lebo máme príklady, že dôsledná výchova vychovala neposlušníkov, a láskyplná nevďačníkov. Ani rodič, ani chovateľ nech nedúfa ani v seba, ani v svoju spôsobilosť, ani v svojho učedníka, a nech pamätá na to slovo písma: „kdo dúfa v človeka, • prokletý buď.“ Jako sochár kreše kameň a dáva mu krásnu formu, ale kým ho celkom nevyhotovil, nemôže znáť, či sa mu dakde nepukne, neodlomí a celý nepokazí: tak a tým viac chovateľ má každú chvíľu očakávať, že sa v chovancovi zobudí cit neposlušnosti, alebo že nejaký cudzí faktor, zlý príklad u susedov, nahováranie iných osôb alebo vnútorná zlosť zahubí všetko, čo sme my dobrého zaštepili. Preto odporúčame *opatrnosť* pri každom kroku a prihotovenými byť na nevďačnosť. Ešte najlepší prostriedok je *dobry príklad* a *modlitba*, lebo kde všetci poslúchajú, tam i dieťa zachvátené býva k poslušnosti; kde ale nábožnosť preniká celý dom, tam rodič nedopustí sa chyby, a dostane vážnosť pred dieťaťom, a táto vážnosť k pokore a poslušnosti vede celú čeliadku.

Proti dôslednosti hreší sa dvojakou: tvrdosťou a premenlivosťou. Tvrdosť rodičovská zjavuje sa obyčajne v malichernostiach, že i v takom obmedzuje chovanca, čo na jeho dobrú vôľu nechané byť má; alebo v ukrutnostiach, že trest väčší dáva, nežli priestupok požadoval. Z obidvoch nasleduje ešte dačo horšieho, totiž *lož*. Lebo ktorému dieťaťu ani v maličkostiach nedovolíme dobrú vôľu, ale za každým hromžíme naň, ono aby svoju samostatnosť ochránilo, alebo nemilých rečí sa zbavilo, vezme lož na pomoc, tak tiež ktoré veľmi tvrdo trestané býva, telesným strachom hnané počne lhať, a jestli sa mu raz dvaráz podarilo skze lož pokutu odstrániť, potom bude lhať i tam kde mu netreba. Lhára citlivo potreťat málo kedy pomáha, len opatrnejším robí. Podobá sa to zlej zelene, ktorej sme býl zo zeme trčiaci odtrhli, a ona z koreňa nové dva vyžene: treba jej koreň vyhrabať a zničiť. Tak i pri lži neprospeje ani vysmievanie, ani telesné trestanie, ale jedine polepšenie ducha, čili znovuzrodenie z Ducha Svätého, v ktorom chovanec uzná, že skrze lož sebe samému škodí, lebo sa vylučuje z hodnosti ľudskej a z milosti božej; a že to k slabostiam patrí pred ľuďmi lhať a vyhovárať sa, kdežto pred vševéúcim Bohom ani city ani úmysly, ani skutky naše ukryť nemôžeme.

Premenlivosť rodičovskej vôle zjavuje sa v tom, že sú hned prísny, každú maličkosť hore berúc, tresúc a hromžiac, jako by už dieťa úplne zkazené bolo, hned maznavými, to jest, decku po vôli dávajú, alebo práve s nim sa žartujú, a jeho priestupky netrescú. Písmo sväté múdre hovorí: „Otcové nepoužejte k hnevu dítiek svých.“ (Efez. 6, 4), a „Kdoby pak pohoršil jedného z maličkých týchto, věřících ve mne, lépe by jemu bylo, aby zavěšen byl žernov osličí na hrdlo jeho, a pohřžen byl do hlubokosti mořské.“ (Mat. 18, 6); a „Neusmívej se na syna svého, aby nebolestil a naposledy zubami neškřípěl.“ (Sir. 30, 10). Zbytočná a nerozumná prísnosť, zvlášte keď je nespravodlivá, naplňuje dieťa hnevom a nenávisťou i k svojmu rodičovi, lebo vidí v ňom svojho nepriateľa a ukrutníka: naproti tomu, keď sa rodič žartuje so svojim dieťaťom alebo chovateľ s chovancem, považuje ho dieťa za sebe rovného a dovoľuje si žarty jako so sebe rovným, jestli pak na to hned urobí chovateľ tvár prísnu a rozkazom poslušnosť chce vynútiť, vtedy vypukne zlosť v srdci mladom, tak že často i zubami škřípe, a to slušná zlosť, lebo sa cíti byť oklamaným, však v žarte sklonil sa mocný a dospelý chovateľ k dieťaťu a stal sa mu rovným, to jest priateľom, teraz s prísností vypovedá mu priateľstvo a mocou

hrozí pokoriť slabšieho. Keby chovanec dost sily mal zopret sa rozkazujúcemu, tak by sa nehneval a zubami neškrípel, ale postavil by proti rozkazu odpor: teraz ale slabosť svoju cífac cíti sa byť oklamaným, opovrženým len preto, že je slabší, a tento cit opovrženosti činí ho zlostným. Dobre teda hovorí Curtmann: „Keby nebolo nerozumných rodičov, takby nebolo ani neposlušných detí; pri žiadnej inej nemravnosti nemožno s takou istotou zavierať na chybu okolností.“ (Čítanka: Curtman-Schwarz. Lesebuch II. str. 91). Nech rodič bude dôsledný, stály, vážny a vždy prísny k svojím deťom, lebo jako si mi Boha vždy uctyplného — a nikdy žartovného nepredstavujeme, tak i rodič má vždy byť úctyplný, a komeďianta nehrať pred svojimi deťmi.

Poznam. 1. Poslušnosť palicou nevyvnutíme, ani chyby naše bitkou nenahradíme. Spôsobný chovateľ a učiteľ zná si vážnosť a poslušnosť nadobudnúť, kto pak to nezná, ten je nesúci za učiteľa, jako bol ten štiaavnický kandidát, ktorý do istého veľmožného domu evanjelického za súkromného učiteľa povolany, v prvej hodine, ktorú s nimi držal, dvoch chlapcov, ktorých mal učiť, palicou ubil, a keď na neobyčajný krik otec zadivený pribehol, zpytujúc sa, čo previnili chlapci, odpovedal kandidát slovy písma svätého: „bázeň páně jest počátek moudrosti,“ — preto som jich ubil, aby sa ma báli.“ — Na to odpovedal opatrný otec: „vy ste nie pán mojím deťom, ani bázeň pána neznamená, báť sa učiteľa, ale báť sa Boha, a vy s takou chovovedou pakujte sa z môjho domu!“

Poznam. 2. Palmer (str. 246) hromzí proti terajšiemu zvyku, že dietky tykajú svojim rodičom, z toho odvádza nedostatok vážnosti a úcty, a hovorí, že do r. 1780 nebolo to v obyčaji, len skrze Rousseau-skú a Básedovskú výchovu sa rozšírilo; a za dôvod donáša slová istého otca: „ja som nie kamarát mojich detí.“ — My zvyk tento za lahostajný považujeme, však Bohu tykáme, prečo by sme rodičom tykať nemohli? Náš slovenský ľud vyká rodičom, a predsa dosť v ňom príkladov neposlušnosti; Maďari onikajú, a nie sú lepší. Keby sme my Slováci mali v národnom duchu vyvinutý spoločenský život, tak by deti vykali rodičom. Ale to všetko patrí len k zovnútornej zdvorilosti, ktorá sama nenaplní srdce prázdne poslušnosťou: nám treba čistý mravný život rodičov, nábožné vzdelanie dietok: tak bude i poslušnosť i vďačnosť.

Poznam. 3. Spomenutý Palmer pri všetkej svojej hlbokomyšlnosti a dôkladnosti predsa má čosi zlostného a nenávisť naproti Slovanom nakvaseného v srdci, lebo keď medzi zlé zvyky vyratuje, i bozkávanie rúky, vyhlasuje to za *úžavosť slovanskú*. Jeho slová sú: „Tak tiež prokazovanie úcty dla starootcovského zvyku, jako je bozkávanie rúk každé ráno, pri každom odchode, pri každom návrate domov, vôbec to nie nemecké, ale *slovanské úžavie*, ktoré mnohé matky od svojich detí žiadajú; nepatrí do nášho veku, ani do nemeckého ľudu; ale čo sa skrze to mnoho deje, to sa až príveľmi vyrovnáva skrze nedostatok zovnútornej

dôkazov úcty, čo je pre deti veľmi dôležité.“ — Pán Palmer je iste vo veľkom omýle, keď hovorí, že je to slovanský zvyk, ruky bozkávať. My to za nemecký zvyk držíme, ktorý k nám len od Nemcov a skrže Nemcov prišiel. Ľud slovenský ho nezná, ani u sedliakov, ani u remeslníkov deti nebozkávajú ruky rodičom. Len zemanstvo ho až pódnes zadržalo, a kňazstvo si dáva ruky bozkávať — neznám či na znak úcty, či poddanosti. Zvyky zemanské sú ale nie všetky z národu, ba slovenské zemanstvo zdá sa byť veľmi dobrým zvykovodičom, lebo čokoľvek v Europe do zvyku prišlo, to hneď poehytili zemani slovenskí a niečo z toho i do ľudu prešlo: naproti tomu národné zvyky tiež oni uvádeli do sveta nié síce pod menom „slovanského“ ale „uhorského“ obyčaja. Teraz treba rozluštiť otázku, od koho pochádza zvyk: „*paniam bozkávať ruky*.“ My odpovedáme: Od Nemcov. V stredoveku vaši rytíri klakali pred paniami, bozkávali jim ruky jako bohyniam, nosievali jich rukavičky na klobúku jako znak slávy, že môžu slúžiť ženám. Vy Nemci ste povýšili ženu na bohyňu, u vás prišlo do zvyku pri príchode i odchode domácej panej ruku bozkávať, vaši kňazovia to uviedli u Slovanov, — a tak vy sa lížete, my nie. A tak to je „ein deutsches Geleck“ a nie slovanský zvyk. Vám takýto Geleck bol ovšem potrebný, lebo pôvodne, keď ste pod menom „Cimbri a Teutoni“ proti Mariusovi rímskému bojovali, a miesto rúcha surové kože i s rohami oblečené mali, ženu nazývali ste: samičkou (das Weib), dievča: slúžtičkou (das Mädchen), domácu paniu: frajerkou (die Frau): my naproti tomu ináče sme smýšľali: žena znamená u nás rodičku, dievča: božiu dcéru (od deva t. j. bohyňa krásy), matka: paniu to jest vládkyňu, dcéra: pannenku, to jest mladú vládkyňu. A tak nám nebolo treba s kresťanstvom povyšovať úctu ženy, lebo u nás našlo kresťanstvo pôdu pripravenú: vy ale aby ste zo „samičky“ (das Weibchen) utvorili vélebný pochop matrony, a zo slúžtičky (das Mädchen) krásny obraz vláducej pannenky, museli ste sami mužovia pokoriť sa, pred nimi klakať, ruky jim bozkávať, a k tomu už od malička priúčať panošov a zbrojnošov. A tak ženám ruky lízať pochádza od vás. — Jestli pak zkúmate, od koho pochádza: „kňazom ruky bozkávať“ — i to nebude slovanský zvyk, lebo Slovania boli pôvodne demokrati, nemajúci žiadnych zemských pánov nad sebou, a tak nemali komu ruky lízať; čiernokňazníkov pak len v čas nutnej potreby o pomoc prosili — a vo všetkých národných povestiach niet ani najmenej stopy, žeby dakde čiernokňazníkovi alebo komu inému boli ruky bozkávali. Ba ani kráľom, kňazám, ani strigôňom, ani strigám, ani ježibabám nebozkávajú sa ruky. A tak s úplnou istotou odmršťujeme od seba ten názov „slavisches Geleck“, žeby lízanie rúk bolo slovanským zvykom. Ba pravdepodobne zaviorame, že je to „deutsches Geleck“, a že od vás rozšírilo sa i k nám. U Grékov a Rímanov nebolo, u Slovákov nebolo kdeže teda mohlo pôvod vziať? Istotne u Nemcov. Vy ste na posmech človečenstva a kresťanstva uviedli feudalismus, vy otroctvo pod menom poddanstva, vy na zámkoch jako jastraby zožierali mozole vlastnieho ľudu, vy nútili poddaných, aby klakali pred vami, jako zas vy klakali ste pred vašimi kráľmi, — a jako na znak lásky dávala dáma ruku lízať svojmu rytírovi, tak kráľ na znak milosti podával ruku na bozkanie svojmu feudálnemu

manovi, a tento zas na znak ochrany dával si ruky bozkávať svojmu poddanému. Kňaz bol ako pán nad pánmi, a preto žiadal pokorenie od všetkých, a na znak pokory bozkávali mu ruku páni i poddaní. A tak bozkávanie rúk bezpochyby od vás Nemcov pochodí, a prešlo i k nám Slovanom skrze aristokraciu, a síce v Poľsku, kde aristokracia na posmech celého kresťanstva tak veľmi potlačila poddaný ľud, tam prišlo až na: „padam do nóg“ — čo mňa jako Slovana i dnes nemilým citom naplňuje.

Chcete-li poznať domácnosť slovenskú, to vám my z ľudu vyrostlí najistejšie povedať môžeme. U nás muž je pánom domu, žena pak je paňou nad ženským pohlavím. K stolu zasadne si muž, k nemu ostatní mužskí členovia, ženy si len tak sadnú k stolu, ak ešte miesta jesto, obyčajne stojáci jedia. Prirodzeným právom žena je tak paňou v svojom okrese, jako muž vo svojom: ale muž jako mocnejší, je predseda viac! Miernosť slovanská toto „viac“ nenadužije na zotročilosť ženského pohlavia. A tak ponevadž hranicu práva neprekročí, nepotrebuje ani za hranice slušnosti bežať, a bozkávaním rúk to naprávať, čo skutkom pokazil.

Medzitým ktorá matka si to za úctu pokladá, že jej dieťa ruku bozká, prečo by tým poslušnosť detinská mala byť mútená? Nech len iné bude dobré, bozkávanie rúk k nemravnosti neprivede.

Poznám. 4. O detinskej lži hovorí Jean Paul (Levana §. 114): „Za prvých päť rokov naše dievky ani nelhú ani pravdu nehovoria, ale len hovoria, aby hovorily. Jich reč je hlasné myslenie; ale ponevadž jedna polovica myšlienky často je obsažená v slove *áno*, druhá v slove *nie*, a obidvoje toto jim z ust vyklzne, tak zdá sa nám, že vždy lhú, kdežto ony len so sebou sa shovárajú. Ďalej: ony sa rady ihrajú s tým, čo jim je ešte nové, umením reči; a preto často nesmyslne hovoria, len aby samy seba hovoriť slyšaly.“ — My za lož len to pokladáme, čo sa vedome a svedome deje. Kým dieťa strachu nemá pred pokutou, dotedy nelže. Ani to nepokladáme za vedomú lož, čo po mnohých domoch je zvykom, že krem očí ľudí posudzujú, a do očí sa jim priateľsky stavajú, to je len navyklosť detinská a napodobňovanie starších. Darmo je, nemôžeme viac žiadať od svojho chovanca, nežli sme sami, lebo „není učedník nad mistra svého.“ A keď rodič je pokrytec, ako že môže žiadať pravdomluvného syna? — O Tomášovi Arnoldovi anglickom učiteľovi píše sa, že „lhanie zhnusil u svojich žiakov jednoducho tak, že nič dokazovať nedovolil.“ A k svojim žiakom hovorieval: „keď mi to vy poviete, tak mi je to už dosť, však sa to už samo od seba rozumie, že ja vášmu slovu verím.“ — Skrze takéto zachádzanie tvorilo sa obecné smýšľanie, tak že za hanbu držali, pred Arnoldom lhať, lebo on každému veril. — Už akýmkoľvek spôsobom zobudíme v mládeži hrdosť a smelosť, že za podlosť drží lhať, vždycky takú mládež si uctíme, radi máme, a to je milosť u ľudí. —

Milost u bratov a sestár.

Čo je svet vo veľkom, to je spoločnosť bratov a sestár v malom; tam sa má dieťa naučiť pravde a spravodnosti, aby keď do širého sveta vystúpi, znalo uctiť práva druhých ľudí a znalo hájiť práva vlastnie. A ponevadž rodič každé dieťa rovnak miluje, preto i každému rovnak spravodnosť prisluguje, a z toho nasleduje, že druhý výsledok dobrej výchovy musí byť *milost u bratov a sestár*, čo nazývame láskou bratrskou. Ale láska je len cit a snaha s tým sa tešiť, koho milujeme, koho radi máme: my ale žiadame viac, totiž aby sa chovanec usiloval milým a príjemným byť svojim bratom a sestram, čo ináče nedosiahne, len tak keď dobrý bude.

Hovorí sa, že láska medzi bratmi a sestrami je dačo prirodzeného, ale to vždy nestojí, lebo už Kain zabil Abela brata svojho, a podnes mnohá nenávisť medzi deťmi jednych rodičov. To čo sa nám prirodzeným byť zdá, zakladá sa na spravodnosti, že totiž rodič rovnaké právo prisluguje všetkým dietkam, a dokiaľ sa cífa byť rovnoprávnymi dotiaľ sa milujú a láska medzi nimi prebýva podľa toho slova Žalmu 133, v. 1. „Ach jak jest dobré a jak utešené; když bratři v jednomyslnosti přebývají.“ — Ale jaknáhle jednomu viac práva dávame, nežli druhému, hned povstane svár, rôznica, nenávisť a všetko zlé. Rodič je medzi nimi jediným sudcom, a odporúčame mu, aby bol neuprositedlným v spravodnosti, lebo len tak vychová svoje deti dobre. Menovite majetok, ktorý dieťa buď darom, alebo svojou prácou si nadobudlo, nech bude sväte chránený, lebo starší brat opierajúc sa na svoju moc snadno padne do pokušenia násilne odberať dačo mladšiemu, následkom čoho tento príjde do hnevu a postaví sa na obranu, alebo myslí na pomstu. Taktiež právo na isté miesto pri obede, na prednosť pri nektorých požitkoch považuje dieťa za veľký poklad, a rodič mu krivdu robí, keď dovolí toto právo urážať. Slovenská filozofia v tomto ohlade vystavila pravidlo: „po staršom do mlyna!“ Mladšie dietky v tom krivdu necífa, že starším sa prednosť dáva či pri stole, či pri iných vyznačeníach; ináče ale hovorí Slovák: „deťom aby na vánkach vážil,“ to jest, koľko jednomu, tolko druhému.

Ako je teda spravodnosť základom obci, tak je ona základom i familie, a čím viac detí tí istí rodičovia vychovávajú, tým podarenejšia môže byť výchova. Naproti tomu zkušenosť učí, že jedináci

bývajú svehlaví a nevludní, menovite jediná dcéra nemá príležitosti od seberovných sestár naučiť sa právu, ústupnosti a vlúdnosti, a keď sa vydá, vzdoruje mužovi, neuctí svokra, svokrušu a za dlhý čas nechce privyknuť, aby dačo zo svojích práv upustila. Zdarilejšia býva výchova viac detí, lebo jedno druhému odporuje a núti ho, v medziach práva svojho zostať.

Konečne pri dospelých bratoch a sestrách vyvinie sa čistá bratrská a sestriňská láska, ktorá je tým svätejšia a blaženejšia, čím bola výchova spravodlivejšia. Brat chráni sestru, sestra uctí brata, a to je príklad na zemi toho, jaké bude obcovanie svätých na nebi. —

§. 75.

Milost u čeliadky.

Tretí zjav dobrej výchovy je, že chovanec milý je i u čeliadky. Lebo jestli je dobre vychovaný, uznáva i čeliadku: sluhov a slúžky za sebe rovných čili rovnoprávných, uctí jich pracovitost, chová sa k nim spravodlivo a slušne, a tak nalezá milost u nich, že ho radi majú. Naproti tomu zlá výchova nevykorení v chovancovi dedičný hriech *pýchu*, preto považuje čeliadku za podriadené bytnosti, zlahčúje jich, trápi jich, a prikrou činí jim prácu, sebä za pána považuje, ktorý nemusí pracovať. Stane sa z neho opovrhovateľ človeka a ctiteľ bohatstva, a jestli služobníctvo nepodkladá sa mu pod nohy, počne tyranom byť. Z tejto pýchy nevymaní sa len skrze duchovné znovuzrodenie, a mnohý rodič na veky nešťastnými urobil svoje deti, že jim dovolil nespravodlivými byť naproti čeliadke. Lebo jako ho čeliadka nenávidí a preklína, tak ho budú preklínať a nenávidieť i ostatní ľudia v svete, keď krem pýchy na ňom nič nenaleznú, a on jakým bol proti čeliadke za mladi, takým bude proti chudobným a podriadeným v celom živote.

K tejto milosti vedie predne príklad rodičov, lebo jestli oni v sluhovi človeka uctia, vážne a spravodlivo k nemu sa chovajú, tak chovať sa bude i dieťa; a nalezne u nich priateľov, pomocníkov a úctivých spoločníkov, od ktorých sa mnohému dobrému naučí, — však už mnohý výtečný muž vyznal, že múdrosť svoju od sluhov prijal; — naproti tomu kde rodičia potupne nakladajú so služobníctvom, tam snadno zobúdia pýchu v srdci mladého pána. Nektóri sú vrtkaví a premenliví jako aprílová chvíľa, že hneď žarty vystrájajú

so služobníctvom; tam snadno zobudia pýchu v srdci mladého pána. Nektóri sú vrtkaví a premenliví jako aprílova chvíľa, že hneď žarty vystrájajú s čeliadkou, jako by so seberovnou, hneď zas tyransky s ňou nakladajú, a takým činom do dieťaťa vstúpia tú domnienku, že to len od jeho dobrej vôle závisí, či chce sluhu uznať za svojho bližnieho, či nie, a tú istú domnienku prenese i do širšej spoločnosti, a stané sa zvadlivým, škriepnym, [nepokojným] človekom.

K tej milosti vede podruhé *čistá nauka* náboženská, ktorá učí, že i sluha, i služka je dedičom kráľovstva božieho, že v Kristu sluha i svobodný jedno jsme, že Bôh každému dáva jakž ráci, ale hodnosť kresťana nezáleží ani v bohatstve, ani vo vysokom rode, ani v krásnom rúchu, ani v nepracovaní, ale jedine v čistom srdci a milovaní Boha z celého srdca svojho, bližnieho pak jako seba samého.

Nektóri rodičia nechcú dovoliť deťom obcovať s čeliadkou, aby vraj strachom pred mátohami naplnené neboly, rozumejú teda čeliadku nevzdelanú a surovú, ale tam sami chybu robia, prečo si neberú čeliadku vzdelanú, vlastne prečo nepečujú o nižšie vrstvy ľudu, aby i tam vzdelanosť prenikla. Povesti národnie nepatria medzi mátohy, lebo ony sú starožitné básne, ktoré cez dlhé veky udržaly sa u ľudu a tak všetku trosku zo seba zlekly, len čistú krásu zadržaly, a tými čeliadka vyučuje deti prospešnejšie, nežli mnohé novosvetké plody literárne.

Poznam. Pred 30 rokmi pomer čeliadky k hospodárovi bol u Slovákov veľmi rozumný a kresťanský, ba i dnes na mnohých miestach je taký. Základná myšlienka pri ňom bola: *pomoc*. Sluhu považovali jako pomocníka, ktorý na istý čas za umluvený plat sľúbil pomáhať hospodárovi, a uctený bol jako prvý člen rodiny po hospodárovi. On spolu jedával za stolom s hospodárom, spolu s ním pracoval, spolu s ním sa modlieval, spolu do chrámu božieho chodieval. Nebol tam rozdiel v jedlách, nie v práci, čo jedli všetci, to jedol i sluha, a keď pre nedostatok spokojili sa domáci s chatrným jedlom, spokojný bol i sluha, lebo zas pri domácich hostinách všetkých dobrých vecí účastníkom bol. Vtedy bolo dost sluhov, i práca bola lacná, obyčajne celý nový oblek pri odchode, — ale i ten oblek krem čižiem alebo krcov hotovili doma. Ale odkedy civilizácia západná prenikla u nás až do ľudu, a zahнала bažením po užitku všetku dobrotu kresťanskú: odtedy stojí boj medzi služobníctvom a panstvom. Pán sa oddelil v jedle od sluhu: sluha túto opovrženosť dá si mnohonásobne zaplatiť, lebo si vyjedná, kolkorazy má dostať pálenky, kolko chleba, mäsa, strovy, takže mnohý pán planším kostom žije, nežli jeho sluha. Pán sa oddelil od sluhu v práci a v odpočinku; sluhu pošle na svite

do práce, a sám do jasného dňa spí, lebo dlho spať je znakom hlúpeho západneho panstva, ba i keď spolu pracujú, pán sa len prizerá, posudzuje a napomína, aby rýchlejšie pracovali, sám buďto nič nepracuje, alebo len na krátky čas celou silou ženie sa do práce a skrze to prepruží silu robotníkov, tak že ani oni dlho nevydržia. Skrze toto hlúpe panstvo zobudí sa predsudok, že *práca je pokuta*, a týmto predsudkom zkazená je celá spoločnosť ľudská, páni nepracujú, hrešia proti príkazu Božiemu v ráji vydanému: „v potu tváří své chléb svůj jísti budeš.“ Sluha sa dvojnásobne pomstí na pyšnom a nerozumnom pánovi, po prvé tak, že veľkú mzdu žiada za svoju prácu, po druhé tak, že len na oko pracuje, a kde nemusí, nechráni užitoč pánov. — Boj tento rozšíril sa po všetkých vrstvách. Probovali ho utíšiť tým, že istú čiastku sľúbili pracujúcim. Ale to všetko neprospeje, ani dobre nebude, kým pomer tento nevráti sa na postać kresťanskú, jaká bola u Slovákov pred 30 rokmi, a aby k tomu prísť mohli, vychovávajme mládež v učení Kristovom, že i sluha, i svobodný, i muž i žena v Kristu Ježiši jedno sme, a kde sme nie jedno, tam niet Krista medzi námi.

§. 76.

Milosť u spolužiakov.

Z domu vystúpi dieťa do sveta, ale jako domácnosť mala tri vrstvy: rodičov, sestry bratov a čeliadku, tak i svet má pre dieťa tri stupne: spolužiakov, cirkev a obec, a jestli je dobre vychované, musí milým byť u všetkých. Už spoločná hra detí na ulici — alebo v detinici — dáva príležitosť, aby dieťa poznalo, čo mu je dovolené, čo nie, lebo medzi seberovnými pri každom pohybe zavadí o žiadosť iného, a z toho povstávajú trenice, hádky, bitky. Pri tom chovateľ má len z ďaleka pozor dať, a kým spor hranice slušnosti neprekročí, do neho sa nemiešať, potom ale podľa pravdy ukriždenému právo dať. Pri týchto hrách tvoria sa prvé priateľstvá, založené na spoločnej dôvere a úcte — ale jako sa myseľ detinská rýchlo mení, tak i tieto priateľstvá. Pri tom chovateľ tiež len pozor dáva, aby z ničomných príčin sa priateľstvo netrhlo, a vôbec aby súcit tento nestal sa vetroplachým, lebo je to znak ľahkomyslnosti, ináče ale nemá nútiť k priateľstvu, lebo je to nemožné, ani nepotrebné.

V škole počína sa jako by predsieň obecného života, tam už spravdnosť prebýva, tam duchovný pokrm v plnej miere rozdávaajú a hneď do života uvádzajú. Jestli je dobrá výchova, tak bude chovanec ku svojim spolužiakom spravodlivosť zachovávať, a skrze konanie svojich povinností vzbudí úctu k sebe, a tak stane sa

milým, t. j. budú ho radi mať. Naproti tomu zle vychovaný už medzi žiakmi bude pýchu provodzovať, práce len pre chválu konať, — a tak stane sa nemilým, nenávideným, a takým zostáva obyčajne až do smrti. Preto právom žiadame od dobrej výchovy, aby učinila chovanca milým u spolužiakov.

§. 77.

Milost v cirkvi.

Dieťa je údom cirkve hneď od krstu, a cirkev povinná je starať sa o neho, aby „prosívalo veľkou a moudrosťou, i milosťou u Boha i u ľudí.“ Kristus povedal Petrovi: „pasiž beránky mé.“ Cirkev sa má starať, ako sa vychováva dieťa — najprv v dome, potom v škole, a má sa radovať z toho, keď mládež v pobožnosti dorastá, naproti tomu plakať by mala, keď zlá a bezbožná mládež má prejať dedičstvo cirkve. Z druhej strany dobre vychované dieťa má sa usilovať pred cirkvou dať na javo svoju pobožnosť, svoje čisté mravy. A to deje sa trojakou: pokorným a uctivým seba držaním, navštevovaním služieb božích a dobročinením.

1. Dobře vychované dieťa už od 8-ho roku má dostať aspoň temný pochop o cirkvi, jako spoločnosti k hladaniu spasenia a milosti božej, a považovať má starších cirkevníkov, jako vzory svojho života, ktorí učenie Kristovo životom svojim uskutočnili a jemu za príklad slúžiť majú. Mladé srdcia sú jako vosk mäkké, prijímajú každý dojem a dajú sa nakloniť, kam chceme: kde teda starší cirkve dobrým príkladom predchádzajú, maličkých uctia, pozdravujú jich, alebo aspoň povšimnú si pozdravu detinského a prívétive ďakujú, tam už 7—8 ročné deti uctivosť preukazujú starším, klaňajú sa jim a chcú byť milými celej cirkvi. Úcta úcti plodí, láska lásku. Nech len cirkev koná povinnosť svoju, mládež ju istotne konať bude. Odporúčame teda cirkvi, aby všemožnú pečlivosť vynakladala na vyučovanie, obcovanie a uctenie mládeže, menovite aby ten svätý dej utvrdenia čili konfirmácie, kde dieťa samo vyznáva, uznáva a sľubuje, čo za neho pri krste vyznané, uznané a sľúbené bolo, bol dostatočným učením pripravený, primeraným svätením zvelebený a ešte za viac rokov pečlivosť napomínaním sprevádzaný, aby zlý svet a svod diabla nezkažil, čo sme my dobrého vstúpili. Takéto svádzanie diabolské obkľučuje dietky naše v cudzine, keď jich už zpolovice, odchované posiélame na

maďarskú alebo na nemeckú reč, tam draho za ne platíme, a keď domov príjdu, utratily všetkú nábožnosť, utratily úctu k predstaveným cirkve, ba utratily úctu i k svojim vlastným rodičom, lebo v cudzine nikto nepečoval o jich náboženské vzdelanie, neozývaly sa tam zvuky nábožných piesní, ku ktorým deti doma navykli boli, neslyšali modlitby, ktoré od malička prenikaly jich srdcia, a celoročná prestávka v cvičení náboženskom učí srdce k modlitbám nechutné, práve tak, jako nohy väznove, ktorý celý rok v putách sedel, neschopné sú do skoku. A preto upozorňujeme rodičov, aby svoje deti len doma učili a nedávali od seba, jestli nechcú jich bezbožnými urobiť, a nech pamätajú na tie slová písma: „Co prospěje člověku by všecken svět získal, své pak duši by uškodil, aneb kterou dá odměnu za duši svou?“ To isté platí i o vandrovkách tovaryšov, a v tom ohlade radíme, aby miesto vandrovky poslaný bol šuhaj na reálku za rok, za dva, tam sa viac naučí, nežli na vandrovke za päť rokov, — pravda takých reálok na Slovensku ešte nemáme, kdeby sa slovensky prednášalo, a kdeby všetkým remeslám i prakticky naučiť sa dalo, ale „čo nemáme, to mať môžeme,“ — len sa prichyťme spojenými silami k práci.

Poznam. Blahej pamäti dôstojný Samuel Reis, ev. farár vo Veľkej Revúcej a superintendentský administrator za dlhé roky napomínal svojich cirkevníkov, aby si diatky nedávali do hociakých rúk cudzích, menovite na katechizácii v chráme Pána verejne príklady donášal, jaká zkaza ide z Miškovca do Revúcej. Pošlú vraj pobožného, poriadne vychovaného šuhaja do Miškovca na vandrovku, keď z domu odchádza s plačom sa odberá od matky, od otca, od krstných rodičov, nese čisté srdce, nepoškvrnenú mrávnosť: ale keď sa o rok navráti, na kabáte donese šnúry, klobúk na bok, nepokloní sa už ani otcovi, ani materi, na krstných rodičov sa neobzre, známym sa nepokloní, ani nezaďakuje, a miesto modlitby teremtetuje, miesto nábožných piesní spieva oplzlé pesne. Takto zdyočilého syna oženia, ale po svadbe bije otca, bije matku, a vede život k zatrateniu. Obrázok tento opätuje sa i po iných mestách slovenských, a proti nemu inej pomoci niet, jako nepúšťať mládež do cudziny! ale doma zakladať remeslnícke školy, tovaryšské spolky, nedelné školy, kde sa tomu všetkému naučia, čo hľadajú na vandrovke, ale vždy zostanú pod dozorstvom cirkve, a zachovajú srdce čisté.

2. *Navštevovanie služieb božích* je dobrý prostriedok chovateľský, lebo pôsobí na celého človeka: na myseľ, na srdce, na krásocit, na fantáziu a naplňuje vedomím, že sme údovia veľkej spoločnosti, ktorá za cieľ má Bohu slúžiť a mravný život viesť. Pre malé deti je dostatočné, keď svojich rodičov vidia, modliť sa, ná-

božne spievať a deň nedelný svätit. Ale už 7—8 ročné deti treba brať do spoločného shromaždenia, ačkoľvek ani kázni, ani modlitbám, ani obradom nerozumejú, ale cíta velebnosť celého zjavu, a vidia pokoriť sa starších neviditeľnej bytnosti Bohu, ktorej i ono slúžiť má. Od 10-ho roku počnúc má dieťa riadne navštevovať služby božie, či sa mu to páči, lebo nie, — predstavení nech sa starajú o to, aby mládež našla pokrm duchovný v chráme, na ten pád, jestli bý sa komu i nepáčilo toto alebo ona pri službách božích, odpovedáme: mládež nemožno postaviť za sudcov nad obradmi cirkevnými, lebo ona má privyknuť, aby „svätila den sváteční.“

Nektorí chovopisci chceli na vôľu nechať učedníkovi, aby keď chce, šiel do chrámu božieho, keď nechce, nešiel: ale to znamená nedospelého vyhlásiť za dospelého. Dinter považoval chodenie do chrámu za odmenu, neposlušníkov pak nebral sebou k službám božím, hovoriac: „táke nerozumné a ľahkomyslné dieťa, jako si ty, je nesúco do chrámu.“

Poznam. Po gymnáziách evanjelických v Uhorsku nútená býva mládež, služby božie v deň nedelný navštevovať: ale jedna chyba pri tom už od dávna udusuje v mládeži cit nábožný, totiž tá, že nenaložia učedníkovi, aby si doniesol spevník a spolu s cirkvou spieval a tak v sebe cit nábožný budil. Za celú hodinu sedí pod spevom ako nemý svedok jednohlasného chorálu, ktorý len vtedy má obživujúcu krásu, keď sami so zástupom spievame, za tú hodinu zuňuje sa i najnábožnejší mladík, a čože od ľahkomyslných máme čakať iného, nežli šantu a nezbedu, zvlášte v tých chrámoch, kde gymnaziálnej mládeži miesto je vykázané v kúte, na pr. v Štiavpici, tak že nevidí ani oltár, ani zástup shromaždený, a tak ani zrakom nebýva povzbudená k velebnému citu. Toto platí o celej gymnaziálnej mládeži, bez rozdielu reči a národnosti. Ale čože povieme o smutnom stave slovenskej mládeže na maďarských a nemeckých gymnáziách, kde sa i náboženstvu učí v cudzej reči, a tie sväté hlasy matkine, ktorými mu vstúpila vieru do srdca, uschnuté, zko-ravené v ňom mlčia; ba i v tú božiu nedelu-ani doma, ani v chráme nemá obživy nábožnej. Niekde na pr. v Štiavpici, v Prešporku, sú i slovenské služby božie, ale nemá spevník, z ktorého by spieval, a nemá príkladu na učebároch, ktorí by sa nehanbili za slovenský spevník. A toto následok býva, že i tú nábožnosť, ktorú z domu doniesol utratí; a keď školy vychoď a vráti sa do cirkvi,tedy chýbí mu jedno z tej „*milosti u Boha i u lidí*“ totiž, že doma v chráme Páne nespieva spolu s cirkvou nábožné pesne, ani doma Boha nechváli, ani príklad nedáva domácich služieb božích. Následok toho bude — a už dnes je, — že cirkvev evanjelická rozpadne sa na dva elementy: na služiacich Bohu a na takých, čo v seba dúfajú. Lud obecný dlho vzdorovať bude zlému príkladu, ako i dnes tých údov svojich, čo sa nechohajú v nábožnom speve,

ale nemý sedia za ten čas, nazýva duchovne hluchými: než konečne príjde i obecný ľud do pokušenia, i jemu pomatia rozum tie haďacie slová: „budete moudří, jako bohové,“ — i on bude chcieť nasledovať svojich vdalcov a prestane byť nábožným. Čo ďalej z toho nasledovať má, nechcem myslieť, len ma srdce bolí, že v celom Slovanstve tento kvas protestantizmu, totiž cirkev evanjelická Slovenská, nedbanlivosťou svojich detí k suchotám duchovným vedená býva. „Když sůl bude zmařená, čímže bude osolená?“ (Mat. 5.)

3. *Dobročinnosť* je znakom kresťanstva podľa toho: „dobře čiňte všem, nejvíce pak domácím víry.“ Cirkev je tá domácnosť veriacich, v ktorej chovanec náš má pracovať, jako živý úd, a tak od malička cítiť sa, že je povoláný nie len pre seba, ale i pre iných žiť, a tak obecné dobré v kresťanstve napomáhať, aby milý bol Bohu a ľuďom. Kým človek len pre seba žije, dotedy pokanie nečiní, ani dobrým byť nemôže, lebo nepozná cieľ života svojho, ani vôľu božiu, ani povinnosti svoje. Preto od malička priučať máme dieťa k dobročinnosti. Príležitosť k tomu máme, pri udeľovaní almužny žobrákom, nech dieťa oddá žobrákovi to, čo my udeľíme. Samo zo svojho dieťa nemá čo dať, lebo rúcho prijalo len na nosenie, hračky na hranie, ba i peniaze, ktoré snáď darom dostalo, len s privolením rodičovským vydať môže: ale jedlo seba oddelené môže dať miesto almužny; prácu svoju môže tiež do almužny dať, t. j. poslúžiť núdznemu, na pr. nemocnému posluhovať. To platí o deťoch do 9-ho roku, ale vyše toho už chovanec má dosť sily, aby pracoval rukama vlastnými, a tak mal z čoho udeľiť núdznemu, či snáď z výrobkov svojích rúk utrží dačo, či z vyznačenej zahradky vlastnou prácou vyrobí dač, každý by už mal pokladničku mať, a dobre radí Möller v katechisme o 10 božích príkazoch, že dieťa len pod nasledujúcimi výmkami svoju pokladnicu mať môže: 1. Aby za to nejakú prácu v domácnosti konalo, 2, aby o svojich príjmoch a výdavkoch knihu vedlo, 3, aby isté výdavky pre seba platilo, 4, aby istú čiastku svojich príjmov na dobročinné ciele obeťovalo.

Poznam. Mnohý rodič starostlivý o to, aby jeho syn naučil sa poznať, čo znamená peniaz, čo majetok, a bez zkpústi, ľakomosti, marnotratnosti, naučil sa tomu ťažkému umeniu: varovčivosti, dáva mu hneď za mladí peniaze na trovenie, čo Nemci Taschengeld, maďari zsebpénz menujú. Slováci na to nemajú zvláštneho mena na dôkaz toho, že to nevyšlo z jich filozofie, a že je nerozumné, lebo nedospelý nemôže rozsudzovať o tom, čo potrebuje až veľmi zralú rozvažu, jako sú peniaze. Znáam jedného otca, ktorý dal svojmu synovi 300 zl., aby si gazdoval.

O pár dní zo zvedavosti zpýta sa ho, či má ešte z tých peňazí: mám, odpovedal, ešte 20 zl. A kde si ostatnie dal? Otec sa domnieval, že snáď do sporiteľnice, alebo že dačo na zárobok kúpil: ale jako sa zadržil, keď mu syn ukiazať zlaté hodinky s reťazou, krásny nožík, rúrku na smodky, že si to kúpil, vyše toho, že s priateľmi na hostinu ztróvil pár zlatých, a ostatnie že spolužiakom vypožičal. — Z toho sa presvedčil, že nedospelému peniaze sveriť znamená, ho do pokušenia uvádzať. Slováci lepšie robia, posielajú mladých ľudí kupovať, predávať rodičovské veci, a zo všeho prisny vývod dať musia, a krom toho dozerajú skrze cudzích, aby šuhaj oklamať nemohol. Dorastajúcim ale, jako sú učnia, tovaryšia, dovoľujú zemičku do zálohu vziať, pri otcovskom obrábať a úrodu na kapitál odkladať, alebo pri remese v svobodných hodinách pre seba a z vytržených peňazí kapitál si tvoriť, hovoriac: ťažko zarobený groš býva milým.

§. 78.

Milým byť svetu.

Pod slovom svet rozumieme ľudí, ktorí nie sú s námi ani v rodinnom, ani v školskom, ani v cirkevnom sväzku, ale s ktorými predsa obcujeme buďto bezprostredne alebo prostredne, teda predne spoluobyvateľov, potom spoluobčanov a konečne celé ľudské pokolenie. I u týchto u všetkých má byť milým chovanec náš, t. j. aby každý, kto ho pozná, povedal o ňom: „to je dobrý človek,“ aby sa tak naplnilo na ňom, čo Pán hovorí: (Mat. 5, 16) „Tak svěť světlo vaše před lidmi, ať oni vidouce skutky vaše dobré, slávi otcě vašeho, kterýž jest v nebesích.“ — Dopúšťame, že chovanec náš nemôže každému byť známym, a tak ani každému milým: ale to ani nežiadame, lebo tí, ktorí pred námi žili, neznali nič o nás, a tí, ktorí po nás budú žiť, sotvy si zpomenu na nás, ba i z tých, ktorí spolu s námi žijú, len veľmi maličkovej čiastke na vedomosť prijde i ten najslavnejší človek: ale my nežiadame chválu ani pre seba, ani pre nášho chovanca, len to žiadame, aby on dobrým človekom bol, čo zas nemožno ináče, len keď bude dobrým kresťanom, a aby ku každému s kým do styknutia prijde, bol spravodlivým nadovšetko, potom milosrdným, a jako verný bojovník boží, hájil právo svoje i svojich, hájil svobodu slova božieho a rozširoval kráľovstvo božie bez toho, žeby ľudí do otroctva uvádzal, alebo neludzské ukrutnosti páchal. — Pri tom ale, aby sa varoval toho, čo v písme svätom pod menom svet sa opisuje: „Nemilujtež světa, ani těch věcí, kteréž na světě jsou. Nebo všecko, což jest

na svete, jako žadost tela, a žadost oči, a pycha života: toť není z otce, ale jest ze světa: svět pak hyne, i žadost jeho: ale kdož činí vůli Boží, tenť trvá na věky.“ (1. Jan. 2, 15—17). Doprosta hovoríme, že tuná pod svetom nerozumieme všech lidí, ktorí sú dobrí a zlí, lebo podľa mravnosti, zlým sa páčiť nemôže ten, kto je dobrým, preto pod svetom rozumieme len ľudí dobrých, alebo aspoň ľudí, nakoľko sú dobrí, lebo ten istý človek pri jednej veci súdi spravodlivo, pri druhej skrivoľdive. Chovanec náš, má pred každým spravodlivým súdom za dobrého uznaný byť, to jest má každému spravodlivému človeku byť milým. Ako to vyvedie, to od jeho vtipu, rozvahy a cviku závisieť bude, my ho len pripravíme a vycvičíme do búrlivého života, a pán Boh ho ďalej sprevádzať ráči: práve tak ako vojaka opatríme zbrojou a cvičíme, ako ju má potrebovať, ale boj nechávame na jeho vtip a rozvalu. Avšak na zástavu napíšeme mu heslo: „*Miluj Boha nado všetko, a bližšieho jako seba samého!*“ — a za pravidlo odporúčame mu: „Učín spravodlivě: Bohu, lidem, sobě,“ to jest: *buď spravodlivým* podľa toho: „Co chcete, aby vám jiní lidé činili, i vy činite jim!“ — Druhé pravidlo: „*Oddělte se od světa zlého!*“ t. j. drž vždycky s tou stránkou, ktorá pravdu má. — Tretie pravidlo: „*Více sluší poslouchati Boha, než lidí!*“ — t. j. od pravdy neodstúpiť pod žiadnou výminkou. — Štvrté pravidlo: „*Bližšia košela, než kabát!*“ t. j. kto sebe zlý, ten inému dobrým byť nemôže, čili seba zmařit pre hlúposti ľudskej bolby nerozum, alebo ináče: pre svoju dobrotu nemá sa dať človek planým ľuďom priviesť na psotu, lebo Kristus povedal: buďte opatrní, jako hadové a sprostí, jako holubice!“ — Konečné pravidlo. „Milujte nepřátely vaše, dobrořečte těm, kteříž vás utiskují a vám se protiví,“ (Mat. 5, 44). t. j. ucti i v nepriateľovi tvojom hodnosť ľudskú a nezachádzaj s ním hovädsky, ba usiluj sa presvedčiť ho o lepšom a na cestu dobrú priviesť, kľatby dobrorečením, nenávisť dobročinením odmeňuj, a za utiskovateľov, ktorí moc majú na tebou, modli sa, aby jich pán Boh obrátil na pokanie, a ty aby si trepezlivosťou a na ceste zákonnej osvobodil sa od jich útisku.

V tom slóve svet obsažené sú nasledujúce pochopy: obec, vrchnosť, národ, vlast, a vo všetkých má chovanec náš zaujať také stanovisko, aby bol milým u Boha, i u ľudí, a ponačádz sa tu už končí okres jeho účinkovania, preto má si vyvoliť zvláštno povolanie.

1. Z ohľadu vrchnosti vstúpme chovancovi nášmu to pravidlo: „Každá duša vrchnostem poddána buď.“ (Rim. 13, 1) to jest, aby nikdy skrze revolúciu a spiknutie sa nezprotivil vrchnosti, lebo každá revolúcia je chorobný stav spoločnosti, ktorý väčšiu škodu robí nežli ošoh. Sloveňská filozofia neschvaluje revolúciu, jako i Kristus povedal na kúkol medzi pšenickou: „Nechte ať obě spolu roste až do žně.“ (Mat. 13, 30). Z toho však nenasleduje, žeby mal byť slepým nástrojom vrchnosti, lebo: „Za mzdu koupení ste, neluďtež služebníci lidí.“ (1. Kor. 7. 23.) Kresťan poučovaním a ryznávaním svojho presvedčenia bráni svoje právo, lebo si je velomým toho, že je skrze Krista k svobode povolaný, a preto svojej vrchnosti vo všetkom poslušný je, kým to jeho svedomie dpustí, tam ale, kde jeho svedomiu, jeho presvedčeniu nátlak sa deje, rekne: „více sluší poslouchati Boha, než lidí.“ Týmto trpným odporom zvíťazilo prvotné kresťanstvo nad rimským pohanstvom. I u Slovanov je toto zvykom, že dlhým trpným odporom a presvedčovaním premeňujú smýšľanie vrchností: jednotlivé vášnivé výbuchy, jako Záhov vzaly smutný koniec. Vöbec chovavec náš tpelive bude znášať vrchnost, ktorá sa jemu nezdá, a nakoľko ho nenúti proti jeho svedomiu konať; tam ale tiež neprevracia vrchnost, len vyzná: toto nesmiem pre moje svedomie. Že sa toto srovnáva nie len s kresťanským učením, ale i s filozofickou mravovedou, na dušeslovných zásadách založenou, vidíme z nasledujúceho. Vrchnost je len tam, kde je spoločnosť, lebo by ináč nemala nad kým vrchnáriť. Spoločnosť tá je buďto na čas utvorená, jako výprava na lov čili na hon u loveckých Indiánov v Amerike, ktorí spojá sa na jednu výpravu, vyvolia si pohlavára, a po zkončenej výprave rozídu sa každý na svoju stranu; alebo utvorená je na neurčitý čas, jako sú dediny, obce, mestá, župy, krajiny. O všetkých hovoríme: *jaká spoločnosť, taká vrchnost*, t. j. medzi surovými musí i vrchnost surovo si počínať, medzi nemravnými bude i vrchnost takých prostriedkov užívať, akých myslí potrebu proti nemravným; ale medzi dobrými bude i vrchnost dobrá. Dopustíme, že medzi nemravnými vyskytne sa kde tu i mravný a nábožný človek, ale „jedna ľastovička neurobí leto“ a „keď príjdeš medzi vrany musíš kvákať ako ony“ — ten jedon násilným spôsobom nenapraví tú vrchnost, a čoby sa mu hneď i pošastilo sebä za vrchnára postaviť, nenapraví jedným slovom celú spoločnosť, a bude musieť i sám takých prostriedkov užívať, akými sa tí nemravní spravovať dajú. Naproti tomu medzi dobrými bude i vrchnost dobrá, lebo obecné

smýšľanie pôsobí tak mocne, jako hromovina, že i nechtiaceho prenikne, a dobrá spoločnosť nenechá ani jedného mladíka vyrásť bez vzdelanosti; a konečne v každej spoločnosti sú isté zákonité prostriedky, ktorými možno zlú vrchnosť na dobrú premeniť, — týchto bude sa náš chovanec pridržať, teda bude osvetu rozširovať, mládež vychovávať, k novému lepšiemu presvedčeniu privádzať a svojim príkladom povzbudzovať k nasledovaniu.

Poznam. Vrchnosti rady sa odvolávajú na túto zásadu kresťanskú, že „není vrchnosti, jedine u Boha; a ktoréž vrchnosti jsou, od Boha zrižené jsou. A protož kdož se vrchnosti protiví, Božímu zřízení se protiví.“ (Rim. 13, 1—2). Ale majú pomysleť i na výklad teže zásady, že „Boží služebník (čili vrchnosť) jest dobře činícím k dobrému, ale mstitel zuřivý nad tím, kdož zle číní“ (Rim. 13, 4). My uznávame, že bez dopustenia božieho ani vlas na hlave našej sa nepohne, a tak že i volení vrchnosti len z dopustenia sa deje: ale preto každému samozvancovi, buričovi a násilníkovi nedáme názov, že je od Boha, lebo len tej vrchnosti máme byť poddaní; ktorá je od Boha zrižená, ktorá dobrých ochraňuje, a zlých treste. Jestli ale sama vrchnosť zákony Božie nohami šliape, v nemravnostiach sa váľa, a svobodu svedomia utlačuje, taká sama si vydáva svedoctvo, že je nie od Boha zriženou, a tak že je nie vrchnosťou zákonitou, ale natisnutou. Jestli je spoločnosť zdravá mravná a svedomitá, taká neztrpí nemravnú vrchnosť, ako zdravé telo netrpí v sebe pokazenú látku; jestli je spoločnosť nemravná, tá nezaslúži lepšiu vrchnosť, a čoby hneď anjela jej dali za vrchnáka, i toho zunujú, a zlého si postavia. To je prirodzený vývoj spoločenský: ale my chovanca s tým presvedčením prepustíme do spoločnosti: na zburách proti zákonitej vrchnosti účasť neber, ale pravdu vyznať sa neostýchaj a vždy rozširovaním čistých zásad mravných osvećuj ľudstvo a veď k lepšiemu náhľadom!

2. *Obec, národ a vlasť* sú príbuzné pochopy. Obec je spoločnosť ľudí, ktorí majú spoločnú radu, (staroslovensky obvetie čili zhováranie) a spoločný majetok. Každá familia je obec v malom, dedina vo väčšom, mesto i celý okres je tiež obec. Národ znamená ľudí z jedného rodu, a z jedného jazyka. Národ môže k rozličným obciam prináležať, ale prirodzená sklonnosť núti ho do jednej obci. Vlasť je spoločnosť ľudí k ovládaniu zaujatej zeme. Národ je základný pochop, on tvorí obec, a bráni svoju zem, a čím vládne, to je jeho vlasť. Kočovné národy považujú svoj koč za vlasť, lebo zem ustavične menia. Usadlé národy držia zem za svoju vlasť. Ale ani národ, ani vlasť trvať a kvitnúť nemôže, bez obecného usro-zumenia, preto i obec je podstatným pochopom.

Chovanec náš ku všetkým trom cíti svoje povinnosti a pripravený je činnú účasť brať: ale vo všetkom zachová pravidlo: „Učín spravodlivé: Bohu, ľuďom, sobě,“ „milovati budeš pána Boha svojho, a bližného svojho, jako sebe samého.“ On bude milovať svoj národ, brániť svoju vlasť, pracovať pre obecné dobro: nikdy s krivdou iného národa, nikdy na ujmu inej vlasti, a nikdy nenadužije moc obecnú k prevedeniu osobných zámerov, lebo „co prospěje člověku, by všecken svět získal, své pak duši by uškodil?“ A tak i v obci, národe a vlasti klade si ciele božie, čisté, mravné, a nikdy stranícke, podľa toho slova Kristovho: „hľadajte najprv kráľovství božieho a spravodlnosti jeho, a ostatní všecko vám pridáno bude.“ (Mat. 6, 33.)

Ďalej chovanec náš horí za pravdu, smelý je vyznať a chrániť pravdu, a tak je pravdy a právamilovný, a zavrhuje všetky krivé cesty a nečestné spôsoby k dosaženiu svojich cieľov.

Konečne ponevádz obec rozpadá sa na nescíslne mnohé povolania dorobníkov, prerobníkov, obchodníkov, učiteľov, brániteľov a spravujúcich: náš chovanec vyvolí si jedno stále povolanie, a v tom sa zdokonalí, a tak prácou svojou napomáhať bude dobrobyt obecný. Pri tomto volení má o radu pítať svojich rodičov, ale konečne len sám si volí podľa náklonnosti srdca svojho, čo mu rodič zá zle mať nemôže, lebo nie rodič, ale chovanec sám v tom žití a obci slúžiť má. Raz vyvolený stav, nech bez vážnej príčiny nemení, lebo sa stane motýlom bez povolania, behajúcim od jedného kveta k druhému, a v ničom nevyznačeným. Tak rečených „tisícokrakých majstrov“ obyčajne nemôžeme k stálej a vytrvalej práci potrebovať.

Pri volení stavu len dvoch chýb vystríhať sa máme, predne tej, aby sme okamžitú chuť a zapálenie sa daktorej roboty nadržali za vnútorné povolanie, lebo dieťaťu sa všetko páči, čo mu je nové a zaujímavé, a ono probúva sily svoje na rozličných predmetoch, ba často vyvolí si také povolanie, k čomu nemá telesných síl a smyslných spôsobilostí, na pr. jak mnohý chce byť spevákom, a čistého hlasu neumie vydať, alebo vojakom, a má krátky zrak. Naproti tomu mnoho príkladov jesto, že kómu sa zprvu nepáčilo povolanie, do ktorého nasilu položený bol, pozdejšie naleznu v tom zaľúbenie, a stal sa šťastným a vytečným údom človečenstva. Pravda, že mnohý chlapec, jako „ten bača z Rimavskej Soboty, nenaučený nijakej roboty“ keď ho dajú na remeslo a majster ho núti k stálemu pracovaniu, lenivosť svoju vyhovára nechutnosťou, a že on k tomu

necíti vnútorného povolania: ale to je len lenivosť, a tá by ho prenasledovala v každom inom povolani. Ale naproti tomu zo zkušenosti známe i to, že majstri obyčajne tvrdo nakladajú s učňami, zatupia v nich všetok cit hrlosti a sveúcty, a jestli učeň uteká od takého majstra, bráni len svoju hodnosť ľudskú. Preto mali by cechy len takých prijímať za učňov, ktorí aspoň 4 triedy reálne vychodili, a nútiť by mali majstrov, aby s učňami slušne a jích vzdelanosti primerane zachádzali.

Druhá chýba je, ktorej sa pri volení stavu vystríhať máme, že každý chce panovať čili *panovitosť*. Pán Bôh nám síce dal právo panovať na zemi, ale len nad zemou, prírodou a nerozumnými tvormi, nie nad ľuďmi, panstvo nad ľuďmi sám sebe podržal. Preto medzi dedičné hriechy právom klademe náchylnosť spolubližnieho do otroctva podmaňovať t. j. považovať ho za vec nerozumnú, a tento dedičný hriech rozožraný je po celej cirkvi krestanskej, ako rak, tak že všetky búrky, revolúcie, ukruťenstvá, vojny a čo zlého jest, z tohoto hriechu odvodzovať musíme. My nášmu chovancovi to presvedčenie vstúpíme, že v haždom stave môže Bohu slúžiť, že kto je v mále verný, nad mnohým ho Bôh ustanoví, že komu více dáno, od toho bude více požádané; a naučíme ho s Radičom *) si zaspievať:

*) Ondrej Radič bol veliteľom hradu Munkáčovského r. 1688, keď hrdinská Heléna Zrinska manželka Tökölyho v Turecku pomoc hľadajúceho, bránila vec manželovu a svobodu evanjelickú proti Karaffovi vodcovi Leopolda I., strojiteľovi ohydných vrážd pod menom „jarka Prešovská“ známych. Sláva Helenina patrí vlastne tomuto nábožnému Radičovi, ktorý vyše dvoch rokov udržal vojsko v dobrej nádeji, a svojim nábežným duchom odrážal strach pred cisárskym vojskom, ktoré r. 1683 pomocou poľského kráľa Jána Sobieského porazilo Turkov pri Viedni, potom pri Párkade, pri Ostrihome; r. 1684 porazilo opäť Turkov pri Vacove, pri Sv. Ondreji, pri Hansabéku, a Tökölovcov pri Prešove; r. 1685 vyhnalo Turkov z Nových Zámkov, porazilo pri Ostrihome a dobylo Košice. A keď Tököly poslal do Viedne Štefana Szirmayho, aby Tökölyho vlastnoručný list predložil ministrom a prosil o pokojné vyrovnanie: ministri dali Štef. Szirmayho uväzniť a list Tökölyho poslali Tureckému Sultanovi, ktorý sa na tom liste tak nahneval, že kázal Tökölyho živého poslať do Carihradu. Tököly nevediac o svojom nešťastí, prišiel do Veľkého Váradu od tureckého bašu pítať pomoc proti Kaprarovi, cisárskemu vodcovi, ktorý práve Košice dobýjal. Baša povolal Tökölyho k obedu i s jeho dôstojníkmi: Petneházym, Petrócim a Adamom Szirmay-m, a keď po skvostnom obede donášali kávu, zavolať janičársky Aga maďarskou rečou: hátra van még a feketé leves! to jest: ešte nám zostáva čierna polievka, a v tom priskočili Turci a Tökölymu dali putá na nohy a nad jeho prelaknutím chychotali sa, potom ho poslali do Adrianopolu. Následkom tejto zrady tureckej odpadli mnohí Uhria od Tökölyho, len Radič zostal verným svätej veci evanjelickej. R. 1685 dobylo cisárske vojsko buďinský zámok, r. 1686 viac pevností ako: Segedín, Kapošvár; r. 1687

„Protož každá verná duše,
Konej své povolání
Ve jménu Krista Pána,
Budeť tvá práce zdárná,
Dát z nebe požehnání.“

Naučíme ho uctiť prácu svojho spolubližnieho a pokoriť sa pred Bohom, a keď všetko vykonal povedať: „Pane učinil som, čo si mi prikázal, slúžebník neužitočný učinil som!“

3. Aby bol milý na svete, bude sa múdre a slušne chovať i v spoločnosti ľudskej, i k umeleckým dielam, i k nerozumnej prírode.

Či *chovanca do spoločnosti dospelých sebou brat máme?* Odpovedáme, že áno, lebo len od dospelých naučí sa dospelosti, ale každému veku primeranú spoločnosť vyhladáme. Nemluvniatku jediná spoločnica je matka; dieťaťu keď počne povedať, spoločníci sú všetci domáci; chlapcovi, keď do školy chodí, spoločníkmi sú nie jeho spolužiaci, lebo tí sú mu rovesníci t. j. práve tak nedospelí, jako on, ale jeho učitelia; dievčaťu učiteľky majú byť spoločníkmi t. j. oni majú ho telesne i duchovne viesť; jestli ale nechodí do školy, vtedy za spoločníkov má domácych a susedov. Tvrdeniu tomuto neodporuje ta zkušenosť, že chlapci a dievčatá najradšej hrávajú sa so sebe rovnými, a že práve medzi školiakmi tvoria sa úprimné priateľstvá, lebo keby jim hra s rovesníkmi dostatočnou bola k mravnosti a добрote, tak by sme ju za hlavniu zásadu vyzdvihli: ale práve pri tých hrách, jestli sa bez dozorstva dejú, povstávajú zvady, nenávisti, bitky, panovitost, utlačovanie slabšieho a všetko zlé. Tvrdenie naše i tá zkušenosť potvrdzuje, že žiaci cez prázdniny netúža po celej školskej spoločnosti, ba keď sa stretnú, dákosi nepriateľským okom na seba hľadajú: naproti tomu hľadajú spoločnosť dospelých a násilne sa jim miešajú do

zúril Karaffa proti evanjelikom v Prešove; cisárske vojsko ale porazilo Turkov pri Moháči, na tom istom mieste, kde na počiatku reformácie r. 1526 porazení boli Uhria a kráľ Ludvik II-hý zahynul. Následkom týchto víťazství všetko sa korilo cisárskemu vojsku, sám snem v Prešporku zrušil zlatú bullu Ondreja II-ho, len Radič verne stál pri strane Tökölyho a bránil hrad Munkáč. Ale keď r. 1688 poslal Tököly svojej manželke list, aby u pápeža pomoc hľadala a slúbila, že Tököly luterán prestane na katolícku vieru a prinúti svojich 30.000 vojakov to isté učiť: vtedy Radič nechcel ďalej zastávať vec zradného Tökölyho, povolal Karaffu a oddal mu Munkáč. Tento vznešený duch zanechal nám krásnu raňajšiu pieseň: „Ach přenejdobrotivější“ — (Vidz Tranoscius str. 788.)

roboty, do zhovoru, čo je znakom toho, že chlapec a dievča chcú sa od dospelých učiť dospelosti. Mládenec a panna sú už blízko dospelosti, a tak nemôžu mať iných za spoločníkov, nežli dospelých. Pravidlo toto zachovávali starí Slovania, dietky svoje, počnúc od 10-ho rokn (niekdy i mladších) berúc sebou do spoločnosti, či do chrámu k službám božím, či na svadbu, či k obzinkám, či k iným slavnostiam. To isté platilo u Židov, však už Krista Pána vzali rodičovia v dvanástom roku do Jeruzalema na Velikú noc, a Samuel paholok obcoval s Elim najvyšším kňazom. To isté panovalo u starých Rimanov, kým čisté mravy v domácnosti a obecnomyšlnosť na radnici zostávala, otcovia brávali svojich synov 10—15 ročných do senátu. To isté panuje i dnes u Slovákov, kde čisté mravy a duch národný nepotrebuje sa skrývať pred mládežou. Naproti tomu, kde rodičia sú nemravní, ale svojim dietkam nechcú hneď za mladi svoju mravnú nahotu ukiazať, tí nechávajú dietky doma pri slúžkach a sami tajdú na zábavy hodovať, slopať, kartovať, tancovať a dotrmácaní prídu v noci domov, domnievajúc sa, že jich dietky dotedy v nevinnosti anjelskej prospievajú „vĕkem, moudrostí a milostí u Boha i u lidí;“ kdežto práve protiva toho sa deje, lebo v duši svojej predstavujú si tú zábavu, jako nebeskú rozkoš, a cífa sa byť nešťastnými, že v nej účastenstva nemajú; skrže tento zlý cit pohné sa dedičný hriech totiž zlá žiadosť a nespokojnosť so svojim stavom.

My sa držíme slova Kristova: „Tak svět světlo vaše před lidmi (teda i před dětmi), ať oni vidouce skutky vaše dobré, slaví otce vašeho, kterýž jest v nebesích.“ (Mat. 5, 16). Nech otec, matka, chovateľ tak poctive, slušne a sväte sa spravujú, aby jich práce, reči a zábav svédkami mohli byť i dietky, a nech len do takých spoločností chodia, kde i pre jich dietky mravného nebezpečenstva nebude. „Oddělte se od světa zlého“ — hovorí písmo, medzi bezbožných a nemravných nech nejde ani rodič, jestli ho povinnosť nenúti: jestli pak z povinnosti ide tam, nech sa neobáva svoje dieťa sebou vziať, lebo ako v blate za príkladom rodičovským dieťa sa usiluje čistým zachovať, tak i v takomto spoločenskom blate dieťa nasledovať bude dobrý príklad rodičov, a podlosť zlých si zhnusí, — rozumie sa, že za dlhý čas v takej ohyzde ani rodič sa nebaví, ani dieťa nenechá, aby neprišlo do pokušenia.

Naša zásada je: *nech budú rodičia dobrí: tak budú i dietky dobré.* A my len pre tých píšeme, ktorí chcú dobrými a Bohumilými byť. Pre hlupákov a bezbožníkov slova netratíme, lebo svet

zahyne i žiadosti jeho! Dost našim opilcom nahovorili apoštolovia miernosti, aby aspoň dietky svoje nepriúčali k opilstvu: všetko nič neplatilo! Opilé a nemravné pokolenie zahnúť musí, a nové pokolenie vychováme, ktoré nebude slúžiť ľuďom, ale Bohu.

Čo Palmer hovorí (Evang. Paedagog. str. 290), „že do svetskej spoločnosti, už či sa ona v panskej dvorane či v dedinskej krčme deje, deti nijak nepatria,“ — a že „nie menej nebezpečná je marnomyšlnosť mnohých rodičov, zvlášte dcéry čím skorej — aspoň po konfirmácii a zpovedi hneď — do spoločnosti uviesť, ako keby remeselník alebo sedliak svoje dieťa sebou vzal do krčmy alebo na bursu“ — to neodporuje našej zásade, lebo my všetky tie bursy, krčmové žráčstva, panské hýrenia a detinské bály nepovažujeme za spoločnosť dospelých, ale za výrostky nemravnosti, ktorá pod menom západnej civilizácie všetky evropejské národy otravuje. Do takých ani rodičia nemajú ísť: a jestli idú snáď pre cirkevné, národné alebo dobročinné ciele, nech vezmú i svoje deti, aby videly tú krásu prichádzajúcich: ale o dve hodiny nech odídu i oni i s deťmi, lebo len potom počínajú sa rojiť zlé žiadosti, ktoré špatia krásu a zábavu prevádzajú do presýtenosti. Zo zkušenosti známe, že každý bál, každá zábava na počiatku býva krásna, kým sa hostia schádzajú, poklony si strúhajú a krásnymi rečami sa vítajú, — a toho môže i dieťa svedkom byť. Ale po polnoci po tak rečenom „oddychu (Raststunde)“ keď príjde človek triezvy a vyspatý do tej už unavenej spoločnosti, veru tam nič krásneho nevidí, tváre prachom zalepené a zmraštené, oči na driemotu klapkajúce, hlasy zachrípnuté, pohyby nechutné, rúcha zkrkvané, — teda nič krásneho, čo ani pre dospelých nemôže byť príjemným. Čo v týchto ľuďoch tancuje, to je už nie krása, nie ladsnosť, ale *telesná rozmarnosť*. Preto zdraví chlapi neradi tancujú, — mužáci a starí páni nechcú tancovať, lebo sú toho už nasýtení, len dorastajúca mládež nezná miery, nezná sýtosti v tancovaní, a práve v tom potrebná je prisnosť výchovy či už radšej dochovy, aby i zalúbeným túžbam kresťanské presvedčenie za vodidlo dala. Zábavy a bály nazývajú nektorí *trhom na dievčatá*, dost špatný názov, keby mu len skutočnosť protimluvila, my by sme jich radšej nazvali *obznamovadlami mladého sveta*, a obmedzili by sme jich na kratší čas, najviac na 3—4 hodiny. A jako slovenský praktický vtíp za takého obznamovadlo už dávno potrebuje radvanský jarmok, kam zemanské dcéry prichádzajú a z krámu do krámu chodia jedna a kupovať, aby mladí páni mali príležitosť do známosti sa dať: tak ja narádzam,

aby každé takéto obznamovadlo bolo s prácou spojené, jako sú na pr. výlety do hôr, cestovanie *), besedy, telocvičné zábavy atď., aby aspoň v niečom nahradily tie prirodzené obznamovadlá našich roľníčok a remeselníckych dievčat, ktoré na poli pri hrabačke alebo žatve rezkým pracovaním a krásnym spevom okuzľujú srdcia mládenčov; alebo na priadkach rýchlym vrtením vretena a vtipnými rečmi dospelosť svoju dosvedčujú.

Ešte o pohostinstve dačo. Písmo nakladá: „k hostem přivětivi buďte.“ Slovania tomuto príkazu už za pohanských časov úplne hoveľi, a hovejú i dnes tam, kde civilizácia západná nenakvasila otravou duše slovanskej. Starodávni Slovania neznali zátvorov na domoch, len klučkami pritvorené stály izby, aby počestní kedykoľvek tadnu vnísať a chleba, vody a soli, na stole položených užít mohol; naši roľníci po dedinách i dnes prenocujú každého počestného. Ale odkedy krádež skrze cudzie národy i u Slovanov sa ujala, odtedy to čisté, otvorené pohostinstvo miznúť musí, a my tiež nášmu chovancovi naručíme podľa slov Kristových: „buďte opatrní jako hadové, a sprostí jako holubice“ — aby bol úctivý, prívetivý k hostom, potrebným pomáhal podľa svojej možnosti: ale sa mal na pozore pred zlodejmi a klamármí, ktorých západná zkaženosť až k nám vysíela, lebo nepovinný je lenivosť a podlosť cudziu napomáhať a skrze svoju dobrotu prichádzať na žobrotu.

Ako sa má chovanec spravovať ohľadom na umelectvo a prírodu? Ináče by sme tú otázku takto postaviť mohli: ako zachádzať bude chovanec náš s dielami božími a ľudskými? lebo príroda je božie dielo, umelectvo pak ľudské dielo, podľa toho: „A viděl Bůh vše, což učinil, a aj bylo velmi dobré! (1. Mojž. 1, 31), to jest, všetko v prírode je primerané svojmu cieľu, všetko je krásne v svojom spôsobe, a všetko zvestuje moc a slávu Boha stvoriteľa: čo človek robí, to je len nápodoba diel Hospodínových.

A preto chovanec nábožne vychovaný rozumne panovať bude nad nerozumnou prírodou, rozumne a spravodlivo užívať jej úrody k svojmu dobrému, a vo všetkom spechať bude k Bohu a chváliť jeho sväté meno na zemi. Nebude teda zeliny kaziť zo samopaše; nebude zvery trápiť z ukrutnosti. Proti trápeniu zvierat netreba mu zvláštnych príkazov, ani spolkov, on to sám cíti a za hlúpo uznáva. Ale aby znal pošetriť prácu starších pri obrábaní poľa a

*) Na pr. cestovanie k národným shromaždeniam Matice Slovenskej, na národné majálesy slovenských gymnasií atď.

pri chovaní dobytká, núťme ho hneď od 9-ho roku, aby sám kopal, plel, polieval svoju hriadku v zahrade, aby sám choval svojho vtáčka v kletke, a kde možno, aby sám choval teliatko alebo beránka alebo žriebä; dievča pak svoje kurčiatka, a tak z vlastnej práce poznal, jak ťažko padne jedno zviera dochovať. Púhe dívánie sa neprospeje, ale ani púhe okolo prírody pracovanie, preto potrebné je i *Tudské umelectvo* t. j. napodobňovanie krás prírodných. Čo znamená *krása*? (Grécke: *καλος* znamená kalý, kalavný, zakalený to jest malovný; latinské: *pulcher* tolko jako slovenské malicher, to jest drobný, malý a v tom príjemný; nemecké: *schön* znamená šanovaný, nedotknutý; maďarské: *szép* neznám, čo vyznamenáva; slovo špata, špatný zdá sa pochodiť od *špeje*, t. j. cíti, že dačo ta nepatrí.) Slovo *krása* zdá sa, že pochodí od *kresať*, lebo človeka špatného nazývame neokresaným, neokrúchaným. U Grékov by teda krásne bolo to, čo je malované, u Rimanov to, čo je malé, u Nemcov, čo je nedotknuté: len u Slovákov znamená tvorenie formy z neforemnej hmoty, teda kresanie. Umelectvo Slovánské je od prvu výtvarné, a keby nás neboly zastihly pohromy čudské, avarské, tatárske, turecké: istotne by sme boli ďalej privedli umelectvo, nežli to dnes vidíme. Avšak navzdor všetkým pohromám slovánsky národ v národných pesniach vyvinul takú umeleckosť, jakej páru niet na celej zemi, a v tom ohľade je prvý kresťan medzi všetkými, lebo Kristus Pán zo všelikých umení jedno jediné pestoval, totiž peseň, ako čítame (Mat. 26, 30) „A sezpívavše písničku, vyšli na horu Olivetskou.“ — A preto i my nášmu chovancovi, i chlapcovi i dievčatu, za prvé umenie klademe peseň nábožnú, a schvalujeme ten obyčaj v pospolitých školách, že polovica hodín učebných obrátená býva na spev tak, že jeden učedník napovedá (diktuje) a ostatní za ním spievajú, lebo pesne tie naučí sa nazpamäť kez všelikého trápenia, a v nich naučí sa viero a mravouke cirkevnej; skrze krásny spev vstúpi sa mu tá nauka hlbšie do srdca, a učiní srdce citlivým a prístupným, a po celej ceste života sprevádza ho ohlas týchto nábožných pesní. A jestli ktorá uma je krásna a velebná, to je spev, a zvlášte cirkevný spev. Preto len s lútosťou zpomenúť musíme, že po gymnáziách býva celkom zanedbaný, jako by mladík dorastajúci už nepotreboval nábožného citu a pozdvížená.

Druhá uma je svetský spev a nástrojná hudba. Prvý nalezá dosť cviku v spoločenskom živote, druhý potrebuje zvláštneho učenia, a ponevadž hudobný nástroj slúži v samote za spoločníka, preto

každý chlapec, každé dievča malo by sa na nektorom nástroji hrať učiť. Prostonárodný život utvoril pre dievčatá: drumble, harmoniky, lútny, citary, pre chlapcov: píšťale, trúby, husle, gajdy, pre bohatšie vrstvy: hracie stroje, zniomy, gitary, podnožné harmoniky, atď. Chovoveďa len to žiada, aby na jednom nástroji naučil sa čisto hrať nektoré pesničky, a tak vlastnou zkušenosťou poznal harmoniu zvukov. A jestli kto chce mať ochranný liek proti opilstvu, nech zavede po dedinách medzi mládež nástrojnú hudbu, a každý sviatok po nešporných službách božích nech jich cvičí v prevodzovaní celých hudobných kusov, istotne mu nepôjdu do krčmy, ba i zo starých väčšina doma zostane.

Ostatnie umy, ako maliarstvo, rezbárstvo, sochárstvo atď. potrebujú, aby jim človek celý život venoval, a preto nie sú pre každého: ale každý má jim rozumieť, aby poznal, čo je krásneho na obraze, na soche atď. A k tomu ho musí výchova nútiť, a síce poprvé samočinným kreslením jednotlivých predmetov, aby poznal, čo je v nich krásneho, potom zakazovaním kazíť, hubiť krásne pomníky; konečne navštevovaním krásnych obrazární a sochární.

§. 79.

Kázeň a cvik.

Ako pri štepíku nedostatočná je len dobrá zem, vlaha, svetlo teplota a dobrý vrúbel, nedostatočná ochrana pred vetrom alebo pažravým zverom, lebo pri tom môže vyháňať plané prúty čili vlky, ktoré všetku vlahu pre seba zaujmú a dobrý štep na zkasu privedú, alebo môže sám hlavný konár chybný smer vziať, kam ho zahradník nechce mať, a tak potrebné je, vlky oblamovať, kôru čistíť a konáre uväzovať, aby tým smerom rostly, kaďial zahradník chce: tak i pri výchove nedostatočné telesné chovanie, myslné učenie a duchovné vedenie, pri tom všem zprotiví sa dieťa, a prvej nežli poznalo dobré a zlé, chce svoju vôľu provodzovať, a pri tom často zlý smer vezme, čo musíme nútením prekaziť a na dobrú cestu uviesť. Samovoľu nazýva Palmer, že je *hriechom nakazená*, čo sa dušeslovne vysvetliť nedá, lebo už malé dieťa, jeden, dvo-ročné, ktoré žiadnej známosti nemá, prejavuje svoju vôľu a bráni sa aspoň škrekom, a žiadosti prejavuje škrekom. Toto za hriech vyhlásiť nevidím žiadnej príčiny, lebo samovoľu dostalo od Boha, a to je nie hriech; hovoriť ešte neumie, aby žiadost svoju vyslovilo;

behať tiež nemôže, aby si samo poslúžilo: ako že si má teda pomáhať? istotne len hlasom, ktorý mu je v moci, a síce zprvu mrnká, šťuká, potom plače, a konečne škrečí, ako by dávalo na známosť, že mu nerozumejú. A jestli mu krivdu robia, čože má robiť? snáď už teraz ako trapistický mních mlčať a trpeť? istotne škrečať bude. Pozdejšie 4—10 ročné čo pozná a uzná byť príjemným to žiada, a tak podľa svojho rozumu *dobre robí*: ale rozum, jeho nedospelý, to jest „nechápe tých vecí, ktoré by jemu ku pokoji byly,“ — a preto od dospelého musí nútené byť k vyššiemu dobrému. Ono sa síce zpiera a bráni svoju samobytnosť, a v tom dobre robí: ale dobre robí i chovateľ, že ho núti k tomu, čo pozdejšie samo za dobré uzná. Filantropisti boli proti tomuto núteniu z tej chybnnej domnienky, že človeka pokladali za *rozumné zviera*, a nie za dieťa božie, a jako zviera samo od seba vyvinie všetky schopnosti, že tak i človek prirodzeným púdom prijde k dospelosti. Ale skrze takúto výchovu vychovali len *rozumné zvieratá*, alebo radšej *zvieracie rozumy*: my pak chceme vychovať dobrých kresťanov, deti božie, človeka dokonalého. — Jak potrebné je toto nútenie, dosvedčuje nám smutným spôsobom biedny stav Černochoch ktorí doma v divej voľnosti seba vzájomne vraždia a žerú, alebo do otroctva nemilosrdne predávajú, a len v tom otroctve k rozumu a múdrosti prichádzajú. Či by jim nebolo lepšie, doma svoju mládež nútením cvičiť v dobrom, nežli v cudzom otroctve? Magyar László zpomína jednoho náčelníka černošského v Bengueli, ktorý za mnoho rokov v Amerike otrokom bol a potom po smrti svojho pána na svobodu prepustený, do vlasti sa vrátil a tam veľmi múdre spravoval svojich krajanov. To isté naučenie platí i vzdelaným národom, lebo jestli nebudú prísne k mravnosti a добрôte nútiť svoje deti, budúce pokolenie zdiveje, a stane sa otrokom iného mravnejšieho národa. — A tak nútenie toto je potrebné.

Deje sa ono dvojakým spôsobom: skrze *cvik* a *kázeň*.

Pod slovom *cvik* rozumieme učenie, nútenie, privykanie, pracovanie, teda telesnú i duchovnú chovu, ako sme ju až posiaľ opísali. Slovo to zdá sa pochodiť od koreňa *uk*, jeho frequentatívna forma *vyk*, *vykať*, ktorú dnes už len v složených tvaroch užívame, ako: *privykať*, *navykať*, *zvykať*, *obvykať*, a od tohoto poslednieho pochodí *obvyčaj*, alebo zkráteno *obyčaj*, poľsky: *zwyčaj*. Faktitívnu pak formu *vyk*, *vyčiť*, dnes tiež len v složeninách užívame, ako: *cvičiť*. Čoby predložka *c* znamenala, neznám, ale je veľmi starého pôvodu, a má dačo so sanskritou podobného, kde na predku slova

sa časovanie deje, ako v našich slovách: kvitne, svitne, — hluchý, sluchy; tak i cvik a zvyk zdajú sa byť dve formy toho istého koreňa, cvik je aktívna, zvyk passívna forma. Cvičením teda chovateľ svoju dospelú vôľu vlieva do srdca chovancovho, povzbudzuje v ňom sily, obživuje v ňom vôľu, osvecuje mu myseľ a vodí po krásnych údoliach vedy, krásy a pravdy, ba až na nebesá obracia zretel učedníkov, aby len to cítil, myslel, hovoril, robil, žiadal a za tým túžil, čo chovateľ za cieľ vystavil. Spôsob tento už sám Hospodin prikázal v tých slovách: „V potu tváři své chléb svůj jísti budeš.“ Práca je teda najlepšia cvik.

Slovo *kázeň* pochodí od koreňa *kojit*, tak ako *bazeň* od *bojím* sa. Keby sme ešte hlbší koreň hľadali, našli by sme, že pochodí od *cítienia*, totiž koreň *čijem* — *čujem* má trvácú formu *cítim*; faktitívnu formu: *kojím*, a z toho frequentatív: *kajam* sa. A tak *kojit* znamená *city krotiť*, či *svoje*, či *cudzie*, *pokoj* pak znamená *utíšenie citov*; naproti tomu *kajati sa*, alebo česky: „*káti se*“ znamená *sám svoje city krotiť*. Podľa toho *kázeň* znamená spôsob *city krotiť* v učedníkoch. A to je krásny význam chovovedecký, o mnoho krásnejší, nežli nemecké: *Zucht*, to jest *bitka*, alebo maďarské: *fegyelem* od *feddni*, to jest *karhať*. Latinské *disciplina* znamená *tolko*, ako naše „*cvik*“; starší spisovatelia luteránski to prekladali slovom *návka*, ako by *navyka*, rozdielne od *nauka*, ako by *na-uka*. Na tomto krásnom pochope vystavíme slovanský princíp nútenia mládeže k dobrému.

Jako sme hore vyššie zpomenuli, dieťa podľa svojej vôle chce to robiť, čo „*ono* za dobré uzná“ — chovateľ ale zakáže mu to, a prikáže dať iného robiť. Následkom tohoto obmedzovania jeho svobody, miešania sa do jeho svetobytu čili svobody, svobody: musí sa *duch pohnúť*, a toto pohnutie nazývame *hnevom*, čo je cit nepríjemný, čo zachvacuje človeka k odrazeniu druhej vôle, teda do boja proti chovateľovi: ale ponevadž je chovateľ i telesne, i duchovne mocnejší; preto učedník ustúpi presile, a zo strachu pred horším zlým ukrotí svoj hnevivý cit, a poslúchne t. j. *koná*, čo mu je prikázané, pozdejšie pak, keď vidí, že mu to k dobrému poslúžilo, upokojí sa v duchu, a v chovateľovi svojom spatruje svojho priateľa a dôverou ho predchádza. Toto je jeden moment zpomenutej kázně. Jestli viac takýchto výstupov pôsobne opätuje sa, a pri každom chovateľ zvíťazí, tam dieťa navykne pred každým skutkom *mysleť na dôvody, príčiny, ciele a následky*, a to je práve, čo vedie k múdrosti a presvedčeniu. Ono má silnú dôveru v cho-

vateľa: ale svoju vôľu nikdy nezavrhne, a Bože chráň, aby ju zavrholo, lebo takby stalo sa malomyslným, podlým a v človeka dúfajúcim! — nech ono má svoju vôľu, len nech ju myslí predkladá a dľa božích príkazov spravuje. Preto kadenáhle mu chovateľ krivdu urobí, alebo ho v posmech uvede, hneď sa zbúri jeho samovola, čili svedomie a na odpor sa postaví uraziteľovi. A táto samoobrana je spravodlivá, lebo chovateľ, teda ani rodič, ani učiteľ, ani žiadaň človek nemá práva urážať svobodu a česť dieťaťa bez príčiny! a kde sa to deje, to je zlá výchova, lebo chovanec ztratí dôveru v chovateľa a počne ho nenáviieť, a od tých čias ani nauka, ani kázeň od nenávidenej osoby pochádzajúca nepôsobí dobre na chovanca.

Ale často stane sa, že chovateľ popustí uzdu, aby sme sa tak vyslovili, to jest učedníka na čas považuje samostatného na prosbu, aby zkusil, jako si počínať bude. V tomto radostnom stave voľnosti zprvu myslí učedník, čo má robiť, ale vôľa slabá, myseľ kalná poddávajú sa pod moc prvej prudkej žiadosti a tajdú na zlú cestu. Tam pomáhať musí chovateľ a síce zavolať na odchádzajúceho, aby sa vrátil na pravú cestu. Jestli poslúchne slovu, dobre je, tým dáva na javo, že sa len pomýlil, to jest dobre chcel a zle trafil, a teraz upamätovaný na dobrú cestu, samovolne sa navracuje, — tam niet pohnutia, niet odporu, netreba ani kázne. Ale jestli neposlúchne, tým dáva na javo, že cestu svoju za dobrú uznáva, a že nedôveruje slovu chovateľovmu — tam je teda odpor, nedospelý protiví sa dospelému, nerozumný rozumnému, — tam musí nasledovať *nútenie*, a tam treba násilne priviesť bludára na cestu pravú. Pri takom nútení vždycky sa pohne samovolnosť čili svedomie učedníkov, to jest vznikne v ňom *hnev* naproti učiteľovi a nútiteľovi, že mu odníma svobodu, a tam potrebná je kázeň, to jest krotizeň pohnutých citov, a koruna dokonalej kázne býva tá, že hnev naproti učiteľovi premení sa na úctu a dôveru, naproti tomu obráti sa hnev proti samému svedomiu, proti vlastnej hlúpej mysli a slabej vôli, a toto hnevanie sa na seba samého nazývame *lútosťou*, to jest ukrutnosťou na seba samého, lebo lutujúci seba odsudzuje, ba bije sa po čele, po prsách, hodí sa o zem a tak samého seba tresce. Takúto lútosť divú mávajú chlapi a mládenci, a všetci nedospelci, keď pre vlastnú hlúposť prichádzajú do potupy, ztraty, nehody atď. Dospelí ľudia cífa tiež lútosť, ale veľmi krátko, a z nej hneď prechádzajú k hľadaniu pomoci, to jest polepšeniu, a skrze to ukrotia, utíša v sebe hnev, i lútosť, i zlé svedomie, — a to nazývame *pokaním*. Z kázne vyplýva pokanie.

Z tohoto náhľadu o kázni vytekajú i prostriedky, jakých pri výchove užívať máme, a síce: slovo, slub a trest. I Hospodin tieto užíval už v ráji pri výchove prvých ľudí, lebo jim dal príkaz a zákaz slovom, potom po zpáchanom hriechu *vyslovil* jim následky, ale hneď i záslúbenie dodal o Messiášovi, a konečne vybral jich von z rája. I pán Kristus užíval len tieto tri prostriedky pri svojej kázni, a síce hriešnych volal slovom ku pokaniu, veriacim sluboval odpustenie a život večný, nehanblivých peňazomencov a kramárov vyhánal bičom z chrámu.

1. *Slovo* je prvý a hlavný prostriedok v kázni čili krotizni zlých citov, ono v najmnožších pádoch býva dostatočné, a len veľmi zriedka bere na pomoc dobrý chovateľ ostatnie dva prostriedky, totiž slub a trest. Obyčajne dobrého učiteľa poznávame po tom, jakú moc umie vyvinúť púhým slovom, práve tak, ako dobrý veliteľ nad vojskom nepotrebuje slubov ani trestov mnoho, ale už od jeho slova trasú sa neposlušní, a na jeho slovo vrhajú sa tisíce hotovej smrti do náručia. I tu sa nám opätuje zásada, že len dobrí dobrých vychovajú. Rozumieme pod dobrými nie len spravodlivých, krotkých, trpelivých, milosrdných: ale i smelých, vytrvanlivých, dôsledných a v pravdy hájení neustupných. —

Chovateľ má so *slovom* múdre zachádzať, práve tak ako s ostrým mečom, nešibrinkovať bez potreby, teda nedudrať, nehomrať, nerapotať, nerozťáčať reč, čo i matky, i otcovia vo zvyku majú, lebo tak otupí sa jich slovo, či radšej otupí sa sluch a cit dieťaťa. Netreba ani mnoho presvedčovať, ani dôvody pridávať rozkazom a zákazom, lebo kto rozkaz svoj dôvodmi podpiera, ten sa púšťa na pole hádky, kde ho chovanec snadno dolapí v nedôslednosti. Nech teda zreteľne, na krátce vysloví *zákaz*, čo nesmie robiť, a *príkaz*, čo musí urobiť, a slovu svojmu nech od počiatku poslušnosť neuprosne vymáha, tak bude nasledovať *poslušnosť*. *Zákaz* je snadnejší, lebo určite ťahá hranicu medzi dovoleným a nedovoleným, a hneď dokladá i následky pre neposlušného. Ale *príkaz* stupuje dieťaťu do svedomia a núti ho konať vôľu cudziu, a preto nalezá odpor, a aby tento odpor umenšený bol, preto obyčajne nasleduje za ním

2. *Slub*. I desať božích prikázání nám dosvedčuje, že všetky zákazy sú bez záslúbenia vyslovené: jediné štvrté prikázanie má slub pripojený. (Tretie božie prikázanie: Pomni, abys den sváteční svétíl, je vlastne zákaz: nedovolené v den sváteční pracovať). Proti všetkým slubom a odmenám vo výchove vyslovilo sa viac spisova-

telov, vyhlasujúc to za pokúšanie ku zlému a za mravné nájomníctvo, ba za zradu duchovnú, lebo vraj človek má bez všetkej odmeny dobre robiť, teda jako oni to vyslovujú „absolútne povinný je človek konať svoje povinnosti.“ Ale keď pán Bôh príkazom pripojuje sluby, i Syn Boží Ježiš Kristus to za potrebné uznal: čo my chceme múdrejšími byť od Boha? A kto čo robí bez cieľa? kto bez užitku? však i za ten milosrdný skutok ešte máme odmenu, totiž spokojnosť v svedomí. Prečo by chovateľ nemal sľubom povzbudzovať k dobrému, šlachetnému, svätému? prečo by nemal odmeňovať pilnosť jedlom, poctivosť úctou, vlúdnosť a prívetivosť vďačnosťou atď? V tom iste pravdu nemajú tí „absolutní moralisti“! Pán Bôh nežiada absolútnosť od nás — a tak ani my nežiadajme od chovanca. — Ale ovšem pravdu majú v tom, že nie za každý skutok treba sľubu a odmeny, lebo kto chce jesť, nech pracuje, a dokiaľ ješ otcovský chlieb, musíš otca poslúchať. Jestli teda otec alebo matka rozkáže dač, na príklad: daj sa umyť, alebo: „umyj sa“ a dieťa neposlúchne, tam netreba sľubu ani odmeny, ale trestu. Alebo keď rozkaz: „dones to,“ „poslúž to“ nechce plniť, i tam treba trest a nie sľub. Ovšem ale keď uložíme vážnu prácu bez nášho dozorstva, na pr. otec odchádzajúci na celý deň z domu sľubí deťom dar doniesť, keď sa budú dobre správať, to je celkom na svojom mieste. Tak tiež keď dieťa pomáha pri domácej práci a patrný užitek zapríčiní, tam je len uznanosť od rodiča, že sa mu dačím zavďačí na pr. novým rúchom atď. I pri duchovných prácach, na pr. keď dieťa školským povinnostiam zadosť urobilo, na zkuške sa chvalitebne držalo, prečo by rodič nemohol radosť urobiť svojmú miláčkovi nejakým darkom alebo sľubom, že ho vezme sebou na cestu, že urobia výlet do hory atď? Len na jedno upozorňujeme, totiž aby sľub i dar bol veku primeraný, a menovite aby to neboly peniaze, ani samé lakoty.

3. *Trest* je rozličný: karhanie, pokuta, klačanie, žalár a bitka. *Karhanie* znamená také slovo a taký hlas, ktorým svoju nemilosť na javo dávame. Ono obyčajne po vykonanom skutku nasleduje, a pri mnohých býva citlivejším, nežli samá bitka. „Jazyka sa báť“ hovorí porekadlo a „na reči držať“ sú čiastky trestu, a chválu zasluhuje rodič, učiteľ, ktorý každú chybu, každý nedočin a priestupok slovom a karhaním zná prekaziť. Ale karhanie má sa diať bez preklínania, bez náruživosti. Nektorí miesto karhania užívajú *vysmievanie* čili ironiu, ale táto príliš raní učedníka, tak že nenávisťou zahorí naproti vysmievačovi, čoby to hneď i sám rodič

bol, naproti tomu rád vidí a dôverou poctí karhatela, lebo v ňom vidí horlivca za čistú mravnosť. — *Pokuta* je postavenie *do kúta*, a dobrým je znakom nemilosti pre malé deti, ktoré karhaniu nerozumejú, ale takémuto oddeleniu od iných ovšem rozumejú. — *Klačanie* je už trest, lebo tre a trápi kolená a cítením dáva znať neposlušníkovi, že vyššia moc nad ním panuje. Primerané je pre deti 4—6 ročné. — *Žalár* čili miesto v ktorom žalost a rozmýšľanie o svojej mravnej nehodnosti zobudiť sa má, primeraný je len pre dorastajúcich. — Konečne *telesná bitka* jako poslední liek proti zkaženosti je nevyhnutelne potrebný tam, kde všetky ostatnie nepomáhajú, menovite pre 2—4 ročné deti je jediný trest, lebo slovu ani sľubu ešte nerozumejú, karhanie na nich neúčinkuje, pre pokutu alebo klačanie sú preslabé, a predsa proti zákazu robia, a že je to zlé, to jim pocítiť treba dať. To sa najistejšie kvacnutím na ruku, ktorou siahajú po zakázanej veci, deje. Ale i pri 5—10 ročných dieťkach večne platným zostane slovo (Siracha 30, 12): „Shýbej šíji jeho zamladu, a oblomuj boky jeho, dokudž jest malý, aby snád zatvrdě se, nevdal se v neposlušenství tobě.“ — Nemienime tým, aby za každú maličkosť hneď palica nasledovala, lebo to by bola hlúposť a barbarstvo, a v tom pravdu mal E. M. Arndt, keď povedal: „kto moje telo bije, ten do nebezpečenstva uvodí môj život,“: ale ovšem prútom treba švihnúť toho, kto inému na tele ublížil, podľa toho zákona: „Okô za okô, zub za zub.“ Však známa je náklonnosť detí slabšieho bit, — a to je ten dedičný hriech, že telesná sila nechce sa podrobiť duchu, — ktoré teda dieťa udrelo a bolosť spôsobilo inému, spravodlivá vec, aby i ono pocítilo takú bolosť. Tak tiež známa je náklonnosť detí kradnúť a lhať, to jest cudzie za svoje považovať, a od strachu pred pokutou spáchaný skutok tajiť, alebo na iného skladať, — i to je dedičný hriech, že panovať chce nad seberovným a bez práce užívať, — i v týchto pádoch neprospeje slovo, ani sľub, a tak potrebný je prút. A preto za telesnú urážku, za krádež a za lež má dieťa telesným trestom pokorené byť, aby jestli sa i nepolepší, aspoň cítilo, že spravodlnosť žije na svete. Na otázku, či staršie deti teda chlapcov 10—15 ročných a dievčatá 9—12 ročné na tele trestať máme, odpovedá duševeda, že nakoľko sa duch v človeku vyvinul, nakoľko majú sa i spôsoby kázne premeniť, a kde je možný žal, aby tam žalár potrebovaný bol. A tak chlapcov a dievčatá v zpomenuťom veku neradno telesne biť. Ale boly pády, že i 15 ročný mladík za krádež palicovaný odreknul sa krádeže,

a do smrti nikdy sa takého priestupku nedopustil, — pády však tie boli pri takých, čo za detinstva zlú výchovu mali.

Ešte máme na jednu otázku odpovedať: kto má ten telesný trest prislúžiť? či sám rodič, či učiteľ, či sluha, či spoluchovavec? U Jezuitov bolo vo zvyku skrze sluhu dať prútom biť, aby tak nenávisť na sluhu prešla. My naproti tomu vravíme, že len rodič je k tomu povolaný dieťa trestať, poprvé preto, že ho on zplodil a vychoval, pódruhú preto, že len on opravdovú lásku cíti k nemu. I Kristus sám vyhánal bičom z chrámu tú peleš lotrovskú, a nesveril to ani učedníkom, ani nájomníkom. Chovateľ od rodičov k výchove splnomocnený už nemôže tak smelo prúť na pomoc volať, len v menovaných, i to veľmi patrných pádoch. Učiteľ pri 6—8 ročných dieťkach nepotrebuje prúta, ale pre strach, akby si ináče pomáhať nemohol, nechže ho má, len veľmi zriedka nech ho užíva, — o vyšších triedach v Učbovede.

Konečne doložiť musíme, že *cvik a kázeň* skrotia síce zlé city, ale nie vždy naplnia svätým citom viery. Však i stoická filozofia učila city kojiť, a jej nasledovníci snášali bez vydania znaku i najtvrdšie bolasti, v rozkošiach pak bývali miernymi. My žiadame od nášho chovanca viac, a síce aby sa radoval s radujúcimi, a plakal s plačúcimi, aby bol vo všetkom nasledovníkom svojho Spasiteľa Ježiša Krista. Preto vedieme ho ku Kristu, nachováme ho slovom božím, posvecujeme ho skrze svätosti, a čo žiaden cvik, žiadna kázeň vychovať nemôže, konáme skrze modlitbu. Dobrý rodič, dobrý učiteľ modlí sa Pánu Bohu za svoje dieťa, za svojho učedníka, aby ho Duch Svätý osvietil, v pravej viere posvätil a k životu večnému dochovati ráčil. Po takejto modlitbe je nemožná vec, aby rodič bol ukrutníkom: ale ani dieťa, zvlášte staršie, keď to zbadá na tvári, zbadá na skutkoch rodičových a učiteľových že sa za neho modlí, nemožno si myslieť aby diabolské srdce malo, žeby takého rodiča, takého učiteľa neposlúchalo. A preto koruna kázne je *modlitba*.

O B S A H

	Stránka
Výchovoveda.	
1. Čo je výchova a výchovoveda	1
2. Cieľ výchovy	4
3. Prostriedky pri výchove	7
4. Možnosť výchovy	7'
5. Potreba výchovy	15
6. Právo a povinnosť výchovy	19
7. Počiatok výchovy	24
8. Hranice a koniec výchovy	27
9. Potah medzi výchovateľom a učedníkom	29
10. Výchova jako veda a umenie, jej ťažkosti a užitok	31
11. Prostriedky pri výchove	33
12. Zásada čili princíp výchovy	33
13. Pramene výchovovedy	36
14. Krestanská výchova	38
15. Spisy o výchove	40
16. Rozvrh	43

I. Diel. — Chovoveda.

17. Obsah	45
---------------------	----

HLAVA I.

Požičané poučky z človekovedy:

18. Človek je najdokonalejší, najdivnejší a najslávnejší tvor	45
19. Ľudské telo	47
20. Telesné sily človeka	50
21. Duchovné moci človeka	51
22. V akom spojení stojí duša s telom, a jich vzájomné účinkovanie	53
23. Plemená ľudské	56
24. Letora (temperament)	58
25. Smysly	61
26. Názor, predstava, myšlienka, známosť	65
27. Obrazotvornosť, fantázia, um a súd	67

	Stránka
28. Vek	67
29. Pohlavie	72
30. Spanie a bdenie	73

HLAVA II.

Telesná výchova.

31. Stáv zárodečný (embrionický)	75
32. Opatrovanie nemlúvniatka	77
33. Pokrm nemlúvniatka	82
34. Opatrovanie staršieho dieťaťa	91
35. Pokrm a nápoj pre deti a chovancov	92
36. Detinské nemoci	97
37. Dýchanie a otuženie na čerstvom ovzduchu	113
38. Voda a kúpanie	114
39. Rúcho	116
40. Príbytok a svetlo	119
41. Práca a odpočinok	120
42. Panovanie nad svojim telom	124
43. Čistota	125
44. Miernosť a premáhanie žiadostí	126
45. Trpezlivosť a vytrvalosť v práci	127
46. Panovanie nad pohlavným pudom	128
47. Detinské hry	130
48. Telocvik vôbec	138
49. Jednotlivé cvičenia	141
50. Ručné práce	145
51. Cvičenie smyslov	147
52. Cvičenie zraku	148
53. Cvičenie sluchu	151
54. Cvičenie hmatu	152
55. Cvičenie páchy a šmaku	154
56. Vzdelávanie smyslných citov	155
57. Opatera v' nemoci	157

HLAVA III.

Duchovná výchova.

58. Čo znamená duchovne chovať?	159
59. Viera jako cieľ duchovnej výchovy	160
60. Ako máme vo viere vychovávať?	166
61. Múdrost jako zásada duchovnej výchovy	177
62. Jako máme k múdrosti viesť?	180
63. Jako máme cvičiť poznávanie čili rozum?	181
64. O cvičení v reči	184
65. Cvičenie pamäti	189
66. Mnemonika	195
67. Cvičenie fantázie	197

	Stránka
68. Cvičenie umu, vtípu a rozvahy	204
69. Cvičenie v múdrosti božej	205
70. Cvičenie mravných citov	207
71. Milosť ako zásada chovateľská	212
72. Milosť u Boha	214
73. Milosť u rodičov	217
74. Milosť u bratov a sestár	223
75. Milosť u čeliadky	224
76. Milosť u spolužiakov	226
77. Milosť v cirkvi	227
78. Milým byť svetu	231
79. Kázeň a cvik	242

P133498

Knihničiarско-čestínársky spolék v T. Sv. Mártine.

3349 01